

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**BÖLGESEL VE KÜRESEL SİYASET FAKTÖRLERİ
EKSENİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN
DEĞERLENDİRİLMESİ
(2009-2014)**

(DOKTORA TEZİ)

Yasemin OĞUZLAR TEKİN

BURSA - 2017

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**BÖLGESEL VE KÜRESEL SİYASET FAKTÖRLERİ
EKSENİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN
DEĞERLENDİRİLMESİ
(2009-2014)**

(DOKTORA TEZİ)

Yasemin OĞUZLAR TEKİN

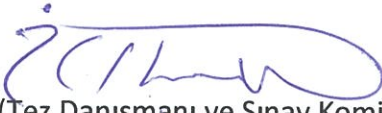
Danışman:

Prof.Dr. İbrahim S. CANBOLAT

BURSA - 2017

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 711016001 numaralı Yasemin Oğuzlar Tekin'in hazırladığı "Bölgesel ve Küresel Siyaset Faktörleri Ekseninde Türk Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi (2009-2014)" konulu Doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 13.11./2017 günü 13.00 - 15.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının Başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna Oybirliği (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Yusuf ALPER
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. M. Emin KAYMAKÇI
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Sinan KARAGÖÇ
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. S. Sinan KARAGÖÇ
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

13./11./2017

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum “**Bölgesel ve Küresel Siyaset Faktörleri Ekseninde Türk Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi (2009-2014)**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

10.10.2017

Adı Soyadı:	Yasemin OĞUZLAR TEKİN
Öğrenci No:	711016001
Anabilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler
Programı:	Doktora
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☐ Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı / Konusu: Bölgesel ve Küresel Siyaset Faktörleri Ekseninde Türk Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi (2009-2014)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 273 sayfalık kısmına ilişkin, 10.10.2017 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 20 'tür.

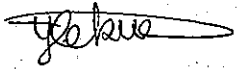
Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

10.10.2017

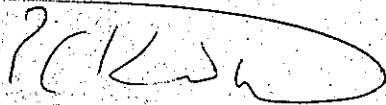

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Yasemin OGUZLAR TEKİN
Öğrenci No:	711016001
Anabilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler
Programı:	Doktora
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

Danışman:

Prof.Dr. İbrahim S. CANBOLAT

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Yasemin OĞUZLAR TEKİN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : VIII + 273
Mezuniyet Tarihi : / / 20.....
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT

BÖLGESEL VE KÜRESEL SİYASET FAKTÖRLERİ EKSENİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ (2009-2014)

Tezin inceleme alanını 2009-2014 döneminde Türkiye'nin Avrupa Birliği, İsrail ve Suriye ile kurduğu ilişkiler oluşturmaktadır. Tezde genel olarak, Türkiye'nin çok boyutlu ve yapıcı dış politika aktivizmini sürdürebilmesi için; Avrupa Birliği çıpasını kendi dış politikasının ve demokrasisinin ana eksenini olarak görmesi gerektiği ve aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel ve küresel siyaset faktörlerinin konjonktürel gerçekliğe uygun değerlendirmesini yapması gerektiği öne sürülmektedir. Türkiye tarihsel süreçte elde ettiği uzun yönetim geleneğiyle hadiselerle geniş boyutlu bakabilmiş, başkalarıyla evrensel düzlemde karşılıklı yarara dayalı ilişkiler modeli geliştirebilmiştir. İsrail ile ilişkilerde söz konusu dönemde yaşanan problemleri bu yaklaşımla aşmak mümkün gözükmemektedir. Türk dış politikası'nın 2009-2014 döneminde yaşadığı zorluklar hem Türkiye'nin devlet kapasitesindeki eksikliklerden, hem de mevcut bölgesel ve küresel dengelerin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Suriye ile yaşanan sorunlar bu durumun göstergesini oluşturmaktadır. Tezde kullanılan "Osmanlılık" kavramı - halk iradesinin siyasete yön vermesi- Türkiye için söz konusu dönemde karşılaşılan zorlukları çözmede önemli bir araç olabilecektir. Öte yandan, Türkiye yumuşak gücünün önemli bir unsuru olan liberal, çoğulcu niteliklere sahip demokrasiyi kurumsallaştırmada tam bir başarı örneği gösterememiştir. Bu bağlamda AB süreci Türkiye demokrasisinin gelişmesi için önemli bir destek sunmakla birlikte; demokrasinin yerleşebilmesi için birincil öneme sahip olan unsur, iç politikadaki demokrasi destekçileridir. İç politikanın önemli bir unsuru olan devlet-halk ilişkisinin, hak ve yükümlülükler temelinde bilinçlenme ile sağlam ve kalıcı bir sisteme dayandırılması büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler : Türk Dış Politikası, Avrupa Birliği, İsrail, Suriye, Osmanlılık

ABSTRACT

Name and Surname : Yasemin OĞUZLAR TEKİN
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : PhD
Page Number : VIII + 273
Degree Date : / / 20.....
Supervisor (s) : Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT

ANALYSIS of TURKISH FOREIGN POLICY IN THE AXIS of REGIONAL and GLOBAL POLITICAL FACTORS (2009-2014)

The scope of the thesis is the relations established by Turkey with the EU, Israel and Syria in the period 2009-2014. In this thesis, it is mainly suggested that, in order to sustain its multidimensional and constructive foreign policy activism, Turkey should consider the EU anchor as the main axis of its foreign policy and democracy, as well as evaluate regional and global political factors in accordance with conjunctural reality. Turkey has been able to evaluate the events in a large perspective and develop win-win relationship models with others, thanks to its long management tradition gained in the historical process. It seems possible to overcome the problems with Israel in the mentioned period with this approach. The difficulties encountered by Turkish Foreign Policy in the period of 2009-2014, stem both from the deficiencies in Turkey's state capacity, and from the challenges of existing regional and global balances. The problems encountered with Syria is a sign of this situation. The concept of "Ottomanism" (Osmanlılık) put forward in the thesis - the public will to give direction to the politics - could be an important tool for Turkey to solve the difficulties encountered in the mentioned period. However, Turkey could not demonstrate a success in institutionalizing the liberal, pluralist democracy, which is an important component of its soft power. In this context, although the EU process gives an important support for Turkey to improve its democracy; the most important factor for the settlement of democracy, is the democracy supporters in domestic politics. It is of utmost importance that the state-people relation, which is a significant element of domestic politics, be based on a sound and permanent system by raising the awareness of rights and obligations.

Keywords: Turkish Foreign Policy, European Union, Israel, Syria, Ottomanism (Osmanlılık)

ÖNSÖZ

Türk Dış Politikası çalışmak çok zevkli olmakla birlikte; aynı zamanda Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi, tarihi, kültürel ve siyasi ortam nedeniyle zorlukları da barındırmaktadır. Özellikle tezimizin inceleme alanını oluşturan 2009-2014 dönemi, Türk dış politikasının önemli eleştirilere muhatap olduğu bir dönemdir. Bu eleştirilerin önemli bir bölümü, ülkeyi yaklaşık on beş senedir yöneten Ak Parti'nin hem iç hem de dış politikada meydana getirdiği dönüşüm ile yakından ilgilidir. Türkiye'nin Avrupa Birliği, İsrail ve Suriye ile ilişkileri mercek altına alınarak, söz konusu dönemde TDP'nin resmi çizilirken; postyapısalcılık ve inşacılık teorilerinden faylanılmaktadır. Tez aynı zamanda Almanya, ABD ve Rusya'nın küresel ve bölgesel aktörler olarak, TDP'nin söz konusu dönemindeki etkilerini de inceleme altına almaktadır.

TDP'nin önemli iki ilkesi olarak kabul edilen “Batıcılık” ve “Statükoculuk” 2009-2014 döneminde belli oranda devam etmekle birlikte, sözkonusu ilkelerin bir değişime uğradığı da bir gerçektir. Bu durum bir bakıma Soğuk Savaş dönemi uluslararası iklimin yaşadığı değişikliklerden de kaynaklanmakla birlikte; Türkiye'nin bu dönemde bir kimlik sorgulamasına girmiş olması hem iç hem de dış politikada önemli değişimlere zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin bu süreçte önüne etki alanını genişletmek adına önemli fırsatlar çıkmış; fakat aynı zamanda Türkiye; Suriye, İsrail ve AB ile olan ilişkilerinde önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Bununla birlikte, özellikle demokrasinin kurumsallaşması konusunda iç politikada yaşadığı problemlerin dış politikaya da yansımaları olmuştur.

Bu çalışmayı hazırlamamda ve TDP'ye yönelik değişik bir bakış açısı geliştirmemde bana yol gösteren tez danışmanım ve hocam sayın Prof.Dr. İbrahim S. Canbolat'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Tüm doktora süreci boyunca her türlü sıkıntıyı paylaşan ve bana destek olan, çalışmamı rahat ve huzurlu bir ortamda yapmamı sağlayan sevgili eşime, değerli anne ve babama ve özellikle bu süreçte bana en önemli moral kaynağı olan oğlum Ahmet Kerem'e destekleri için teşekkür ederim. Bununla birlikte Bandırma Üniversitesi Erdek Meslek Yüksekolulu çatısı altında birlikte görev yaptığım tüm hocalarıma da sağladıkları huzur dolu çalışma ortamı nedeniyle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TEORİK ÇERÇEVE

1.1 Teorik Çerçeve.....	9
1.1.1. Teori Kavramının Açıklanması.....	9
1.1.2. Realizm.....	11
1.1.3. Liberalizm.....	19
1.1.4. İnşacılık.....	26
1.1.5. Postyapısalcılık ve Güvenlikleştirme Yaklaşımı.....	39
1.2. 2009 - 2014 Dönemi Zarfında Türk Dış Politikasının Genel Özellikleri.....	49
1.2.1. Dış Politika Kavramı ve Türk Dış Politikası'nın Genel Özellikleri.....	49
1.2.2. Türk Dış Politikası'nın Tarihsel Seyrinin Kısaca Açıklanması.....	57
1.2.3. Türk Dış Politikasının Teorik Zemini.....	59
1.2.4. Türk Dış Politikasında Soğuk Savaş Sonrası Yaşanan Değişimin Ana Hatları.....	62
1.2.5. Adalet ve Kalkınma Partisi (2009-2014) Döneminde Türk Dış Politikasının Genel Hatları.....	66

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE- AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

2.1. Avrupa Birliği'nin Genel Özellikleri.....	81
2.2. Türkiye - Avrupa Birliği (AB) İlişkilerinin Kısa Tarihçesi.....	85
2.3. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri.....	94
2.3.1. Türkiye'nin AB Üyeliğine Kabulü ve Müzakerelerin Başlaması.....	94
2.3.2. 2009 - 2014 Dönemi Türkiye - AB İlişkilerinin Seyri.....	99
2.3.3. İlişkilerde Yaşanan Duraksamanın Nedenlerinin Analiz Edilmesi.....	111
2.3.3.1. "İmtiyazlı Ortaklık" Söylemi ve Türk Kimliğinin Sorgulanması.....	111
2.3.3.2. Kıbrıs Konusu.....	117
2.3.3.3. 2010 Borç Krizinin Avrupa Entegrasyonu Üzerindeki Etkileri.....	121
2.3.3.4. İç Politikada Değişen Söylem ve Otoriterleşme İddiaları.....	122
2.4. Türkiye - AB İlişkileri Geleceğinin İnşacılık Teorisi Işığında Değerlendirilmesi.....	126
2.5. Türkiye - AB İlişkilerinde Yaşanan Değişimde Örnek Bir Bölgesel Aktör Olarak Almanya'nın İncelenmesi.....	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ

3.1. Türkiye - İsrail İlişkilerinin Tarihsel Seyri.....	139
3.1.1. Türkiye'nin İsrail'i Tanıması ve Soğuk Savaş'a Kadar Geçen Süreç.....	139
3.1.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türkiye - İsrail İlişkileri ve 28 Şubat Sürecinde İlişkilerde Yaşanan İvme.....	142
3.1.3. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye - İsrail İlişkileri.....	146
3.1.3.1. İlişkilerin Kontrollü Bir Şekilde Devam Ettirilmesi.....	146
3.1.3.2. Dökme Kurşun Operasyonu.....	152
3.1.3.3. Davos'ta Yaşanan Gerginlik (One Minute).....	154
3.1.3.4. Alçak Koltuk Krizi.....	159
3.1.3.5. Mavi Marmara Olayı.....	160
3.2. Türkiye - İsrail İlişkilerinin Postyapısalcılık Teorisi Işığında Değerlendirilmesi.....	173
3.3. Türkiye - İsrail İlişkilerinde Yaşanan Değişimde Örnek Bir Küresel Faktör Olarak ABD'nin İncelenmesi.....	188

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE - SURİYE İLİŞKİLERİ

4.1. Türkiye - Suriye İlişkilerinin Tarihçesi.....	193
4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye - Suriye İlişkileri.....	195
4.2.1. Arap Baharı Sürecinin Türkiye - Suriye İlişkilerine Yansıması.....	201
4.3. Suriye'nin Toplumsal ve Tarihsel Özellikleri.....	214
4.4. Türkiye - Suriye İlişkilerinin İnşacılık Teorisi Işığında Değerlendirilmesi.....	220
4.5. Türkiye - Suriye İlişkilerinde Yaşanan Değişimde Bir Küresel Aktör Olarak Rusya'nın İncelenmesi.....	230

SONUÇ.....	237
KAYNAKLAR.....	245

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	Uluslararası	Türkçe
Bakınız		Bkz.:
Türk Dış Politikası		TDP
Avrupa Birliği	EU	AB
Baskı		bsk
Adı geçen eser		a.g.e.
Adalet ve Kalkınma Partisi		Ak Parti
Amerika Birleşik Devletleri		ABD
Avrupa Muhafazakarlar ve Reformcular İttifakı		AECR
Serbest Ticaret Antlaşması		STA
Avrupa Ekonomik Topluluğu		AET
Derleyen		der.
Aktaran		Akt.
Sayfa/sayfalar	p. / pp.	s. / ss.
Editör/yayına hazırlayan	ed	Ed
Çeviren		çev.
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti		KKTC
Hristiyan Demokrat Birliği	CDU	
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği		SSCB
Kuzey Atlantik Savunma Örgütü	NATO	NATO
Uluslararası Adalet Divanı		UAD
Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Araştırma Heyeti'nin		BMİKAH
Birleşmiş Milletler	UN	BM

GİRİŞ

Dünya, Soğuk Savaşın bitimiyle büyük bir değişimden geçmektedir. Bu değişimin belli başlı unsurları şu şekilde sıralanabilmektedir:

“1. Soğuk Savaşın bitimiyle klasik sert gücün yerini, alternatif ya da yumuşak güçler almaktadır.

2. Uluslararası barışa ve güvenliğe tehdit algılamaları ile bu amaçlara yönelik tehdit araçları artmakta; buna karşın alınan önlemler hala klasik güç kullanımı niteliğini taşımaktadır.

3. Westphalia antlaşmasının oluşturduğu ulus devlet anlayışında ulusal sınırların dokunulmazlığı kısmen kalkmakta ve kişi dokunulmazlığı ve temel hak ve özgürlükler temel belirleyiciler haline almaktadır.

4. NATO toplumsal, siyasi, ekonomik işlevlerle donanarak, geniş boyutlu bir örgüt haline gelmektedir.

5. AB, bir uluslarüstü sistem olarak yeni politika alanlarıyla güçlenmektedir.”¹

Soğuk savaşın sona ermesinin yanında küreselleşme, “11 Eylül” ve “Arap Baharı” günümüz dünyasının siyasi, toplumsal ve ekonomik dünyasını belirleyen temel değişkenlerdir. Dünyanın yaşadığı bu değişimlerin Türk Dış Politikası'nı (TDP) da etkilemesi kaçınılmazdır. Dış politika genel olarak, uluslararası çevreye yönelik bir irade oluşumunu gerçekleştirmek üzere ulusal çıkarı takip etme yolunda karar ve eylem üretme işlemidir. Bu bağlamda dış politika; ulusal çevre, uluslararası çevre ve karar merkezi etrafında belirlenmektedir. Ülkelerin dış politikası iç ve dış dinamikler üzerine oturmaktadır. Dış dinamikler esas olarak; uluslararası sistemin niteliği, o sistem ve ortamın temel unsurlarının bölge üzerinde yaptığı her türlü etki ve ülkenin jeostratejik konumu tarafından oluşturulmaktadır. Ülkelerin bunları değiştirme olanağı ya yoktur ya da çok sınırlıdır. İç dinamikler ise ülkenin yapısı ve bu yapının ülkeyi idare edenler tarafından nasıl yönetildiğiyle ilgilidir. Bu iç dinamik unsurların ülke tarafından değiştirilmesi mümkündür. ²

Türkiye tarihsel süreçte elde ettiği uzun yönetim geleneğiyle hadiselerle geniş boyutlu bakabilmiş, başkalarıyla evrensel düzlemde karşılıklı yarara dayalı ilişkiler modeli geliştirebilmiştir. Avrupa Birliği (AB), oluşturduğu "özgürlük, güvenlik, adalet"

¹ İbrahim Canbolat, *Uluslararası İlişkilerde Türkiye Savaş ve Barış Arasında Dünya*, 4.b. , Aktüel Yayınları, Bursa, 2012, s. 100

² Canbolat, a.g.e.s.100-102

alanıyla TDP'nin teorik zeminini tamamlayıcı etki yapabilme olanağına sahiptir. Bu bağlamda, AB sistemi ile Avrupa'nın tarihsel ve konjonktürel siyasi davranışını birbirinden ayrı tutmak gerekmektedir.³ Bununla birlikte, AB uluslarüstü sisteminin mevcut Avrupa'nın yabancılara ve özellikle Türklere karşı tarihsel önyargılı refleksini kırabilecek bir model olarak görülmesi mümkündür.⁴ Günümüz dünyası daha çoğulcu ve çok merkezli bir dünya düzenine doğru yol almaktadır; bu ortamda Türkiye gibi bölgesel aktörler daha aktif bir rol oynama şansı elde etmektedir. Bu durum Türkiye için önemli fırsatlar oluştururken; aynı zamanda riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmada 2009-2014 döneminde TDP'nin çizdiğimiz çerçevede değerlendirilmesi yapılırken, şu sorulara cevap aranmaktadır:

1. TDP bu dönem zarfında önceki dönemlerden ne gibi farklılıklar göstermektedir?
2. TDP'nin temel ilkeleri olan statükoculuk ve batıcılık ilkelerinde sözkonusu dönemde bir değişim yaşanmış mıdır?
3. Sözkonusu dönem TDP'yi açıklamada hangi teoriler daha açıklayıcı bilgiler sunmaktadır?
4. Bu dönemin önemli dış politika olayları nelerdir ?
5. İç ve dış politika etkileşimi bu dönem zarfında ne ölçüde gerçekleşmiştir?

³ Yüzyıllar süren arayışlar sonucunda elde edilen tecrübeler "uluslarüstü otorite"ye dayalı günümüzdeki entegrasyon tipini meydana getirmiştir. Söz konusu entegrasyon tipi Avrupa'nın önceki deneyimlerinden farklılıklar taşımaktadır; bu anlayışta barış, güvenlik ve ekonomik refah; ittifak ve koalisyon oluşturarak bazı güçlerin elimine edilmesiyle değil, ortak hedeflerin bir üst otorite denetiminde bütün katılımcıların ortak yararına sunulmasıyla elde edilebilecektir (Canbolat, a.g.e. s. 477-479). "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne bakışı esasen söz konusu oluşumun ortak çıkarlar uğruna ulusal egemenlikten feragati esas alan bir uluslarüstü siyasal sistem olduğunun görülmemesi ölçüsünde yüzeyseldir." (İbrahim Canbolat, Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslarüstü Sistemle Ortaklık, 6. Bsk, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2014, s. 450).

⁴ Türkiye hâlihazırda AB'ye tam üyelik sürecindedir fakat bu süreç otomatik olarak üyeliği getirecek bir süreç değildir. Söz konusu süreçte hem Türkiye'nin, hem de AB'nin tercih ve davranışları süreci etkileme kapasitesine sahiptir. Türkiye, Avrupa Birliği gibi ortak yaşam ve çıkar alanına girmek isteyen bir aday ülke olarak üyeliğin gereklerini yapmakla yükümlüdür. Bu süreçte eğer bazı AB taleplerini kendi ulusal çıkarı açısından sakıncalı görürse, kamuoyu önünde tartışılmasını sağlayabilir ve gerekli anlaşma sağlanmadığı takdirde AB üyeliğinden vazgeçme hakkına sahiptir. Bununla birlikte, müzakereler sürecinde eldeedeceği ve ülkenin demokratik, sosyal, hukuki, ekonomik çerçevede elde edeceği kazançlar konusunda geriye dönüşün söz konusu olmaması nedeniyle, Türkiye'nin en azından bu durumu iyi şekilde değerlendirmesi kendi lehinedir (Canbolat,2014, a.g.e. s. 459).

6. İsrail-Türkiye, Suriye-Türkiye, AB-Türkiye ilişkisinin temel belirleyicileri nelerdir, bu dönem zarfında bu ilişkilerde ne gibi değişimler yaşanmıştır?

7. Bahsedilen dönem zarfında TDP'ye yöneltilen eleştiriler nelerdir?

Sosyal bilimlerde yapılan her araştırma bir çok sosyal, siyasi ve ekonomik değişkene bağlı olduğundan, zaman ve mekan bağlamında sınırlama yapmayı gerektirmektedir. Aksi takdirde sağlıklı sonuçlar almak güçleşmektedir. Bu nedenle tezimizde zaman kısıtlaması yapılarak, 2009-2014 aralığı temel alınmıştır. 2009'dan itibaren Ak Parti'nin Batı ile iktidara geldiği ilk zamanlarda gözlemlenen uyumunun bozulmaya başladığı ve buna bağlı olarak kullanılan söylem metodunun değişim gösterdiği iddia edilmektedir. Bu dönem aralığında TDP hem önemli meydan okumalarla, hem de eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu meydan okumalarda en önemli aktörler olarak AB, İsrail ve Suriye karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; İsrail ile Filistin ilişkilerinde yaşanan değişime dönem Başbakanı Erdoğan'ın sessiz kalmayarak yüksek tonlarda eleştirilerde bulunması, Türkiye'nin bölgesel ve küresel konjonktürde yalnızlaşmasına zemin hazırlamıştır. AB ile Türkiye arasında Ak Parti'nin iktidara geldikleri ilk dönemde yaşanan olumlu ilişkiler, özellikle 2009 sonrası TDP'de söylem metodunun değişmesiyle büyük oranda değişim göstermiştir. Suriye ise 2009 sonrası TDP'nin en önemli sorun alanlarından biri olmuştur. Bu nedenle tez de özellikle bu üç aktörün Türkiye ile olan ilişkilerinin irdelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu bu ilişkilerin TDP'yi anlamada önemli veriler sunduğu tezine dayanarak yapılan bu kısıtlama; TDP'nin diğer etkinlik alanlarının önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi; bu durum, sosyal çalışmalarda daha sağlıklı sonuçlar alınması için bir zorunluluktur. Aynı zamanda Almanya, ABD ve Rusya ise bu üç aktörle Türkiye ilişkilerini büyük oranda etkileme kapasitesine sahip küresel ya da bölgesel aktörler olarak tezde inceleme altına alınmıştır. Tezin başlığı "Bölgesel ve Küresel Siyaset Faktörleri Ekseninde TDP'nin Değerlendirilmesi (2009-2014)" olarak belirlenmiştir. Tezde genel olarak Türkiye'nin çok boyutlu ve yapıcı dış politika aktivizmini sürdürebilmek için; AB çıpasını kendi dış politikası ve demokrasisinin ana eksenini olarak görmesi ve aynı zamanda bölgesel ve küresel siyaset faktörlerinin-bu bağlamda özellikle İsrail ve Suriye karşımıza çıkmaktadır- konjonktürel gerçekliğe uygun değerlendirmesini yapması gerektiği öne sürülmektedir. Bu temel önermeye bağlı alt önermeler de şu şekilde belirlenmiştir:

1. Türkiye dünyaya tarihi ve kültüründen destek aldığı özgüvenle bakmalı ve bu bağlamda farklı kültürlerle tanışıklık ve birlikte üretkenlik temel hareket noktası olmalıdır.
2. Başta komşu ülkeler olmak üzere dış dünya ile ilişkilerini karşılıklı yarar ve eşitlik düzeyinde yönlendirmelidir.
3. Türkiye, Batı ve Doğu kültürleri arasında siyasi ve kültürel açıdan dengeleyici gücünü TDP'ye aktarmalıdır.
4. Türkiye'nin bölgesinde barışa, istikrara ve katkıda bulunabilmesi için; nesnel ve gerçekçi şekilde ilkeli ve ahlaki bir dış politika izlemesi gerekmektedir.
5. Proaktif ve çok boyutlu dış politikanın başarılı olması, konjonktürel gerçekliğe uygun adımlarla etkili iç desteğe büyük oranda bağlıdır. Önceliklerin belirlenmesi gerekir ve tezimize göre bu AB olmalıdır.
6. İç politikanın devlet-halk ilişkisi, hak ve yükümlülük temelinde bilinçlenme ile sağlam bir sisteme dayandırılması gerekmektedir. Türkiye'nin iç siyasette kutuplaşmış yapısı ve devlet halk ilişkisinde özgürlükler bazında yaşadığı sorunların dış politikaya da olumsuz anlamda yansımaları olmaktadır.
7. Türkiye, AB üyeliğini; muassır medeniyet seviyesini yakalama ve onu aşmada etkili bir araç ve şu ana kadarki ilişkilerin doğurduğu doğal bir hak olarak görmelidir.
8. TDP'nin söz konusu olan dönemde yaşadığı zorluklar hem Türkiye'nin devlet kapasitesindeki eksikliklerden, hem de mevcut bölgesel ve küresel dengelerin zorluğundan kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, tezin oluşturulmasında faydalanılacak olan realizm, liberalizm, inşacı ve postyapısalcılık teorilerinin temel bir anlatımı yapılmaktadır. Her bir teori, öncelikle kendine özgü uluslararası ilişkiler gerçekliği tanımlamaktadır. Örneğin; uluslararası sistem realistler için maddi faktörlerin belirlediği egemen devletlerden oluşan anarşik bir sistem iken; inşacılık için kimlik ve normların intersubjektif olarak kurulduğu sosyal-düşünsel bir inşa; post yapısalcılık yaklaşımında

ise güç-bilgi bağlamında oluşan söylemsel bir yapıdır.⁵ Tezde temel olarak inşacı ve postyapısalcı teoriler kullanılmakla birlikte realizm ve liberalizm uluslararası ilişkiler teorilerinin temelini oluşturduğu ve diğer teorilerin daha iyi anlaşılması için gerekli olmaları nedeniyle teori kısmında açıklanmıştır. Bölümün devamında TDP'nin öncelikle Soğuk Savaş sonrası yaşanan değişimin üzerinde durulmuş, daha sonra Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti)⁶ iktidarı dönemi TDP'nin temel belirleyicileri irdelenmiştir. Bu bağlamda özellikle, proaktif ve çok yönlü dış politika, komşularla sıfır sorun ve ticaret devleti kavramı üzerinde durulmuştur. Komşularda sıfır sorun politikası TDP'de geleneksel dış düşman anlayışını değiştirerek; dış dünyaya tehditler değil, fırsatlar bazında yaklaşımı getirmiştir. Türkiye'nin sistem içindeki konumunun Doğu- Batı dengesi temelinde merkez ülke olarak tanımlanması, Batı ile ilişkilerin daha rasyonel ve karşılıklı çıkarlara dayalı bir biçime kavuşturulması, pro-aktif bir anlayışla olayların önünden gidilerek onları kontrol etme gayretinin gösterilmesi, ritmik diplomasiyle pek çok uluslararası örgütte aktif ve etkin hale gelmesi, TDP'nin bahsedilen dönemde elde ettiği kazançlardır.

İkinci bölümde Türkiye-AB ilişkileri üzerinde durularak, öncelikle ilişkilerin tarihsel süreci incelenerek özellikle Ak Parti döneminde Türkiye AB ilişkilerinde yaşanan değişim, müzakerelerin başlaması ve müzakare sürecinde yaşanan problemler üzerinde durulmuştur. Proaktif ve çok boyutlu dış politikanın başarılı olması, konjonktürel gerçekliğe uygun adımlarla etkili iç desteğe büyük oranda bağlıdır. Bu bağlamda, önceliklerin belirlenmesi gerekir ve tezimize göre bu AB olmalıdır. Öte yandan AB' nin Türkiye konusunda vereceği karar, nasıl bir AB istediğiyle yakından

⁵ Muhammed A. Ağcan, "Sosyal Bilimler Felsefesi ve Uluslararası İlişkiler Teorisi" içinde *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, ed. Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 79

⁶ Tezde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kısaltması" Ak Parti" şeklinde verilecektir. Kısaltmanın bu şekilde verilmesinin nedeni söz konusu partinin tüzüğünde bu şekilde yer almasıdır. Bknz. (file:///D:/Windows%20Klas%C3%B6rleri/Downloads/akparti-tuzuk-2016.pdf)Türk Dil Yazım Kılavuzu'nun "Kısaltmalar" bölümünde "Kuruluş adlarının kısaltmaları genellikle her kelimenin ilk harfinin büyük olarak yazılmasıyla yapılacağı belirtilmiştir. Örneğin; *TBMM* (Türkiye Büyük Millet Meclisi) kuralı bulunmaktadır. Bu kuraldan ve bugüne kadar oluşan gelenekten hareketle parti adlarının kısaltmalarında da aynı yol izlenmektedir. Bununla birlikte kurumlar, kuruluşlar, dernekler adlarını belirledikleri gibi adlarının kısaltmalarını da belirleme özgürlüğüne sahip bulunmaktadırlar. Bu adlar ve kısaltmaları ilgili yasal mevzuat gereğince yasa, yönetmelik ve tüzüklerde yer almaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tüzüğünde partinin kısaltılmış ismi "AK Parti" olarak belirtilmekte ve bu durum kısaltmalarla ilgili kurallara aykırılık göstermemektedir.

<http://www.haberturk.com/polemik/haber/151231-ak-parti-mi-akp-mi> (erişim tarihi: 10.03.2017)

ilgilidir. Politik ve özellikle askeri konulara uzak duran, kültürel homojenliği önceleyen ve kendi içinde daha az riskli bir geleceği hedefleyen AB için Türkiye; ciddi bir istikrarsızlık potansiyeli taşımaktadır. Öte yandan Avrupa standartlarına ulaşmış bir Türkiye'nin, AB dış ve güvenlik politikası için büyük katkı sağlayabileceği de zaman zaman ifade edilmektedir. AB yolunda ilerleyen Türkiye'nin kendi bölgesinde sorunların çözümünde kolaylaştırıcılık, istikrar sağlayıcılık ve zenginleştiricilik özellikleri gelişme kapasitesi gösterebilecektir.

Türkiye açısından AB süreci, bir ülkenin bir örgüte üye olmasının çok ötesinde anlamlar ifade etmektedir. Avrupa, Türkiye'nin üç asırlık kimlik arayışı macerasında ana eksene oturarak; bugüne kadar Türk siyasi elitleri tarafından “çağdaş muasır medeniyet seviyesine” ulaşmada bir araç ve amaç olarak görülmüştür. Özellikle 1999 yılında Türkiye'nin adaylık statüsünün tanınması ile tarihte ilk kez AB üyeliğinin hayalden çıkıp somut bir hal alması, ülkenin dönüşümünde bir kırılma noktasını teşkil etmiştir. Bir başka ifadeyle AB üyelik perspektifi, Türkiye'nin demokratikleşmesinde önemli rol oynamıştır. Her ne kadar son yıllarda demokrasi ve insan hakları bağlamında AB'ye yapılan referans sayısı görece azalmış ve ülkenin iç dinamizmi büyük ölçüde devreye girmiş olsa da bu durum, AB'nin Türkiye demokrasinin gelişmesi açısından önemini azalması olarak yorumlanmamalıdır. Siyasi söylemlere, “Avrupa'nın Türkiye'ye ihtiyacı daha çok” şeklinde yansıyan bu yanıltıcı algı, büyük oranda Türkiye'nin son dönemde artan bölgesel aktivizminden kaynaklanmaktadır. Yakın coğrafyasını ilgilendiren meselelerde inisiyatif kullanabilen, yumuşak güç enstrümanları vasıtasıyla bölgenin barış ve istikrarına katkı sunabilen Türkiye'nin, kendi potansiyelinin farkına varırken diğer yandan uluslararası sistemin ve bilhassa AB reform sürecinin kazandırdığı ivmeyi göz ardı etmemesi gerekmektedir. Oysa Türkiye'nin bölgesinde düzen değiştirici bir konuma erişmesi, büyük oranda Avrupa'yla ortak hareket edebilmesine sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Bu bölümde Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen önemli bir aktör olarak Almanya'nın söz konusu ilişkilere etkisi üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, söz konusu dönemdeki Türkiye-İsrail ilişkileri incelenmektedir. Bir güvenlik devleti olarak tanımlanabilecek olan İsrail'in özellikle 1990'lı yıllarda güvenlik kaygılarıyla hareket eden Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmasında bölgesel tehdit algılamalarının yakınlığının yanında, ekonomik ve askeri faktörler ile ABD

faktörünün önemli etkisi bulunmaktadır. 2000’li yılların başından itibaren Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin soğuması ve bu süreçte yaşanan sorunları (2008’de İsrail’in Gazze’ye karşı yaptığı “Dökme Kurşun Operasyonu” ve sonrasında Türkiye’nin tepkisi, Davos’ta yaşanan One Minute Olayı, Alçak Koltuk Krizi ve Mavi Marmara Gemisi’ne yapılan baskın sonucu dokuz Türk’ün İsrail askerleri tarafından öldürülmesi) bölgedeki ve TDP’deki değişimin bir sonucu olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. “Arap Baharı” ile köklü bir değişim sürecinden geçen Arap dünyası, siyasi bir dönüşüm yaşayan bir Türkiye ve bu değişime karşı direnen İsrail’in varlığı göz önüne alındığında ilişkilerin düzelmesi yakın gelecekte çok muhtemel gözükmemektedir. İsrail dış politikası ve temel stratejik düşüncesi, ülkenin düşmanlarla çevrili olduğu ve bu nedenle sürekli kendisini savunmak zorunda olduğu tezine dayanmaktadır. Bu durumda mümkün olduğunca kendisine saldırı yapılmadan önce düşmanını yok etme taktiği uygulanmakta-çünkü topraklarının yeterince büyük olmamasından dolayı stratejik derinlikten yoksundur- ve tehdit algılandığı durumlarda tehdidi kaynağında bitirmeye odaklanılmaktadır. Bu tutuma göre, Gazze’ye yönelik Dökme Kurşun Operasyonu İsrail askerlerinin kaçırılması sonucunda kendini savunduğu, düşman topraklarında kendisine yönelik saldırıları bir daha gerçekleştirmeyecek şekilde yok etmek üzere giriştiği savunma savaşlarıdır. İsrail’e göre bu nedenle bu savaşlar, nefsi müdafaaya yönelik haklı savaşlardır. Türkiye’den en üst düzeyde seslendirilen İsrail politikasını eleştiren fikirler vicdani sorumluluk ve hassasiyetlere bağlansa da; bu durum git gide İsrail’in varlığına karşı duruş olarak da algılanabilmektedir. Bu durum da sadece söz konusu iki ülke ilişkileri için değil, bölge için de olumsuz sonuçların oluşmasına neden olabilmektedir.⁷ Bu bölümde son olarak, Türkiye İsrail ilişkilerinde önemli belirleyici bir küresel aktör olarak ABD’nin rolü incelenmiştir.

Dördüncü bölümde Türkiye-Suriye ilişkileri söz konusu dönem zarfında incelenerek, komşularla sıfır sorun yaklaşımının en başarılı örneği olarak gösterilen Suriye’nin Türkiye ile ilişkilerinde yaşadığı değişim bölgesel ve küresel faktörler ekseninde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda karşımıza önemli bir belirleyen olarak “Arap Baharı” çıkmaktadır. “Arap Baharı”nın ortaya çıkışının temel nedeni; Arap ülkelerinde devlet- halk ikileminin olması; yani devletin halkı temsil etmemesidir.

⁷ Özlem Tür, “Türkiye İsrail İlişkilerinde Kriz-Davos ve Sonrası,” *Ortadoğu Analiz*, Kasım 2009, Cilt1, Sayı 11, s. 39

Bu dönem TDP'nin bir özelliği olan proaktifliğin, fırsatlarla birlikte riskler de oluşturabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda zaman ve zemine göre bazen geride duran bazen de proaktif olan dış politika, daha akılcı gözükmemektedir. Özellikle Orta Doğu ile olan ilişkilerde Türkiye proaktif davranacaksa, yumuşak güç unsurlarını kullanmalıdır. Türkiye bölgesinde barışa, istikrara ve kalkınmaya katkıda bulunabilmek için tarihsel, sosyal ve kültürel sorumluluk ve yükümlülük temelinde; ilkeli ve ahlaki bir dış politika izlemelidir. Bu bağlamda Türkiye'nin aynı zamanda uluslararası ve bölgesel faktörleri göz önünde bulundurarak; nesnel ve gerçekçi bir dış politika yürütmesi gerekmektedir. Türkiye kendisinin ve bölgesinin gerçeklerini bilmeli ve bu sınırlılıklar içerisinde hareket etmelidir. Aksi takdirde, Türkiye küresel siyasetin olumsuz etkilerini hissetmeye başlayarak, yalnızlaşmaktadır. Bu durumu “değerli yalnızlık” olarak yorumlayanlar olmakla birlikte; bu durum “değerli bir yalnızlık” değildir. Çünkü değerli yalnızlıkta taraf avantajlı konumdadır ve çevredeki sorunlara karışmamayı tercih etmektedir; fakat Türkiye bu bağlamda dezavantajlı konumdadır. Türkiye'nin yalnız başına Suriye meselesini çözmekte sorunlar yaşaması, hem Türkiye'nin devlet kapasitesindeki eksikliklerden, hem de mevcut bölgesel ve küresel dengelerin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bölgesel açıklık, bir bölgenin küresel hegemonun ve büyük güçlerin çıkar alanları ile hangi dereceye kadar kesiştiği ve bu aktörlerin bölge dengelerine hangi sıklıkta müdahale ettiklerini gösterir. Bu açıdan yaklaşıldığında genel olarak, Ortadoğu ve özelde Suriye küresel güç dengelerinin merkezinde yer almaktadır ve bu nedenle bölgesel açıklık düzeyi çok yüksektir. Bu nedenle Türkiye gibi aktörlerin politikaları eğer büyük güçlerle çatışıyorsa; etkinlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin Suriye politikası insani açıdan haklı olmakla birlikte siyaseten çok doğru değildir; çünkü bu algı siyasal gerçekliğe terstir. Türkiye muhaliflere destek vermektedir ama gerek küresel gerek bölgesel uluslararası siyasi dengeler açısından bu durumun Türkiye açısından riskler içerdiği görülmektedir. Bu bölümde son olarak Türkiye Suriye ilişkileri açısından bir küresel aktör olarak Rusya'nın rolü incelenmektedir. Tez, genel değerlendirme ve sonuç bölümü ile son bulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1.1 Teorik Çerçeve

1.1.1 Teori Kavramının Açıklanması

Sosyal ve siyasal çözümleme; gerçeklik, olgu ve kavram arasında bir bütünlük ve tutarlılığı varsaymaktadır. Tarihi-sosyal gerçeklik içindeki bir olay, olgu, durum ve eylem sadece kavramlar aracılığıyla bilgi konusu haline gelebilmektedir. Tarihi-sosyal gerçeklikle kendisi aracılığıyla ilişki kurabildiğimiz kavramlar; belirli teoriler, yaklaşımlar ve paradigmalara yani sistematik bir biçimde birbiriyle tutarlı bir dizi varsayım, yasa, açıklama ve anlam çerçevelerine yerleşik durumdadır. Teoriler ise tarihi-sosyal gerçekliğin niteliği hakkında belirli varsayımlar ve öncüller üzerinde yükselmektedir.¹ Çok basit olarak teori kavramını tanımlandığında, teoriler karmaşık bir dünyayı basitleştiren araçlardır. Daha başka bir ifadeyle, teoriler öğrenmek istediğimiz şeyleri kökten anlamamızı, sadece yüzeysel değil derinlemesine bilgiler edinmemizi sağlamaktadır.² Teoriler günlük bilgiler dışında, daha anlamlı bilgiler edinebilmemiz için bir araçtır. Bir teori altında toplanmayan bilgiler ise kaotik bir bilgi bütünü oluşturmaktadır. Teoriler bu karmaşık olgulardan soyutlamalar yaparak, o olgu ile hemen gözle görülmeyen bütüncül bir bilgi vermektedir. İnsanların eylemlerini sadece onların eylemleri için verdikleri gerekçe ile açıklamak mümkün değildir. Örneğin bir dışişleri bakanının eylemleri betimlenebilir; fakat açıklama daha farklı bir pratiği gerektirir. Türkiye'nin AB ile ilişkileri ne olmalıdır? Türkiye Suriye'de niye muhalifleri desteklemiştir? Bu sorunlara derinlemesine cevap aranılıyorsa, teori alanına girilmiş olmaktadır. Paul Viotti ve Mark Kauppi'ye göre teori dünyayı ya da dünyanın bir parçasını daha kavranılır ve daha iyi anlaşılır yapmayı amaçlamaktadır. Bunu da “olguları sadece tanımlamanın ötesine giderek önce gelen olaylar ve şartlara dayanarak

¹ Muhammed A. Ağcan, “Sosyal Bilimler Felsefesi ve Uluslararası İlişkiler Teorisi”, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, (ed.) Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 77-78

² Thiele Leslie Paul, *Thinking Politics*, 2. Bsk., 1997, s. 1-2
http://library.atgti.az/categories/politics/Thinking_Politics.pdf (erişim tarihi: 03.11.2015)

nedensel bir açıklama veya öngörü yolu ile yapmaktadır”.³ Teori ustaca bir şekilde yapılmış bir soyutlamadır. Dikkatimizi seçilemeyen ayrıntıların karmaşıklığından en önemli olan şeylere yöneltmektedir. İyi bir karikatür konusunun özelliklerini yakalamak için seçmeci davranır, abartır ve bu sayede kasıtlı bir şekilde çarpıtma sağlarsa, iyi bir teori de belli bir düzen içindeki davranışlara temel olduğu düşünülen kuvvetleri aydınlatmak için bilinçli bir şekilde basitleştirme sağlar. ⁴ Uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası ilişkilerin tanımı, yapısı, öznesi, meseleleri ve araştırma gündemi konusunda farklı önermelerle karşımıza çıkmaktadır. Her bir teori, öncelikle, kendine özgü uluslararası ilişkiler gerçekliği tanımlamaktadır. Örneğin; uluslararası sistem realistler için maddi faktörlerin belirlediği egemen devletlerden oluşan anarşik bir sistem iken; inşacılık için kimlik ve normların intersubjektif olarak kurulduğu sosyal-düşünsel bir inşa; post yapısalcılık yaklaşımında ise güç-bilgi bağlamında oluşan söylemsel bir yapıdır. ⁵ Uluslararası siyasal gerçeklik kendinden, dolaysız ve nesnel bir halde bize kendini açıp konuşamaz ve bilgi konusu haline gelemmez. Bu işlevi teoriler ile yerine getirir. Uluslararası siyasal ve sosyal gerçekliğin ve bu gerçeklik içindeki bir durumun eylemin ve olgunun ne olduğu ancak teoriler yardımıyla kavranılıp, anlaşılabilir. Bununla birlikte, teoriler sosyal gerçekliğin niteliği, bilgisinin imkânı ve fail-yapı ilişkisi vb. konularında felsefi kabullere sahiptir. Bu nedenle uluslararası ilişkilerde bilimsel araştırma yapılırken felsefi metodolojik bir çoğulculuk ve dolayısıyla teorik çeşitliliğin kullanılması doğaldır. ⁶

Teori, geçmişteki ve günümüzdeki siyasal süreçlerin açıklamakla birlikte, geleceğe ilişkin öngöründe bulunmaktadır. Tarihsel deneyimlere istinat eden bilimsel varsayımların oluşturduğu teorik çerçeve, öncelikle analitik temel sınıflandırmaların ve kavramların politika, karar alma, güç, çıkar vb. seçilip değerlendirilebilmesi için gerekli kıstasları ortaya koymaktadır. Uluslararası politika teorilerinin gelişmesi öncelikle devletler hukuku ve diplomasi tarihi düzleminde başlayarak, gücün yeniden dağılımının gündeme getirildiği 1648 Westfalya Barışı ve 1713 Utrecht Barışı ile daha ileri boyut

³ Viotti PR, Kauppi MV, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism and Beyond*, Macmillan, New York, 1987: 3’ den akt. Yalvaç, 2014, s. 35

⁴ Jack Donnelly, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed.) Burchill Scott ve Linklater Andrew, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s.58

⁵ Ağcan, a.g.e., s. 79

⁶ Ağcan, a.g.e., s. 106

kazanmıştır. Yirminci yüzyılda uluslararası ilişkilerde aktörlerin artması, söz konusu teorilerin daha da farklılaşmasına yol açmıştır. ⁷ 1970 yıllarının sonlarında klasik realizm ve rasyonalizm daha sıkı ve sofistike bir görünüm sergilerken, uluslar arası politik ekonomi gibi perspektifler alanda yeni olasılıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu zamandan itibaren Ortodoks yaklaşımlara şiddetli itirazlar Marksizm, Eleştirel Teori, Post-modernizm ve Feminizm gibi diğer yaklaşımlardan gelmiştir. Bu yaklaşımlar ileri sürdükleri fikirlerle özne nedir ve ne olmalıdır tartışmasını sonuca götürerek, uluslararası ilişkiler teorisinin temelden yeniden yapılandırılmasını savunmaktadır. ⁸

Bu veriler ışığında bu bölümde tez çalışmasında kullanılan teoriler kısaca açıklanmaktadır. Çalışmada birden fazla teori kullanılması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Her ne kadar tezde bir zaman ve mekan kısıtlaması yapılsa da, TDP' nin üç farklı aktörler olan ilişkileri inceleme altına alınmaktadır. Gerçekliğin daha iyi resmedilebilmesi için kullanılan dört teori; realizm, liberalizm, inşacılık ve post yapısalcılık, TDP'nin söz konusu dönemde ayrıntılı ve derinlemesine incelemesini amaçlamaktadır.

1.1.2 Realizm

Realizm, 1940'lardan 1980'lere kadar uluslararası ilişkiler disiplininin hâkim teorisi olarak görülmüştür. Zaman içerisinde pek çok noktada eleştiriye uğramakla birlikte, yapılan eklemeler ve teorinin geçirdiği aşamalar ile bugüne değin varlığını sürdürmüş, uluslararası ilişkileri incelemek ve açıklamak için kullanılmaya devam etmiştir. ⁹ Klasik realizm- devletin bütüncül aktör olarak devlet adamında vücut bulan bir siyaset izlediği ve bu siyasetin temel prensiplerinin insan doğasının ayrılmaz bir parçası olan güç siyasetinin kurallarına tabi olduğunu iddia etmekte- yapısal realizm- uluslararası sistemi incelerken anarşik karakteri ve aktörler arasındaki kabiliyet

⁷ İbrahim S Canbolat, *Değişen Dünyada Almanya ve Türkler Ulusal Çıkar Birlik ve Kamuoyu Tercih Açısından Bir İnceleme*, 4.b., Bursa, Alfa Aktüel Yayınları, 2009, s.53-54

⁸ Andrew Linklater, "Uluslararası İlişkiler Teorisinde Sonraki Soru Aşaması: Eleştirel ve Teorik Bir Bakış Noktası", *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, (çev.) Aşkın İnci Sökmen, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2013, s. 619

⁹ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, 1/1:33-60

dağılımına vurgu yapan ve devletlerin eylemlerini yapısal kısıtlamalar üzerinden dile getirmekte- ve Neoklasik realizm- klasik realizmin yeniden okumalarına dayanan ve Waltz'ın birinci ve ikinci imge olarak tanımladığı insan doğası ve devletlerin içyapısına dair değişkenleri yapısal analiz ile birleştirmeye çalışmakta- ¹⁰başta analiz seviyesi farklı olmak üzere birçok noktada birbirinden farklı düşünse de; beş soruya verdikleri cevap ile realist teori geleneğini oluşturmaktadır: Uluslararası ilişkileri tabiatı nedir? Uluslararası ilişkilerin oluştuğu ortamın başlıca özellikleri nelerdir? Uluslararası ilişkilerin temel aktörü kimdir? Uluslararası ilişkilerin temel aktörünün öncelikli amacı nedir? Uluslararası ilişkilerde temel aktörün amaçlarına ulaşmak için kullandığı başlıca araç nedir? İlk soruya cevap olarak, realistler; kaynak olarak insan doğasını, iç politikayı ya da uluslararası sistemin yapısını öne sürseler de; uluslararası ilişkilerin tabiatının mücadele ve rekabet olduğu konusunda görüş birliğine sahiptirler. İkinci soruya cevap olarak ise, uluslararası ilişkilerin oluştuğu ortamın başlıca özelliği, bu ortamda egemen devletler üzerinde son karar alıcı ve kararlarının devletleri bağlayıcı olduğu merkezi bir iktidarın mevcut olmamasıdır. Bu durum anarşi olarak da adlandırılmaktadır. Realist teori geleneğinde anarşi olgusunu teorik yaklaşımının merkezine ilk yerleştiren Thomas Hobbes olmuştur. ¹¹ Leviathan adlı eserinde insanlar arasında düzen tesis eden bir merkezi iktidarın nasıl ortaya çıkacağına dair açıklamasını, herkesin herkese karşı olduğu; “doğa durumu” adını verdiği bir öncü toplumsal duruma dayandırmaktadır. Hobbes’a göre doğa durumunda insanlar arasında “daimi korku ve şiddetli ölüm tehlikesi “vardır ve “insan hayatı yalnız, sefil, iğrenç, vahşi ve kısadır”. Böyle bir ortamda bireyler güvenliklerini sağlamak için bütün haklarını devlete devretmişlerdir. ¹²

Üçüncü soruya cevap olarak, realistler, uluslararası ilişkilerin temel aktörünün devlet olduğu ve uluslararası ilişkilerin esas itibarıyla devletlerarası ilişkiler tarafından belirlendiğini iddia etmektedirler. Bununla birlikte, realist teori geleneğinde devlet anlayışları tek ve aynı değildir. Yapısal realistler, devletin bölünmez bir aktör olarak, üniter ve rasyonel olduğu varsayımında iken; klasik ve neo-klasik realistler devletlerin

¹⁰ Mehmet Ali Tuğtan, “ Güç, Anarşi ve Realizm” *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, (ed.) Evren Balta, İstanbul, İletişim yayınları, 2014, s. 111-112

¹¹ Eyüp Ersoy, “ Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der.) Ramazan Gözen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 160-161

¹² Thomas Hobbes, *Leviathan*, Oxford University Press, England, 1998, s. 76

dış politikasında başta devlet adamları olmak üzere farklı birbiriyle etkileşim halindeki devlet içi etkenlerin rol oynadığı gözleminden hareket etmektedirler.¹³ Dördüncü soruya cevap olarak realistler, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletin öncelikli amacının anarşik ortamda hayatta kalmak olarak ifade etmektedir. Beşinci soruya cevap olarak, realistler uluslararası ilişkilerde devletlerin amaçlarına ulaşmak için kullandığı başlıca aracın güç olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴ Morgenthau- meşhur ifadesiyle” uluslararası siyaset, tüm siyaset gibi güç için bir mücadeledir”-¹⁵ ve Mearsheimer-“ potansiyel rakipler üzerinde hâkim konumu sürdürmek için geçici hükümler haricinde, uluslararası sistemde statükocu hiçbir güç yoktur”-¹⁶ gibi bir kısım realistler, gücün devlet için kendi başına bir amaç olduğu görüşünü öne sürerken; Waltz gibi bir kısım realistler de gücün devlet için, başta güvenlik olmak üzere, başka amaçlar için bir araç olduğu görüşünü benimsemektedir.

Kenneth Waltz 1979’da realist teoriyi radikal bir revizyona tabi tutarak, “Theory of International Politics” adlı çalışmasını yayımlamıştır. Waltz, bu eserinde uluslararası sistemi kendi başına incelenebilir bir konu hale getiren ayırt edici özelliğinin anarşi olduğunu ve anarşinin sistemi oluşturan ünitelerin davranış ya da özelliklerinden bağımsız yapısal bir unsur olduğunu ileri sürmektedir. Anarşik yapı, eşit egemen rasyonel aktörler ve hayatta kalma mücadelesi uluslararası sistemin üç boyutunu oluşturarak, sistemin belirleyici özellikleri olmaktadır. Devletin başat aktör olduğu varsayımı konusuna değinen Waltz’a göre sorun devletlerin uluslararası sistemde yegâne aktör olmaları değil, belirleyici aktör olup olmadıklarıdır. Devlet dışı aktörlerin sistemdeki birkaç güçsüz devlet üzerinde etkiye sahip olması onları belirleyici aktör durumuna getirememektedir; belirleyici aktör konumunu elde edebilmek için aynı etkiyi büyük devletler üzerinde de sahip olmaları gerekmektedir.¹⁷ Sonuçta neo-realist teori üç varsayım üzerinde şekillenmiştir: 1. Devletlerin davranışlarını şekillendiren

¹³ Ersoy, a.g.e., s.162

¹⁴ Ersoy, a.g.e., s.164

¹⁵ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, s. 27, (<http://www.people.fas.harvard.edu/~plam/irnotes07/Morgenthau1948.pdf>). (Erişim tarihi: 03.02.2014)

¹⁶ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, W. W. Norton, 2001, s. 2

¹⁷ Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, (çev.) Osman Binatlı, Edt. Çınar Özen, Ankara, Phoenix Yayınları, 2015, s. 88 ve 89

uluslararası anarşi önemlidir, 2. Devlet dünya sisteminde en önemli aktördür ve 3. Devletler temelde kendi çıkarlarını düşünen aktörlerdir.¹⁸ Waltz, “Man, State and the War” adlı kitabında dönemin analiz seviyesi tartışmalarına çok önemli bir katkıda bulunmuştur. Waltz’a göre savaşın nedenleri araştırılırken ve savaşı sona erdirecek öneriler getirilirken soruna üç ayrı seviyeden yaklaşmak mümkündür: İnsan doğasını merkeze alarak, devletin iç yapılarını merkeze alarak, uluslararası sistemin anarşik yapısını merkeze alarak.¹⁹

Waltz devleti de bireyler gibi bütüncül aktörler olarak ele alır; çünkü devletin iktidar yapısı otoriter de olsa demokratik de olsa savaş halleri gibi önemli kararları verirken, bütüncül bir aktör gibi hareket etmektedir. Zira otoriter yönetimin temsilcileri tüm halk adına karar alırlar ve itirazları çok göz önünde bulundurmazlar; demokratik yönetimin temsilcileri ise halkı aldıkları kararları destekleyecek biçimde mobilize edip, yönlendirirler. Her iki rejim türünde de milliyetçilik kullanılarak, dışarıya karşı birlik görüntüsü vermek gerektiği tezi öne sürülerek, genel iradenin temsiliyeti üstlenilir.²⁰ Uluslararası sistemi oluşturan üniteler yani devletlerarasında hiyerarşi olmadığı için anarşik bir yapı mevcuttur. Ünitelerin hepsi aynı türden olup, egemen eşit devletlerdir. Temel kaygılarını hayatta kalma motivasyonu oluşturmaktadır. Bunu gerçekleştirirken rasyonel bencil aktörler gibi davranırlar. Bu benzer davranışlar farklı sonuçlar verebilmektedir; çünkü devletler amaçlarını gerçekleştirmek için eşit kabiliyete sahip değildir. Waltz’a göre, demokrasinin yayılması, ulus-aşırı ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın artışı ile kendini gösteren küreselleşme, uluslararası örgütlerinin etkinliğinin artması gibi değişimler, uluslararası sistemin temel özelliği olan anarşi özelliğini değiştirmemiştir; çünkü büyük güçleri kendi kurallarına uymaya zorlayacak bir devletler üstü örgüt ya da devlet dışı aktör hala mevcut değildir.²¹

Mearsheimer, Waltz’un devletin sürekli “güvenlik ikilemi” içerisine girerek savunma durumunda olduğu ve bu nedenle gücünü arttırmaya çalıştığı ile ilgili görüşünü savunmacı olmakla eleştirmektedir. Mearsheimer, “The Tragedy of Great

¹⁸ Kenneth N. Waltz, *İnsan, Devlet ve Savaş Teorik Bir Analiz*, (çev.) Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçın, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2009, s. 91

¹⁹ Waltz, 2009, a.g.e., s. 9

²⁰ Waltz, 2009, a.g.e., s. 173-182

²¹ Tuğtan, 2014, a.g.e., s. 124-126

Power Politics” çalışmasında savunmacı gerçekçilik yerine, saldırgan gerçekçiliği savunmuştur. Mearsheimer’e göre, uluslararası sistemde anarşik yapının oluşturduğu güvenlik ikilemi içerisindeki büyük devletler gücü maksimizasyon ederek gelecekle ilgili güvenlik endişelerini karşılayamamakta, anarşi ortamında güvenliklerini sağlayabilmek için bölgesel hegemon olmak için çabalamaktadır. Fakat hayatta kalmak için güç maksimizasyonu yapan devletler aynı zamanda kendileri dışında bir hegemon tehdidi altında olduklarından güvenliklerini tam anlamıyla sağlayamamaktadır.²² Realist kabullerden birisi de, hayatta kalma amacıyla güvenliklerini sağlama ve sürdürme çabasıyla kuvvetlerini ve özellikle askeri imkanlarını maksimize etmeye çalışan devletlerin hiçbir zaman birbirlerinin niyetlerinden emin olamayacağıdır. Mearsheimer bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “ Niyetler, aniden değişebilir, demek ki bir devletin niyetleri bir gün mülayim ve diğer gün hasmane olabilir”²³ Mearsheimer, Realist teori geleneğinin kurucu eserlerinden biri haline gelen “Büyük Güç Siyasetinin Trajedisi” isimli eserinde yapısal realizmi beş temel varsayıma dayandırır. İlk olarak, uluslararası sistem anarşiktir. İkinci olarak, “ büyük güçler, tabiatları gereği birtakım saldırmacı askeri kabiliyete sahiptir”²⁴. Üçüncü olarak, devletler hiçbir zaman diğer devletlerin niyetlerinden emin değildir. Dördüncü, büyük devletlerin başlıca amacı beka, yani hayatta kalmalarıdır. Son olarak ise, büyük güçler rasyonel aktörlerdir.²⁵ Bu beş varsayım temelinde şekillenen uluslararası sistemde devletler için üç genel davranış kalıbı bulunmaktadır. Birinci olarak, devletler birbirinden korkarlar bu nedenle de güvenmezler. İkinci olarak, devletler kendi güvenlikleri için başka devletlere istinat etmezler. Üçüncü olarak ise, diğer devletlerin nihai niyetlerine güvenmeyen ve kendine yardım kuralının hâkim olduğu bir uluslararası sistemde bulunan devletler, “kendi bekalarını temin etmenin en iyi yolunun, sistemdeki en güçlü devlet olmak olduğunu çabucak anlarlar.”²⁶

Realistler, temel olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletlerin kurduğu düzenin niçin yıkıldığı ve İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte faşizm ve komünizmin

²² John Mearsheimer, “Realists as Idealists”, *Security Studies*, Vol: 20, No:3 (2011), s. 424-430

²³ Mearsheimer, a.g.e., s. 31

²⁴ Mearsheimer, a.g.e., s. 30

²⁵ Mearsheimer, a.g.e., s. 30-32

²⁶ Mearsheimer, a.g.e., s. 33

liberal demokrasilere neden üstün geldiğini açıklamaya çalışmıştır.²⁷ Geleneksel realist teorinin babası olarak gösterilecek iki isim, Hans J. Morgenthau ve E.H. Carr iki savaş arası dönemin başarısız uluslararası düzeninin entelektüel altyapısı olarak tanımladıkları liberal idealizmi eleştirmişlerdir. Bu bağlamda E. H. Carr, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da ulus devletlere ve Milletler Cemiyeti’ne dayanan kolektif güvenlik sitemini kuranların, ideal koşullar altında olması gerekeni bilen; fakat içinde yaşadıkları gerçekliği göz ardı eden ütopyacılar olduklarını iddia etmektedir. Carr’a göre bu düzeni kuranların en büyük yanılması, herkesin bir dünya hükümeti veya kolektif güvenlik şemsiyesini arzu edilebilir bulacağını sanmalarıdır. Carr’a göre siyaset biliminin ütopyacı aşaması uluslararası siyasetle ilgilenenlerin gerçekleri göz ardı etmeyerek, ideal koşulları hayal etmek yerine gerçek koşullarının analizine giriştiklerinde aşılabilecektir.²⁸

Carr, liberal demokrasilerin içine düştüğü aczin nedenlerinden biri olarak çıkarların uyumluluğu (harmony of interests) varsayımını eleştirmektedir. Carr’a göre bu varsayım uluslararası ilişkilere uygulandığı takdirde ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır: Barış, her ulusun eşit derecede çıkarına hizmet etmektedir. Bu durumda, barışı tehdit eden uluslar mantıksız ve ahlaksızca hareket etmektedir. Fakat Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan düzen esas olarak onu kuran galip devletlerin çıkarlarına hizmet etmektedir. Savaştan yenik çıkan Almanya, Bolşevik Devrimi sebebiyle sistemden dışlanan Sovyetler Birliği, savaşın galipleri arasında bulunmalarına karşın Paris Barış Konferansı’nda istediklerini elde edemeyen İtalya ve Japonya gibi güçler bu düzenden hoşnut değildirler. 1929 Ekonomik Bunalım sonucunda liberal demokrasilerin krize girmesiyle göreceli olarak güçlerini arttıran bu devletler, gereken yerde güç kullanarak istediklerini elde etmek amacıyla uluslararası sistemde değişiklik talep etmişlerdir.²⁹ Realist okulun önemli temsilcilerinden bir diğeri de Hans J.Morgenthau’dur. Morgenthau, Carr gibi analizine iki savaş arası dönemin, bilim ve siyaset anlayışının eleştirisi ile başlar ve liberal demokrasilerin totaliter rejimler karşısında başarısızlığın nedeni olarak idealizmi görür. İktidar arzusu (lust for power) tüm insanların ortak özelliği olması nedeniyle, güç siyaseti (power politics) de sosyal

²⁷ Tuğtan, 2014, a.g.e., s. 112

²⁸ Carr E.H. *The 20 Yeras’ Crisis, 1919-1939*, New York, Harper&Row, 2001, s. 58

²⁹ Carr, a.g.e. s. 100

hayatın ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.³⁰ Morgenthau realist yaklaşımı toplam altı ilkede özetlemiştir: 1. Toplum gibi politikanın kökleri de objektif yasalar tarafından yönetilmektedir. 2.Siyasal gerçekliğin hareket noktasını güç olarak tanımlanan çıkar kavramı oluşturmaktadır. 3. Çıkar kavramı zaman ve mekâna bağlı değildir ve politikanın özüdür. 4. Evrensel ahlaki prensiplerin devletlerin dış politikadaki eylemlerine aynen uygulanması mümkün değildir. 5. Bir devletin siyasi eylemleri evrensel ahlaki prensiplere göre ölçülmeye kalkışılmamalıdır. 6. Siyasal eylemler siyasi kriterlere göre değerlendirilmelidir. Devletin sahip olduğu kapasite devletin dış politikasının belirlenmesinde önemli bir faktördür, güç dengesi uluslararası sistemde barışın korunması için gerekli olmalıdır.³¹ Realistlere göre uluslararası siyasi ortamın, ulusal siyasi ortam gibi hiyerarşik değil de anarşik olmasının bir sonucu olarak uluslararası ilişkilerde her aktör “ kendi başının çaresine bakabilecek bir konuma sahip olmak zorundadır, zira bunun için güvenilecek başka hiçbir kimse yoktur” . Bu zorunluluk da self-help (kendi kendine yardım) kavramı ile ifade edilmektedir.³²

Realist teori geleneği, Türkiye’nin dış politikası üslup ve usul yani söylem ve yöntem olarak yenilendiğini; fakat tabiat ve hedef yani doğa ve amaç olarak değişmediğini öne sürülmektedir. Türkiye’nin yeni dış politikasını, farklı realist akımlar perspektifinden incelemek yerine; realist teori geleneğinin temel kabullerine atıfla değerlendirmek yerinde olacaktır. Realizm’e göre uluslararası ilişkilerin tabiatı mücadele ve rekabettir. Belli bir mevzuda, belli bir bölgede veya belli bir teşkilatta, ister halihazır veya statüko için isterse değişim veya revizyon olsun; Türkiye yeni dış politikasında uluslararası sistemle mücadele ve rekabet içindedir. İkinci olarak, realizme göre, uluslararası ilişkilerin meydana geldiği ortamın başlıca özelliği, bu ortamdaki egemen devletlerin üzerinde nihai karar alıcı ve kararlarının devletleri bağlayıcı olduğu merkezi bir iktidarın mevcut olmamasıdır. Türkiye’nin yeni dış politikasında maruz kaldığı sistemik etkilerde ve siyasi coğrafyanın anarşik yapısında da bir değişiklik olamamıştır. Hatta Arap baharı ile birlikte bölgesel anarşik sistem, ulusal hiyerarşik

³⁰ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* , s.9 (<http://www.people.fas.harvard.edu/~plam/irnotes07/Morgenthau1948.pdf>). Erişim tarihi: 03.02.2014)

³¹ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (<http://www.people.fas.harvard.edu/~plam/irnotes07/Morgenthau1948.pdf>). Erişim tarihi: 03.02.2014)

³² Waltz, 2009, a.g.e. s. 88

yapıların da anarşik yapılara döndüğü, “double anarchy” (çift anarşi) sistemine evrilmektedir. Realizm, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak devleti görmektedir. Klasik ve neoklasik realist akımlar, devletlerin dış politikasında başta devlet adamları olmak üzere farklı ve birbiriyle etkileşim halindeki devlet içi etkenlerin rol oynadığı gözleminde hareket etseler de; Türkiye’nin yeni dış politikasını üslup ve usul olarak şekillendiren yeni dış politika eliti, dış politikada ancak ve ancak Türk devleti adına ve Türkiye devleti aracılığıyla hareket etmektedir ve söylem ve eylemleri Türkiye devleti için bağlayıcı olmaktadır.

Realizme göre, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletin öncelikli amacı, anarşik ortamda hayatta kalma ve güvenliğini teminat altına alma düşüncesidir. Türkiye’nin yeni dış politikasında, Türkiye’nin güvenlik algısı ve anlayışı çeşitlense de, örneğin ekonomik kalkınma güvenliğinin atıf noktalarından biri haline gelse de ve ontolojik güvenlik gibi yeni güvenlik yaklaşımları ortaya konsa da, güvenlik daimi bir mesele ve öncelikli hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Realizme göre, uluslararası ilişkilerde devletlerin amaçlarına ulaşmak için kullandığı başlıca araç güçtür. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da, Türkiye’nin stratejik derinliğini yeni bir bakış açısıyla tarif ve tahlil ettiği “Stratejik Derinlik” isimli çalışmasında, çeşitli güç parametrelerini kapsayan bir güç denklemi ortaya koyarak başlamaktadır. Realizm, dış politikada çeşitli güç tasavvurları göre şekillenen çeşitli güç araçları kullanılabileceğini kabul etmektedir. Türkiye’nin yeni dış politikasında önemli kabul edilen yumuşak güç de nihayetinde bir güçtür. Ülke içi güçlenmenin başlıca şartlarından biri olan ekonomik kalkınma ve istikrar, Türkiye’nin yeni dış politikasının öncelikli güç araçlarından biridir. İster amaç olarak görülsün, ister araç olarak kabul edilsin, Türkiye’nin yeni dış politikası gücünü güçten almaktadır. Sonuç olarak, Türkiye’nin dış politikası söylem ve yöntem olarak her ne kadar yenilenmiş olsa da, amaç ve doğa olarak değişmemiştir. Bununla birlikte, söylem ve yöntemdeki değişimin de bir analiz gerektirdiği ortadadır.³³ Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan en önemli miraslarından birisi dış ülkelerle olan ilişkilerde daha çok realpolitik bakış açısının yer verilmesidir. Bu stratejik kültür, Cumhuriyet’in sonraki yıllarında da devam ederek, Soğuk Savaş döneminde

³³ Ersoy, 2014, a.g.e. s. 184-186

zirve noktasına ulaşmıştır. ³⁴ Realizm ile birlikte uluslararası ilişkileri teorilerinin temel dayanağını oluşturan liberalizm takip edilen bölümde açıklanacaktır.

1.1.3. Liberalizm

Liberal teorinin kökleri XVIII. ve XIX. Yüzyıla uzanan oldukça zengin bir arka plana sahip olmakla birlikte, XX. yüzyılı liberalizmin hızla önem kazandığı tarihsel bir dönem olarak değerlendirmek mümkündür. Liberalizm uluslararası ilişkiler disiplininin teorik olarak kurucu sütunlarından biri ve aynı zamanda realizm ile birlikte uluslararası ilişkilerin “ana akım perspektifini” oluşturmaktadır. ³⁵ Liberalizme göre insan doğasını ve rasyonelitesini, devletin icadını ve onun uluslararası ilişkilerini; çatışma yerine işbirliği kavramı şekillendirmektedir. Realizmin tasvir ettiği anarşi kavramının aksine, liberalizm devletin ortaya çıkmadan önce insanların birbirinin kurdu olduğu düşüncesinin doğru olmadığına inanmaktadır; çünkü liberalizme göre insan grupları bir araya gelmeye ve işbirliği yapmaya müsaittir. ³⁶ Liberal teori realizmden farklı olarak çatışma yerine barış ve işbirliği üzerine yoğunlaşmıştır. Liberallere göre uluslararası ilişkilerin tek gündemi güvenlik değildir. XX. yüzyıldan itibaren bu gündem çeşitlenerek, refah, modernleşme, çevre ve benzeri konular da en az güvenlik konuları kadar dış politika davranışlarında etkili olmaya başlamıştır. Devletlerin uluslararası ilişkilerin en önemli aktörü olduğunu belirtmekle birlikte, devlet dışı birçok aktörün dış politika sürecini öyle ya da böyle etkilemeye devam ettiğini kabul etmektedir. ³⁷

³⁴ Tarık Oğuzlu, “ Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi”, *Akademik Ortadoğu* , Cilt 6, Sayı 2, 2012, s. 41-60

³⁵ Andrew Heywood, *Global Politics*, Palgrave, Basingstoke, 2011, s. 54’den akt. Mustafa Cüneyt Özşahin, “Barışın Ekonomi Politikası: Uluslararası İlişkilerde Liberal Kuram ve Ticari Liberalizm,” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 9, Sayı 35, s. 90

³⁶ Burak Bilgehan Özpek, “Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der.) Ramazan Gözen, İstanbul, İletişim yayınları, 2014, s. 130

³⁷ Ole R. Holsti, “ Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge” Charles W Kegley, Jr. (ed.) *Contraversies in Internatioanl Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*. New York, St. Martin’s Press, 1995, ss. 43-44

Liberal teori incelenirken üstünde durulması gereken düşünürlerden biri John Locke'tur. Locke doğal hukuk fikrini ortaya atarak, devlet ve vatandaşlar arasındaki ilişkiyi görev ve sorumluluk kavramları çerçevesinde tanımlamıştır. Devletin soyut ve sınırsız özgürlük içeren karakterine itiraz ederek, devleti somutlaştırmaya ve işlevselleştirmeye çalışmıştır. Ona göre devlet öncesi yaşanan doğa durumunda, bireyler saldırgan ve irrasyonel olarak davranmamıştır. İnsanlar arası ilişkilerde akıl ve sağduyu hâkimdi. İnsanlar, kendi mülkiyetleri üzerinde sınırsız tasarruf hakkına sahiptiler. Zamanla insanlar aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözmek için subjektif yargılama ve cezalandırma mekanizmaları geliştirdiler. Fakat bunlardan yeterince iyi sonuç alamayınca, devlete objektif koruma ve ceza sistemi uygulama görevini yükleyip, devleti meydana getirdiler. Devlerin nihai amacı bireylerin doğuştan getirdiği haklarını korumaktır, hiçbir gerekçe onları çiğnemeyi meşru hale getirememektedir. Devlet durumu doğa durumundan daha istikrarlı ve güvenilirdir; fakat devletin adalet ve özgürlüğü gerçekleştirirken asıl amacının dışına çıkamaması ve bireylerin hak ve hürriyetlerini ihmal etmemesi gerekir. Locke aynı zamanda devletlerin birbirleriyle olan ilişkileriyle de ilgilenmiştir. Devletlerarası ilişkilerde de doğa durumunda olduğu gibi orantısız şiddet ve güç kullanımının yaşanması mümkündür. Bu takdirde, devlet kendi vatandaşlarıyla yaptığı sözleşme gereği onları korumakla da mükelleftir.³⁸ Locke'un görüşleri zaman içerisinde daha da detaylandırılarak, onun öne sürdüğü teorik çerçeve yeni argümanlarla buluşup, netleşmiştir.

Bu bağlamda tartışılması gereken bir diğer düşünür ise İmmanuel Kant'tır. Kant'a göre devlet ve vatandaşlar arasındaki ilişki, vatandaşın özel yaşam alanının başladığı yerde sona erer ve mülkiyet olarak tanımladığı bu özel yaşam alanı devlet dâhil diğer aktörler tarafından ihlal edilemez. Rejim şeklini, dış politikaya etki eden bir değişken olarak ele alıp, onun karar alıcılarının davranışlarını etkileyen bir yapı olarak resmetmiştir. Uluslararası sistemde barış olabilmesi için gerekli üç şartı öne sürmektedir ve aynı zamanda Kant'ın daimi barışın sağlanması için ortaya koyduğu bu üç değişken Liberal teorinin iskeletini oluşturmuştur. Bunlardan ilki, rejim şekli ile dış politika arasında kurduğu nedensellik bağıdır. Seçimlerle iş başına gelen ve kuvvetler ayrımı ilkesine dayanan cumhuriyet yönetiminde yöneticiler, halka karşı sorumluluk

³⁸ John Locke , *John Locke: Essays on the Law of Nature: The Latin text with a translation, introduction and notes; together with transcripts of Locke's shorthand in his journal for 1676*: s. 3-6 <http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/locke1689a.pdf>. Erişim tarihi: 04.03.2014

duymakta; bu durum onların dış politika alanında daha pasifist politikalar gütmesine yol açmaktadır. Daimi barışın gerçekleşmesi için, bu durumun diğer devletler tarafından da benimsenmesi gerekmektedir. İkinci önerme ise, uluslararası hukukun devletlerarasındaki savaş durumuna son verebileceği tezidir. Devletlerin egemenliğini garantiye alan ve barışçı normlar üzerine oluşturulan hukuk, devletlerarası ilişkilerin sadece güç yoluyla düzenlenebileceği düşüncesine alternatif oluşturmaktadır. Evrensel konukseverlik olarak adlandırılan üçüncü önerme ise, devlet dışı aktörlerinin mülkiyetleri üzerindeki tasarruf ve dokunulmazlık hakkının sadece kendi toplumlarında değil, dünyanın her yerinde doğal bir hak olarak kabul görmesidir.³⁹

Locke'un doğal hukuk, Kant'ın ise daimi barış teorisi, 19.yy filozofları tarafından daha kapsamlı bir şekilde ele alınarak, liberal teorinin çatışma ve işbirliğini açıklarken kullandığı kavramlar daha somut bir şekilde ifade edilmiştir. Örneğin Kant'ın rejim şekli ile dış politika arasındaki bağ hem Schumpeter hem de Thomas Paine tarafından daha karmaşık bir şekilde formüle edilmiştir. Kant'ın daimi barış ilkesinin ikinci şartı olan uluslararası hukuk ve norm oluşturmak ise Liberal filozoflar tarafından uluslararası örgütler bağlamında ele alınmıştır. Woodrow Wilson'un ABD Başkanı olarak Birinci Dünya Savaşı sonunda kalıcı barış için oluşturduğu ilkeler, liberalizmin etkisi altında oluşturulmuştur. Wilson'un önerileri sonucunda oluşturulan Milletler Cemiyeti amaçlanan kolektif güvenliği sağlama konusunda başarısız olmuştur. Devletlerin bir başka devlete saldırmamayı taahhüt etmesi fakat saldırgan bir devlet ortaya çıktığında ona ortak karşılık verilmesi meselesi, özellikle Hitler Almanya'sının ortaya çıkışıyla işlevsel olamamıştır. Bu nedenle Milletler Cemiyeti realistler tarafından hayalci bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Fakat Özpek'e göre, Milletler Cemiyeti'nin eleştirilmesi gereken noktası savaşa neden olması değil, onu önlemedeki başarısızlığıdır. Liberal teori de bu durumda kendisini şu şekilde savunmaktadır. 1929 Ekonomik Buhranı uluslararası ticaret üzerinde olumsuz etki yaparak, içe kapanık dolayısıyla saldırgan rejimler üretmiştir. Bu durum, Kant'ın daimi barışın gerçekleşmesi için zorunlu kıldığı evrensel konukseverlik ilkesinin ihlal edildiği anlama gelmektedir. Evrensel konukseverlik ilkesi, malların, hizmetlerin ve kişilerin herhangi bir engelleme

³⁹ İmmanuel Kant, *Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History and Moral Practice* http://lf-oll.s3.amazonaws.com/titles/357/0075_Bk.pdf erişim tarihi: 31.03.2014

ve düşmanlık görmeden ülkeler arasında özgürce dolaşabileceği bir sistem önermektedir. 1929 krizi bu ilkeyi ihlal ederek, savaşın ortaya çıkışı için zemin hazırlamıştır. ⁴⁰ Liberal kuram, kendi içerisinde zengin bir çeşitliliği barındıran bir teorik üst çatı teşkil etmektedir. Bu bağlamda liberalizm içinde siyasal rejimlere odaklanan cumhuriyetçi liberalizm, devletlerarası ticareti konu alan ticari liberalizm ve uluslararası hukuku ve kurumları vurgulayan düzenleyici liberalizm üç ayrı kategoriyi oluşturmaktadır. ⁴¹

Soğuk savaşın bitimiyle iç ve uluslararası alanlar arasında geçişkenlik potansiyeli artış göstermiştir.⁴² Neo-liberallere göre, devletler arasında ekonomik ve siyasi etkileşimin en düşük noktada seyrettiği anda bile, uluslararası işbirliğini ortaya çıkaracak az da olsa ortak çıkardan söz etmek mümkündür. Devletlerarasında çıkar işbirliği olsa da, merkezi bir üst otorite yok ise işbirliğinin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirme konusunda devletler gönülsüz davranabilmektedir. Bu bağlamda, neo-liberallere göre devletler işbirliği önündeki engelleri kaldırmak için uluslararası kurum ve rejimleri inşa etmektedir.⁴³ Liberalizm genel manada şu önermeleri sunmaktadır. İlk olarak, devlet dışı aktörler dünya siyasetinde belirleyici aktörlerdir. Çok uluslu şirketler, lobi grupları, çevreci örgütlenmeler ya da sıradan herhangi bir birey, devletlerarasındaki ilişkileri etkileme potansiyeline sahiptir. Devletler üniter aktörler değildir. Devlet dışı aktörler de kendi çıkarlarını savunup, kendi gündemlerini takip etmektedir. Rekabet, koalisyon oluşturma ve pazarlık gibi yöntemler sonucunda, bir politika meydana getirilmektedir. Bu politikalar devlet tarafından ilan edilir; fakat devletin benimsediği politika sadece kendisinin etkisiyle değil, sosyal bağlamdaki aktörlerin ilişkileri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Devletler rasyonel aktörler değildir. Karar vericilerin davranışlar üzerinde toplumsal aktörler ile olan ilişkisine yaptığı hesaplamalar, izlenen politikanın objektif rasyonaliteden uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Devletler geniş çaplı bir dış politika gündemine sahiptir. Ulusal güvenlik ile alakalı konular dış politika

⁴⁰ Özpek, 2014, a.g.e. s. 136-138

⁴¹ Robert O. Keohane , “International Liberalism Reconsidered”, (der.) Robert O Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, New York, Routledge, 2002: 39-62

⁴² Scott Burchill, “Liberalizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (edt.) Burchill Scott ve Linklater Andrew, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s. 120-121

⁴³ Reus-Smit, 2013, a.g.e. s. 289

gündeminde önemini korusa da, devlet dışı aktörlerin birbirleriyle ya da başka devletlerle ile girdikleri etkileşim sonucunda ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve çevresel konular uluslararası ilişkileri etkilemektedir.⁴⁴ Andrew Moravcsik tarafından liberalizmin temel varsayımları şu şekilde sıralanmaktadır:

1. *Modern liberal uluslararası ilişkiler teorisinde devletler rasyonel hareket eder ünitelerdir.*
2. *Uluslararası sistem, tek bir merkezi otoritenin bulunmadığı, devletlerin kendi kendilerini korumak zorunda oldukları anarşik bir yapı arz etmektedir.*
3. *Toplumlardan bağımsız, üzerinde tartışılmayacak tek bir ulusal çıkar kavramı mevcut değildir. Toplumlar farklı kesimlerden oluştuğu ve bu nedenle heterojen yapılar olduğu için, onları temsil eden devlet ve devletin çıkarları da homojen görünüm arz etmemektedir.*
4. *Toplumdaki farklı tercihler, amaçlar ve hedefler devletlerin dış politika tercihlerine yansyarak, değişime neden olmaktadır.*
5. *Devletlerin tek amacı güç ve zenginlik elde etmek değildir. Farklı ekonomik, sosyal ve siyasi hedeflere de sahip olabilmektedirler.*
6. *Devletler, uluslararası sistemde tamamen birbirinden bağımsız ve izole değildirler, zaman içerisinde ekonomik, sosyo-kültürel ve güvenlik konularında bile birbirleriyle iletişim içerisine girmek zorunda kalabilmektedirler.*
7. *İki taraf birbiriyle iletişime girdiğinde, iki tarafın da kazanması mümkün olabilir. Mutlaka bir taraf kazanırken diğeri kaybedecek diye bir şart söz konusu değildir.*
8. *Devletlerin tercih ve çıkarları zaman içerisinde değişiklik gösteren sabit olmayan bir yapı arz etmektedir.*⁴⁵

Joseph S. Nye ve Robert O. Keohane, uluslararası ilişkiler disiplinine ve liberal kurama önemli katkıda bulunacak iki eserini 1970’li yıllarda yayımlamıştır: “Transnational Relations and World Politics ve Power and Interdependence: World Politics in Transition”. Keohane ve Nye bu çalışmalarla uluslararası ilişkiler kuramına “ulusaşırılık”(transnationalism) ve “karmaşık karşılıklı bağımlılık” (complex interdependence) kavramlarını kazandırarak, liberal kuramın biraz daha sistematikleşmesine katkıda bulunmuşlardır.⁴⁶ Keohane ve Nye devletlerin artık dünya siyasetinde devletlerarası ilişkileri yöneten tek ve en etkili aktör olmadıklarını, devletlere ek olarak çok uluslu şirketler, devrimci hareketler, sendikalar, bilimsel ağlar

⁴⁴ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, International Relations Theory, Boston, Allyn and Bacon, 1999, s. 26’dan akt. Özpek, 2014, a.g.e. s. 144

⁴⁵ Andrew Moravcsik, *Liberalism and International Relations Theory*, s. 26
<https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/smit-snidal.pdf> (erişim tarihi: 24.04.2014)

⁴⁶ Lerna Yanık, “Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 43

vb. aktörlerin sistemi daha çoğulcu bir hale getirdiklerini belirtmektedirler.⁴⁷ Nye ve Keohane, “Power and Interdependence”da “ulusaşırılık” kavramını bir adım öteye taşıyarak “karmaşık karşılıklı bağımlılık” terimini oluşturmuş ve bu terimi “çoklu toplumsal iletişim kanallarının var olduğu, ekonomik ve güvenlik konuları arasında herhangi bir önem sırasının bulunmadığı ve askeri gücün daha az önemli hale geldiği, olması arzulan ve kendini gerçekçilikten farklı konumlandıran idealleştirilmiş bir noktadır.” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁸ Bununla birlikte Keohane ve Nye’in karmaşık karşılıklı bağımlılık konusunda özellikle vurguladıkları iki nokta bulunmaktadır. İlk olarak, her ne kadar karmaşık karşılıklı bağımlılık dünyanın tamamını kapsayan bir ilişki biçimini anlatmakla birlikte, kavramın daha çok gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkileri anlatmak için kullanılması mümkündür. İkinci olarak gerçekçi kuramı reddetmedikleri fakat ortaya çıkan alternatif kuramsal çerçeve sistem seviyesini esas almakla birlikte iç politikanın da önemli olduğunu vurgulayarak, Amerikan dış politikasında gerçekçi kurama fazlaca güvenilmesinden kaynaklanan boşluğu liberalizm ve gerçekçiliği sentezleyerek doldurma amacını taşıdıklarını belirtmektedirler.⁴⁹ İşbirliği, uluslararası rejimler ve örgütler çerçevesinde gelişen tartışma, liberal kuramı; varsayımları olan nedensellik mekanizmasına sahip, öngörü yapabilen bir yaklaşıma dönüştürerek, daha rafine hale gelmesini sağlamıştır.⁵⁰ 1970’den beri ivme kazanan liberalizm hegemonya ve düzen tartışmalarını farklı bir düzleme taşıyarak, en önemli tartışma alanlarından birini, barışçıl bir dünya düzeni sağlamak için demokrasinin savaş yoluyla getirilip getirilemeyeceği konusu oluşturmuştur. Bu bağlamda Mansfield ve Synder, demokratikleşen devletlerin savaşa daha yatkın olabileceklerini öne sürüp, demokrasinin yaygınlaştırılmasının bir politika aracı olarak kullanılmasının neden olacağı muhtemel sorunları vurgulamışlardır.⁵¹

⁴⁷ Joseph S. Nye, Robert O. Keohane, “Transnational Relations and World Politics: An Introduction”, *International Organization*, Cilt 25, No.3, 1971, s. 330-331

⁴⁸ Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, 3. b, New York, Longman, , 2001, s.21

⁴⁹ Yanık, a.g.m., s. 43-44

⁵⁰ Yanık, a.g.m., s. 46

⁵¹ Edward Mansfield, Jack Synder, “ Democratization and War” *Foreign Affairs*, Volume 74, No.3, s. 79-97

Nye tarafından oluşturulmasına öncülük ettiği yumuşak güç kavramını temel olarak, 1990'lı yıllardan beri Amerikan dış politikasını dünya düzeni ve liberalizm bağlamında inceleyen G. John Ikenberry ve Daniel Deudney 2012 yılında yayımladıkları makalede demokrasinin yaygınlaştırılmasında sert gücün değil yumuşak gücün etkili olması gerektiğini belirtmişlerdir.⁵² Sonuç olarak çok çeşitli değişkenlerin savaş, barış ve demokrasi üzerindeki etkisinin niteliksel ve niceliksel araştırmaya tabii tutulması liberal kuramın daha çok detaylanmasına yol açmıştır. Yanık'a göre, bu detaylar siyasetçiler tarafından hem yerel hem de küresel politikaların şekillendirilmesinde kullanılmakta ve böylece liberalizmin dünya siyasetini derinden etkilemesi devam etmektedir.⁵³ Andrew Moravcsik başka bir makalesinde liberal uluslararası ilişkiler teorisinin temel üç önemli varsayımından söz etmektedir. İlk olarak, uluslararası ilişkilerin temel aktörü sadece devletler değildir, aynı zamanda bireyler ve sivil toplum kuruluşları da bu bağlamda önemli aktörlerdir. Bu varsayımla liberalizmin "aşağıdan yukarı" bir siyaset anlayışını benimsediğini öne sürülmektedir. İkinci olarak ise, devlet sadece bir aktör değil, devamlı olarak sosyal aktörlerin koalisyonlarınca ele geçirmelere ve yeniden inşa edilmeye tabi olan temsilci bir kurumdur. Son olarak ise, uluslararası çatışma ve işbirliği ile aşırı ekonomik etkileşimler, devletlerin davranışlarının yansımaları ve tercihlerinin sonucudur. Daha başka bir ifadeyle, her bir devlet, diğer devletlerin tercihleri tarafından dayatılan çeşitli kısıtlamalar altında, kendi ayırt edici tercihlerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır.⁵⁴

Liberalizm ile realizmin uluslararası sisteme yönelik temel varsayımları birbirine yakınlık arz etmektedir. Her ikisinde de sistemde kural koyucu ve gerektiğinde uymayanları cezalandırma yetkisine sahip yaptırım gücü yüksek olan bir otorite, mevcut değildir. Ancak liberallere göre bu şartlara rağmen ülkeler arasında işbirliği mümkündür. Özellikle uluslararası kurumlar vasıtasıyla, sistemde belli bir öngörülebilirlik ve istikrar sağlanabilmesi mümkündür. İnşacılar liberallerin evrensel çatışma ve işbirliği tanımlamalarına karşı çıkarak, devletlerin birbirlerinden farklı kültürel kodlarla hareket ettiklerini öne sürmektedirler. Örneğin, AB inşacılar için demir

⁵² Daniel Deudney, G. John Ikenberry, "Democratic Internationalism: An American Grand Strategy for a Post-Exceptionalist Era", *Council on Foreign Relations Working Paper*, 2012, s. 5-30

⁵³ Yanık, a.g.m., s. 51

⁵⁴ Andrew Moravcsik, "Taking Preferences Seriously: A liberal Theory of International Politics", *International Organization*, Cilt 51, Sayı 4, 1997, s. 516-520

ve kömür sahibi ülkelerin karşılıklı ekonomik çıkarlarını maksimize etmek için meydana getirdikleri bir oluşum değil, birbirine yakın kültür dairesinden gelen ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu ve bu kültür dairesinden uzak ülkelerin girmekte zorlandıkları ortak bir kimlik havuzu olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵ Türkiye'nin son dönemde, özellikle Ortadoğu ve Balkanlar başta olmak üzere, yakın çevresinde daha önceki dönemlerin aksine tarihi ve kültürel bağları dikkate alan, hakkaniyet prensiplerine dayalı ve inşacı bir dış politika izlediği de iddia edilmektedir. Örneğin; Dışişleri Bakanı Davutoğlu, “ Biz Ortadoğu’da yeni bir düzen olsun istiyoruz. Bu düzenin burada yaşayan halklar tarafından gerçekleştirileceğini düşünüyoruz” diyerek, aslında Ortadoğu’daki aktörlerin ve kimliklerin sosyal yapıları değiştirebileceği mesajını vermektedir. ⁵⁶ Her ne kadar liberal gelenek, Osmanlı İmparatorluğu’ndan itibaren zaman zaman TDP’yi etkilemeye devam etmekle birlikte; söz konusu dönemde TDP’yi anlamak için tek başına yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda farklı teorilerden faydalanmak gerekmektedir. Bu amaçla takip eden bölümde inşacılık yaklaşımının temel noktaları, incelenecektir.

1.1.4 İnşacılık

İnşacılık kendi içinde çeşitli düşünceleri ve farklı yaklaşımları barındırmakla birlikte; temelde gerçekliğin ve bilginin sosyal olarak inşa edildiğini öne süren genel bir bakış açısıdır. Sosyal inşacılar, toplumsal yaşamı oluşturan asli yapıların maddi unsurlardan değil, büyük ölçüde ortak düşüncelerden ve bilgiden oluştuğunu; aktörlerin kimlik ve çıkarlarının verili sabit olmadığını, aksine sosyal etkileşimle ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Daha başka bir şekilde ifade edilecek olursa, inşacılar göre aktörlerin kimlik ve çıkarları sosyal yapılarla karşılıklı ilişki içerisinde inşa edilmektedir. ⁵⁷ Onuf’a göre, toplumsal ilişkilerimiz ile kendi kimliğimizi yapılandırdığımız gibi, dünyayı da birbirimize yaptıklarımız ve söylediklerimizle

⁵⁵ Evren Çelik Wiltse, “Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık”, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, (ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim yayınları, 2014, s. 148

⁵⁶ http://www.theunity.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=610:muesad-raporunda-sadkolunun-yazs&catid=1:haberler&Itemid=2 (Erişim tarihi: 04.12.2014).

⁵⁷ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der.) Ramazan Gözen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 328-329

yapılandırmaktayız. Bu süreç iki taraflı işler, bir taraftan bireyler toplumu yapılandırırken, diğer taraftan toplum da bireyleri yapılandırır. Bu karşılıklı ilişki içinde davranış kuralları da kurumların içinde gelişmektedir.⁵⁸ Onuf, sosyal inşa süreçlerinde konuşma kurallarına ve eylemlerine vurgu yapmıştır. Onuf'a göre bireyler dünyayı konuşarak kurarlar ve uluslararası ilişkiler de bireylerin konuşarak inşa ettikleri dünyalardan birisini oluşturmaktadır. Wendt ise sosyal inşa süreçlerinde konuşma ve dil eylemlerinden ziyade özneler arası bilişsel faktörlere vurgu yaparak, gerçekliği inşa edenin konuşma ile ifade etme eylemlerimizin yarattığı kurallar değil, aktörler arasında oluşan ortak algı ve anlayışlar olduğunu belirtmiştir.⁵⁹ Konstrüktivist yaklaşım genel olarak normatif olanın maddi yapılar üzerindeki önceliğini savunmakta, uluslararası siyasanın sosyal oluşumuna etkili bir biçimde vurgulamakta ve uluslararası ilişkiler analizlerinde kimlik, kültür ve söylem gibi fikirselsel unsurlara yer vermektedir. Bununla birlikte, disiplin yazınında konstrüktivizm, pozitivist epistemoloji ve post-pozitivist ontoloji eğilimini benimsediği iddia edilmekte ve bu nedenle genel bir eğilim olarak pozitivist teoriler ile post-pozitivist teoriler arasında konumlandırılmaktadır.⁶⁰

İnşacılar uluslararası ilişkilerin anarşik yapısının ona atfedilen anlamı içinde barındıran bir sosyo-kültürel yapı içinde şekillendiğini iddia etmektedir. Devletlerin birbirleri ile olan ilişkiler ve uluslararası sisteme attettikleri anlam mikro ve makro düzeyde zaman içinde değişebilecektir. Realistler, uluslararası istemin anarşik yapısını ve onun sonucunda gerçekleşen güç rekabeti ve güvenlik ikilemini verili olarak kabul ettikleri için, Soğuk Savaş'ın bitiminde olduğu gibi gerçekleşen bir değişimi öngörememişlerdir.⁶¹ İnşacılık, uluslararası sisteme dair yapısal bir teoridir ve genel olarak şu iddialara sahiptir: 1. Devletler, uluslararası siyasi teorinin esas analiz birimleridir. 2. Devlet sistemi içindeki kilit yapılar maddi değil, özneler arasındır. 3. Devlet kimlikleri ve çıkarları, sisteme insan doğası ya da içsel politikalar tarafından dışsal olarak verilmiş değildir, büyük oranda sosyal yapılar tarafından inşa

⁵⁸ Martin Griffiths, Steven Roach, M. Scott Slamon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, (çev.) Cesran, Ankara, Nobel Yayın, 2011, s. 130-136

⁵⁹ Bahar Rumelili, "İnşacılık/Konstrüktivizm", *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, (edt.) Evren Balta, İstanbul, İletişim yayınları, 2014, s. 164-165

⁶⁰ Sezgin Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", *Anakara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-3, s. 108

⁶¹ Alexander Wendt, "Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet", *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, (edt.) Esra Diri, (çev.) Emre Erşen, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2013, s. 682

edilmektedir.⁶² Sosyal inşacı yaklaşıma göre uluslararası ilişkilerde devletler, egemenlik, anarşi, uluslararası kurumlar, ittifaklar, güç dengesi, büyük güçler, ulusal çıkarlar, güvenlik, anarşi, tehdit, güvenlik ikilemi, barış vb. aktörler, olgular ve kurumlar aslında gerçekliği bütünüyle maddi ve sabit olmayan sosyal inşa süreci sonunda oluşmuş kavramlardır. Tek bir nesnel ve değişmez uluslararası ilişkiler geçeceği olmadığını, tarihsel ve sosyal bağlama bağlı olarak uluslararası dünyanın farklı şekillerde kurulabileceği iddia ederek, hem uluslararası ilişkilerde değişimin önünü açmışlardır, hem de bu değişimin özellikle toplumsal ve kültürel dinamiklerini açığa çıkarmışlardır. Uluslararası ilişkilerde dostluklar ve düşmanlıklar yoktur, yalnızca güç ilişkileri ve çıkarları vardır diyerek; toplumu, sosyo-kültürel ilişkileri ve süreçleri bütünüyle dışlayan Realizm'e karşı; dostlukların ve düşmanlıkların toplumsal gerçeklikler olarak, uluslararası yaşamın önemli olduğu kadar da kurucu unsurları olduğunu iddia etmişlerdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Soğuk Savaş sonrası dönemde normlar, kurallar, söylemler ve kimlikler gibi inşacıların vurgu yaptığı unsurların uluslararası ilişkilerde daha çok önem kazanması, sosyal inşacılığın yükselişine yardımcı olan önemli bir dış gelişme olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin egemen teorileri olan realizm ve onun devamı olan neorealizmin, Soğuk Savaş sonrası dönemde sistemde meydana gelen değişimleri açıklamada zorluk çekmesi; uluslararası ilişkiler alanında yeni tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Oluşan değişimle ilgili aktörler arasındaki materyal dağılımı ile ilgili tutarlı açıklamalar getirilememesi, maddi olmayan sosyal ve fikişsel faktörlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. ⁶³ İnşacılığın en önemli temsilcilerinden biri olan Alexander Wendt, devletlerarası ilişkileri sadece maddi güç gerçekleri ile açıklamanın yeterli olmayacağını, bunun için liderlerin bu gerçeği kavramasına yardımcı olan sosyal ve bilişsel süreçlerin, yani algıların ele alınması gerektiği üzerinde durmuştur. Devletler, insanlardan ve toplumlardan bağımsız hareket eden, gerçek üstü aktörler olmamaları nedeniyle içinde bulundukları sosyal ve maddi-dışı şartlardan yakından etkilenmektedirler. Maddi gerçeklikler ve örneğin güç ve onun sistemdeki aktörler arasındaki dağılımı, kendi başlarına anlam ifade etmekten ziyade; onlara atfedilen

⁶² Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review* 88 (1994), s. 385

⁶³ Küçük, 2014, a.g.e. s. 325-327

anlamlar nispetinde değer kazanmaktadır. Zaman ve mekândan bağımsız ve tarihsel sürekliliğe sahip olduğunu düşündüğümüz bütün uluslararası ilişkiler kavramları, aslında sosyal aktörler tarafından oluşturulmuştur ve bu nedenle de belli mekansal ve zamansal özellikleri yansıtmaktadır. Bütün temel uluslararası ilişkiler kavramları, başta devlet, egemenlik, anarşi, tehdit, güvenlik sosyal olarak oluşturulmuştur. Hiçbir şey önceden verili ve değişmez olarak kabul edilmemelidir. Sosyal olarak kabul ettiğimiz gerçeklikler, en temelde kimlikler, değerler ve normlardan oluşmaktadır.⁶⁴

İnşacılığın bir diğer önemli varsayımı, bütün sosyal gerçekliklerin bir süreç içinde oluşukları ve zamanla değişebileceği yargısıdır. Devletler ve yapılar arasındaki, devletlerin birbirleri arasındaki, devletlerle toplumlar ve bireyler arasındaki etkileşimler, sosyal gerçeklik olarak tanımlanan kavramı oluşturmaktadır. Bugün anarşik olarak tanımlanan bir yapı zamanla hiyerarşik bir yapıya dönüşebilmektedir.⁶⁵ İnşacılığın bir diğer varsayımı ise, sosyal gerçekliklerin devletlerin sadece davranışlarını sınırlamadığı; ama aynı zamanda onların kimliklerini ve çıkarlarını belirlediği olgusudur. Sosyal gerçeklikler, ister uluslararası düzeyde, isterse devlet düzeyinde olsun, devletlerin kim olduklarını ve ne istediklerini belirler. İçsel ve dışsal sosyalleşme süreçleri neticesinde devletler, kendilerini belirli bir kimlik etrafında tanımlar. Devletler kim olduklarını bilmeden, ne istediklerini de bilemezler. Ne istediğini bilmeden de dış politikada nasıl davranacağına kolay kolay karar veremez. İnşacı yaklaşım devletler kimdir, ne isterler ve istediklerini nasıl elde etmeye çalışırlar sorularına, farklı devletlerin farklı cevaplar vereceklerini iddia etmekte ve bu nedenle gerçekçi kuramın aksine, bütün devletlerin giyeceği tek tip bir elbise bulunmadığını öne sürmektedir.⁶⁶

Devletlerin kimliklerinin çıkarlarının ve davranışlarının şekillenmesinde, içsel ve dışsal faktörler rol oynamaktadır. Dışsal faktörlere önem verenler sistemik inşacılar olarak adlandırılırken, inşacıların çoğu böyle bir ayrımın doğru olmadığına inanmaktadır. Kimlik ve çıkar oluşumu sürecinde içsel faktörler, en az dışsal faktörler

⁶⁴ Alexander Wendt, “Constructing International Politics”, *International Security*, Cilt 20, No.1, 1995, s. 71-81

⁶⁵ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev.) Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer ve İhlamur Öner, İstanbul, Küre Yayınları, , 2012, s. 330

⁶⁶ Tarık Oğuzlu, “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi” *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, (edt.) Ertan Efegil, Mehmet Seyfettin Erol, Ankara, Barış Platin Yayınları, 2012, s. 31

kadar önemlidir. Ülkelerin tarihsel hafızaları, onların karar alma süreçlerini etkilemektedir. Örneğin imparatorluk geçmişine sahip olan ülkeler, her ne kadar şu an imparatorluk olmasalar da, dış olay ve aktörlere bakışlarında bu geçmişlerinden etkilenmektedir. Ulusal güvenliklerini, sadece karasal sınırların korunması şeklinde dar anlamda tanımlamaktan ziyade, kendi bölgelerinde ve uzak coğrafyalarda yaşanan gelişmeleri etkilemeye çalışarak, ulusal güvenlik çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Komşu oldukları ülkeleri ya potansiyel tehdit ya da kendi nüfuz alanlarının doğal uzantıları olarak görmektedir.⁶⁷ İnşacı perspektiften bakıldığında, sistem, devlet ve kişisel düzeylerin tanımlanış şekli de değişmektedir. Uluslararası sistem her şeyden önce sosyal bir şekilde oluşturulmuştur; üyesi olan devletlerin hem kimliklerini, hem çıkarlarını, hem de davranış kalıplarını belirlemektedir. Wendt'e göre üç farklı uluslararası sistemik yapı vardır: Hobbesian, Lockean ve Kantian. Bu üç yapıda üye ülkelerin davranışları farklıdır. Hobbesian yapıda, devletler birbirlerini düşmanları olarak görürler ve birbirlerini ortadan kaldırdıkları ölçüde güvende olacaklarına inanırlar. Lockean sistemde, devletlerin birbirlerini rakip olarak görürler ve onları ortadan kaldırmak yerine, onlarla ortak çıkarların izin verdiği ölçüde işbirliği yaparlar. Kantian sistemde ise, devletler birbirlerini dostları olarak görürler ve kendi ulusal çıkarlarını, diğer devletleri dikkate alarak, daha geniş bir açıdan tanımlamaya dikkat ederler.⁶⁸

İnşacı kuramın bir diğer önemli varsayımı ise, devletlerin üyesi oldukları ya da üyesi olmaya çalıştıkları uluslararası örgütlerin normlarını ve değerlerini belli bir süre sonra içselleştirmeye başladıkları ve zamanla kendi kimliklerini bu değer ve normlar üzerinden tanımlamaya başladıklarıdır. Bu süreçte sosyalleşme denmektedir. Sosyalleşmenin uzun ömürlü olabilmesi için normların ve değerlerin meşru bulunduğu için içselleştirilmeleri gerekir. En kalıcı ve uzun ömürlü sosyalleşme bu şekilde gerçekleşmektedir. Wendt, buna birinci derece içselleştirme adını vermektedir. Devletler, kurumların değer ve normlarını çıkarlarına uygun buldukları için de içselleştirebilir. Bu durum, çıkarlar devam ettiği müddetçe sürecektir. Üçüncü derece içselleştirme ise devletlerin bunu korkudan ve zorunluluktan yapmaları durumunda söz

⁶⁷ Alastair Iain Johnston, “ Thinking About Strategic Culture”, *International Security*, Volume 19, Number 4, Spring 1995, ss. 32-64

⁶⁸ Wendt, 2012,a.g.e. s. 320-378

konusudur. Bu, en kısa ömürlü olan sosyalleşme türüdür. İnşacı kuram, uluslararası kurumlarla yaşanan ilişkilerde uzun dönemli meşruiyet odaklı kimliksel dönüşümlerin daha başarılı olacağını iddia etmektedir. Gerçekçi ve liberal kuramlar ise, çıkar odaklı motivasyonların bu süreçte daha etkili olduğunu ileri sürerek, bu süreci sosyalleşme yerine adaptasyon olarak tanımlamaktadır.⁶⁹ İnşacı aktörler “benim durumumdaki bir kimse içinde bulunulan sosyal koşullar altında ne yapardı veya ne yapmalı” sorusuna cevap aramaktadırlar. Daha başka bir ifadeyle, bu şekilde bireyler toplumsal değerlere ve normlara uygunluk aramaktadırlar (logic of appropriateness).⁷⁰ İnşacılığa göre, sosyal yapılar ve aktörler arasında karşılıklı bir inşa ilişkisi söz konusudur. Sosyal yapılar, sosyal bir kimlik vermek suretiyle aktörleri inşa ederken, aktörler de interaktif eylemleri ve günlük yaşamları ile bu yapıları yeniden üretebilmek ve değiştirebilmek gücüne sahiptirler.⁷¹

Wendt’e göre, devletlerin bencil ve çatışmacı politikaları, uluslararası anarşinin kaçınılmaz bir unsuru olmaktan ziyade; devletlerarası ilişkilerin karşılıklı güvensizlik çerçevesinde gelişmiş olmasıyla oluşan Hobbesçu kültürün bir sonucudur. Wendt’e göre anarşi “devletlerin ona yükledikleri mana sonucu oluşur” ve devletlerarası ilişkileri belirleyen ana faktör yapı değil, hem yapıyı hem de öznelere oluşturan süreç kavramıdır.⁷² Wendt kimlik politikasının ülke içi siyasete uzanan boyutunu ele almada isteksiz davranmakta ve bu nedenle Kösebalan’a göre devlet tekeli ve devlet kimliğini kabul etme konusunda tamamen devletçi bir teori ortaya koymaktadır. Milli kimlik sadece uluslararası sistemde devletlerarası etkileşimin neticesinde ortaya çıkmamakta, aynı zamanda bu etkileşim iç siyaset düzleminde birbiriyle rekabet eden yorumların çatışması üzerinden de şekillenmektedir. Dış politika kararları, genelde alt milli kimliklerin iç ihtilaflarının neticesi olarak ortaya çıkar ve bu bağlamda devlet çok nadir olarak bütünlük gösteren bir politik varlıktır.⁷³ 1990’larda üç farklı inşacılık ortaya

⁶⁹ Wendt, 2012, a.g.e., s. 329-343

⁷⁰ James G. March ve Johan P. Olsen, “The Institutional Dynamics of International Political Orders”, *International Organization*, Cilt 52, Sayı 4, 1998, s. 949-952

⁷¹ Filiz Cicioğlu, “Türkiye’de Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi: Türkiye’nin Avrupa Birliği Politikasına STK’ların Yaklaşımı”, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (der.) Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, Ankara, Nobel Yayınları, 2012, s. 439

⁷² Wendt, 1992, a.g.e., s. 395-401

⁷³ Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, (çev.) Hüsamettin İnanç, Ankara, Big Bang Yayınları, 2014, s. 58-59

çıkarmıştır; sistemik, aktör merkezli ve bütüncül. Sistemik inşacılıkta devletin iç siyasi alanda gerçekleştirdiği ya da varolan her şey göz ardı edilerek, dünya siyasetine yönelik açıklamada devletlerin dışarıda, yani uluslararası alanda birbirleriyle geliştirdikleri ilişki teorileştirilmektedir. Bu bağlamda, Wendt'in çalışmaları sistemik inşacılık anlayışına güzel bir örnektir. Aktör merkezli inşacılık ise uluslararası alana odaklanmak yerine, iç siyasi alandaki sosyal ve hukuki normlar ile devletlerin kimlik ve çıkarları arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Daha başka bir ifadeyle, uluslararası normların devletlerin kimlik ve çıkarlarını şekillendirmede oynadığı rol tamamıyla göz ardı edilmemekle birlikte, devletlerin eylemlerinin belirlenmesinde iç siyasi alana ait unsurlar vurgulanmaktadır.⁷⁴ Wendt tarafından geliştirilen sistemik inşacılık, kimliğin önemli bir boyutu olan iç boyutunu yani kimlik oluşurken etkili olan iç faktörleri analiz dışında tutmaktadır. Sistemik inşacılık, neorealizm gibi devletleri tek bir kimliğe ve çıkarlar setine sahip yekpare aktörler olarak tanımlamaktadır. Wendt'in analizinin çıkış noktasını sistemik etkileşim oluşturduğu için, devlet kimlik/çıkarları sadece bu etkileşimle sınırlı kalmaktadır.⁷⁵ Devletler, kendileri haklarındaki algılamalara sadece etkileşim sonucu sahip olmamakta, hatta Dale Copeland'e göre "devlet içsel sosyalleşme süreci sonucunda devlet kimliğini ve çıkarlarını, sistemik etkileşimden bağımsız olarak tanımlayabilmektedir."⁷⁶

Wendt devletlerin ilişkilerini anarşi ve maddi kapasitelerin dağılımı yönünden inceleyen neorealizmin öncüsü olan Kenneth Waltz'ı eleştirmiş ve devletlerarası ilişkileri sadece maddi ve güç gerekçeleri ile açıklamanın yeterli olmayacağını belirterek, bu nedenle liderlerin gerçeği kavramasına yardımcı olacak sosyal ve bilişsel süreçlerin yani algıların ele alınması gerektiğini, vurgulamıştır. Wendt, uluslararası sistemin yapısını maddi bir yapıdan ziyade sosyal bir yapı olarak görmüş ve bu sosyal yapının kimlik ve çıkarlar üzerinde belirleyici olduğunu savunmuştur.⁷⁷ Went'in savunduğu sosyal inşacılık yaklaşımı, realizm ve neorealizmin savunduğu devletlerin

⁷⁴ Reus-Smit, 2013, a.g.e., s. 298-299

⁷⁵ Yücel Bozdağhoğlu, "Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, Sayı 11, 2007, s. 137

⁷⁶ Dale Copeland, "The Constructivist Challenge to Structural Realism", *International Security* 2, Fall 2000, s. 187

⁷⁷ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, New York, McGraw-Hill, 1979; Alexander Wendt, "Constructing International Politics", *International Security*, Cilt 21, Sayı 1, Yaz 1995, s. 71-81

rasyonel aktör olarak hayatta kalmak amacıyla güvenliğe önem verdiklerini ve anarşik ortam içerisinde hareket ettiklerini kabul etmektedir. Fakat uluslararası sistemde kültürel yapıların maddi yapılara kıyasla daha bir önceliğe sahip olduğunu, aktörlerin nesnelerin onlar için ne anlama geldiklerine göre yani algılara göre davrandığını ve bu algıların da sosyal olarak yapılandığını iddia etmektedir. Bu bağlamda ülkelerin birbirlerini dost ve düşman olarak algılamaları ve bu şekilde kimlik tanımlamaları dış politikaya şekil vermektedir.⁷⁸ Yapının devletin davranışlarını belirlediğini öne süren neorealistlere göre kimlik ve çıkar oluşumu dışsal gözükürken, sosyal inşacılar için ise kimlik ve çıkar oluşumu devletlerarası etkileşimi içseldir. Daha başka bir ifadeyle, devletler önce kimliklerini oluşturup, daha sonra çıkarlarını belirlerler. Bu etkileşimler sonucu devletler birden fazla kimliğe sahip olabilmektedir. Wendt, devletlerin sahip olduğu kurumsal ve sosyal kimlik arasında ayırım yapmıştır. Kurumsal kimlik aktörün kendine içkin olarak öteki olanla etkileşime geçmeden var olan ve diğer kimliklerin oluşumunda temel olarak kabul edilebilecek kimliktir.⁷⁹ Bu bağlamda Aknur ve Ersoy’a göre “Batılı ve modern” olma durumu Türkiye’nin kurumsal kimliğini oluşturmaktadır. Türkiye önce Batılılaşma ve modernleşme üzerine kimliğini oluşturarak, buna paralel olarak da çıkarlarını belirlemiştir. Kurumsal kimlikten farklı olarak sosyal kimlik birden fazla olabilmektedir; çünkü sosyal kimlikler aktörün herhangi bir ortamda kim olduklarını ve buna uygun rollerinin belirlenmesini sağlamaktadır. Türkiye’de kurumsal kimlik başta oluşturulmuş, daha sonra zamanla sosyal kimlik çeşitlenmiş, karar alıcı aktör olarak siyasi partiler ve liderler hem iç hem de dış politikada çeşitlilik meydana getirmişlerdir. Bu çeşitlilik sonucunda dış politikada Batılılaşmanın yanında milliyetçilik ve din de etkili olmuştur. Bu durumu son dönem Ak Parti dış politikasında gözlemlemek mümkündür.⁸⁰

İnşacı teorisinin uluslararası çatışma analizine en önemli katkısı, çatışmaların verili olmadıklarını ve tarafların kimlik inşa süreçleri vasıtasıyla üretildiklerini ortaya koymasıdır. Çatışma analizine hâkim olan maddeci ve rasyonalist yaklaşımlar,

⁷⁸ Yücel Bozdağlıoğlu, “Konstruktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi”, *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-I*, (der.) Tayyar Arı, Bursa, MKM Yayınları, 2012, s. 127

⁷⁹ Bozdağlıoğlu, 2012, a.g.m., s. 133

⁸⁰ Müge Aknur, Rezzan Ersoy, “Siyasi Partiler ve Türk Dış Politikası”, *Dış politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, (edt). Ertan Efeğil, Mehmet Seyfettin Erol, Ankara, Barış Kitap, 2012, s. 126-127

çatışmaların toprak ve güç gibi verili maddelerin taraflar arasındaki paylaşım sorunundan ortaya çıktığını, çözümün ise adil paylaşım yapılmasından geçtiğini ileri sürmektedir. İnşacı yaklaşım ise bu çatışmaları verili olarak kabul etmekten ziyade nasıl ortaya çıktığı, tarafların kimliklerinin nasıl inşa edildiği, taraflar arasında düşman kimlik algısının nasıl devamlı yeniden üretildiği ve ihtilaf konumlarının nasıl hayati bir önem kazandığı konularını inceler. İnşacı çatışma analizleri, taraflar arasında oluşturulan “ben” ve “öteki” ayrımlarının “öteki”nin bir tehdit olarak algılanmasını sağladığını ve bu şekilde “öteki”ne yönelik yapılan şiddeti meşru kıldığının altını çizmektedir. Düşman algısının devam ettiği durumlarda, itilaf konuları üzerine verili pozisyonlar üzerinden yapılan müzakereler genellikle sonuç vermeyebilir veya bir anlaşmayla sonuçlansa bile kalıcı bir barış için yeterli olmayabilmektedir.⁸¹ İnşacı kurama göre ülkelerin stratejik kültürleri sosyal alanda oluşturularak nesilden nesile aktarılmaktadır. Geçmişte yaşanan savaşlar, savaşlarda uygulanan stratejiler ve savaşlar sırasında oluşturulan ittifak ilişkileri gelecek nesillerin stratejik tercihlerini ve politikalarını da belirlemektedir.⁸²

Türkiye’nin güvenlik kültürünün oluşumunda Batılı ülkelerle yaşanan deneyimler belirleyici bir öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulmasından 1699 tarihli Karlofça Antlaşması’na kadar imparatorluk kendini her alanda Avrupalı devletlerden üstün görerek, onlarla eşitler arası ilişki kurmakta zorlanmıştır. Bu antlaşmadan sonra İmparatorluk Avrupalı devletlere karşı zayıflamaya başlamış ve bu süreçte zamanla İmparatorluğun hayatına devam edebilmesi için mutlaka Avrupalılaşması fikri ortaya çıkmıştır. Bu açıdan yaklaşıldığında Avrupalılaşma bir güvenlik stratejisi olarak belirmiştir. Bu anlayış büyük oranda Cumhuriyet’in ilanından sonra da devam etmiştir.⁸³ Avrupalı devletler aynı zamanda hem Türkiye’nin potansiyel düşmanları, hem de ülkenin modernleşmesinde başvurulacak referans kaynağı olarak görülmektedir.

⁸¹ Rumelili, 2014, a.g.e.s. 167-168

⁸² Jeffrey s. Lantis, “Strategic Culture and National Security Policy”, *International Studies Review*, Cilt 4, Sayı 3, 2002, s. 87-113’den akt. Tarık Oğuzlu, “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi” içinde a.g.e., s. 41

⁸³ Tarık Oğuzlu, “An Analysis of Turkey’s Prospective Membership in the European Union from a ‘Security’ Perspective”, *Security Dialogue*, cilt 34, Sayı 3, 2003, s. 285-299 ‘den akt. Tarık Oğuzlu, “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika”, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*” edt. Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfetin Erol, Ankara, Barış Kitap, 2012, s. 42

Daha başka bir ifadeyle, Avrupa bir yandan potansiyel bir düşman olarak yorumlanırken, diğer yandan da kendisine kavuşulmak istenen bir sevgili olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Avrupalı ülkelerle rasyonel ve karşılıklı faydaya dayalı ilişkiler oluşturulması geçmişten miras kalan bu yaklaşımlar nedeniyle önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu durumun ideal bir örneği, AB üyelik sürecinde elde edilen kazanımların abartılarak yorumlanması ve yaşanan sorunların da yolun sonu olarak ifade edilmesidir. Örneğin 1995 senesinde imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması birçok siyasi aktör tarafından tam üyelik öncesi son aşama olarak yorumlanarak, ülke içinde bir bayram havası içinde kutlanmıştır. AB üyesi ülkelerin, bu antlaşmaya düz bir ekonomik mantık çerçevesinden baktıkları ve bu durumu kesinlikle Türkiye'nin tam üyelik süreci ile ilişkilendirmek istemedikleri göremezlikten gelinmiştir. Benzeri örneklerin sayısını arttırmak mümkün olmakla birlikte, bunların duygusal tepkiler oldukları ve AB'ye karşı takınılan psikolojik algılamaların bir sonucu olduğu açıktır.⁸⁴

Türkiye'nin dış politikasında Batı odaklı eğilimler, bütün alternatif kimliksel vizyonlara rağmen, kalıcılık arz etmektedir. Özellikle AB üyelik sürecinde, Türkiye'nin üyelik şartlarını yerine getirmeye çalışması, bu sosyalleşmeyi daha kalıcı hale getirmek içindir. Bu bağlamda, başlangıçta çıkar odaklı başlayan sosyalleşmenin, zamanla meşruiyet yani kimlik ve değer odağı temelinde bir karakter kazanabileceği ileri sürülmektedir. Türkiye'nin AB'nin temsil ettiği değer ve normlarına meşru bulduğu için mi, yoksa bunu kendi çıkarına uygun gördüğü için mi içselleştirmekte olduğu çok net değildir. Meşruiyetten kaynaklanan bir içselleştirme ve sosyalleşme olduğu takdirde, Türkiye'nin kendi ulusal kimliğini, bu değerler ve normlar üzerinden tanımlamaya başlaması beklenmektedir.⁸⁵ Oğuzlu'ya göre Türkiye'nin dış politikada Avrupa Birliği'nin normlarına ve değerlerine uygun şekilde davranmaya başlaması, yani dış politikada "Avrupalılaşma" denilen bu süreç; son on yıldır gözle görülür bir karakter kazanmıştır. Türkiye'nin dış politikada ekonomi odaklı karşılıklı bağımlılık tarzı ilişkileri önemsemesi, bölgesel sorunların çözümünde diplomatik ve yumuşak güç unsurlarına daha fazla önem vermeye başlaması, komşu ülkelerin liberal demokratik değerler etrafında dönüşmelerine destek vermesi ve merkezinde kendisinin bulunduğu

⁸⁴ Oğuzlu, 2012, a.g.e., s. 43

⁸⁵ Oğuzlu, 2012, a.g.e., s. 44

yakın çevresinde AB'dekine benzer bölgesel entegrasyon süreçlerine öncülük etmeye çalışması, Türk dış politikasının Avrupalılaşması sürecinin en önemli kanıtlarıdır.⁸⁶

Türkiye'nin dış politika yönelimini belirleyen ana unsurlardan biri kimliktir. İnşacılara göre dış politikada gelenek, süreklilik ve yapısal kırılmalar ancak kimlik ekseninde açıklandığı takdirde güçlü bir anlam ifade etmektedir. Soğuk Savaş döneminde ağırlıklı olarak realist analiz ön planda olmakla birlikte; Soğuk Savaşın sona ermesiyle kimlik ve kültür meselesinin Türk dış politikasında oynadığı rol belirginleşmiştir. Kimlik konusu, Türkiye'nin özellikle Batı ile ilişkilerinde merkezi öneme sahiptir. Cumhuriyet elitinin Batılı kimliğe sahip olması, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda revizyonist kimliğe sahip olmasını engellemiştir. Sosyal inşacıların vurguladığı uluslararası toplumda tanınma arayışı, aslında kimlik ve çıkar edinme sürecin önemli bir parçasıdır. İnşacı yaklaşıma göre, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş'ın kutuplu yapısında Batı bloğunda yer alması, en temelde yönetici sınıfın Batılılaşma ve kimlik edinme meselesi ile yakından ilgilidir. Kimlik bu bağlamda güç, güvenlik ya da çıkar gibi sadece bir dış politika değişkeni değildir. Aksine güç, güvenlik, çıkar kavramları oluşurken kimlik temel rol oynamaktadır. Daha başka bir ifadeyle, güvenlik, tehdit, çıkar ve ittifak aslında birer sosyal inşa süreçleridir. Türkiye'nin izlediği denge siyaseti ve güvenlik politikalarının da temelinde, kimlik odaklı sosyal inşa süreçleri bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin yakın ve açık bir tehdit, Batı İttifakı ile NATO'nun ise bir güvenlik şemsiyesi olarak görülmesi veya inşa edilmesi, ancak Türkiye'nin Batılı kimliği ile mümkün olmuştur.

Türkiye'nin Batı ittifakına katılımı ve Avrupa'ya yönelimi, neorealistlerin iddia ettiği gibi yalnızca Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısının sonucu olsaydı; bu yapının bitmesiyle Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde ciddi bir kırılmanın yaşanması beklenirdi. Tam aksine bu dönemde AB'ye tam üyelik süreci temel politika hedeflerinden biri haline gelmiştir. AB üyeliğinin temel bir ulusal çıkar olmasının maddi ve iktisadi gerekçeleri olsa da öncelikle Türkiye'nin kimlik ve güvenlik arayışının bir sonucudur. Öte yandan, TDP'de Batı'ya yönelim, gelenek oluşturarak süreklilik arz etmekle birlikte; sözkonusu kimlik içte ve dışta -özellikle 1990'larda tartışılmaya başlanmıştır- tartışılmış, bu durum da Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde sorunlar yaşamasına yol

⁸⁶ Oğuzlu, 2012, a.g.e., s. 46

açmıştır. Bu dönemde kimlik tartışmalarının doğal bir uzantısı olarak Batılı bir Avrupa yönelimi, daha ulusalcı bir Orta Asya yönelimi, İslami referansları daha ağır basan bir Ortadoğu yönelimi ortaya çıkmıştır. Bu yeni eğilim ve tartışmalar 2000’li yıllarda Ak Parti iktidarı döneminde ve dönemin Dışışleri Bakanı Davutoğlu’nun yorumuyla yeni bir şekil almıştır. Türkiye’nin geleneksel Batılı kimliği, tarihsel, sosyo-kültürel, dini ve coğrafi kimliği ile bütünleştirilerek, çok boyutlu dış politika için yeni bir kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Kimileri tarafından yeni-Osmanlıcılık olarak adlandırılan bu yeni kimlik ve yaklaşımla, Türkiye’nin Batı’ya yönelimi devam ederken; dış politikada özellikle Osmanlı coğrafyasında daha etkin bir güç olma ve siyasi nüfuz elde edilme sürecine girilmiştir. Dış politikada bu yeni yaklaşım, uluslararası siyasette sivil ve normatif bir güç olarak hareket eden AB ile Türkiye’nin, dış ve güvenlik politikalarında büyük ölçüde uyumu elde etmelerine de yardımcı olmuştur. Türkiye’nin AB ile yürüttüğü katılım müzakereleri, aslında yeni bir kimlik ve çıkar edinme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. İnşacı yaklaşıma göre, Türkiye AB normlarını içselleştirdiği ölçüde, çıkar mantığına göre değil, başat normlara uygunluk mantığına göre hareket edecektir. AB ortak bir Avrupalılık kimliği, ortak kurallar, ilkeler ve normlar temelinde hareket eden üye devletlerin birbirlerini tehdit olarak görmediği bir güvenlik toplumdur. Türkiye’nin AB üyeliği bu açıdan basitçe bir örgüte üyelik değildir; uluslararası siyasi kültür açısından AB’nin temsil ettiği Kantçı siyasal kültüre dâhil olmaktır.⁸⁷

İnşacılık sistem yaklaşımını devam ettirmekle birlikte kimlik ve normlara yaptığı vurgu ile dış politika analizlerine önemli bir katkı yapmıştır. Devlet davranışlarını güç dengesi ve bürokratik siyaset gibi maddi temellerden ziyade kültürel ve kurumsal unsurlarla açıklayan inşacı yaklaşım, dış politikaya etki eden uluslararası ortamın yanı sıra içsel çevreye de uygulanabilmektedir. Bu durum da devlet kimliğini oluşturan iç kültürel etkenleri analize dâhil etmeyi mümkün kılmaktadır. Devletlerin dış politika algılamalarını ve davranışlarını sadece maddi güç dağılımı değil; aynı zamanda temsil ettikleri kimlik de belirlemektedir. Örnek olarak, ABD’nin İsrail’de bulunduğu tahmin edilen nükleer silahlardan rahatsızlık duymaması, buna karşılık İran’ın geliştirme ihtimali olan nükleer silahlardan tedirgin olması bu durumun tek başına maddi güç dağılımı ile açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Oysa inşacı yaklaşım bu durumu basitçe

⁸⁷ Küçük, 2014, a.g.e., s. 372-375

açıklamaktadır: bir ülke dosttur, diğeri düşmandır. Realizmde belirleyici olan maddi güç dağılımı, gücün dostta mı yoksa düşmanda mı olduğu algısıyla birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır.⁸⁸ İnşacı yaklaşım, uluslararası politikanın temelde devlet davranışları sonucunda belirlendiğini, devletlerin rasyonel aktörler olarak görülebileceğini, devletlerin sistemdeki temel amacının hayatta kalmak olduğunu, devletlerin birbirlerinin niyetlerinden tam olarak emin olamayacaklarını ve sistemin anarşik olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte, inşacılar uluslararası sistemin hem maddi hem de kültürel öğeler içerdiğini, kültürel yapıların maddi yapılara nazaran önceliğe sahip olduğunu; çünkü aktörlerin hareket ederken nesnelerin onlar için taşıdığı anlama göre tavır belirlediklerini ve bu anlamların da sosyal olarak inşa edildiğini iddia etmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle, dost olarak algılanan bir devletin sahip olduğu maddi kapasiteler ile düşman olarak tanımlanan bir devletin sahip olduğu maddi kapasiteler farklı anlamlar ifade edecektir ve bu nedenle dost/düşman imajları maddi olarak değil, sosyal ilişkiler sonucu oluşturulmuş olacaktır.⁸⁹

İnşacılık bir devletin dış politikasının ve bu dış politikayı oluştururken ve yürütürken kullandığı söylemin verili ve değişmez olarak algılanmasına, itiraz etmektedir. Bir devletin dış politikasının değişmesi imkânsız bir takım temeller üzerinde kurgulandığı (örneğin Türkiye'nin her yanının düşmanlarla çevrili olduğu, Türkiye'nin konumunun dünyada hiçbir ülkede olmadığı ve dolayısıyla bu konumunun diğer devletleri hep cezpt ettiği gibi.) ve bu yüzden de hep aynı dış politika çizgisinde kalması gerektiği yaklaşımı, inşacılık gözüyle bakıldığında anlamlı değildir. İnşacılığa göre, nesnel gibi görünen ve bize gerçekmiş gibi gelen yapılar sosyal ilişkiler yoluyla biçimlendirilmekte, bir devletin dış politika yapmasını belirleyen veriler de bu verilere göre üreteceği söylem de bir inşa sürecinde oluşturulmaktadır. Bu bağlamda inşacılık, Ak Parti'nin dış politikasını, değişmesi mümkün olmayan ve değişmemesi gereken bir eksen dahilinde yürütmesi gerektiği ve bu eksenden sapma gösterdiği iddialarının önüne geçerek, bu inşanın nasıl gerçekleştirildiğini anlamamıza odaklanmaktadır. İnşacılık, aktörlerin kendi çıkarlarını ve kimliklerini tanımlayarak, kendi dünyalarını oluşturdukları varsayımında bulunmakta, devletlerin dış politikasını anlamak için

⁸⁸ Yücel Bozdağhoğlu, “Costructivism and Identity Formation: An Interactive Approach”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, Sayı 11, 2007, s. 134

⁸⁹ Wendt, 1997: 50'den akt. Bozdağhoğlu, 2012: 130

uluslararası sisteme bakan paradigmlar yerine, özne olarak devleti ele almakta ve devletin kendini sosyalleştirme sürecine odaklanmaktadır. İnşacılığa göre anlamlar, mekâna, zamana ve baskın paradigmalara göre değişebilmektedir; bu nedenle inşacılık ne Ak Parti öncesi dönemin dış politikasını ne de Ak Parti'nin kendi dış politikasını mutlaklaştırmaya izin vermemekte, sadece anlamaya davet etmektedir.⁹⁰ İnşacılık yaklaşımı söz konusu dönem TDP'yi açıklamada önemli veriler öne sürse de, takip eden bölümde post yapısalcı teoride önemli bir yaklaşım olan güvenlikleştirme yaklaşımından faydalanılacaktır. Postyapısalcı yaklaşımın dış politikayı tanımlarken iç ve dış politika ayrımını sorunsullaştırması ve TDP için güvenlik vurgusunun belirleyici bir hal alması söz konusu teorinin kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir.

1.1.5 Postyapısalcılık ve Güvenlikleştirme Yaklaşımı

Uluslararası ilişkiler disiplininde 1980'lerin sonundan bugüne etkisini gösteren Postyapısalcılık, dünya politikasının sadece doğası ve işleyişini değil aynı zamanda egemenlik, dış politika, devlet, güvenlik gibi ana kavramların yeniden okunması-değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Postyapısalcılık diğer teorilerin ve bilgi üretim süreçlerinin hangi alternatif yaklaşım ve değerlendirme imkanlarını engellediği; temelci bir uluslararası ilişkiler disiplinin nasıl modern devletin ana söylemi haline geldiğini bize göstermektedir. Daha başka bir ifadeyle, postyapısalcılık, realizm ve pozitivistimin kendi egemen bakış açısı altında yaptığı değerlendirmelerin uluslararası olayları anlamada ve tanıtmada doğru olarak kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Özellikle söylemin bilgi üretiminde, iletiminde ve dış gerçekliği yansıtmada tarafsız bir rol oynamadığını ve çeşitli iktidar biçimleri ile eklenerek onlara meşruiyet kazandığını iddia etmektedir. Söylem bir şahsın düşüncelerini açıklarken kullandığı edilgen bir araç olmaktan ziyade aracısı olduğu düşüncenin yalnızca sunumunda veya yansıtılmasında değil, birinci elden üretilmesinde aktif ve kurucu rol oynamaktadır.⁹¹ Dış politika karar alıcılarının belirli bir durumu tanımlamakta kullandıkları yazılı metin

⁹⁰ Burcu Sunar , *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminin Biçimlenmesinde Bir Etken Olarak Siyasi İlahiyat, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012, s. 46-47*

⁹¹ Tuncay Kardaş, Ramazan Erdağ, "Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der.) Ramazan Gözen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 380-382

ve sözlü ifadeler, bu tanımlamanın çok ötesine geçerek farklı olaylar arasında benzerlik ilişkisi oluşturmaları, belirli politikaları milli kimliklerin ve çıkarların bir unsuru olarak göstererek, ele aldıkları soruna değin hâkim bir söylemin oluşarak kimliklerin ve çıkarların oluşumuna katkıda bulunmaktadır.⁹² Postyapısalcı dış politika çalışmalarının amacı; belirli aidiyet ve çıkarların korunmasının zorunluluğu olarak kabul edilegelmiş politikalarda söz konusu olan kimlik ve çıkarların söylemde nasıl temsil edildiğini incelenmesi ve aralarında kurulan ilişkinin doğal değil, sosyal, siyasal ve söylemsel olduğunu göstermektir.⁹³

Postyapısalcılık öncelikle uluslararası siyaseti modern-devletçi geleneği temel olarak okuyan anlayışın eleştirisini yapmaktadır. Modern devlet felsefesi, dışarı/yabancı ve içeri/yerli farklılığının bir devlet için tehdit ve korku unsurları haline getirerek, bu tehdidin iktidar üretici gücü üzerinde oluşturulmuştur. Bu geleneksel anlayışa göre dünya iki farklı bölgeye ayrılmıştır: milli alan ve uluslararası alan. Bu ayrımında içeride kalan milli alan ilerlemeyi, akılcılığı veya düzeni temsil ederken; dışarıda bırakılan toplumlar ise potansiyel bir tehdit olarak görülmektedir ve kaba kuvveti ve düzensizliği temsil etmektedir. Bu ortamda, belli devletleri ve aktörleri sürekli düşman olarak gösteren devletler gerçekte kendi oluşumlarını da güvence altına almaktadır. Geleneksel uluslararası ilişkilerde coğrafyanın toplumun kaderini belirlediği iddia edilirken, postyapısalcı yaklaşım bir coğrafyayı anlamlandırmanın görsel-söylemsel ve siyasal ortamın dinamikleri olduğunu ileri sürmektedir. Devletler kimliklerini sürekli düşman arayarak oluşturmakta, halkı istikrarsız kimliklere sahip bir devlet, içteki istikrarsızlığının ve düzensizliğinin üstünden gelebilmek için dış politikasını sık sık ‘dış tehditlerin’ varlığına dayandırmaktadır. Bu dış tehdit kavramı içeride bir ‘ortak biz’in oluşturulmasında temel girdi ve gerekçelerini oluşturmaktadır. Postyapısalcılığın kısaca sayılan saptamaları yaparken kullandığı bazı temalar şunlardır: bilgi-iktidar, söylem, soy-bilim, egemenlik, dış politika, yapısöküm ve çift okuma.⁹⁴ Post yapısalcılar, bilgi ve iktidar ilişkisini birbirini destekleyen ve etkileyen kavramlar olarak görmektedir. Foucault’a göre “bilgi ve iktidar doğrudan birbirini inşa etmektedir” ve bilgi içermeyen

⁹² Ali Balcı, “Diskors ve Dış Politika” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 15, 2007, s. 74

⁹³ Lene Hansen, *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, New York, Routledge, 2006, s. 19 akt. Senem Aydın Düzgit, “Post-Yapısalcı yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 163 -164

⁹⁴ Kardaş ve Erdağ, a.g.e., s. 382-384

bir iktidar ilişkisinden bahsetmek pek mümkün değildir. Bilginin kullanılmasının iktidar gücünün oluşumunda stratejik etkisinden dolayı iktidar kuramı ile bilgi iç içe bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre iktidardan bilgiye, bilgiden de iktidara ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Bilgi-iktidar ilişkisinde üretilen geçerli ve sürekli bilgi iktidarın sürekliliğine ve geçerliliğine önemli katkı vermektedir. Bu bağlamda, Foucault'un bilgi iktidar ilişkisinde bilgi; iktidar tarafından üretilen bir araç olmaktadır.⁹⁵ Foucault'a göre iktidarın üç temel özelliği bulunmaktadır: iktidar üretken bir yapıdır, toplumsal düzenin tamamına etkide bulunabilecek geniş bir yetki alanına sahiptir ve belirleyici bir konum teşkil etmektedir.⁹⁶ Bu bağlamda iktidar bilgiyle alış-veriş içerisinde olmak durumundadır; çünkü bu ilişki onlara hem işlevsellik hem de meşruiyet kazandırmaktadır. Tarih boyunca iktidarlara sınırlı kişiler tarafından erişim imkânı olan bilgiler üzerinden iktidar oluştururken; bilişim alanındaki küreselleşme zaman ve mekan kavramlarının yeniden kurgulanmasına yol açmış ve bu dönüşümler yeni iktidar biçimlerinin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır.⁹⁷

Postyapısalcı yaklaşıma göre söylem, herhangi bir dönemde bilgi ile iktidar arasındaki alışverişin oluşturduğu “partizan” bilgidir. Sosyal ve siyasi gerçeklikler dil ve söylemlerle doğrudan ilişki içindedir. Sosyal ve siyasi gelişmeler söylemlerin eylemlere dönüşmesi için birlikte kurgulanmaktadır. Bu nedenle uluslararası siyasette sosyal ve siyasal gelişmelerin analiz edilebilmesi için gelişmelerin dayandığı söylemsel dinamiklerin ve kurgulanma şeklinin ortaya çıkartılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.⁹⁸ Postyapısalcı yaklaşıma göre metin içinde barındırdığı terimler arasında bir hiyerarşi oluşturmakta, terimlerin bir kısmı diğerlerinden üstün tutulmaktadır. Yapısöküm metin içindeki hiyerarşiyi yıkmaya sürecidir. Çifte okuma ise herhangi bir sosyal olayın meydana geliş tarzını anlayarak, iç bütünlüğündeki çelişkiler ortaya çıkarmak için kullanılır. İlk okuma ile metnin hâkim fikri anlaşılmalı, ikinci okumada ise metnin içindeki iç çelişkiler ortaya çıkarılarak bütünlüğü bozan mitler belirtilir. Bu

⁹⁵ Michel Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, 7. bsk. (çev). Şehsuvar Aktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s.27

⁹⁶ http://www.felsefe.gen.tr/Post_yapısalcılık_nedir.asp, yararlanılan kaynak, A.Baki Güçlü vd., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, 2008.

⁹⁷ Ali Balcı, “Bilgi-İktidar İlişkisinin Dönüşümü”, <http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/bilgiiktidar.pdf>

⁹⁸ Senem Aydın Düzgit, “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Postyapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, No.29, 2011.s.50

şekilde metnin içindeki yapı söküme uğratılır ve metin içindeki hâkim düşüncenin geçersiz olduğu ortaya çıkarılıncaya kadar okumaya devam edilir.⁹⁹ Jacques Derrida'nın metinsellik kavramı, dünyanın bir metin gibi sosyal ve tarihi olarak inşa edildiğini öne sürmekte ve gerçekliğin bu inşasının ancak yorumlamayla anlaşılabilceği fikrini içermektedir.¹⁰⁰ Devlet kimliğinin söylemsel olarak inşa edilme sürecinde dış politika özel öneme sahiptir. Postyapısalcılık dış politikayı söylemsel bir pratik olarak kavramsallaştırmakta ve bu bağlamda kimlikleri belirli ve sabit egemen devletlerarasında bir köprü olarak algılamamaktadır. Dış politika aktörleri söylemler aracılığıyla “anlamlar üretmekte ve böylece dış politikanın dayandığı ‘gerçekliği’ aktif olarak oluşturmaktadır”.¹⁰¹ Dış politika aracılığıyla devletler için belirli özne kimlikler oluşturulmakta, böylece devletler birbirlerine karşı konumlandırılarak belirli politikaların mümkün olduğu bir gerçekçilik inşa edilmektedir.¹⁰² Uluslararası siyasette dış politikalar aracılığı ile oluşturulan kimlik temsillerinin post-yapısalcı analizlerinde güvenlik söylemi de önemli yer tutmaktadır. Post yapısalcı yaklaşım güvenlik kavramıyla ulusal ben ve dışarıdaki öteki arasında radikal bir fark kurmakta, “kimliği radikal bir biçimde tehdit eden ötekinden korunmaya muhtaç bir ulusal ben olarak inşa ettiğine dikkat çeker.” Bu bağlamda, güvenlik sadece “devleti potansiyel olarak zayıflatacak” şekilde algılanmamakta, bununla birlikte öne sürülen “ulusal çıkar”ları tehlikeye düşürerek devletin kendisini oluşturmaktadır.¹⁰³

Klasik siyaset teorisinde egemenlik genel manada bir devletin sahip olduğu topraklar üzerinde siyaseten yönetim tekeli hakkına sahip olmasıdır. Egemenlik içsel ve dışsal olarak ikiye ayrılmakta ve içsel egemenlik bir devletin kendi sınırları içerisinde ve herkes üzerinde iktidar yetkisine sahip olmasıdır. Dışsal egemenlik ise devletin

⁹⁹ Hilmi Uçan, “Modernizm/Postmodernizm ve J.Derrida'nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi”, *Turkish Studies*, Cilt 4, No.8, 2009, s. 2301

¹⁰⁰ Jacques Derrida ve Julia Kristeva, “Göstergebilim ve Gramatoloji” (çev.) Tülin Akşin, *Toplumbilim*, Sayı 10, 1999, s. 177

¹⁰¹ L. Roxanne, Doty “ Foreign Policy as Social Construction: A Post-Posivist Analysis of US Counterinsurgency Policy in the Philippines”, *International Studies Quarterly*, Cilt 37, No. 3, 1993, s. 303

¹⁰² Doty, a.g.m., s. 305

¹⁰³ Lene Hansen, *Security as a practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, London and New York, Cambridge University Press, 2011, s. 34'den akt. Senem Aydın Düzgit, “Post-Yapısalcı yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 163 -164

iktidar ve yönetim yetkisi üzerinde hiçbir nüfuz ve kısıtlamayı kabul etmemesidir.¹⁰⁴ Postyapısalcılar egemenliğin getirdiği iç ve dış ayrımının aynı zamanda iç siyasetin ve devletin kurucu unsurlarından birini oluşturduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁵ Postyapısalcı düşünceye göre kavramsal olarak dış politika aslında daha çok içe dönük bir eylemdir. Daha başka bir ifadeyle, postyapısalcı bakış açısına göre; dış politikanın dış tanımlaması yapaydır.¹⁰⁶ Postyapısalcı yaklaşım, uluslararası siyaseti modern-devletçi gelenekten beslenerek okuyan anlayışın eleştirisini yapmaktadır. Söz konusu geleneksel anlayışta, dünya iki farklı alana bölünmüştür: milli olan ve uluslararası olan. İçeride kalan yani sınırları bilinen topluluk millet olarak adlandırılırken ilerlemeyi, akılcılığı ve düzeni temsil ederken; dışarıda bırakılan topluluklar ise potansiyel tehdit oluşturarak, kaba kuvveti ve düzensizliği temsil ederler. Daha başka bir ifadeyle, postyapısalcılık, realizmin teorikleştirdiği anarşik, düzensiz, belirsiz ve kaotik dış yapının karşısına düzenli, güvenli, hukuk ve adaletin gözetildiği bir iç siyasi yapının konulması fikrine itiraz etmektedir. Devletlerin kimliklerini sürekli düşman aramak durumunda kalarak inşa ettiklerini ileri sürerek, ‘tehlikeli dışarı’ ile ‘güvenli içeri’ ikileminin kurgusal olduğunu iddia etmektedir. Devlet bu şekilde davranarak, toplumun gözünde meşruiyetini sağlamaktadır.¹⁰⁷ Çalışmada Postyapısalcı yaklaşımın bir uzantısı olan “Güvenlikleştirme” yaklaşımından da faydalanılması amaçlanmaktadır. “Güvenlikleştirme” yaklaşımı kısaca, herhangi bir siyasi meselenin nasıl ve hangi biçimde güvenlik sorununa dönüştüğünü açıklamaktadır. Geleneksel güvenlik çalışmalarına eleştirel bir yaklaşım getirerek ortaya çıkan Kopenhag Okulu, 1985’te Kopenhag Üniversitesi’nde Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi’nin kurulmasıyla gelişmeye başlamıştır. Kopenhag Okulu’na göre bir konu; politikleştirilmiş, politikleştirilmemiş, güvenlikleştirilmiş ve güvenlik alanı dışına çıkarılmış olarak dörde ayrılmaktadır. “Güvenlikleştirme”, politikleştirilmiş olanın güvenlik devlet alanına

¹⁰⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, (der.)Faruk Sönmezoğlu, 4.bsk, İstanbul, Der Yayınları, 2010, s. 247

¹⁰⁵ R.B.J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge University Pres, Cambridge, 1993.

¹⁰⁶ Balcı, 2007, a.g.e., s. 78

¹⁰⁷ Ramazan Erdağ ve Tuncay Kardaş, “Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, (edt). Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş, Ankara, SETA Yayınları, 2013, s. 382-384

doğru yönelmesi olarak da adlandırılmaktadır.¹⁰⁸ “Güvenlikleştirme” kavramı daha açık bir şekilde ifade edilecekse, devlet herhangi bir sorunu bekası için tehdit olarak algıladığı zaman, artık o soruna öncelik vermektedir. Güvenlik sorunu olarak sunulan gelişmeye müdahale etmek için politik yapı, özel haklara sahip olduğunu ilan etmektedir. Bu ilanın ardından bekası içi tehdit olan sorunu bertaraf etmek için, olağanüstü yöntemlerle ve acil olarak müdahale edilmesi konusunda algılayıcı kitleyi de ikna ettiği takdirde güvenlikleştirme süreci oluşmuş olmaktadır.¹⁰⁹

Herhangi bir kamusal sorun siyasal alanın dışından, siyasal alana, oradan da güvenlik alanına uzanan geniş bir spektruma yerleştirilebilir. Sorun siyasal alanın dışında iken devlet bu sorunla ilgili değildir ve bu sorun kamusal tartışmanın ve kararların konusu değildir. Sorun siyasal alana dâhil oldukça yani siyasallaştıkça, kamu politikasının bir parçası haline gelmektedir. Siyasallaşan konuyla ilgili hükümet bir seçim yapar ve karar alır, soruna kaynak aktarır ve böylece toplumsal kesim de sorunla ilgilenmeye başlar. Sorunun güvenlik alanına dahil olması ise “ sorunların acil ve istisnai/olağanüstü önlemler gerektiren olağan siyasi prosedürlerin sınırları dışındaki fiilleri meşru kılan ve varoluşsal tehdit gibi sunulmasıyla” oluşmaktadır.¹¹⁰ Siyasallaşma bir sorunu açığa çıkarma, görünür hale getirme anlamını taşımaktadır. Güvenlik ise birçok ülkede ulusal güvenlik konularının idealleştirildiği için, iktidarı elinde bulunduranların tehdit tanımlamasını iç politik amaçları için kullanarak, demokratik alanın daralmasına ve kısıtlama ve kontroller için hak iddiasında bulunulmasına yol açmaktadır.¹¹¹ Kopenhag okuluna göre güvenlikleştirmeyi anlamının yolu siyasi göstergeleri ve söylemi ele almaktan geçmektedir.¹¹² Bununla birlikte, dil felsefesinin yardımıyla söz edimleri kuramından yararlanmakla birlikte, ek olarak siyaset teorisi ve sosyal inşacılık anlayışlarından da faydalanarak “kendine has

¹⁰⁸ Ali Balcı ve Tuncay Kardaş, “The Changing Dynamics of Turkey’s Relations with Israel: An Analysis of ‘Securitization’”, *Insight Turkey*, Vol 14, No: 2, 2012, s. 100

¹⁰⁹ Nebi Miş “Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Alanın Güvenlikleştirilmesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, No: 2, 2012, s. 349-350

¹¹⁰ Barry Buzan , Ole Waever ve Wilde Jaap de, *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Londra, Lynne Rienner Publishers, 1998, s. 23-24

¹¹¹ Buzan, Waever ve Wilde, 1998, a.g.e., s. 28-29

¹¹² Buzan, Waever ve Wilde, 1998, a.g.e., s. 25

özellikleri olan bir söz edimi perspektifi” geliştirmiştir. Okulun söz edimi yaklaşımı John L. Austin ve Jacques Derrida’nın görüşlerinin bir sentezidir.¹¹³

“Güvenlikleştirme” yaklaşımının temelinde, güvenlik gündeminin çok geniş biçimde ele alınmasının siyasi hayata dair problemler oluşturacağı fikri, yatmaktadır. Güvenlik kelimesinin kullanımı bir sorunu ulusal politikacıların gündeminde öncelikli hale getirmekte ve devletin tüm imkânlarının seferber edilmesini gerektirecek acil bir durum imajı oluşturarak, devletin siyasi düzenini alt üst edebilmektedir. Daha başka bir ifadeyle, geniş güvenlik gündemi anlayışına uygun olarak her konunun güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesi, devletin normal siyasi süreçler dâhilinde uygulamadığı acil önlemler almasını gerektiren sürekli bir alarm ve paranoya durumu oluşturabilmektedir. Bu alarm koşulları altında sivil toplum baskı altında tutulabilmekte, devletin müdahaleci ve baskıcı politikalar izlemesi ve ekonominin olumsuz etkiler göstermesi söz konusu olabilmektedir. “Güvenlikleştirme” sürecinin üç önemli bileşeni bulunmaktadır: Varlığa yönelik tehditler, acil önlemler ve dinleyici kitlenin mevcudiyete dair tehdit iddiasını kabul edip alınacak acil önlemleri onaylaması. Bir güvenlikleştirme örneği olarak Bush’un “Şer Ekseni” konuşması verilebilmektedir. 29 Ocak 2002 tarihinde yaptığı konuşmada İran, Irak ve Kuzey Kore’yi şer ekseni olarak tanımlayarak, kitle imha silahları geliştirip, terörizme destek verdikleri için ABD ve dünyayı tehdit ettiği söyleminde bulunmuştur. Bu bağlamda, İran, Irak ve Kuzey Kore ile ilgili sorunlar güvenlikleştirilmiş olmaktadır. Bu çerçevede güvenlikleştirme teorisini kullanan araştırmacı İran, Irak ve Kuzey Kore’nin gerçekten tehdit oluşturup oluşturmadığının objektif ölçümünü yapmaktan ziyade bu tehdidin ve bu tehdide karşı alınan politikanın sujeler arasında nasıl inşa edildiğini anlamaya çalışır ve bu bağlamda kullanacağı tek rehber de Bush’un söz konusu konuşma metnidir. Güvenlik söylemi içinde “varlığa kasteden tehditler veya muhtemel bir çıkışın olmayışı” gibi dramatik ifadelerin olması, dinleyici kitlenin bu ifadeleri duyduğunda güvenlikleştirmenin gerçekleşmesi için daha kolay ikna olmasına yol açabilecektir. İlgili kitle, varlığa dair tehdit sunumuna ikna olmalı, normal şartlarda uyulacak kurallara uyulmamasını öngören olağan dışı tedbirlerin alınmasını kabul etmelidir. Bu durum gerçekleşmezse, güvenlikleştirme

¹¹³ Sinem Akgül Açıkmeşe , Kopenhag Okulu Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s. 175

değil, güvenlikleştirme adımı söz konusu olmuş olacaktır. Daha başka bir ifadeyle, kitle ikna olmazsa sorun güvenlik sorunu olarak nitelendirilmeyecektir. Bu yaklaşım, geleneksel anlayıştaki dar kalıpların ötesinde yeni bir güvenlik kavramsallaşmasını kapsarken, diğer yandan da her şeyin/herkesin her şeyle tehdit edilmesine imkân tanıyan geniş güvenlik anlayışının da belirtilen siyasi nitelikteki kriterler ve söylemleri inşa doğrultusunda sınırlarını çizmektedir.¹¹⁴

Kopenhag okuluna göre güvenlikleştirme üç farklı birimi içermektedir; referans nesneleri, güvenlikleştiren aktörler ve işlevsel aktörlerdir. Referans nesnesi “var oluşsal olarak tehdit altında” olduğu varsayılan bir şeydir. Güvenlikleştirmenin referans nesnesi geleneksel manada devlet olsa da, güvenlikleştiren aktörler hemen her şeyi –örneğin ulusal kimlik ya da sosyal gruplar vb.- referans nesnesi olarak belirleyebilirler. Güvenlikleştirici aktörler- örneğin siyasi elitler, hükümet, baskı grupları veya ordu- bir konuyu güvenlikleştirmek amacıyla ona dair bir güvenlik konuşması oluşturan aktörlerdir. Güvenlikleştirici aktörler eylemlerini, tartışmalı herhangi politik konuyu referans nesnesine yönelik “var oluşsal bir tehdit” halinde sunmak yoluyla gerçekleştirmektedir. İşlevsel/fonksiyonel aktörler “güvenlik alanındaki kararları önemli ölçüde etkileyen aktörler” olmakla birlikte, referans nesneyi seçen ve onun için güvenlik tedbirleri talep eden bir güvenlikleştirici aktör olamazlar. Bu nedenle, işlevsel aktörü güvenlikleştirme sürecinde söz konusu süreci dışarıdan etkileyen bir unsur olarak ya da güvenliğe dair konuşma eylemine katkıda bulunan bir aktör olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte, güvenlikleştirici aktörler bir konuyu doğrudan güvenlikleştiremedikleri zaman, işlevsel aktörlerin sosyal sermayesini kullanabilmektedir.¹¹⁵

Aras ve Polat’a göre güvenlik, sosyal olarak oluşturulan bir kavramdır. Herhangi bir şeyi güvenlik meselesi olarak etiketlemek, aynı zamanda bu bağlamda olağanüstü araçların, acil tedbirlerin kullanılacağı ve bu konunun normal siyasi prosedürün dışına çıkarılmış olması anlamına gelmektedir. Türk siyasi kültüründe askeri ve sivil bürokrasi ile siyasiler arasındaki iktidar savaşı ve birbirlerine güven duymayışları, bazı konuların

¹¹⁴ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme”, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, (edt) Evren Balta, İstanbul, İletişim yayınları, 2014, s. 250-253

¹¹⁵ Buzan , Waeuver , Wilde, a.g.e., s. 36

güvenlikleştirilerek gücü elinde bulundurmalarına yol açmıştır. Özellikle askeri bürokrasi, bu bağlamda geçmişte çok etkili olmuştur. Türkiye özellikle Ak Parti'nin iktidara gelmesinden sonra, bir “güvensizlikleştirme” süreci yaşamaya başlamıştır. Bu durumda değişen iç siyasi ortam ve dış faktörler etkili olmuştur. Dış faktörlerin içinde en etkilisi AB üyelik sürecidir. Yapılan reformlar ile askeri bürokrasinin dış politika yapım sürecinde etkisi azalmıştır. 2007 yılında askeri bürokrasi hükümetin devletin laik rejimini yeterince korumadığını iddia ederek kamuoyunda e-muhtura olarak bilinen mesajını yayımlamıştır. Fakat Ak Parti iktidarı geri adım atmamış ve bu süreç sonunda gerçekleşen seçimden de % 47 gibi bir oy almıştır. Alınan bu oy oranı aynı zamanda “güvensizlikleştirme” sürecinin başarılı olduğunun bir göstergesi olmuştur. Öte yandan askeri bürokrasinin siyasetteki rolünün azalması, otomatik olarak güvensizlikleştirme sürecinin başarıyla tamamlanmasına tek başına yeterli olmamaktadır. ¹¹⁶ 11 Eylül olayları sonrasında her türlü dış siyasal gelişmenin ‘güvenlikleştirme’ çerçevesinde değerlendirildiği dönemde, Ak Parti dış politikasında katı güvenlik kaygıları yerine daha çok yumuşak gücün altını çizmiştir. Daha başka bir ifadeyle, daha önce güvenlik olarak algılanan sorunları, güvenlik tanımından çıkararak diplomasi, kültür ve ekonomik açılımlar gibi yumuşak güç unsurları ile çözüme ulaştırma çabası içinde olmuştur. Ak Parti'nin güvenlik odaklı dış politikadan çıkıp, güvenlik olarak algılanan sorunları diplomasi, kültür ve ekonomik araçlarla çözmeye çalışması; özellikle Ortadoğu siyasetinde kendini göstermiştir. ¹¹⁷

“Güvenlikleştirme” teorisinin Türkiye’de objektif ve tarafsız gözükken milli güvenlik konularını sosyal olarak inşa edildiğinin altını çizmesi önemlidir. Öte yandan güvenliği söyleme indirgemek ve bu söylemin oluştuğu sosyal konteksi göz ardı etmek, teorisinin eksik kalan yanlarından. Bununla birlikte, Türkiye örneği; “güvenlikleştirme” ile “güvensizlikleştirme” arasında bir bağlantının olduğunu da göz önüne sermektedir. Örneğin; Suriye ve İran’la olan ilişkiler güvensizlikleşirken; aynı zamanda Kuzey Irak’la olan ilişkiler güvenlikleştirilmektedir. Bu bağlamda Aras ve Polat tam anlamıyla “güvensizlikleştirme” sürecinin tamamlanamayacağını, çünkü devletin milli kimliğini tanımlamak için daima bir tehdide ihtiyaç duyduğunun altını

¹¹⁶ Bülent Aras ve Rabia Karakaya Polat, “From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey’s Relations with Syria and Iran” *Security Dialogue*, Vol. 39, No: 5, Ekim 2008, s. 497-502

¹¹⁷ Aknur ve Ersoy, a.g.e., s.147,149

çizmektedir. Ayrıca iç ve dış politika arasındaki kuvvetli ilişkinin de vurgulanması gerekmektedir. Daha başka bir ifadeyle, Türkiye kendi evini düzene koymadıkça komşularına karşı daha emin politikalar güdemeyecektir.¹¹⁸ Güvenlikleştirme perspektifinden Türkiye'nin 1990'lardan itibaren İsrail ile olan ilişkileri açıklayıcı bir örnek olay niteliği taşımaktadır. Türkiye 1990'lara kadar bölgesinde tarafsız ve düşük katılımlı bir politika izlerken, daha sonra özellikle İsrail ile önemli bir stratejik işbirliği yaklaşımı geliştirmeye başlamıştır. Gelişen bu ilişkilere “güvenlikleştirme” yaklaşımıyla bakıldığında, Türkiye-İsrail ilişkilerinin “güvenlikleştirme” sürecinin referans nesnelerinin devletin bekası ve laiklik temelinde şekillendiği görülmektedir. Türkiye'nin güvenlik politikalarındaki geleneksel tehdit algısı ordunun başat güvenlikleştirici aktör olma sonucunu doğurmuştur, bu süreçte medya gibi yardımcı-işlevsel aktörler de “güvenlikleştirme” sürecini destekleyen birimler olarak ortaya çıkmıştır. Tabii ki bu bağlamda, 1990'lı yıllarda PKK sorunu ile iç politikada yaşanan milli devlet rejimini koruma kaygıları da güvenlikleştirme sürecini kolaylaştırıcı etki sağlamıştır.¹¹⁹

Balcı'ya göre Türk dış politikası verili bir kimlik üzerinden kurgulanmaktan ziyade, aktörlerin içinde bulunduğu iktidar ilişkilerinden beslenmekte ve içinde bulunduğu koşulların bir ürünü olmaktadır. Bu bağlamda Türk dış politikası belirli bir kimlik tarafından yönlendirilen bir pratik olmaktan ziyade, mevcut iktidar ilişkilerinin sağlamlaştırılmasında, değiştirilmesinde ya da yeniden üretilmesinde devreye giren bir strateji olarak görülmektedir. 1990'ların başında emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından “iki buçuk savaş stratejisi” olarak tanımlanan bu durum¹²⁰ “güvenlikleştirme” yoluyla, bu dönem boyunca orduyu ve dışişleri bürokrasisini ayrıcalıklı bir konum kazanmasına yol açmıştır. Benzer bir şekilde “komşularla sıfır sorun” söylemi, bu “güvenlikleştirme” durumunu ortadan kaldırarak ya da başka güvenlikleştirilmiş alanlar oluşturarak söz edilen grupların ayrıcalıklı pozisyonuna zarar

¹¹⁸ Aras ve Polat, 2008, a.g.e. s. 512-513

¹¹⁹ Balcı ve Kardaş, 2012, a.g.m.s. 102-109

¹²⁰ Şükrü Elekdağ, “İki Buçuk Savaş Stratejisi”, *Milliyet* 27 Kasım 1994 s. 19
[http:// gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1994/11/27](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1994/11/27) (erişim tarihi: 07.03.2016)

vermiş, iktidar ilişkilerin yeniden şekillenmesi için uygun fırsat hazırlamıştır.¹²¹ Normal politika sahasının genişlemesi, daha önce güvenlik konusu görülen konuların artık normal siyasi alanda görülüp tartışılmaya başlaması “güvensizlikleştirme” sürecinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.” Güvensizlikleştirme” sorunların otomatik olarak çözülmesine yol açmamakla birlikte, bu bağlamda önemli olan algının değişmesidir. Daha başka bir ifadeyle, daha önce güvenlikleştirilen konunun artık güvenlik bağlamında görülmemesinde, gerçeklikten ziyade algı daha önemli rol oynamaktadır. Konuların güvenlikleştirilmesinde askeriye tek başına yeterli olamamakta; aynı zamanda bu bağlamda medya, elit ve akademisyenlerin de önemli rolleri bulunmaktadır.¹²² Karakaya’ya göre Kürt meselesinin güvensizlikleştirilmesi için AB’nin oynadığı rol bir katalizör olarak önemlidir. Her ne kadar, bu bağlamda önemli reform çalışmaları yapılmış olsa tam manasıyla bir güvensizlikleştirilme sürecinin tamamlandığı söylenememektedir. Kürt sorunun çözümünde yaşanan bu sorunlar, Türk demokrasisi için de önemli engeller oluşturmaktadır.¹²³ Güvenlikleştirme yaklaşımı söz konusu dönem TDP’ını analiz etmede önemli veriler sunmakla birlikte, çalışmada faydalanan diğer üç teori ile birlikte değerlendirildiğinde resmin tamamının analiz edilmesi kolaylaşmaktadır.

1.2. 2009-2014 Dönemi Zarfında Türk Dış Politikasının Genel Özellikleri

1.2.1. Dış Politika Kavramı ve Türk Dış Politikasının Genel Özellikleri

“Dış Politika” kavramı üzerinde ciddi bir şekilde durulmaya başlanması, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra olmuştur. Ondan önce dış politika, hükümdarların ve birkaç en yetkili kişinin tekelinde olan bir tabu niteliği taşımaktadır. İngiltere gibi Parlamento geleneği eski olan ülkelerde bile dış politika, üzerinde en az tartışma açılan konuydu. “İmparatorluğun yüce çıkarları” öyle öngördüğü için dış politika üzerinde tartışmaya girilmesi pek olağan değildi. Siyasi partiler başka konularda görüş ayrılıklarına sahip

¹²¹ Ali Balcı, “1990 Sonrası Türk Dış Politikası Üzerine Bazı Notlar: Avrupa Birliği ve Kıbrıs Örneği”, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, (der.) Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 89-91

¹²² Rabia Polat Karakaya, “The Kurdish Issue: Can the AK Party Escape Securitization”, *Insight Turkey*, Vol: 10, No: 3, 2008, s. 79

¹²³ Karakaya, a.g.m., s. 85

olabilmelerine rağmen, dış politika üzerinde genellikle çatışmazlar ve benzer politikalar uygularlardı. İngiltere’de olduğu gibi dış politikanın bir tartışma konusu olarak parlamentoya girebilmesi, kitle demokrasisinin yerleşmesiyle birlikte mümkün olabilmektedir. Gizli diplomasinin ürünü olan gizli ittifak hükümlerinin oluşturduğu yıkım sonucu kitleler, dış politikayı birkaç kişinin tekeline yasak bir konu olmaktan çıkarmıştır.¹²⁴

Bir devletin dış politikasını şekillendiren etkenler arasında öncelikle ulusal güç öğeleri gelmektedir. Dış politikanın sermayesi niteliğinde olan ulusal güç öğeleri devletten devlete farklılık göstermekte ve bu durum dış politikanın şekillenmesinde önemli yer tutmaktadır. Dış politikayı etkileyen öğeler incelenirken, öncelikle James N. Rosenau’nun klasik haline gelmiş “teori öncülü” değişkenleri ile yaklaşmak daha faydalı olacaktır. Rosenau söz edilen değişkenleri kişi, rol, devlet, toplumsal ve sistemik olmak üzere beş grupta toplamıştır. Kişi değişkeni karar alıcıların belirleyiciliğini, rol değişkeni ise karar alıcıların bulundukları konuma uygun olarak davranma eğilimlerini, devlet değişkeni ise devlet yapısının karar alıcıları ne ölçüde sınırlandırdığını, sosyal değişken ise bir toplumun sahip olduğu değerlerin, ulusal bütünlük düzeyinin ve sanayileşme derecesinin o devletin dış ilişkilerine etkisini göstermektedir. Sistemik değişken ise bir devletin dış dünyadan gelen coğrafi ve ideolojik etkilere ne ölçüde açık olduğunu belirtmektedir. Rol değişkeni gelişmiş büyük ve küçük devletlerde daha üst sırada yer alırken, gelişmemiş büyük ve küçük devletlerde bireyin belirleyiciliği daha üst sırada yer almaktadır. Bu durumda devlet değişkeninin belirleyiciliği daha alt sıralarda bulunmaktadır. Küçük devletler sistemsel değişikliklerden daha çok etkilenirken, büyük devletler daha az etkilenmektedir.¹²⁵

Söz konusu edilen bu dış politika değişkenleri, bir devletin kendine özgü dış politika karakteristiğinin oluşumunda belirgin bir rol oynamaktadır. Bu etkenler bir devletin dış politikasındaki süreklilik-değişim çekişmesi ilgili olarak oluşturacağı politikaların alt ve üst sınırlarını bazı istisnai durumlar dışında doğru bir biçimde ortaya

¹²⁴ Mümtaz Sosyal, *Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir inceleme*, Ankara, A.Ü SBF Yayınları, 1964, s.44-45

¹²⁵ James N. Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy*, The Free Press, New York: 1971, s. 108’den akt. Gültekin Sümer, “Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı:23, 2010, s. 74

koyabilmektedir.¹²⁶ Devletlerin politik durumlarını belirleyen faktörler çeşitlilik arz etmektedir; kalıcı ve kısa süreli, belirgin ya da gizli olurlar; coğrafi faktörler dışında, nüfus yoğunluğu, ülkenin ekonomik yapısı, halkın etnik kompozisyonu, hükümetin şekli, dışişleri bakanlarının kompleksleri ve nefrete dayalı ön yargıları gibi faktörler çerçevesinde şekil almaktadırlar. Spykman'a göre dış politika karmaşık bir fenomen olarak, bu faktörlerin eş zamanlı ve etkileşim içinde olmasıyla ortaya çıkmaktadır.¹²⁷

Dış politika günlük hayatta ve literatürde sık olarak kullanılmasına rağmen, kavramın anlamı konusunda tam bir uzlaşma bulunmamaktadır. Gözen'e göre dış politika konusunda tartışmaların temel olarak iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak 'dış' denilen alan neresidir ve 'politika' nın oluşumu nasıldır? İkinci olarak ise dış politika kavramı nasıl analiz edilmeli, araştırılmalı ve kullanılmalı gibi metodolojik sorulardan oluşmaktadır. Dış politika konusunda iki grup tanımlama bulunmaktadır. İlk grup tanımlama 'politika' kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bakış açısına göre dış politikayı Gözen şöyle tanımlamaktadır: *"devletin politika yapıcılarının, uluslararası sistemdeki diğer devletler ve uluslararası aktörlere dönük olarak geliştirdiği stratejiler, planlı davranış kalıpları ve hedefe ulaşma çabalarının bütünüdür"*¹²⁸ Buradaki temel amaç bir politika tayin edip, hedefler listesi oluşturmaktır. İkinci grup tanımlamada ise, dış politikanın 'dış' boyutu üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda 'dış' devletin iç egemenlik alanı dışında kalan tüm uluslararası alanı ifade etmektedir. Dış kavramının önemi, devletin otoritesi ve yetkisi dışında olmasından kaynaklanmaktadır. Dış politika temel anlamda yapılışı itibarıyla diğer devlet politikalarına benzemektedir; çünkü aynen diğer politikalar gibi yürütme gücü tarafından oluşturulmaktadır. Öte yandan, dış politika diğer politikalarından farklı olarak devletin siyasi ve hukuki otorite alanı dışında olan uluslararası ortamda uygulanmaktadır. Bu özelliği nedeniyle, dış politika hem iç politika sürecini hem de uluslararası politika sürecini kapsam altına almaktadır. Daha başka bir ifadeyle, dış politika hem içsellik hem de dışsallığa sahip bir siyasal köprüye

¹²⁶ Gültekin Sümer , "Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı:23, 2010, s. 74

¹²⁷ Nicholas J. Spykman, "Dış politika ve Coğrafya I" *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Netinler*, (çev.) Aşkın İnci Sökmen, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2013, s.3

¹²⁸ Ramazan Gözen, "Dış Politika Nedir?", *21.yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası*, (der.) İdris Bal, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001,s. 4

benzemektedir. ¹²⁹ Dış politikanın ortaya çıkması ve uygulanması bir denklemin sonucunda gerçekleşmektedir. Bu denklemin oluşmasında iç politikada hükümet partisinin siyasi duruşu, kamuoyunun dış politikada atılacak hamleye bakış açısı ve desteği, uygulanacak politikanın dünya konjonktüründeki yeri, dünyadaki diğer aktörlerle ilişkisi, müttefik, stratejik ortak ve düşmanlarınızın hamlelerinize destek vermesi veya engellemeye çalışması ve en başta ülkenin çıkarları kilit rol oynamaktadır. Bu denklemin çıktısı olarak da dış politika oluşmaktadır. ¹³⁰ Dış politika genel olarak bir ülkenin diğer ülkelere yönelik tutum ve davranışlarından oluşturmaktadır. Dış politika uluslararası çevreye yönelik bir irade oluşumunu gerçekleştirmek üzere ulusal çıkarı takip etme yolunda karar ve eylem üretme işlemidir. Dış politika; ulusal çevre, uluslararası çevre ve karar merkezi etrafında belirlenir. Ülkelerin dış politikası, iç ve dış dinamikler üzerine oturur. Dış dinamikler esas olarak; uluslararası sistemin niteliği, o sistem ve ortamın temel unsurlarının bölge üzerinde yaptığı her türlü etki ve ülkenin jeostratejik konumu tarafından oluşturulur. Ülkelerin bunları değiştirme olanağı ya yoktur ya da çok sınırlıdır. İç dinamikler ise ülkenin yapısı ve bu yapının ülkeyi idare edenler tarafından nasıl yönetildiğiyle ilgilidir. Bu iç dinamik unsurların ülke tarafından değiştirilmesi mümkündür. ¹³¹ Küresel olanla yerel olanın iç içe geçtiği günümüzde, klasik dış politika tanımlaması olan “ *ülke sınırları dışında uygulanmak üzere tasarlanmış bir politika*” gittikçe geçerliliğini yitirmektedir. Artık dış politikanın dışarıya yönelik bir politika olmasından ziyade, devletin bizzat kendisine yönelik bir politika olduğu savı daha çok kabul görmektedir. Bu bağlamda dış politika bir tarafta devletler düzeyinde iktidar ilişkilerinin şekillenmesinde işlev görürken; aynı zamanda devletin kendi içindeki iktidar ilişkilerinin belirlenmesinde etkili rol oynamaktadır. Bu durum Balcı tarafından şöyle ifade edilmektedir: “*Dış politika ilk bakışta salt dış dünyayla ilgili görünmekle birlikte, aslında öncelikle ülkenin iç politikasının bir uzantısıdır*”. ¹³²

¹²⁹ Gözen, a.g.e. s. 4

¹³⁰ Deniz Tansi, *Türk Dış Politikası'nda Güncel Eğilimler (2000-2014)*, İstanbul, Kanak Yayınları, 2015, s. 14

¹³¹ Canbolat, 2009, a.g.e. s. 58-60

¹³² Ali Balcı, “Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt7, Sayı 28, Kış 2011, s. 6-7, 22-23

Dış politikayı “uluslararası ilişkiler alanında genellikle bağımsız devletler olmak kaydıyla özerk aktörlerin ‘dış’ ile sürdürdükleri resmi ilişkiler bütünü” olarak tanımlamak mümkündür.¹³³ Egemen ulusal sınırların çizilmesi ve güvenlik endişesinin politik alan üzerinde monopolünü kurmasıyla dış politika, iç politikadan büyük ölçüde ayrılmıştır. Bu bağlamda dış politikanın birinci amacı, yabancı olana karşı ulusal beka ve güvenliği sağlamak olmuştur. Yönelim olarak dış politika toplumun yaşantı ve tarihsel deneyim, gelenek ve ülkeleri tarafından belirlenen eğilim ve prensipleri kapsamaktadır. Sönmezoğlu eylem olarak dış politikayı ise şöyle tanımlamaktadır “*Devletin yönelimleri, planları, taahhütleri temelinde uluslararası ortamda meydana gelen olaylara yönelik uygulamaya konulan davranışları kapsamaktadır*”. Bu tanım temel alındığında dış politikanın “yüksek politika” haline getirilerek, bu bağlamda kamuoyuna edilgen ve ikinci bir rol verilmektedir. Fakat uluslararası siyasetin küreselleşip, gündelik hayatın ayrıntılarına kadar etkilediği günümüzde bu tanımlama dar kalmakta ve bu nedenle gerçekliğin açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Demokratik değerlerin yerleşmesi, karar alma sürecin müdahil olan aktör sayısının artması, iktisadi dış politikanın giderek daha çok önem kazanması, kalkınma ve sosyal gelişmenin dış politika yapım sürecinde ağırlık taşımasıyla birlikte dış politikanın çok daha kapsamlı ve geniş tanımlaması yapılması gerekmektedir.¹³⁴ Bir ülkenin dış politikasını belirleyen iki tür zemin bulunmaktadır: dış çevre yani uluslararası sistem ve ülkenin iç yapısı. Bu bağlamda Sönmezoğlu’na göre tartışılması gereken nokta, dış politikanın basit bir iç-dış siyaset ikileminin ötesinde, dış çevreden mi yoksa ülkenin iç yapısından kaynaklanan faktörlerin etkisi altında olduğudur. Çeşitli faktörlerin altında kalarak oluşan dış politika kararları kamuoyuna sunulurken genellikle kendi ülkelerinin iç gerekçeleri ile açıklanmaktadır. “ülke insanın ihtiyacı”, “ülkedeki demokrasinin gereği”, “halka verilen sözlerin yerine getirilmesi” gibi iç faktörlerle ilgili gerekçelerle dış politika kararlarının açıklanması daha cazip gelmektedir. Bir devletin başka devletlerle, çeşitli uluslararası kuruluşlarla bir arada yaşadığı uluslararası sistem bilinmeden, komşularının ya da bölge ülkelerinin izledikleri dış politika göz önünde tutulmadan, o devlet adına karar alanların

¹³³ Özgün Erler Bayır, Faruk Sönmezoğlu “Dış Politika Analizinde Temel Öğeler” *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, (der.) Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 5

¹³⁴ Nurcan Özgür Baklacioğlu, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi” *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış* (der.) Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 46

uyguladıkları tercih ve uygulamaların her açıdan anlaşılması zordur. Sönmezoğlu'na göre dış politikayı “devletin örgütlenişi içerisinde mevcut bazı güç odaklarının siyasal iktidarlardan bağımsız olarak dayattığı genel davranış kalıpları”¹³⁵ sorunsalı içerisinde aramaktan ziyade; uluslararası yapı, genel ve bölgesel gelişmeler göz önünde bulundurmak gereklidir. ¹³⁶ George Modelski, dış politikayı, “toplumların başka devletlerin davranışlarını uluslararası ortama uyumlu hale getirmek için geliştirdikleri faaliyetler” olarak tanımlarken; Kalevi Holsti, “devletin dış dünyaya ilişkin davranışlarını” olarak tanımlamaktadır. Gert Krell'e göre ise dış politika “iç toplumsal aktörlerin, öncelik ve tercihlerinin, devlet aygıtı tarafından dış dünyaya aktarılması”dır.¹³⁷

Güvenlik kaygısı ve güvenlik-odaklı dış politika Tür ve Han'a göre geleneksel Türk dış politikasının en önemli özelliklerinden biridir. Düşmanlar tarafından kuşatılmışlık hissi ve sürekli güvenlik tehdidi altında yaşayan bir devlet olma algısı, TDP'nin güvenlik odaklı hale gelmesine neden olmuştur. Çift-kutuplu uluslararası sistem, Batı Blok'una üye olma Türkiye'nin bazı komşuları ile karşı karşıya gelmesine yol açarken; bu bağlamda tarihsel ve siyasi farklılıklar hasmane bir güvenlik ortamının oluşumu için gerekli zemin hazırlanmasını sağlamıştır. Realist bir bakış açısı ile kendi kendine yardım prensibi üzerine kurulu uluslararası sistemde, dış politika ile güvenlik arasındaki bağ büyük ölçüde ayrılmaz bir hal almıştır. Bu bağlamda TDP, dış politika ve güvenlik politikalarının ayrılmazlığının iyi bir örneğini oluşturmuştur. ¹³⁸

Aydın'a göre TDP geleneksel olarak beş unsur tarafından şekillenmektedir. Bu etkenleri tarihsel deneyimler, jeopolitik ve jeostratejik konumu, çeşitli güvenlik açıkları, yönetici elitlerin siyasi ideolojisi yani Kemalizm ve sistemik, bölgesel ve ulusal

¹³⁵ Faruk Sönmezoğlu, “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve” *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*. (der.) Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 590-592

¹³⁶ Özlem Tür, Ahmet K Han. “2000’li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak” *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler, Krizler*, der. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, Ankara, Nobel Yayınları, 2015, s. 13

¹³⁷ M. Fatih Tayfur “Dış Politika”, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (der.) Atilla Eralp, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 77

¹³⁸ Tür ve Han, a.g.e., s. 16

dinamiklerin dış ilişkilere olan etkisi olarak sınıflandırabilmek mümkündür.¹³⁹ 1990'ların sonlarından itibaren söz edilen bu etkenlerin birçoğunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Her ne kadar tarihsel deneyimler değişmese de yeniden yorumlanarak, yeni anlamlar kazanmıştır. Türkiye'nin jeopolitik önemi ona yeni fırsatlar ve roller sunarken aynı zamanda, yeni sorumluluklar da yüklemiştir. Soğuk Savaş boyunca meşru hale gelmiş, aktivizmden uzak duran, savunmacı ve statükocu jeopolitik anlayışı değişim göstermiştir. Türkiye'nin dış politikasını ve özellikle komşuluk ilişkilerini iç ve dış düşmanlarla çevrili olma algısının kökenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında yatmaktadır. Daha da önemlisi Türkiye Cumhuriyeti, iç ve dış düşmanlara karşı verilmiş bir ulusal kurtuluş mücadelesi neticesinde kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin varoluş nedeni, toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının tüm düşmanlara karşı korunması olarak özetlenebilmektedir. İmparatorluk mirası üzerine bir ulus devlet kurma ve uluslaşma sürecinin getirdiği iç ve dış istikrar arayışı, statükocu ve dengeci bir dış politikaya yol açmıştır. Oluşturulan siyasi rejimin Batıcı olması nedeniyle, Batı yönelimli dış politika benimsenmiştir.¹⁴⁰ Bu durum Baskın Oran tarafından, TDP'de sürekliliği sağlayan unsur olarak görülerek; Batıcılık ve statükoculuk ilkeleri olarak adlandırılmıştır.¹⁴¹ Bununla birlikte Oran, Türkiye'yi orta büyüklükte bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Orta büyüklükte devletlerin temel özelliği, *"büyük devletlerden gelen zorlamalara bir miktar dayanabilen, onlarla zaman zaman pazarlığa girişebilen, hatta o günkü koşulları iyi değerlendirek onların kimi davranışlarını belli oranda etkileyebilen"* olarak belirtilmektedir. Bu açıdan bölgesel güç olarak adlandırılabilen bu nitelikte devletler, hiçbir zaman büyük devletlere fazla direniş gösteremez. Büyük devlet tehdidi altında kaldıklarında karşılarında iki seçenek bulunmaktadır: büyük devletlerarasındaki güç dengesini kullanmak ya da bir ittifakın kanatlarına sığınmak. Bu seçim hem kolay değildir hem de tamamen bu ülkelerin

¹³⁹ Mustafa Aydın, "The Determinants of Turkish Foreign Policy and Turkey's European Vocation", *The Review of International Affairs*, Cilt 3, Sayı 2, 2003, s. 307-308

¹⁴⁰ Mehmet Seyfettin Erol, Ozan Emre "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim" *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, (edt.) Ertan Efegil, Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitabevi, Ankara, 2012, s. 247-249

¹⁴¹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, 16. Bsk. İstanbul, İletişim yayınları, 2011, s. 46-53

tercihlerine bırakılmamıştır. O anki uluslararası sistemin doğası ve söz konusu ülkenin sistem içindeki pozisyonu, bu tercihi şekillendirmektedir.¹⁴²

Oran'a göre komşularımızın sayısının ve niteliğinin güven telkin etmemesi, çeşitli jeostratejik bölgelere yakınlığı (Kafkaslar, Ortadoğu, Balkanlar, Akdeniz, Avrupa vs.), Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinin kesişme noktasında olması Türkiye'yi çok karmaşık bir güvenlik düzlemine itmiştir.¹⁴³ Türkiye'nin dış ve güvenlik politikası Türkiye'nin iç ve dış düşmanlarla çevrili olduğu algılaması üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte, Türkiye coğrafyasından kaynaklanan son derece somut ve ağır güvenlik sorunlarıyla yüz yüze kalmıştır. Bu sorunlar büyük ölçüde, komşu devletlerle yaşanan egemenlik anlaşmazlıklarından ve içerideki ayrılıkçı hareketlerden kaynaklanmaktadır.¹⁴⁴ Statükocu dış politika, Osmanlı'dan miras alınan diplomasi geleneği ile doğrudan bağlantılıdır. Tüm askeri ve diplomatik kaynaklar, özellikle son yüzyılda yaşanan toprak kayıplarını önlemek ve varlığını sürdürmek adına kullanılmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse; İmparatorluğun savunmacı, statükocu ve dengeci diplomasi geleneği, Türkiye'ye Osmanlı'dan miras kalmıştır.¹⁴⁵

Türkiye, Batıcı bir dış politika geleneğine sahiptir.¹⁴⁶ Bilgin'e göre Türkiye'nin Batıcı dış politika izlemesinin en önemli nedeni, güvenlik ihtiyaçlarıdır. Dış

¹⁴² Oran, 2011, a.g.e., s. 30

¹⁴³ Oran, 2011, a.g.e., s. 24-27

¹⁴⁴ Erol ve Emre, a.g.e., s. 250

¹⁴⁵ Oran, 2011, a.g.e., s. 23

¹⁴⁶ Türk dış politikasında sürekli olarak Batı'ya doğru bir izlenim verilmektedir. Robins bu durumun kanıtları olarak Türkiye'nin kurumsal olarak NATO üyeliğine bağlı olması, başta AB üyeliğini ve yakın geçmişte BAB üyeliğinin gerçekleşmesi çaba sarfetmesi, dış ticaretin artan ölçüde Batı Avrupa'ya yönelmesi ve AB'nin düzenleyici çerçevesini kabul edip uygulamaya çalışması ve bununla birlikte demografik olarak da AB'de yaşayan Türklerin sayısının artmasını sunmaktadır. (Philips Robins Takım Elbiseliler ve Üniformalılar, Çev, Şirin Yener, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 7 Baskın Oran da üç cilt olarak hazırladığı Türk Dış Politikası serisinde Türk dış politikasının iki temel ilkesi olduğunu iddia etmektedir. Bunlardan biri statükoculuk iken diğeri "Batıcılıktır". Batıcılığı oluşturan nedenleri de temek olarak bu şekilde sıralamaktadır. İlk olarak tarihsel boyut başlığı altında Anadolu'nun coğrafi, dinsel vb. yapısı Osmanlı İmparatorluğu kurulmadan Türklerin hep Batı'ya doğru yönelmesine neden olmuş, İslam'ın gaza geleneği de bu durumu desteklemiştir. İdeolojik boyut olarak da Türkiye'nin kuruluşunu gerçekleştiren kadrolar "Batıcıdır". Toplumsal açıdan da gerek sınıfsal yapısı gerek de kalkınma modeli Türkiye'nin Batı'ya yönelmeye zorlamıştır. Kültürel açıdan ise Batı'nın kültürel etkisi Türkiye'de büyüktür. Bu durum hem yönetici sınıf hem de halk açısından büyük oranda geçerlidir. (Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980, İletişim yayınları, İstanbul, 2011, İstanbul, s. 50). Türkiye'nin Batılı siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel yapılanmalar dışında kalması Türkiye'nin içyapısını ve dış politikasını kökünden değiştirme gücüne sahip bir gelişme olabilecektir. Öncelikle bu durum Türkiye'nin geleneksel dış politikasının ve Batı tipi siyasi sisteminin başarısızlığı anlamına gelerek, Batılılaşma politikasının da başarısızlığa uğradığı izlenimi verecektir. Öte yandan, belirsizlik ve çatışmaların yakın

politikadaki Batıcılık, Avrupa devletler sisteminin bir parçası olma idealinde somutlaşmaktadır. Bu hedef, statükocu ve savunmacı dış politika çizgisi ile de örtüşmektedir. Osmanlı İmparatorluğu için Avrupalı devletler sistemine dâhil olmak; güç dengesinden fayda sağlayarak, bir Batılı güce karşı diğerini kullanma olanağı sunmaktadır. Cumhuriyet rejimi de aynı hedefe sahip çıkarak, toprak bütünlüğünün ve ulusal bağımsızlığın korunması adına Batı'nın güvenlik garantilerini elde etmeye çalışmıştır.¹⁴⁷ Bununla birlikte, Türkiye'nin Batıcı dış politikasını yalnızca stratejik çıkarlar ve güvenlik bağlamında açıklamak, eksik bir değerlendirme olacaktır. TDP'yi açıklarken Türk devletinin karakteri ve bu karakterin TDP formüle ederken politika yapıcılarını nasıl etkilediği üzerinde de durmak gerekmektedir. Dış politika “*Mustafa Kemal'in muasır medeniyet standartlarına uygun bir devlet oluşturup, sonra devlet eliyle yine Batılı bir toplum oluşturma projesinin normalleşmesine, sağlamlaşmasına ve kendine karşı koyulamaz hale gelmesinde etkili olmuştur*”.¹⁴⁸ Bu durum Atatürk döneminden başlamakla birlikte günümüze kadar etkili olmuştur. Bu sürecin nasıl gerçekleştiğini anlamak için, takip eden bölümde TDP'nin tarihsel seyri kısaca açıklanacaktır.

1.2.2. Türk Dış Politikasının Tarihsel Seyrinin Kısaca Açıklanması

Bu bölümde, TDP'nin temel ilkelerinin dönemselsel olarak gösterdiği süreklilik ve değişim ele alınacaktır. Ayrıntılı değil, çok genel bir dönemlere ayrılma yapıldığını belirtmekle birlikte, ilk olarak 1919-1945 yılları ele alınacaktır. Bu dönemde öncelikle, Türkiye'de siyasal rejim ve onun dış politika ilkeleri tanımlanmıştır. Türkiye'nin önceliği bu dönemde siyasal rejimin konsolidasyonu, ulus devletin inşası, modernleşme ve iç istikrarın ve kalkınmanın sağlanması olmuştur. Bu bağlamda dış politikanın temel hedefi ise, bütün bu önceliklerin gerçekleştirilebilmesi için uygun bir dış siyasal ortamın yaratılmasıdır. Türkiye'nin statükocu dış politikası, İkinci Dünya Savaşı sırasında da sürmüş; Türkiye büyük zorluklarla elde ettiği güvenliğini korumak adına savaşın dışında

çevrede arttığı bir dönemde, Türkiye'nin kendi güvenliğinin garanti altına alan Batı bağlantısı kaybetmesi, çok da arzu edilebilecek bir durum değildir. (Nasuh Uslu, Türk Dış Politikası Yol Ayrımında, Anka Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19-20)

¹⁴⁷ Pınar Bilgin, “Securing Turkey through Western-Oriented Foreign Policy”, *New Perspectives on Turkey*, Sayı 40, 2009, s. 105-125

¹⁴⁸ Şaban H. Çalış., İhsan Dağı ve Ramazan Gözen, Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası” *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi ve Güvenlik*, Liberte Yayınları, İstanbul, 2001, s. 23'den akt. Balcı, 2013, s. 28

kalmayı tercih etmiştir. İkinci dönem 1945- 1990 yılları arası olarak ele alınacaktır. Bu dönemde çok partili siyasi rejime geçilmesi nedeniyle, iç politikada önemli değişimler gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, bu dönemde uluslararası ortamda Soğuk Savaş hüküm sürmekte ve bu durum da devletlerin dış politikaları üzerinde ciddi bir etkide bulunmaktadır. Soğuk Savaş döneminde, siyasal rejimin önceliklerinden kaynaklanan tarafsız ve statükocu dış politikanın bırakıldığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, daha çok uluslararası ortam önemli rol oynamıştır. Öte yandan, bu dönemde Türkiye Batı ile kurumsal bağlar oluşturmaya çalışarak; TDP'nin diğer ilkesi olan Batıcılık ilkesinden sapmadığını göstermiştir. Son olarak ise, 1990'dan günümüze dek olan süreç incelenecektir. Türkiye'nin güvenlik endişeleri 1990'lı yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Bu dönemde, varlığını sürdüren ve geleneksel güvenlik sorunlarının yanına ayrılıkçı Kürt hareketinin güçlenmesi eklendiğinde Türkiye'nin yakın coğrafyasına olan güvensizliği artmış ve daha önce bahsedilen iç ve dış düşmanlarla çevrili olma algısı daha da güçlenmiştir. Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonrası dönemde de TDP'de bir süreklilikten bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Türkiye'nin Batı için önemi Soğuk Savaş dönemindeki stratejik konumundan ziyade, Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri için Batılı bir model olmasına bağlanırken; aynı zamanda Türkiye'nin bu dönemde önemli bir dış politika amacı, Batılı ülkeler için ne kadar önemli olduğunu göstermek olmuştur. Bu bağlamda da TDP'nin önemli bir ilkesi olan Batıcılıktan vazgeçilmediği görülmektedir.¹⁴⁹

2000'li yıllarda komşuluk politikasında yaşanan gelişmeler TDP'de çok önemli bir değişimi ifade etmekle birlikte, yeni bir dış politika ilkesi oluşturmamaktadır. Bu durum sadece yeni bir güvenlik algısının geliştiği anlamına gelmektedir. Dış çevredeki değişim ve Türkiye'deki birtakım içsel değişiklikler, geleneksel güvenlik algısını değiştirmiştir. Fakat oluşturulan yeni komşuluk ilişkileri de yurttan sulh dünyada sulh şeklinde tanımlanan geleneksel dış politika ilkeleri ile uyum içindedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin yakın coğrafyasına gösterdiği ilgi bu kez de Batı ile ilişkilere yeterli özenin gösterilmediği ve TDP'nin ekseninin kaydığı iddialarına yol açmaktadır. Fakat Türkiye'nin Batı ile sürdürdüğü ilişkiler değerlendirildiğinde, bu ilişkilere alternatif

¹⁴⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3.b. , İstanbul, Der Yayınları, , 2004, s. 1047 Erol ve Ozan, 2012, a.g.e., s. 255-262

olacak başka bir ilişki modelinden bahsetmek zor görünmektedir.¹⁵⁰ 11 Eylül sonrasında “İslami terör” ve “İslami radikalizm” üzerinde yürütülen tartışmalar Türkiye’yi çevreleyen bölgelere istikrarsızlık getirmekle birlikte, bu tartışmalar aynı zamanda İslam ve demokrasiyi bağdaştırabilmiş bir örnek olarak Türkiye’nin daha ön plana çıkmasını sağlamıştır.¹⁵¹ Tarihsel süreç kısaca bu şekilde açıklandıktan sonra, TDP’nin teorik zeminin açıklanması gerekmektedir.

1.2.3. Türk Dış Politikasının Teorik Zemini

Tezin bu bölümünde Türkiye, jeopolitik konumu nedeniyle uluslararası sistemin temel yapısından her zaman etkilenen, ama aynı zamanda kendisi de etkileme potansiyeline sahip bir ülke olarak resmedilecektir. Türkiye sadece bir jeopolitik mihver değil, aynı zamanda etkin bir jeostratejik aktör olarak varlık gösterebilir; çünkü bunu gerçekleştirmek için yeterli birikim ve kaynağa sahiptir. Tarihsel süreçte elde ettiği uzun yönetim geleneğiyle olaylara geniş boyutlu bakabilme ve başkalarıyla evrensel düzlemde karşılıklı yarara dayalı ilişkiler geliştirebilme tecrübesi elde etmiştir. Türkler hem Müslüman Araplar hem de Hristiyan Avrupalılar ile aynı devlet aidiyeti veya komşuluk ilişkisi içinde yaşayarak, evrensel bir bakış açısı elde etmiş ve böylelikle “öteki”ni dışlayıcı değil kuşatıcı ve genel manada onarıcı bir model geliştirmiştir. TDP, belki şeklen Türkiye Cumhuriyeti dönemi ile sınırlandırarak incelenebilir; fakat esasta Türklerin ilk dönemlerden itibaren ortaya koydukları varlık siyaseti bağlamındaki birikiminle birlikte incelenmesi daha uygun bir bakış açısı olacaktır. Bu durumda, Türkiye’yi Osmanlı Devleti’nin halefi olarak görmek yetmemekte, Selçuklu ve Orta Asya dönemi Türk devletlerinin birikimini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.¹⁵² Bu yaklaşım ışığında, TDP’nin teorik zemini oluşturulurken Canbolat’ın aşağıdaki başlıkları temel alarak inceleme yapılmıştır.

“Tarih ve Kültür Etkisi:” Bu başlık altında Canbolat öncelikle dış politikayı, uluslararası çevreye yönelik bir irade oluşumunu gerçekleştirmek üzere ulusal çıkarı

¹⁵⁰ Erol ve Ozan, 2012, a.g.e. s. 263 ve 267

¹⁵¹Fuat Keyman, “ Globalization, Modernity and Democracy: In Search of a Viable Domestic Polity for Sustainable Turkish Foreign Policy”, *New Perspectives on Turkey- Special Issue of Turkish Foreign Policy*, Sayı 40, 2009’dan akt. Han ve Tür, 2015, s. 25

¹⁵² Canbolat ,2012, a.g.e.s. 102-108

takip etme yolunda karar ve eylem üretme işi olarak tanımlamaktadır. Bu aşamada karar alıcıların dünyaya ve hadiselerle tarih ve kültürden destek alan bir özgüvenle bakmaları gerekmektedir. Türkiye'nin dış politikası ile ilgili özgüveni, tarihsel süreçte kökleşmiş; farklı kültürlerle tanışıklık ve birlikte üretkenlik deneyimi ile zenginleşmiş bir niteliğe sahiptir. Örneğin, Türkiye'nin Balkanlara, Ortadoğu'ya ya da Kuzey Afrika'ya yönelik politikaları, bu modele uygun bir bilinçle olağanüstü kazanımların elde edilmesine yol açabilecektir. Bunun için, TDP oluşturulurken, ülkenin kültürel geçmişinden haberdar olunmalı ve şimdi belki çok uzakta gibi görünen bazı coğrafyalar ile hala karşılıklı izler taşınmakta olduğunun bilincine varılmalıdır. Osmanlı döneminde herhangi bir siyasi-kültürel baskı olmamasına rağmen, günümüzde Balkan ülkelerinin dillerinde en az yedisekiz bin Türkçe kelimenin varlığı, hem siyaset hem de kültür bağlamında yaratıcı bir etkileşimi ortaya koymakta ve aynı zamanda bu durum TDP için bir çekim ve sorumluluk alanı oluşturmaktadır. Türkiye'nin tarih ve kültür bilincine sahip olarak dış politika üretmesi, realpolitik açıdan da bir gerekliliktir. Bir bölge gücü ya da küresel güç olmanın yolu, öncelikle tarih ve kültür çevrenizdeki halkların, daha sonra da uluslararası toplumun beklentilerine gerektiği ölçüde karşılamaktan geçmektedir. Somut olarak ifade edilecekse, bu şekilde politika yürütüldüğünde Bosna-Hersek'ten Filistin'e, Somali'den Çin'e, ama aynı zamanda Avrupa'dan Amerika'ya uzanan çizgide bir jeostratejik aktör olma potansiyeli harekete geçirebilecektir.¹⁵³ Canbolat'ın TDP için ortaya koyduğu teorik zemin de tarih ve kültür etkisine Uslu da katılmaktadır. Türkiye sahip olduğu değerli coğrafi konum ve küresel politika açısından sahip olduğu stratejik önem, Türkiye'yi dünyanın ve bölgesinin önemli aktörleri arasına girmesine yol açmıştır. Türkiye, Batı ile Doğunun, Kuzey ile Güneyin ve Hıristiyanlık ve Müslümanlığın birbiriyle buluştuğu kavşak noktasında yer alması nedeniyle kendinden binlerce kilometre ötedeki ülkeleri bile etkileyebilecek potansiyele sahip görünmektedir.¹⁵⁴

“Barış ve İstikrar Amacı”: Türkiye'nin tarih ve kültür birikimi incelendiğinde, “öteki” ile birlikte ortak çıkar zemini meydana getirerek, uzun süreli mümkünse kalıcı bir barış düzeninin kurulmasının amaçlandığı gözlemlenmektedir. Burada siyasal

¹⁵³ Canbolat, 2012, a.g.e., s. 109-110

¹⁵⁴ Nasuh Uslu, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkânlar ve Yeni Arayışlar*, İstanbul, Anka Yayınları, 2006, s. 59

gerçeklik mantığından farklı olarak, konjonktürel gerçekçilik temelinde bir çıkar ve amaç belirlenmesi söz konusudur. Bu bakış açısı, başta komşu ülkelerle olmak üzere, dış dünya ile ilişkilerin karşılıklı yarar ve eşitlik düzeyinde geliştirilmesini, bu sayede de barışın özgürlük ve güvenliği içerecek tarzda tesis edip kalıcı kılınmasını öngörmektedir. Bu bağlamda, bir yandan “şahsiyetli” bir dış politika için gerekli olan kuramsal çerçeve oluşturulurken, bir yandan da barış ve istikrara ortam hazırlanmaktadır.

“Jeopolitik Dengeleyicilik”: Türkiye’nin jeopolitik konumundan dolayı dış politikada bir doğal dengeleyicilik durumu ortaya çıkmaktadır. Bu özellik, çoğu zaman karar merkezinin dış politika irade oluşumunda seçeneklerini artırarak; Türkiye’nin çıkarları ile uyumlu sonuçlar vermektedir. Bunun örneklerini, hem Osmanlı döneminde, hem de Cumhuriyet döneminde görmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya ve İngiltere’nin savaşı taraflar olarak, Türkiye’ye yaklaşımı ve Rusya’nın değişken tavrı Türkiye’nin dengeleyicilik rolünü oynamasını mümkün kılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye’nin siyasal ve kültürel dengeleyiciliğinden söz etmek mümkündür. Bu durum Batı ile Doğu arasında bir iletişimcilik rolünü de ön plana çıkarmaktadır.

“İç ve Dış Unsurların Etkileşimi ve Sorun Potansiyeli”: Barış, içeride ve dışarıda tarafların devletle ilişkilerinde karşılıklı memnuniyetinin varlığını ölçmektedir. Türkiye, bu durumu devlet-halk ilişkisini hak ve yükümlülük temelinde bir bilinçlenme ile sağlam bir sisteme dayandırılması ile elde edebilecektir.¹⁵⁵ Soğuk Savaş döneminin dev müttefiklerine ciddi boyutlarda bağlı olan Türkiye geçmişte kalmıştır. Türkiye artık geçmişe kıyasla ulusal çıkarları çerçevesinde çok boyutlu yaklaşım benimsemeye çok daha fazla imkân ve kabiliyete sahiptir. Batı ile olan ilişkileri, Osmanlı Devleti kurulduğundan beri olduğu gibi dış politikanın merkez kısmını oluşturmakla birlikte, Türkiye çok boyutlu bir yaklaşım benimseyerek dünyanın başka bölgeleri ile etkili ve yapıcı ilişki geliştirebilme kapasitesine sahiptir. Bu bağlamda Türk yöneticilerin Türkiye’yi yönetme konusunda gösterecekleri vizyon çok önem arz etmektedir. Türk liderler, Türkiye’yi demokratik, hoşgörü kültürüne sahip, barışsever ve sürekli ilerlemeyi düşünen bir devlet haline getirirse, Türkiye’nin rejimi bölgedeki diğer ülkeler bakımından takip edilecek bir model haline dönüşebilecektir. Öte yandan, iç

¹⁵⁵ Canbolat,2012, a.g.e., s. 111-113

çatışmalara, kutuplaşmalara, etnik ve dini çatışmalar ile boğuşmak durumunda kalan ya da başka ülkelerin iç işlerine müdahale etmeyi düşünen Türkiye ise tam aksi sonuçların ortaya çıkmasına yol açabilecektir. Bu bağlamda Türkiye'nin kendisi açısından temel tehditlerden en önemlisi, kendi iç işlerine kilitlenip kalmasıdır. İç problemlerle, tartışmalarla ve gelişmelerle uğraşarak tüm enerjisi yok eden Türkiye, çıkarlarını koruyamamakla birlikte, dünyaya da ciddi bir katkı sağlayamayacaktır. Daha başka bir ifadeyle, kendi dini ve kültürel çeşitliliği ile çatışma içine giren, bölgesel entegrasyon projelerine gönülsüz davranan ve paranoya derecesi haline gelmiş bölünme ve düşmanlarla çevrili olma korkuları ile kendi elini kolunu bağlayan Türkiye, olumlu bir imaj çizmeyeceği için başkaları için de sunabileceği pek bir şey bulunmayacaktır.¹⁵⁶

“Siyasal ve Ekonomik Araç”: Dış politika, ülkenin siyasal düzeninin istikrarlı yapıya oturması, ekonomik ve sosyal gelişiminin sağlanması için gerekli ve mümkün olduğu ölçüde kaynak temini işini yapmaktadır. Burada amaç, ülkenin gelişmişlik derecenin artırılması ve dışa bağımlılığının asgari düzeye indirilmesidir. Türkiye geçmişte bu konuda sorunlar yaşamakla birlikte; Türkiye'nin aslında gerek iç kaynakları gerekse dış çevre koşulları nedeniyle, dengeli bir karşılıklı bağımlılık çerçevesinde hedeflerini gerçekleştirmesi mümkün görülmektedir. Örneğin, enerji konusunda Türkiye'nin Batı ile kendi çevresi arasında doğalgaz ve petrol tedariki ile ilgili önemli bir role sahip olduğu artık daha iyi anlaşılmaktadır. Bu durum da Türkiye'nin dış politika yapımında manevra kabiliyetini artırırken, aynı zamanda ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması için gerekli kaynak teminin elde edilmesini kolaylaştırmaktadır.¹⁵⁷ Bu şekilde TDP'nin teorik zemini çizildikten sonra, söz konusu TDP'yi anlamada önemli bir basamak olan Soğuk Savaş sonrası dönemde TDP'nin yaşadığı değişimin ana hatları üzerinde durulacaktır.

1.2.4. Türk Dış Politikasında Soğuk Savaş Sonrası Yaşanan Değişimin Ana Hatları

Dünya soğuk savaşın bitimiyle büyük bir değişimden geçmiştir. Bu değişimin belli başlı unsurları şu şekilde sıralanabilmektedir:

¹⁵⁶ Uslu, a.g.e., s. 59-60

¹⁵⁷ Canbolat, 2012, a.g.e., s. 102-113

“1. Soğuk savaşın bitimiyle klasik sert gücün yerini alternatif ya da yumuşak güçler almıştır.

2. Uluslararası barışa ve güvenliğe tehdit algılamaları ile bu amaçlara yönelik tehdit araçları artarken, buna karşın alınan önlemler hala klasik güç kullanımı niteliğini taşımaktadır.

3. Westphalia antlaşmasının oluşturduğu ulus devlet anlayışında ulusal sınırların dokunulmazlığı kısmen kalkmış ve bu süreçte kişi dokunulmazlığı ve temel hak ve özgürlükler temel belirleyiciler haline gelmiştir.

4. Bu bağlamda NATO toplumsal, siyasi, ekonomik işlevlere donanımlı geniş boyutlu bir örgüt haline gelmiştir.

5. AB; bir uluslarüstü sistem olarak yeni politika alanlarıyla güçlenmiştir.¹⁵⁸

Soğuk savaşın sona ermesinin yanında küreselleşme, 11 Eylül ve Arap Baharı; günümüz dünyasının siyasi, toplumsal ve ekonomik dünyasını belirleyen temel değişkenlerdir. Dünyanın yaşadığı bu değişimlerin TDP’sını da etkilemesi kaçınılmazdır. Günümüz dünyası daha çoğulcu ve çok merkezli bir dünya düzenine doğru yol almaktadır. Özellikle ekonomik kriz ile Batı hegemonyası aşındırılmış ve bu ortamda Türkiye gibi bölgesel aktörler daha aktif bir rol oynama şansı elde etmiştir. Bu durum Türkiye için önemli fırsatlar oluştururken; aynı zamanda riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Uluslararası sistemdeki egemen yapının iki kutuplu olduğu Soğuk Savaş döneminde, Türkiye gibi SSCB ile sınırı olan bir ülke için; NATO ve Avrupa doğal olarak öncelik kazanmıştır. Soğuk Savaş’ın bitmesiyle sadece Türkiye değil bütün ülkeler, dış politikalarına yeni boyutlar kazandırmak zorunda kalmışlardır. AB tam üyelik sürecinin kısmen AB üyesi ülkeler, kısmen de Türkiye’nin bazı politikaları sonucu çıkmaza girmesi; Türkiye’yi yeni bir alternatif arayışına da sokmuştur. Orta Asya’da Rusya Federasyonu’nun etkisinin artma eğilimi, Türkiye’nin bu bölgeye açılım imkânlarını kısıtlamıştır. Bu bağlamda öne çıkan seçenek, Ortadoğu olmuştur. Türkiye’nin dış politikasında yaşanan değişimde bölgesel ile sistemsel faktörler büyük rol oynamıştır. Bu bağlamda Ortadoğu ile var olan ilişkilerin arttırılmaya çalışılması mantıklı bir tercihtir. Fakat bu noktada üstünde durulması gereken nokta, bu iyileşmenin Batı ve özellikle AB ile ilişkileri tamamlayıcı tarzda değil; bunlarla alternatif olarak sunulmaya çalışılmasıdır. Bununla birlikte, Ortadoğu gibi çok sayıda çatışmaya sahne olan bir bölgede tarafsız arabulucu olmaya çalışmak, kolay bir politika değildir. Bu durum uzun vadede Türkiye’yi çatışmaların içine çekebilme riskini barındırmaktadır.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Canbolat, 2012, a.g.e., s. 100-102

¹⁵⁹ Turan., 2010, a.g.e., s. 58

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ortaya çıkan yeni ortam, kimi yorumlara göre ABD'nin önderliğinde tek kutuplu bir sistem yönüne doğru değişim gösterirken, kimilerine göre ise çok kutuplu bir yapıya evrilmiştir. AB'nin genişleme ve derinleşme süreçlerine hız vermesi, Çin ve Doğu Asyalı ülkelerin maddi güç imkânlarında ciddi oranlarda artış olması, uluslararası sistemin çok kutuplu olmasına zemin hazırlamıştır. Bu yöndeki değişim 1990'larda çok belirgin değilken, son on yılda daha net görünüm kazanmıştır.¹⁶⁰

Klasik güç dengesi mantığı, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu bazı bölgesel alt sistemlerde giderek daha etkili olmaya başlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkisini de etkilemektedir. Daha başka bir ifadeyle, Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkilerinde ittifak ya da karşıtlıklar, sürekli olmaktan çok değişken bir görünüm arz etmektedir. Dış siyasetin temel öğeleri, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi ideolojik veya bazı çevrelerin öne sürdüğü gibi dini, etnik kriterlere göre değil; uluslararası sistem ve içinde bulunulan bölge düzeyindeki güç dengesinin gereklerine, kısaca çıkar motivasyonuna göre belirlenmektedir. Bu durum, Türkiye'nin siyasi ekonomik rejim benzerliği nedeniyle Batı dünyası, dini ortaklık aracılığıyla İslam ülkeleri, etno-kültürel akrabalık nedeniyle Orta Asya Cumhuriyetleri ile özel yakınlık ve işbirliği yapmasına engel oluşturmamaktadır. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken nokta, bu kriterlerden hiçbirinin Türkiye'nin dış siyaset çıkarlarına ters düşen siyasetler izlemesini meşru kılmayacağıdır. Türkiye gibi en azından üç farklı bölgeye teğet ilişkileri olan bir ülke için rakiplerin bölgeler aşırı ittifaklar oluşturmasını engellemek, eğer bu başarılmazsa benzer ittifakların oluşturulmasını sağlamak gerekmektedir. Siyasi açıdan istikrarlı ve yönetim ile toplum arasında olumlu ilişkinin bulunduğu, ekonomik yapının da bu durumu desteklediği ve askeri anlamda caydırıcılığa sahip Türkiye, dış politikasında amaçladığı başarılarla ulaşabilecektir. Dış politika konuları basit bir kar zarar çerçevesinde değerlendirilmesi, günümüz koşullarında söz konusu değildir. Olaylar değerlendirilirken dünyanın global özelliklerini öne çıkartan analizler kadar, bölgesel özellik ve unsurları öne çıkaran analizlere de yer verilmesi gerekmektedir.¹⁶¹ Sistemin çok kutuplu bir tarz almasının önemli göstergelerinden biri de, mevcut uluslararası

¹⁶⁰ Klaus-Dieter Frankenger, "The Atlantic Imperative in an Era of Global Power Shift", *Transatlantic Academy Paper Series*, 2011

¹⁶¹ Sönmezoğlu, 2004, a.g.e., s 999-1006

kurumların yeniden oluşturulmaları gerektiği yönündeki görüşlerin artmasıdır. Bu görüşlere göre, oluşmakta olan yeni güç dengeleri, yeni uluslararası kurumları gerektirmektedir.¹⁶² Öte yandan, yaşanan bu değişimi çok kutupluluk yanında ‘kutupsuz’ bir dünya düzeni olduğunu iddia eden görüş de az değildir. Bütün bu değişimin TDP üzerindeki etkilerine bakıldığında ise Oğuzlu’ya göre karşımıza dört unsur çıkmaktadır. Öncelikle TDP’nin manevra kabiliyeti artmış, kendisini çevreleyen bölgelerde daha aktif bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. İkinci olarak ise, Türkiye geleneksel olarak işbirliği içerisinde olduğu Batılı ülkelerle daha çok pragmatik, araçsal ve çıkar temelinde ilişkiler geliştirmeye başlamıştır.¹⁶³ Daha başka bir ifadeyle, kendisini otomatik olarak Batı bloku içinde tanımlayan Türkiye’nin yerini Batı’yla ortak çıkarların izin verdiği ölçüde işbirliği yürüten bir ülke almıştır.¹⁶⁴ Üçüncü olarak ise, Türkiye Batılı olmayan aktörlerle daha önce hiç olmadığı kadar bazen çoklu bazen ikili mekanizmalar çerçevesinde stratejik ve pragmatik ilişkiler oluşturmuştur. Rusya, Çin, İran ve Suriye ile olan ilişkiler buna örnek olarak verilebilmektedir.¹⁶⁵ Son olarak ise, sistemsal değişiklikler Türkiye’nin ‘düzen kurucu aktör’ ülke anlayışını benimsemesine yol açmıştır. Bu bağlamda, Türkiye kendi yakın bölgesinde tarihten kaynaklanan sorumlulukları da dikkate alarak, gücünün imkan verdiği ölçüler sınırında söz konusu rolü oynamalıdır.¹⁶⁶

Türkiye’nin 1990’larda yaşadığı iç ve dış politikadaki belirsizlik ve istikrarsızlık; sorunların AB sistemi içinde daha kolay düzelebileceği beklentisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye’nin siyasal İslamcılarını açısından darbeci devlet geleneğinden kurtulabilmesi ve laik kesimler açısından da siyasal İslamcılarının devleti ele geçirmesinin önlenmesi için, AB’ye üyelik en optimum formül olarak görülmüştür.¹⁶⁷ Türkiye gibi yarı-merkez ülkelerin küresel merkeze dönüşebilmeleri için küresel ekonomi,

¹⁶² Kishore Mahbubani, “Can Asia Re-legitimize Global Governance”, *Review of International Political Economy*, Cilt 18, Sayı 1, Şubat 2011, s. 131-139

¹⁶³ Tarık Oğuzlu, “Uluslararası Sistemin Yapısı ve Dış Politika” *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (der.) Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, Ankara, Nobel Yayın, 2012, s. 221

¹⁶⁴ Füsün Türkmen, “Turkish-American relations: A Challenging Transition”, *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2009, s. 125-126

¹⁶⁵ Tarık Oğuzlu, “Türk Dış Politikasında Eksen Tartışması: Türkiye Avrupalılaşıırken Avrupa’dan Uzaklaşıyor mu?”, *Orta Doğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, s. 44-55

¹⁶⁶ Tarık Oğuzlu, “Turkey and the ‘order-creator’ role” <http://www.orsam.org.tr/en/showArticle.aspx?ID=377> (erişim tarihi: 16.03.2016)

¹⁶⁷ Gözen, 2002, a.g.e., s. 450-452

teknoloji ve siyasi alanlarda etkin olması gerekmektedir. Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlaması, sadece sembolik olarak değil, içerik olarak da küresel merkez aktöre dönüşmesi anlamına gelmektedir.¹⁶⁸ Bölgesel ve küresel ilişkileri düzenlerken dünya şartlarına bakmak gereklidir; çünkü dış politika bir anlamda dünya şartları tarafından belirlenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kurulduğu yıllarda dış ve iç politikada, kuruluş şartlarının gerektirdiği keskin ve katı çizgiler bulunmaktaydı. Bu çizgilerde yumuşama ve yeniden tanımlama zaman içinde oluşmuştur. Türkiye'nin ilk kurulduğu yıllarda temel yönelişi olan Batılılaşma, günümüze kadar sürekli olarak çeşitlenmiş, zenginleşmiş ve yeniden tanımlanmıştır. Geçmişte bölgesel konularda Türkiye, Batı ittifakının lideri Amerika ne diyorsa o çerçevede hareket etmekteydi. Günümüzde ise Türkiye artık kendisinin bir aktör olduğunu ve bir şeyler söylemeye başladığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum İran ve Suriye örneğinde net bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte, bu bağlamda reel politikanın önemli bir kuralının stratejiye uygun kapasitenin bulunması ve sistemdeki güç dengesinin bu stratejiyi uygulamaya müsait olması olduğunun unutulmaması gerektiğidir.¹⁶⁹

Soğuk savaş sonrası dönem de Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehditler çeşitlenmiş, NATO ile AB radikal bir dönüşüm içine girmiştir. Yeni düzenin oluşmaya başladığı, fakat nereye tam olarak evrileceği belli olmadığı bir dönemde hassas dengeleri göz önünde bulundurmak ve karmaşık ilişkiler ağı içinde en doğru konumu belirlemek çok kolay olmayacaktır. Türkiye, ABD, NATO; AB, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri, Rusya Federasyonu ve Orta Doğu devletleri ile hiçbirini kendini uzaklaştırmadan, her birine verilmesi gereken önemi vererek, gerektiğinde söz konusu aktörleri birbirine karşı kullanarak politikalarını sağlamlaştırabildiği ve çeşitlendirebildiği bir takdirde yeni ortamdan en iyi şekilde fayda sağlamış olacaktır. Bu bağlamda gerçekleştirilen yeni ve kapsamlı girişimlerin Türkiye'nin bölgesel ve küresel etkisinin artmasına yol açması muhtemeldir. Bununla birlikte, atılan adımlarda küresel ve bölgesel güçlerin onayının alınması gerektiği vurgulanmakta, aksi durumda meydan

¹⁶⁸ Gözen, 2002, a.g.e., s. 549

¹⁶⁹ Atilla Eralp, "Türkiye, Dış Politikasında Amerikan Etkisini Azaltmaya Doğru İstikrarlı Bir Biçimde İlerlemektedir" *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, (edt.)Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yeğin, Ankara, Usak Yayınları, 2011, s. 104-105

okuma anlamındaki girişimlerin -gerçek güce dayanmadığı müddetçe- hayal kırıklığı oluşturacağı belirtilmelidir.¹⁷⁰

1.2.5. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türk Dış Politikasının Genel Hatları (2009-2014)

Dış politika analizlerinde en önemli araç olarak kabul edilen üç kademeli analiz, dış politikada özellikle değişim gibi olguların farklı kademelerde incelenmesini öngörmektedir. Daha başka bir ifadeyle, dış politika kararları ya birinci kademe olan uluslararası sistemin ortaya koyduğu fırsatlar veya engeller bağlamında ya da ikinci kademe olan ülkenin iç siyasi, ekonomik ve sosyal yapısından ortaya çıkan özellikler temelinde ya da üçüncü kademe olan liderlerin veya karar vericilerin kişisel özellikleri ve liderlik stillerine bağlantılı olarak açıklanmaktadır. Dış politikada klasik bir analiz öngören bu klasik model, günümüz dünyasının karmaşık ilişkilerini yorumlamakta zorluklarla karşılaşmaktadır. O nedenle bu farklı kademelerin birden fazlası, dış politika kararlarını açıklamakta kullanılmaktadır. 1990’larda tek kutuplu yıllar geçireceği varsayılan uluslararası sistem, ABD’nin yaşadığı Irak Savaşı ve ekonomik kriz ile daha farklı bir yapıya dönüşmüştür. Uluslararası sistemdeki değişimlere paralel Türkiye’nin bölgesinde de önemli değişimler yaşanmıştır. Hafız Esad ve Kral Hüseyin’in ölümü ile lider kadrolarında başlayan değişim, Saddam Hüseyin’in devrilmesi ve Hamas’ın seçimleri kazanması ile farklı boyutlara taşınmıştır. Son dönemde de Tunus’taki devrim ile başlayan Arap Baharı, bölgede paradigmatic değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümler, TDP üzerinde önemli etkilere neden olmuştur.¹⁷¹

Dış politika analizinin ilk kademesi olan uluslararası sistemde ve daha alt düzeyde bölgede böyle değişimler yaşanırken; dış politika analizinin ikinci kademesi olan iç politikada yani TDP’nin karar verme mekanizmalarında ciddi bir değişim yaşanmıştır. Türkiye iç politikasında demokratikleşme yolunda atılan adımlar, farklı aktörlerin dış politika ve ulusal güvenlik konularında askeri ve dış politika bürokrasisine nazaran daha etkili olmasına yol açmıştır. Kamuoyu, TDP üzerinde daha duyarlı ve ilgili olurken;

¹⁷⁰ Uslu, 2006, a.g.e. s. 13-14

¹⁷¹ Buğra Kanat Kılıç , “Klasik Yaklaşımlarla Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasını Çalışmak Neden Zordur?, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, Ankara, Seta Yayınları, 2013, s. 40-42

özellikle 2003 tezkere oylaması gibi durumlarda medya ile birlikte dış politikayı biçimlendiren önemli bir güç haline gelmiştir. Sivil asker ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, dış politika ve ulusal güvenlik konularında sivillerin etkisini arttırırken; dış politikada aşırı tehdit algılaması ve güvenlik merkezli anlayışın sona ermesine yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye güvenlik temelli dış politikadan, bazı uzmanlara göre “trading state” (“ticaret devleti”) adlı bir devlete dönüşmüştür. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun vizyonuna göre Türkiye’nin çevresinde barışı tesis etmek ve sürdürmek için en temelde yapması gereken şey ekonomik entegrasyondur. 1980’li yılların liberalleşme politikaları sonucunda güçlenmeye başlayan Anadolu Kaplanları’nın, Ak Parti tabanını oluşturan temel unsurlardan biri olduğu kabul edildiğinde, ihracat yönelimli Anadolu şirketlerinin ticaret ve iş yapabileceği piyasalara açılması ve yeni piyasaların oluşturulması dış politikanın önemli bir hedefi haline gelmiştir. Kirişçi bu gelişmeleri kavramsallaştırırken “ticaret devleti- trading state” tabirini kullanarak, “*Türk dış politikasının şu anki seyrinin ardında yükselen ticaret devleti*” ni gördüğünü belirtir.¹⁷² Rosecrance “ticaret devleti” kavramını ortaya koyarken, 1980’lerin ortasından beri dünya siyasetinde askeri gücün yerini ekonomik bağımlılığın aldığını ve böylelikle yeni bir ticari dünyanın oluştuğunu iddia etmektedir. Rosecrance’a göre ticaret stratejisi ile askeri yöntemlerle kıyaslandığında daha etkin sonuçlar alınabilmektedir.¹⁷³ Kirişçi, Türkiye’nin 1990’ların ortalarından itibaren “*dış ticaretin düzenli olarak büyümesi ve ekonominin büyük bir bölümünü oluşturması*” nedeniyle “*ticari devlet olma sürecinde*” olduğunu iddia etmektedir.¹⁷⁴ Diğer tüm şartlar sabit, dışarıdan müdahale olmadığı durumda, sadece karşılaştırmalı ekonomik ölçeklerin büyüklüğü bile bölgesindeki dengelerin kendiliğinden Türkiye lehine dönmesini muhtemel gözükmemektedir. Ekonominin büyüklüğü ile Türkiye bölgesinin önemli güçlerinden biridir. Türkiye’nin “model Müslüman ülke” olarak bölgenin diğer Müslüman ülkelerini Batı’ya kanalize edebilecek güçtedir. Fakat bu bağlamda bölge ülkelerinin Türkiye’nin bu vizyonunun ne ölçüde kabul edeceği ve Türkiye’nin orta-güç

¹⁷² Kemal Kirişçi , “ The Transformation of the Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey- Special Issue of Turkish Foreign Policy*, Sayı 40, 2009b, s. 52

¹⁷³ Richard Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World* New York: Basic Books, 1986’den akt.Özlem Tür, Ahmet K Han. “2000’li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak” *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler, Krizler*, der. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, Ankara, Nobel Yayınları, 2015, s. 33

¹⁷⁴ Kirişçi, 2009b, a.g.e., s. 33

statüsü ile bu rolü ne ölçüde taşıyabileceği önem taşımaktadır.¹⁷⁵ Devletin ekonomideki dönüştürücü rolüne ilgili oluşturulan kavramlardan biri “proaktif devlet” kavramıdır. “Proaktif devlet”in üç temel özelliği bulunmaktadır: devletin sanayi alanında kalkınma ve dönüştürme kapasitesi, finansal sistemdeki düzenleyici işlevi ile sosyo-ekonomik alanda bölüşüm ya da daha başka bir ifadeyle “toplumsal bütünlüğü oluşturma kapasitesidir.”¹⁷⁶ Ekonomiyi dış politikada aktif bir araç olarak kullanan devletlerin aynı zamanda dış politika hedefleriyle entegre, kapsamlı bir sanayi stratejisine sahip oldukları gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Türk ekonomisinin kapsamlı bir sanayi politikası çerçevesinde dönüşmediği noktasında eleştiriler bulunmaktadır.¹⁷⁷ Öniş ve Şenses Türkiye’yi “*reaktif ve karşılaştırmalı açıdan zayıf kapasiteye sahip devletler*” kategorisinde değerlendirmektedir. İlk olarak Türk ekonomisinde sanayinin rekabet edebilme kapasitesi noktasında önemli problemler yaşanmaktadır.¹⁷⁸ Türkiye küresel rekabet indeksinde 142 ülke arasında 59.sırada bulunmaktadır.¹⁷⁹ Ekonominin sürdürülebilir bir etkinlik vasıtası haline gelebilmesi için tek başına üretim ve ticaret hacminin artışı yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin ekonomik ilişkilerinde ileri teknoloji, daha başka bir ifadeyle kolaylıkla ikame edilemeyecek ürünler yardımıyla siyasi nüfuzunu desteklemesi gerekmektedir.¹⁸⁰

Türkiye’nin iç politikasında yaşanan bir başka değişim, Türkiye’nin dünyadaki rolü üzerinde düşüncede yaşanan zihinsel dönüşümdür. Türkiye’nin bölgede sadece bir oyuncu değil oyun kurucu, norm alıcı değil norm ve siyaset yapıcı bir rol üstlenmesi gerektiği fikri, kamuoyu nezdinde sürekli olarak tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye’ye uluslararası kamuoyunun da atfettiği rol da bu süreçlerden etkilenerek önemli değişimlere uğramıştır.¹⁸¹ Örneğin; daha önceki çalışmalarında Türkiye’yi küresel

¹⁷⁵ Tür ve Han, 2015, a.g.e., s. 34-35

¹⁷⁶ Linda Weiss, “The Myth of the Powerless State”, *New Left Review*, I/225, 1997, s. 22-23 ve 7

¹⁷⁷ Mustafa Kutlay, “Yeni Türk Dış Politikası”nın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, sayı 35 (Güz 2012), s.110-111

¹⁷⁸ Ziya Öniş, Fikret Şenses, “Küresel Dinamikler, Ülkeiçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye’nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri” *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar*, (der.) Fikret Şenses, İstanbul, İletişim yayınları, 2009, s. 734-736

¹⁷⁹ Dünya Ekonomik Forumu, *Global Competitives Index*, 2011-2012

¹⁸⁰ Kutlay, a.g.m., s. 112

¹⁸¹ Kanat, 2013, a.g.e., s. 49-54

politikadaki jeostratejik oyuncuların biri olarak adlandırılan Brzezinski, yeni eserinde Batı dünyasının küresel liderliğinin sağlanması için Türkiye'nin Batı dünyasına entegre edilmesi gerektiğini ileri sürerek; Türkiye'nin yeni küresel sistemin geleceği için oynayabileceği rolün de dönüştüğünü iddia etmiştir.¹⁸² Dış politika analizinin üçüncü kademesi olan karar verme mekanizmalarında da Ak Parti'nin iktidarda olduğu son on yıllık süreç içerisinde de önemli değişimler yaşanmıştır. TDP'nin geleneksel karar verme mekanizmalarının dışına çıkılarak, zaman zaman “hakim lider” zaman zaman da lider ile yakın danışmanları ve çalışma arkadaşlarından oluşan bir grubun karar verme mekanizmasında artan etkinliği gözlenmektedir.¹⁸³ Dış politika analizinin her üç kademesinde meydana gelen değişimler, TDP'nin geleneksel metotlar ile anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası sistemin kurucu ve kısıtlayıcı özellikleri ile iç politikanın ülkenin dış politikasını belirleyici bazı niteliklerini bir araya getirerek, bir analiz yapılması gerekmektedir.¹⁸⁴

Bahsedilen analiz bilgileri ışığında, Ak Parti dönemi dış politikasını incelemeye alınırken, özellikle bu dönem zarfında kullanılmaya başlanmış ya da daha çok vurguyla kullanılmış kavramlar üzerinde durulacaktır. Bu kavramlar söz konusu dönemi açıklarken, bir yol haritası işlevini görecektir. İlk kavram “Ben İdraki”dir. Bütün dış politika perspektifinin en temelinde yer almakta ve bir anlamda dönemin temel felsefesini yansıtan kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Medeniyetsel süreklilikleri ve dönüşümleri çözümlemede merkezi bir açıklama düzeyi oluşturarak, bu yükseliş ve düşüşlerin nedenlerini yapısal ya da materyal unsurlarla açıklamak yerine “*varlık bilinci ile uyumlu olarak geliştirilen mekân-zaman algılamasına*” bağlamaktadır.¹⁸⁵ Dış politikanın gündelik dilini doğrudan şekillendirmemiş olmakla birlikte; özellikle Türkiye'nin Ortadoğu başta olmak üzere, Balkanlar, Orta Asya ve Afrika'ya yönelik geleneksel mekân ve coğrafi algısının değişiminde bu kavram önemli ölçüde etkili olmaktadır. İkinci kavram, “Stratejik Derinlik” kavramıdır. Bu kavram, hem Türk dış politikasının 2000'li yıllarda yaşadığı dönüşüme işaret etmekte, hem de dış politikanın

¹⁸² Zbigniew Brzezinski, *Stratejik Vizyon Amerika ve Küresel Güç Buhranı*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012

¹⁸³ Kanat, 2013, a.g.e., s. 55

¹⁸⁴ Kanat, 2013, a.g.e., s. 60

¹⁸⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 29.b., İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s. 97

kuramsal yanını göstermek için kullanılmaktadır. Bu kavram, Türkiye'nin tarihsel, coğrafi ve kültürel olarak; hem bölgesel hem de küresel ölçekte uluslararası sistemin merkez ülkesi olduğu anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁶ Üçüncü kavram “Merkez Ülke”dir. Türkiye'nin jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik olarak Doğu ile Batı arasında bir aktarım nesnesi olarak değil, çok taraflı manevra yeteneği sayesinde kurucu, yapıcı ve düzen kurucu bir ülke olmasını ifade etmektedir. Dördüncü kavram ise “Vizyon Odaklılık” kavramıdır. İki temel alandan oluşmaktadır. İlk olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi bölgede kriz ve sorunların ortaya çıkışından sonraki gelişmelere göre politika belirlemesinden ziyade, krizlere doğrudan ve en başından itibaren etkin müdahale edici politikalar izlenmesini içermektedir. İkinci alan ise, Türkiye'yi ilgilendiren doğrudan bir kriz ya da sorun olmasa bile söz konusu bölgeye yönelik herhangi bir politika geliştirilmemesi yönündeki geleneksel dış politika perspektifinin aksine, kriz olmasa bile Türkiye'nin uluslararası ve tarihsel konumu gereği o bölgelerde de olması gerektiğine yönelik politikalar oluşturulması gerektiği tezini kapsamaktadır. Beşinci kavram ise “Proaktif Diplomasi”dir. Bu anlayışa göre, Türkiye yakın çevresinde yaşanan her türlü krizin çözümünde ve diğer ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinde öncülük etmelidir.¹⁸⁷

Altıncı kavram “Güvenlik-Özgürlük Dengesi”dir. Türkiye'nin güvenliğinin, özgürlüklerin hem içeride hem de dışarıda genişletilmesi ile mümkün olabileceğini ileri süren bu kavram; 11 Eylül sonrasında ABD tarafından izlenen terörizme karşı savaş politikasının küresel ölçekte meydana getirdiği özgürlük-güvenlik ikileminin, özgürlüğü kısıtlayan ve güvenliği artıran anlayışı karşısında; Türkiye'nin özgürlük temelli politikaları uygulamayı seçtiğini ifade etmektedir. Ak Parti 2002-2005 yılları arasında, küresel ölçekli güvenlik politikaları karşısında, AB uyum yasalarını çıkararak bu kavrama uygun olarak hareket etmiştir.¹⁸⁸ Yedinci kavram ise “Komşularla Sıfır Problem”dir. Türkiye'nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir psikolojisinden ve buna bağlı olarak gelişen savunmacı refleksten kurtulup, bütün komşuları ile ilişkilerini iyi düzeye getiren bir ülke olma fikri üzerine inşa edilen bu yaklaşım, Ak Parti döneminin

¹⁸⁶ Murat Yeşiltaş, Ali Balcı, “Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi* (23), 2011 Kış, s. 11-12

¹⁸⁷ Yeşiltaş ve Balcı, 2011, a.g.e., s. 14-15

¹⁸⁸ İbrahim Kalın, “Türkiye'nin İnce Gücü”, *TUIÇ Akademi*, 8 Şubat 2011. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim_kalin/2010/01/23/turkiyenin_ince_gucu

en çok konuşulan dış politika ilkesi olmuştur.¹⁸⁹ Sekizinci kavram “Düzen Kurucu Aktör” kavramıdır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde prensipleri tanımlanmış ve tüm aktörlerin üzerinde anlaştığı bir düzen kurulamamasından hareketle, Türkiye’nin kurulmaya çalışılan yeni uluslararası düzenin şekillenmesinde güçlü bir aktör olarak yer alması gerektiği tezine dayanmaktadır.¹⁹⁰ Dokuzuncu kavram ise “Arabuluculuk”tur. Çatışmaların yayılmasını önlemek amacından hareketle, ülkeler ve belli durumlarda ülke içindeki çatışan gruplar arasında içinde bulundukları krizden çıkmaları amacıyla taraflar arasında diplomatik diyalogun sürdürülmesi için çaba sarf etmek anlamına gelmektedir. Onuncu kavram “Medeniyetler İttifakı”dır. 1990’larda ortaya atılan ve 11 Eylül saldırıları ile gündem konusu olan “medeniyetler çatışması” tezine karşı geliştirilmiş ve temelde medeniyetlerin işbirliği yapabileceği fikri üzerine inşa edilmiştir. İspanya ve Türkiye’nin es-başkanlıkları üstlenmesiyle 14 Temmuz 2005’te Birleşmiş Milletler çatısı altında uygulamaya konmuştur. 2004-2006 yılları arasında yoğun bir şekilde gündemde kalan kavram, daha sonra tedrici bir şekilde önceliğini kaybetmiştir.¹⁹¹

Dış politikadaki değişimi en iyi açıklayan ilke, dönemin Dışişleri Bakanı olan Davutoğlu’nun çok sık kullandığı ‘özgürlük ve güvenlik dengesi’ ilkesi olmuştur. Bu ilkeye göre istikrar sadece güce dayanarak elde edilemez, “*sadece siyasal meşruiyete sahip olan ve özgürlüklere saygı gösteren hükümetler barış ve istikrarı getirebilir.*”¹⁹² Bu bağlamda Türkiye “Arap Baharı” ile birlikte, yakın çevresindeki ülkelerle iyi ilişkilerinin temel koşulunu bu ülkelerdeki iktidarların siyasal meşruiyetlerine sahip olmalarına dayandırmıştır. Balcı’ya göre 2009 döneminden başlayarak günümüze kadar gelen dönemi, bir önceki dönemden farklı kılan temel unsur; siyasal meşruiyetin Türkiye’nin dış politika dilinin merkezine oturması olmuştur.¹⁹³ Davutoğlu’na göre yeni

¹⁸⁹ Ahmet Davutoğlu, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı” *Radikal*, 26 Şubat 2004 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> erişim tarihi: 12.03.2014

¹⁹⁰ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy”, *Foreign Policy*, 20 May, 2010 (http://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-ahmet-davutoglu-published-in-foreign-policy-magazine-usa-on-20-may-2010.en.mfa) erişim tarihi: 14.09.2017

¹⁹¹ Yeşiltaş ve Balcı, 2011, a.g.m., s. 24-25

¹⁹² Ahmet Davutoğlu, “Türk Dış Politikasının İlkeleri ve Bölgesel Siyasal Yapılanma”, *SAM Vision Papers*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, No 3, 2012, Ağustos, s. 1-12

¹⁹³ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2013, s. 287

dış politika adımları, başkaları tarafından oluşturulmuş bir medeniyetin edilgen unsuru olmak yerine; dinamik bir medeniyet eksenini oluşturmak isteyen Türkiye'nin kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşa etme zorunluluğunun kaçınılmaz adımları olarak görülmelidir.¹⁹⁴

Ak Parti, dış politikasını realpolitik ve idealist öğelerin iç içe geçmesinden oluşan jeopolitik ve jeokültürel yaklaşımlardan beslenen bir stratejik kimliğe dayandırmaktadır. Türkiye'yi küresel bir güç olarak tanımlamak yanıltıcı olmakla birlikte; Türkiye mevcut profiliyle bir bölgesel güçtür. Türkiye'nin attığı adımlar ile parçası olduğu Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz gibi bölgesel sistemlerdeki güvenlik ilişkilerinin temel belirleyicilerinden biridir. Bununla birlikte, Türkiye bu bölgesel sistemlerde güvenlik yönetimine dönük sert ve yumuşak güç unsurlarından oluşan önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Ayrıca, bölgesel dinamikleri etkilemenin yanında, küresel güçlerin bölgeye erişimlerini engelleme kapasitesine de sahiptir. TDP'de bölgesel boyuta yapılan vurgu ve Türkiye'nin bölgesel güç refleksi ile hareket etmesi, sadece Ak Parti dönemine özgü değildir. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlikte bölge, giderek en geçerli analiz birimi olarak ortaya çıkmıştır. İki kutuplu yapının sona ermesiyle devletler artan şekilde kendi bölgeleriyle siyasi ve ekonomik işbirliği geliştirmiş ve bölgesel işbirliği mekanizmalarının da sayısı giderek artmıştır. Güç profilleri nedeniyle kendi bölgelerinde öncü konumda olan bazı bölgesel güçlerin dünya siyasetinde rolü artmıştır.¹⁹⁵ Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik ilişkilerindeki bölgeselleşme girişimleri, aslında küresel trendlerle ve Türkiye'nin kendi dinamikleriyle uyumlu olmakla birlikte; Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönük açılımı, kimlik eksenli tartışmaların artmasına yol açmaktadır. Bu durumun nedenlerinden biri, Ak Parti iktidarının Türk dünyası ve Balkanlara nispeten Ortadoğu'ya daha belirgin bir ilgi göstermesidir. Cumhuriyet dönemi dış politikasında Ortadoğu'ya dönük sergilenen uzak durma tavrı, kısmen ideolojik eksenli olup yeni dönemin Osmanlı geçmişinden ve İslami köklerinden kopuşunu da simgelemiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin Ortadoğu'yla

¹⁹⁴ Davutoğlu, 2010, a.g.e.

¹⁹⁵ Şaban Kardaş, "Quest for Strategic Autonomy Continues or How to Make Sense of Turkey's Third Wave", *GMF Analysis on Turkey*, 2011, s. 24

ilişkilerini geliştirmeye çalışan iktidarlar, özellikle 1980'ler sonrası dönemde kimlik tartışmalarının hedefi haline gelerek, Batıya bağılılıkları sorgulanmıştır.¹⁹⁶

Türk, dönemin Başbakanı Erdoğan'ı "Büyük Türk sağ söylemi" içerisinde değerlendirmekte ve bu liderlerin söylemlerinin özelinde hayat veren unsurların şöyle sıralanabileceğini belirtmektedir:

*"Milli irade fetişizmine dayalı demokrasi retoriği, nizam kaygısını asla elden bırakmamaya gayret eden bir hürriyetçilik savunusu, milliyetçilik-muhafazakârlık ve İslamcılık üzerinden çizilen ve harekete / liderine / konjonktürüne göre her unsurun öneminin değiştiği bir ideoloji haritası, somut eserler/kalıcı hizmetler üretmeye dönük bir kalkınmacılık anlayışı ve teknik siyaset algısı, Doğu- Batı diktomisi üzerinden gelişen gerilimlere yaslanan, maneviyatçılığı hiçbir zaman tam olarak terk etmeyen bir medenileşme rüyası, tüm bu çerçeveyi belirleyen asıl saik/güç olarak popülizm ve pragmatizm ve bu pragmatizmin simbiyotik bir uzvu olarak düşmanlaştırma eğilimi."*¹⁹⁷

Milli irade fetişizmi, demokrasiyi prosedür temeline indirgeme, seçim ve seçmen odaklı olarak değerlendirme, düşman algısını canlı tutmaya çalışma, güçlü bir otokrat tema üzerinden yükselen söylemsel bir kaçış hattı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda büyük Türk sağının Erdoğan'a uzanan yolunda demokrasi, devlet aygıtlarının ve gücünün tam olarak sahibi oluncaya kadar gerçek içeriğine yakın bir şekilde kullanılırken, devlet olma refleksi geliştikçe demokrasi bir anda çoğunlukçuluğa indirgenebilmektedir.¹⁹⁸ Portis'e göre Erdoğan karizmatik bir lider olarak halk adına sembol üretmekte, halk ile kendi partisinin politikaları arasında arabuluculuk oluşturmakta, bu politikaları kabul ettirecek ve kendi seçmenine sembolik ödül verebilecek liderlik yapısına sahiptir. Örneğin bu bağlamda imam hatip okulları en seçkin okullar haline getirilmeye çalışılmıştır. Daha başka bir ifadeyle, toplumsal uzlaşma ve pazarlık gibi demokratik kurumların tam yerleşmediği bir siyasal ve kamusal sistemde, bu aracılığı kolaylıkla yapabilecek bir lider konumundadır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Kardaş, 2011, a.g.e., s. 25-26

¹⁹⁷ Bahadır H. Türk., *Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 25-26

¹⁹⁸ Türk, a.g.e., s. 434

¹⁹⁹ E. B. Portis, "Charismatic Leadership and Cultural Democracy", *The Review of Politics*, 49(2), s. 231-250'den akt. Rasim Özgür Dönmez, "Adalet ve Kalkınma Partisi: Batı Uluslararası Sistemine Entegrasyon Çabası ve Siyasal Krizlerin Gerekliliği", *Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası Neo-Osmancılığın Sosyo Politikası*, Bursa, Dora Yayınları, 2014, s. 237

Erdoğan seçimler sonucu güç kazandıkça daha yüksek profilli bir politika izlemeye başlamıştır. Örneğin 2003-2006 döneminde Erdoğan 1 Mart Tezkeresi'nin geçmesini savunurken düşük profilli bir görüntü çizerken ve özellikle ulusal çıkarcı vurgu yaparken; 2006-2013 döneminde örnek olarak seçilen iki olayda- Libya Krizi ve NATO Balistik Füze krizinde daha yüksek profili bir politika izleyerek, hem iç hem dış kamuoyuna yönelik mesajlar vermiştir. Etik değerler, ilk örnek olan 1 Mart tezkeresinde kullanılmazken; özellikle Libya krizinde yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Türk kamuoyu etik değerlere önem vermektedir; çünkü bu ayırım insanların kendi düşünce yapılarındaki ayırım ile benzeşmektedir. ²⁰⁰Ak Parti 2011 seçim manifestosu ve balkon konuşmasının gösterdiği gibi; Erdoğan Türkiye'nin ve Müslüman dünyanın çıkarlarını bir ve aynı görmektedir. Başbakan Erdoğan 29 Mayıs 2011'de Kayseri'de yaptığı seçim mitinginde yaptığı konuşma ile dünya siyaseti ile partisinin iktidar stratejileri arasında çok yönlü ilişkiler kurduğunu göstermektedir.

“(...) 3 Kasım'dan (2002) önce uluslararası platformlarda ezik, ötelenmiş, itilmiş, boynu bükük bir Türkiye vardı. 3 Kasım öncesinde bir Ortadoğu politikası olmayan, bir Balkan politikası olmayan, bir Kıbrıs politikası olmayan, bir Avrupa vizyonu olmayan, dünya vizyonu olmayan bir Türkiye vardı. Ama bugün gündem belirleyen bir Türkiye var. (...) Bugün ne söyleyecek diye ağzına bakılan bir Türkiye var. Bugün, Ortadoğu'da, Balkanlar'da, Kafkaslar'da mazlumların, mağdurların, itilmişlerin, feryat edenlerin, imdat bekleyenlerin umudu olan bir Türkiye var. Bugün Afrika'nın her zerresinde ulaşan bir Türkiye var. Bugün G-20'de küresel ekonomiye, Birleşmiş Milletler'de küresel barışa, Medeniyetler İttifakında küresel uzlaşmaya yön veren bir Türkiye var. Bugün Ortadoğu caddelerinde “Şükran Türkiye” nidaları var. Yere göğe sığdırılamayan bir Türkiye var. Bugün tüm dünya gibi Filistin'e sırtını dönen değil, Filistin'in yanında yiğitçe, mertçe, insanca yer alan bir Türkiye var. Bugün İsrail zulmüne, korsanlığa karşı susan, tepkisiz kalan bir Türkiye değil, haykıran, hakkını isteyen, adalet isteyen, korsanlara haddini bildiren Türkiye var. Ama ortaya bir Kılıçdaroğlu çıkıyor. İsrail'e ne diyor biliyor musunuz? Diyor ki, eğer biz olsaydık Mavi Marmara'ya izin vermez, onları göndermezdik diyor. Düşünebiliyor musunuz, Gazze'ye insani yardım gidecek, bunu göndermezdik diyor. Sen ne işe yararsın ya?12 Haziran'da Kılıçdaroğlu'nun CHP'sine haddini bildirmeye var mısınız? Duyduklarınızı duymayanlara, Filistin kaçkınlarına, Gazze kaçkınlarına, İsrail'e şikâyet edenlere haddini bildirmeye var mıyız?” 201

²⁰⁰ Uğur Cevdet Panayırıcı ve Emre İşeri “A Content Analysis of the AKP's “Honorable” Foreign Policy Discourse: The Nexus of Domestic –International Politics” Turkish Studies, 15:1, 62-80, 2014, s. 69

²⁰¹ <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/kategori/mitingler/162> erişim tarihi: 04.03.2015

30 Eylül 2012’de gerçekleştirilen Ak Parti’nin 4. Büyük Kongresinde hem dış hem iç politika için önemli mesajlar verilmiştir. Kongreye o dönem Mısır Başbakanı Mursi ile Hamas lideri Meşal’in katılması, kongrede Filistin davasının sahiplenilmesi ve İsrail’in eleştirilmesi, Ak Parti’nin İslami dayanışmaya dayalı medeniyet tasavvuruna örnek teşkil etmektedir. Bir yandan Batı ittifakına bağlılık devam ederken, diğer yandan da Batı’ya karşı özellikle İsrail’e verdikleri destek ve İslamifobia nedeniyle eleştirel bir tutum takınılmaktadır. Ak Parti on yıllık iktidarı boyunca baskın bir güç oluşturmuş ve muhalefetin iktidar olma şansı imkânsız olarak görülmeye başlanmıştır. Reformcu ve demokratikleşme yanlısı olması Ak Parti’nin temel gücünü oluştururken; reformcu ayağını unutup sadece istikrara yönelmesi partinin gücünü azaltmıştır. Bununla birlikte, kontrollü gerginlik politikası ve Erdoğan’ın kamuoyunu yönlendirmedeki başarısı, Ak Parti’nin arkasındaki desteğin korunmasına yol açmıştır.²⁰² Ak Parti’ye halkın verdiği desteğin %34’lerden %40’lara, daha sonra ise %50’ye ulaşmasını birkaç faktörle açıklamak mümkündür. Önyargılardan kaynaklanan ve hayat tarzına müdahale olacağına dair endişelerin zaman içerisinde azalması, vatandaşa etkin fayda sağlayacak yeniliklerin hayata geçirilmesi (örneğin sağlıkta ve ulaşımda iyileşmeler gibi), ekonomik büyüme, dış borçların azalması, yurtdışındaki Türkiye algısının olumlu yönde değişmesi vb. Fakat bu bağlamda üzerinde önemle durulması gereken husus, Türkiye’de siyasi sistemin demokrasi temelinde insan haklarına ve düşünce özgürlüğüne saygılı bir gelişme göstermesinin en önemli şartının kişilerden bağımsız bir siyaset kurumsallaşmasının gerçekleşmesi gerektiği gerçeğidir.²⁰³

Ak Parti dönemi TDP ve Türkiye’nin bölgesel güç olma vizyonu, büyük ölçüde dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” adlı çalışmasıyla özdeşleştirilmektedir. Bu çalışma birbirini tamamlayan iki unsura dayanmaktadır: uluslararası ilişkilere daha çok klasik diplomatik çerçevede bakan jeopolitik yaklaşım ile Türkiye’ye İslam dünyası içinde özel bir liderlik rolü yükleyen jeokültürel yaklaşım. Davutoğlu jeopolitik kuramlara dayanarak yaptığı açıklamalarında, Türkiye’yi merkez ülke olarak ele almaktadır. Türkiye’nin kendi güvenliği etrafındaki bölgelerdeki gelişmelerle birebir ilintili olduğu için; Türkiye çıkarlarını ilerletmek ve hayatta

²⁰² Duran, 2013, a.g.e., s. 91-102

²⁰³ İbrahim S Canbolat. , *Örümcek Evinde Oturulmaz İnsan Varlık Siyaset, Ortadoğu, Türkiye, Avrupa Birliği, 17 Aralık süreci ve 3.Boyut Figüranları*, Bursa, Alfa Aktüel Yayınları, 2014, s. 344

kalabilmek için proaktif politikalar takip ederek etrafındaki siyasi süreçleri şekillendirebilmelidir. Bu doğrultuda yürütülen politikalarda yumuşak güç unsurları olarak, işbirliğine dayalı güvenlik ve ekonomik bağımlılık kavramları kullanılmalıdır. Davutoğlu, bu jeopolitik görüşlerinin yanı sıra uluslararası ilişkileri kültürel ya da medeniyet eksenli okuyan jeokültürel yaklaşımı da analizlerine dâhil etmiştir. Bu yaklaşıma göre, Türkiye İslam medeniyetinin yeniden inşası sürecinde öncü bir rol üstlenecektir. Jeopolitik yaklaşım, Türkiye'nin etkinlik alanını coğrafi olarak verili ve materyal gerçekliğe dayalı bölge tanımlamasına dayandırırken; jeokültürel yaklaşım ise subjektif algılamaya dayalı ve sosyal olarak oluşturulan bölge tanımlamasına dayanmaktadır. TDP'yi yönlendiren liderlerin söylemleri incelendiğinde bu iki yaklaşımın birleşimini görmek mümkündür.²⁰⁴

Türk dış politikasındaki son on yıllık dönüşümün en önemli unsurlarından biri olan kimlik ve güvenlik anlayışında yaşanan değişim, Türkiye'nin "Arap Baharı" sonrası artan düzen eleştirisinin altyapısını oluşturmuştur. Türkiye'nin kendisini sadece Batı medeniyetine ait gören geçmiş kimlik anlayışının yerini daha esnek ve çoklu, yeni medeniyetsel kimlik yaklaşımla yer değiştirmesi²⁰⁵ TDP'ye yeni hareket alanları açarak, başta arabuluculuk olmak üzere demokrasiyi teşvik eden "insani diplomasi" gibi yeni dış politika araçları ile TDP'nin daha sivil ve normatif bir karakter kazanmasına neden olmuştur. AB reform sürecinin Ak Parti'nin ikinci döneminden itibaren enerji ve motivasyon kaybetmesi, aktif ve çok yönlü bir dış politika izleyen Türkiye'nin ağırlıklı olarak Batı dışındaki bölgelere yönelmesi, dış politika-iç politika etkileşiminde de dışın içe etkisinin daha da ön plana çıkmasına yol açmıştır. Türkiye'nin uluslararası liberal düzen eleştirisi, hem uluslararası düzenin mevcut değişim dinamikleri ve bunların TDP'ye yansımaları, hem de Türkiye'de son yıllarda iç politikanın dışa daha çok bağımlı hale geldiği gerçeğiyle beraber değerlendirmek gerekmektedir.²⁰⁶

Ortadoğu'nun bugünkü manzarasını sert güvenlik kaygıları ve siyasi sorunlar oluşturmakta; bölge içi ve bölge dışı, devlet ve devlet dışı, yerel ve sınır-ötesi etkinliğe

²⁰⁴ Kardaş, 2011, a.g.e., s. 29-31

²⁰⁵ Emel Parlar Dal, "The Transformation of Turkey's Relations with the Middle east: Illusion or Awakening?", *Turkish Studies*, Cilt 13, Sayı 2, 2012, s. 245-267

²⁰⁶ Emel Parlar Dal, "Arap ayaklanmaları Ekseninde Türk Dış Politikasındaki Dönüşüm ve Liberal Uluslararası Düzen" *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, (der.) Özden Zeynep Oktav ve Helin Sarı Ertem, Ankara, Nobel Yayınları, 2015, s.93-94

sahip tüm aktörler liberal/Kantçı geleneğin²⁰⁷ alanın daralmasına bir ölçüde katkıda bulunmaktadır. Ak Parti dönemi dış politikasında önemli etkilerde bulunan bazı liberal ve İslami kesimlerin söz konusu dış politikaya yönelttikleri eleştirilerin yapısal zemininin önemli bir kısmını bu gelişme oluşturmaktadır. 2013 yazında meydana gelen Gezi Parkı protestolarının ve devamında oluşan siyasi iklimin Türkiye’de de kapsayıcılığa ilişkin bir sıkıntı oluşturabileceği söylenebilmektedir. İkiye bölünmüş toplum izlenimi, iddialı bir dış politikanın sürdürülmesi ve kazanımlarının konsolide edip kolaylaştırıcı etki yapması konusunda problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilecektir. Çalışmanın teori kısmında belirtildiği üzere Kantçı/liberal geleneğin tutarlı bir dış politikanın stratejik kültürel temelini oluşturabilmesi ve söz konusu dış politikanın sürdürebilir kazanımlar elde edebilmesi için, demokrasinin “çoğunlukçu” olmaktan ziyade “çoğulcu” bir anlayışla yürütülmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde yürütülen bir dış politikadaki tutarlılık unsurunun ülke dış politikasına önemli ölçüde kaldıraç görevi sağlayabileceği unutulmamalıdır.²⁰⁸

Geleneksel TDP’nin hatları tarihsel tecrübeler, ülkeye kendine özgü bir durum kazandıran jeopolitik ve jeostratejik konum, bazı zaafılar ve sorunlar, yönetici elitin ideolojisi olan Kemalizm ile sistemik, bölgesel ve iç dinamiklerin dış ilişkiler üzerindeki etkileri tarafından belirlenmiştir. 1999’dan sonra söz konusu bütün faktörlerde değişim yaşanmıştır. Güvenlik sorunlarının ve geleneksel seçkinlerin dış politikadaki hâkimiyetleri azalmakla birlikte, bu dönemde yeni seçkinler; değerler, normlar, vicdan ve meşruiyet ilkelerine dayalı bir söylemi benimseyerek, ezilmişlerin yanında durmak ve insanlığın vicdanını temsil etmek gibi yaklaşımları yeni dış politika söyleminin önemli unsurları haline getirmişlerdir. Bu söylemlerin Türkiye’nin gücünü, çıkarlarını ve stratejik derinliğini arttırmak için bir araç mı, yoksa dış politikada yeni bir duruşu sembolize eden normatif bir yaklaşım mı olduğu ise zamanla daha açıklığa kavuşacaktır. Türk dış politikasında belirgin çelişkilerin yaşandığı bir gerçektir. Fakat bu durum Tür ve Han’a göre çok da beklenmeyen bir durum değildir. Yaşanmakta olan bu dönem, Türkiye’nin derin sosyal, siyasi, iktisadi dönüşümlerden geçtiği ve bu dönüşümlerin uluslararası sistemin belirsizlikleri ile daha da karmaşık bir hale geldiği

²⁰⁷ Liberal teori içinde Kant’ın yeri söz konusu bölümün 10 ve 11 sayfalarında ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

²⁰⁸ Tür ve Han, 2015, a.g.e., s.36-37

bir dönemdir. Bu bağlamda, Türkiye'nin tam anlamıyla kendini arayış içinde bulunduğunu ifade etsek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle TDP'nin pragmatik ve eklektik bir hal aldığı ortadadır. Dış politikada Makyavelci ve Kantçı geleneklerin yanında geleneksel ve İslamcı ve ya post-İslamcı²⁰⁹ dünya görüşü ve kültürleri eş zamanlı olarak bir arada bulunmaya ve idame edilmeye çalışılmaktadır. ²¹⁰ Daha çok korumacı ve istisnacı bir jeopolitik vizyon söyleminin hakim olduğu ve ulus-devletin kesin sınırlarının korunmasının temel dayanak noktası olarak sayıldığı geçmiş dönem TDP'si, Ak Parti döneminde ulus ötesi jeopolitik söylem ve bu söylemin saç ayaklarını oluşturan düzen ve medeniyet gibi TDP'nin yeni sınırlarını açıklamak için kullanılan ve topraksal olmayan ifadelerle yerini bırakmıştır.²¹¹

TDP'ni bu yeni jeopolitik ve medeniyetsel yönelimi, yalnızca dış politika alanını değil; aynı zamanda içerideki politik alanı da şekillendirmektedir. Bu durumdan hareketle, iç politikayı ve devletin kendisini dönüştürmenin merkezine koyan bir anlayışı ifade eden adalet, eşitlik, insan hakları, demokrasi gibi evrensel değerlerinin devlet eliyle yaygınlaştırılmasının önemini vurgulayan kozmopolitizm, günümüz TDP ile bazı yönleri açısından uyum sergilemektedir. "Arap Baharı" döneminde, TDP'de normatif ve ahlaki yaklaşımının öne çıkması, demokrasi teşviki ve demokrasi yardımı, insani diplomasi, arabuluculuk gibi yeni dış politika araçlarının kullanılması TDP'de kozmopolitizm bağlantılarını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Öte yandan, özellikle Suriye krizinin derinleşmesiyle TDP'de kozmopolit yaklaşımının daha

²⁰⁹ İslamcılık Asef Bayat tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: "En üst genelleme düzeyinde İslamcılık, toplumlarındaki hakim iktisadi, siyasal ya da kültürel süreçlerce ötekileştirilmiş hissedilenleri (genellikle beklentilerden daha yüksek oranda başarılı olan orta sınıf kimseleri), hem kapitalist modernitenin hem de sosyalist ütopyanın hissedilen başarısızlığının ahlak dilini din aracılığıyla kendileri için siyasetin ikamesi haline getirdiği kimseleri seferber etmek üzere bir benlik davası olarak ortaya çıktı. " Post -İslamcılık kısa bir geçmişe sahip olmakla birlikte, değişik yazarlarca farklı biçimlerde kullanıldığı için bu bağlamda söz konusu terimin ne ifade ettiği üzerinde bir kafa karışıklığı mevcuttur. Gilles Kepel gibi bazıları için "post-İslamcılık" İslamcılarının cihatçı ve selefi doktrinlerden uzaklaşmayı kastetmekte, Oliver Roy ise devletin İslamlaşmasına karşıt olarak İslamlaşmanın özelleştirilmesi olarak algılamaktadır. Asef Bayat ise post-İslamcılığı "sadece bir durum olarak değil aynı zamanda bir proje, İslamcılığı toplumsal, siyasal ve entelektüel alanlarda üstün kılmanın mantık ve tarzını kavramsallaştırmaya ve bunun stratejisini oluşturmaya yönelik bilinçli bir teşebbüstür. Gene de post-İslamcılık ne İslam Karşıtı ne gayri- İslami ne de sekülerdir. Ödevler yerine hakları, tekil otoriter ses yerine çoğulculuğu, sabit metinden ziyade tarihselciliği ve geçmişten ziyade geleceği vurgulayarak İslamcılığın temelinden yatan ilkeleri tersine çevirme girişimidir. (Asef Bayat, *İslam'ı Demokratikleştirmek Toplumsal Hareketler ve Post-İslamcı Dönüş*, Çev. Özgür Gökmen, İstanbul, İletişim yayınları, 2015, s. 42-44.)

²¹⁰ Tür, Özlem ve Han Ahmet K., 2015, a.g.e., s.39-41

²¹¹ Murat Yeşiltaş , " The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies*, Cilt 14, Sayı 4, Aralık 2013

somut bir hal alabilmesi için iç politika alanında yeni demokrasi ve insan hakları politikaları ile desteklenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.²¹²

Oktav'a göre Ak Parti dönemini diğer dönemlerden ayıran en önemli özelliğin Türkiye'nin uluslararası düzendeki rolünü jeopolitik kavramlarla dolu dış politika söylemiyle tanımlamakla birlikte, bu tanımlamayı yaparken Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi ulus-devlet bazında değil de medeniyet kavramı çerçevesinde yapmasıdır. Bu bağlamda Türkiye, İslam medeniyetinin temsilcisi ve jeopolitik öneme sahip bir merkez ülke olarak vurgulanmıştır. Bu çerçeve dahilinde, Türkiye'nin Batı ile İslam arasında köprü ülke veya Batı'nın cephe ülkesi olduğu fikri özellikle 2009 sonrası terk edilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin Orta Doğu'dan Balkanlar'a, Kafkaslardan Doğu Akdeniz'e, Karadeniz'den Orta Asya'ya uzana geniş bir coğrafyada temel güç olarak tanımlanması, jeopolitik önemin dış politikada abartılı bir şekilde vurgulanmasının bir göstergesidir. Bu durum hem değişen küresel düzende yeni bir kimlik arayışının göstergesidir; hem de küresel siyasette güç kaymasının paralelinde Türkiye'nin konumunu belirleme gayretiyle oluşturulmuş bir politikadır.²¹³ Medeniyet kavramı, Ak Parti döneminde birden fazla işleve sahip bir kavram olarak sık bir şekilde kullanılmıştır. Bu işlevlerden biri, Türkiye'nin İslam coğrafyasında yer alan ülkelerle ilişkilerinde mezhepsel kutuplaşmanın önlenmeye çalışılmasıdır. Böylelikle hem istikrarsızlık önlenip İslamcı yaklaşım TDP için daha normal hale gelecek, hem de Arap dünyasında Türkiye'nin kimlik temelinde dışlanması sorununun önüne geçilip, Arap olmayan Türkiye ile çoğunluğu Arap olan İslam ülkeleri arasında medeniyet kavramı üzerinden ortak değerler oluşturulacaktır. Batı ve Batılı değerlere – neo-liberal politikalar, demokrasi ve insan hakları ve ABD ile stratejik ortaklığı- dayanarak ve buna müteakip olarak bölgesel güç olma temelinde geliştirdiği politikalarının, ulusal ve uluslararası toplumdaki gelişmelerin sosyal etkileşimleri dâhilinde ortaya çıkan post-modern, neo-muhafazakar ve neo-ulusalcı bir parti olarak Ak Parti, bugüne kadar Türkiye'de iktidar olan partilerin ötesinde sadece hükümet partisi olmakla kalmayıp; hükmeden bir parti olmayı gerçekleştirerek “sui generis” bir niteliğe sahip olmuştur.

²¹² Parlar Dal, 2015, a.g.e., s. 105-106

²¹³ Özden Zeynep Oktav, “Sonuç Yerine: Türkiye'nin Değişen Uluslararası Sistemdeki Yeri”, *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, (der.) Özden Zeynep Oktav ve Helin Sarı Ertem, Ankara, Nobel Yayınları, 2015, 532-533

Adeta Türkiye’de bir “neo” çağı başlatmış; zamanın ruhuna uygun bir şekilde evrilen çıkar algılamaları çerçevesinde pragmatik bir bakış açısıyla dış politika araçlarını ve amaçlarını ortaya koymuştur.”²¹⁴

²¹⁴ Aknur ve Ersoy, a.g.e s. 149-150

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

2.1. Avrupa Birliği'nin Genel Özellikleri

Yüzyıllarca süren arayışlar ve elde edinilen kötü deneyimler sonucu alınan derslerle 20. yy'da kurumsallaştırılmaya çalışılan 'uluslarüstü otorite'ye dayalı bugünkü Avrupa Topluluğu¹ kendine özgü yapısıyla önceki deneyimlere kıyasla çok daha geniş bir destek zeminine sahiptir. Bu entegrasyon tipi, barış, güvenlik, ekonomik refah; ittifaklar ve koalisyonlarla bazı güçleri sürecin dışında bırakarak değil; ortak hedefler belirlenip, bunların tüm katılımcılar için yararlı olacak şekilde bir üst otorite tarafından gerçekleştirilmesi yoluyla elde edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren somutlaştırılmaya başlanan bu tasarılar, Avrupa Topluluğu'nun ortaya çıkış nedeni olmakla birlikte; aynı zamanda onun günümüzde Avrupa Birliği olarak varlığını sürdürmesi için gerekli olan desteğin de kaynağını oluşturmaktadır. Canbolat'a göre Avrupa Topluluğu uluslarüstü otorite önderliğinde etkinliğini sürdürerek, siyasal bir fonksiyon gerçekleştirmektedir. Bu durum da David Easton'un siyasal sistem modeliyle-*"İnsan topluluğunun ürettiği sorunlar ve talepler ile bunların karşılanmasına yönelik örgütlenmeleri içeren siyasal süreç"*- büyük ölçüde açıklanabilmektedir.² Siyasal süreçle ilgili olan diğer faktörler "otorite" ve "yaptırım gücü" de Avrupa Topluluğu'nda mevcut bulunmaktadır. Avrupa Birliği (AB)'de ortak karar alma, siyasal sistemin işlemlerini sağlayan baş fonksiyondur. Ortak karar alma ekonomik, dış ilişkiler, siyasal-anayasal işlevler ile sosyal-kültürel işlevler alanlarında gerçekleşmektedir. Bu alanların yoğunluk dereceleri ve entegrasyon düzeyleri farklılık göstermekle birlikte, siyasal sistemde önemli olan söz konusu etkinlikleri gerçekleştiren siyasal aktörlerin ne

¹ Avrupa Topluluğu'nun oluşma aşamasında biçimsel olarak üç ayrı topluluk ortaya çıkmaktadır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu(1953 yılında işlevselliğini elde etmiştir.), Avrupa Ekonomik Topluluğu (Ortak Pazar) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu –Euratom- (her ikisini de oluşturan antlaşmalar 1958 yılında yürürlüğe girmiştir). Bunlar farklı antlaşmalarla kurulmakla birlikte, üyeleri aynıdır ve ortak kurumlara sahiptirler. Bu nedenle çalışmada Avrupa Topluluğu (Avrupa Birliği) olarak bahsedilecektir. (Canbolat, 2014, a.g.e.s. 477-481)

² David Easton, "An Approach to Analysis of Political Systems", *World Politics*, Vol 9, No. 3, 1957, s. 384-385

ölçüde meşru kabul edilip edilmediğidir. Bununla birlikte, Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon Antlaşmaları ile AB'nin etkinlik alanı yeni görev alanlarını kapsayacak biçimde genişletilmektedir.³ Canbolat'a göre entegrasyonu Avrupa'nın birleşme süreci ile ilgili olarak en iyi uygulanabilir biçimde tanımlayan, Leon Lindberg olmuştur. Lindberg'e göre entegrasyon, dış politik alanda ve önemli iç politika alanında ulusların birbirinden bağımsız önlemler almaktan vazgeçerek, ortak karar alma süreçlerini oluşturmaları anlamına gelmektedir. Bu süreçte aynı zamanda siyasal aktörlerin beklentileri ve etkinliklerini yeni bir merkezi organa devretmeleri teşvik edici niteliğe sahiptir.⁴ Siyasal entegrasyon David Easton'a atıfta bulunularak, çeşitli alanlarda otoriter biçimlerde değer dağıtımını gerçekleştiren, daha başka bir ifadeyle otoriter kararlar alabilen sistemin varlığı ile kendini ifade etmektedir.⁵ AB, bir ekonomik ve sosyal alan oluşturma amacını gütmektedir. Yasadışı yollardan gelen göçü engellemek ve ihtiyaç duyduğu nüfusun yerleşmesini sağlamak amacıyla hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmektedir. Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları ile AB'nin "özgürlük, güvenlik ve adalet alanı" olarak geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, tek para birimine sahip ekonomik ve sosyal çevre oluşturularak; ortak bir güvenlik politikası ve dış politika yoluyla uluslararası düzeyde bir AB kimliğinin oluşturulmasına çalışılmaktadır.⁶

AB'nin amaçları AB antlaşmalarında şu şekilde belirtilmiştir:

"İç sınırları olmayan bir alan yaratarak, ekonomik ve sosyal uyumu güçlendirip uzun vadede tek bir para birimini de içerecek şekilde bir ekonomik ve parasal birlik oluşturmak suretiyle ekonomik ve sosyal ilerlemenin ve yüksek istihdam düzeyinin teşvik edilmesi, dengeli ve kalıcı bir gelişmenin sağlanması.

Uluslararası düzeyde bir Avrupa Birliği kimliğinin, özellikle ileride ortak bir savunmaya götürecek bir savunma politikasının da dâhil olacağı ortak bir dış politika ve güvenlik politikası aracılığıyla öne çıkarılması.

Bir Birlik yurttaşlığı ihdas edilerek, üye ülkelerin yurttaşlarının hak ve çıkarlarının daha iyi korunması

³ Canbolat, 2014, a.g.e. s. 477-481

⁴ Leon Lindberg, *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Standard University Press, 1963, s. 6'dan akt. Canbolat, 2011, s. 127

⁵ Canbolat, 2014, a.g.e., s. 127

⁶ Canbolat, 2014, a.g.e., s. 346

Avrupa Birliği'nin dış sınırlarının kontrolü, sığınma, göç ve terörle mücadele konusunda uygun önlemler alınarak kişilerin serbest dolaşımlarının güvence altında tutulduğu bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı olarak korunması ve daha da geliştirilmesi.

Topluluk birikimlerinin tümüyle korunması ve geliştirilmesi”⁷

Yeni bir egemenlik anlayışı ve farklı meşruiyet algısıyla ulusal çıkarın yeniden yorumlanması şeklinde faaliyet gösteren Avrupa siyaseti, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yeni bir mantık çerçevesinde ortaya konmaktadır. Bu mantığın ortaya çıkışının temelinde Almanya sorunu bulunmaktadır. Güçlü Almanya unsuru, tarih boyunca Avrupa siyasetinde kaygı sebebi olmuştur. Bu bağlamda örneğin Alman birliğinin sağlanma konusu, 17. Yüzyıldan itibaren Avrupa tarihinin ana temalarından biri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya, Avrupa'nın güvenliği adına yeniden parçalanarak; ikiye bölünmüştür. Bununla birlikte, parçalanmış Almanya'nın bölgesel dinamiklerin doğasına uygun olmadığı görülmüş ve soruna bu şekilde çözüm bulamayacağı anlaşılmıştır. Sonuçta, Almanya'nın kontrolü yönündeki çabalar, Avrupalıların yaratıcı düşünce sınırlarını zorlayarak, bir entegrasyon hareketi başlatmalarına neden olmuştur. Başlangıç noktasıyla karşılaştırıldığında AB'nin katettiği aşama ve yarattığı değişim çok büyük boyuttadır. Ulusüstü yetkilerle donatılmış kurumsal yapılar, devletlerin daha önce vazgeçilemez sanılan egemenlik yetkilerini kısıtlamaya başlamıştır. Bununla birlikte, bu yetkiler devletler tarafından gönüllü olarak paylaşımına açılmış ya da AB'ye devredilmiştir. Belirli bir sektörde başlayan bütünleşme çabaları öncelikle tüm ekonomiyi sarmış, şimdi de ortak güvenlik ve dış politika gibi siyasal alanları da kapsamaya başlamıştır. Özdemir'e göre AB bütünleşmesinin mantığını anlamak için unsurların şu şekilde sıralanması mümkündür.

“1. Öncelikle, ekonomik çıkarları siyasal çıkarların önüne geçiren, siyasal çıkarları ekonomik olanlara göre değiştirip, dönüştüren ve yeniden tanımlayan bir anlayış,

2. Farklı ulusal kimlikleri birer çatışma unsuru olarak değil, ortak yönleri bulunabilecek kültürel zenginlikler olarak görülmesi,

3. Nihai amaç olan barış ve istikrarın, tarihsel düşmanlıkların unutulması ve çözümünden geçtiğini düşünen ve bunun mümkün olduğuna inanan bir düşünce yapısı,

4. Yeni başlangıçların her zaman mümkün ve en kötü krizlerin bile değişim için birer fırsat olduğunu düşünen bir kafa yapısı,

⁷ Canbolat, 2014, a.g.e., s. 235-236

5. *Küçük ve önemsiz gibi görünen tercih ve ayrıntıların büyük sonuçlar doğuracağına dair bilinç,*
6. *Her sorun için hukuksal ve kurumsal çözümlerin mümkün olduğuna inanılması,*
7. *Yumuşak gücün en az askeri güç kadar önemsenmesi ve bu gücün artırılmasına yönelik araç ve kavramlar geliştirmeye çalışılması,*
8. *Avrupa deneyimlerinin dünyanın diğer bölgeleri için ders çıkarılması gereken bir örnek model olduğuna inanan bir düşünce yapısını tanımlar.*⁸

AB'nin gelişim tarihinde bu mantığa sahip çıktığında büyük ilerleme kaydettiği görülmektedir. Fakat AB'yi bekleyen en büyük sınavlardan biri, AB'nin Türkiye ile ilişkilerini sürdürürken yapacağı tercihler ve bu ilişkilere vereceği yön olacaktır. Demokrasi, barış, istikrar, refah ve tarihsel düşmanlıkların unutulması söyleminde ne ölçüde samimi oldukları ve çoğulculuk fikrine ne kadar inandıkları, bu değerleri paylaşan fakat farklı bir inanişaya sahip insanların yaşadığı Türkiye'ye yaklaşımlarıyla anlaşılabilir. Bu bağlamda unutulmaması gereken Avrupa'ya dair farklı algı, proje ve mantıkların birbirleriyle etkileşim ve rekabet içerisinde olduğu gerçeğidir. Bu farklı yaklaşımlar arasında denge değiştikçe, AB'nin dışarıya ve özellikle Türkiye'ye karşı yaklaşımı değişmektedir; bu durum da kafa karışıklıklarına neden olmaktadır. AB'nin, tek bir ses ve düşünce tarafından şekillendirilmediği, farklılıkların bir arada bulunduğu çok farklı renkleri içeren çoğulcu bir yapı olduğunun bu noktada altı çizilmelidir. Türkiye ile ilişkilere dair problem yeni değil, yüzyıllarca devam eden bir konu olmuştur. Her iki taraf da tarihsel düşmanlık ve çatışmalarla şekillenen bir ilişkiler çerçevesinde kendi kimliklerini tanımlamışlardır. Tarih boyunca genelde karşıtlık üzerine kurulu bu ilişkinin, ortaklığın ötesine geçip bir birlikteliğe dönüştürülebilmesi için tarihsel hafızaların üstesinden gelmek, büyük oranda gereklidir. Bunu gerçekleştirmek için de iki taraf da güven verici ve etkin fayda gösteren davranışlar sergilemelidir.⁹ Takip edilen bölümde Türkiye ile AB'nin ilişkilerinin tarihçesi kısaca incelenecektir.

⁸ Haluk Özdemir, *Avrupa Mantığı Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 394-399

⁹ Özdemir, a.g.e. s. 401

2.2. Türkiye - Avrupa Birliği (AB) İlişkilerinin Kısa Tarihçesi

Türkiye'nin AB'ye katılma olasılığı diğer birçok Avrupa ülkesinin katılma sürecinden çok daha büyük önem taşımaktadır. Bu üyelik %99'u Müslüman bir ülke nüfusunun Avrupa'ya katılımını gerçekleştirecek ve Doğu ile Batı'nın olduğu kadar, Hristiyanlık ile İslam'ın ve Avrupa ile Asya'nın barış içinde birlikte olmalarını ve hatta harmanlamalarını müjdeleyecektir. 12 Eylül 1963'te Ankara Antlaşması imzalanırken, bir Hristiyan demokrat olan ve tarihte AET Komisyonu Başkanı olan Walter Hallstein bu vizyonla şu sözleri dile getirmiştir:¹⁰

“Bugün politik açıdan büyük öneme sahip bir olaya tanıklık ediyoruz. Türkiye, Avrupa'ya aittir. Bu sürecin en derin anlamı budur. Bu süreç, en çağdaş şekliyle, coğrafi bir önermenin kısaltılmış bir ifadesinden ya da birkaç yüzyıldır geçerli olan tarihi bir gözlemden daha fazlası olan bir gerçeğin teyit edilmesi olarak düşünülmelidir. Türkiye, Avrupa'ya aittir.”¹¹

Türkiye, 31 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET)¹² üyelik için başvuruda bulunmuştur. Bu başvurunun temel de üç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, Türkiye bu başvuru ile Batı'ya yönelişini daha da sağlamlaştırmak istemiştir. Bununla birlikte, diğer amaçlar ise iktisadi büyümeyi hızlandırmak ve Yunanistan'la rekabette geri kalmamaktır.¹³ Bu süreç her ne kadar 27 Mayıs darbesi ile kesintiye uğrasa da, Batı ile bütünleşme devletin resmi ideolojik zemini oluşturmuştur. Bu nedenle 12 Eylül 1963'de ilişkiye hukuksal zemin sağlayan, Ankara Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴ İki taraf

¹⁰ Armağan Emre Çakır , “Giriş”, *AB-Türkiye İlişkilerinin 50 Yılı “Bir Sisifos Hikayesi”* (çev.) Ekin Ekici, Ankara, BB101 Yayınları, 2016, s. 27

¹¹ <http://www.ena.lu/?doc=17464&lang=03> (erişim tarihi: 25.10.2016)

¹² 1950'li yılların başında Alman-Fransız Kömür ve Çelik üretiminin tümünün ortak bir Yüksek Otorite'ye öngörülmesini hedefleyen Schuman Planı'nın akabinde Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun doğması ile başlayan bütünleşme hareketi 1958 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun fiilen kurulmasıyla gelişme göstermiştir. 1967'de ise Avrupa Toplulukları ortak Konsey ve Komisyona bağlanarak kendi aralarında birleşmesi sağlanmıştır. (Canbolat İbrahim, *Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslararası Sistemle Ortaklık*, 6. Bsk., Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, 2014, s. 34)

¹³ Meltem Müftüler Baş, *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, (çev.) Simten Coşar , İstanbul, Alfa Yayınları, , 2001, s. 25-26

¹⁴ Ankara Antlaşması'nın 28.maddesi şu şekildedir. “Antlaşmanın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye'ce üstlenildiğini gösterdiğinde, akit taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılma olanağını incelerler. “ Her ne kadar bu ifade Türk tarafı tarafından Türkiye'nin Topluluğa üyeliği için umut verirken, Avrupa Tarafında Türkiye'nin ortaklık ilişkisinin mutlaka AB'ye

arasında bir gümrük birliği kurulması öngören Ortaklık Antlaşması, bu birliğe geçiş sürecini üç aşamalı olarak planlamıştır. En fazla dokuz yıl sürmesi planlanan ilk aşamada temel amaç, Türkiye'nin daha yüksek ekonomik büyüme hedefini yakalaması iken, en fazla yirmi yıl sürecek ikinci aşamada ise Türkiye'nin AET'de uygulanan gümrük birliği kurallarına uyum sağlaması hedeflenmiştir. Son aşamada amaç ise gümrük birliğin tam olarak gerçekleşmesidir.¹⁵ Her ne kadar AET ile ilişkilerinin başında Türkiye için ekonomik öncelikler ön planda iken, zamanla 1960'ların ikinci yarısından itibaren başlayan ABD ile ilişkileri dengeleme çabası ve AET'nin zamanla siyasi güce dönüşmesi, Avrupa ile ilişkileri TDP'nin merkezine taşımıştır. 23 Kasım 1970'de imzalanan Katma Protokol ile hazırlık aşamasına geçilmiştir. Bu protokole göre, Türkiye Avrupa'dan yapılan ithalat üzerindeki gümrük tarifelerini azaltmayı, AT ise karşılığında Türkiye'deki sanayi ürünlerinin Avrupa pazarında serbest dolaşmasını sağlamayı taahhüt etmiştir.¹⁶

Soğuk Savaş'ın yumuşamaya başladığı fakat bir yandan da gerilimin devam ettiği 1970'li yıllarda, Kopenhag Kriterlerinin söz konusu olmadığı ortamda, Türkiye'nin Yunanistan'la beraber uluslararası siyasal sistemin Doğu-Batı denklemi çerçevesinde şekillendiği bir ortamda AET'ye katılması mümkün olabilirdi. Fakat o dönemdeki siyasi istikrarsızlık, ekonomik sıkıntılar ve Kıbrıs müdahalesinin oluşturduğu dışlanmışlık sebebiyle Türkiye bir yandan Katma Protokol yükümlülükleri olan gümrük indirimlerini uygulamaya koymakta zorlanmış, diğer yandan ise kendi içerisinde tam üyelik konusunda bir uzlaşma elde edememiştir. Bununla birlikte, 1980 darbesi Türkiye ile AET arasında uzun bir ara dönemin yaşanmasına neden olmuştur.¹⁷ Ocak 1981'de Yunanistan AT üyesi olunca Türkiye'nin üyeliğini engelleme yönünde politika izlemiş, aynı zamanda Türkiye'den darbe sonrası kaçanlar, Avrupa'da 12 Eylül rejimine karşı

üyelikle son bulmasını gerekmediğini iddia edenler olmuştur. “<http://www.ab.gov.tr/?p=117&l=1> (erişim tarihi: 25.10.2016) 60'larda verilen sözler farklı bağlamdaydı. O sözler, Türkiye'nin o zamanlar münhasıran ekonomik boyutu olan Ortak Pazar'a muhtemel girişiydi. Bu sözlerin tutulduğu söylenebilir, zira AB 1995'te Türkiye'yle onun bu pazara erişimini sağlayan bir gümrük birliği anlaşması imzaladı” <http://viaforastore2004.blogspot.com.tr/2004/11/giscard-destaing-turquie-pour-le.html> (erişim tarihi: 25.10.2016)

¹⁵ Müftüler Baç, a.g.e., s. 29-30

¹⁶ Balcı, 2013, a.g.e.s. 123-124, Ceren Uysal, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler” *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi* (1)2001, 141-145

¹⁷ İrfan Kaya Ülger, “Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceğine Yönelik Düşünceler”, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*,(der.) Cüneyt Yenidün, Ertan Efeğil, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 470

güçlü bir lobi faaliyetine girmiştir. Aralık 1983'te demokrasiye geçiş yapıldığı dönemde iki taraf arasında bozulan ilişkiler sonucu Türkiye yüzünü Ortadoğu'ya dönerken; AT ise ilişkileri demokrasiye geçiş koşuluna bağlamış gözükmetedir. Aralık 1983 seçimleri sonucu Türkiye'de demokrasiye geçiş, iki tarafın da politikalarını değiştirmesine yol açmıştır, dönemin Başbakanı Turgut Özal da AT'ye tam üyelik doğrultusunda çalışacağını açıklamıştır.¹⁸ Özal, Balcı'ya göre üyeliğin ekonomik temelde Türkiye'ye sağlayacağı faydalarla ilgilenmekle birlikte; statükocu Kemalist bürokrasinin vesayeti altındaki siyasi sistemin liberalleşmesi bağlamında AT üyeliğinin dönüştürücü bir etki yapacağına inanmaktaydı. 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik için başvuruda bulunulmuştur. Komisyon 1989'da aldığı kararla Türkiye'nin ekonomik yetersizliğini, demokrasi ve insan hakları problemlerini, azınlık sorunlarını ve Kıbrıs'la ilgili anlaşmazlıkları öne sürerek, başvuruyu reddetmiştir.¹⁹

AB 1993 Kopenhag Zirvesi ile ilişkileri Gümrük Birliği temelinde yürütme kararı olarak, Türkiye-AB ilişkilerindeki temel motivasyonu siyasal birlikten ekonomik birliğe doğru kaydırmıştır. Bu bağlamda, 6 Mart 1995'te AB, malların tek gümrük alanında serbest dolaşımını, teknik mevzuatın uyumlaştırılmasını ve tekellerin kaldırılması konularını kapsayan Gümrük Birliği'ni 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe girmesini kabul etmiştir. Gümrük Birliği sürecinin Türkiye'nin AB üyelik sürecini kolaylaştıracağı beklentisi, kısa vadede gerçekleşmemiştir. AB Aralık 1997'de Lüksemburg Zirvesi'nde aldığı kararla; Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi azınlık haklarının iyileştirilmesine, insan hakları ve demokrasinin gelişimine, Yunanistan'la ilişkilerin düzeltilmesine ve Kıbrıs'ta siyasi çözüme ulaşma gibi dört temel koşula bağlamıştır. Türkiye ise bu koşullara, ilişkileri askıya alarak cevap vermiştir.²⁰ Lüksemburg'da almış olduğu kararla Türkiye'nin adaylık statüsünü tanımayan AB, Helsinki'de Türkiye'nin 'diğer aday ülkelere uygulanan aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya aday bir ülke' olduğunu belirtmiştir.²¹ Üyelik koşulları 7-11 Aralık 2000'de

¹⁸ Balcı, a.g.e., s. 168-169

¹⁹ Balcı, a.g.e., s. 189-190

²⁰ Balcı, a.g.e., s. 214-215

²¹ Çiğdem Nas " Türkiye-AB İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim: 2002-2014" *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler, Krizler*, (der.) Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, Ankara, Nobel Yayınları, 2015, s. 165

toplanan Nice Kongresi'nde kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi ile daha netleşmiştir. Bu bağlamda genel olarak, Yunanistan ile olan sınır sorunlarının halledilmesi, Kıbrıs konusunun çözümü konusunda uluslararası çabalara destek olunması, insan hakları konusunda iyileşmeye gidilmesi ve idari ve adli reformlar yapılması öngörülmüştür. 19 Mart 2001'de açıklanan Ulusal Program ile Türkiye'nin bu kriterleri yerine getirmesi, belirli bir takvime bağlanmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin siyasi, idari ve yargı yapısı değişmekle birlikte; iç politikada da farklı iktidar grupları arasındaki ilişki yeniden şekillenmeye başlamıştır.²² 2001 yılında meydana gelen ekonomik kriz, TL'nin devaüle olmasına, birçok bankanın iflas etmesine, bankacılık sistemi önde olmak üzere ekonominin yeniden yapılanmasına neden olduğu için Türkiye'nin AB'nin desteğine olan ihtiyacını artırmıştır. Bu ortamda AB adaylığı Türkiye açısından bir dış çıpa görevi görerek, yatırımcıların ülkeye olan güveninin artmasına yol açmıştır. Daha başka bir ifadeyle, AB uyum süreci ekonomik reformlar için gerekli koşul ve teşvikin sağlanmasını kolaylaştırmıştır.²³

Türkiye AB ilişkileri değerlendirilirken 1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan değişiklikler göz önünde bulundurulmalıdır. Müzakerelere başlama kararının alınması, iki tarafın beklenti ve algılama farklarını ortadan kaldırmaktan ziyade daha da belirginleştirmiştir. Bu dönemde AB, kendi bütünleşme stratejisi net olmadığından, Türkiye'ye karşı ne yapması gerektiğini tam olarak belirlemekten kaçınmıştır. Türkiye ise bu dönemde AB'ye tam üyeliğin alternatifi olacak başka bir dış politika hedefi ve ilişki modeli istemediğini belirtmiştir.²⁴ Bununla

²² Balcı, a.g.e. s. 239-240

²³ Ziya Öniş, "Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate", *Insight Turkey*, Cilt 10, Sayı 4, s. 37

²⁴ AB'nin tam üyesi olmak Türk dış politikasının en önemli hedeflerinden ve parametrelerinden birisidir. AB üyeliği konusunda ısrarlı olmanın önemli nedenleri bulunmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Türk eliti en azından 19.yy'ın başından itibaren Batılılaşma politikası izlemektedir. AB de bu bağlamda Batılılaşmanın somut tezahürlerinden birisini oluşturmaktadır. İkinci olarak küreselleşen dünyada ekonomik gruplaşmalar devletler açısından bir zorunluluk ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda AB, Türkiye'nin söz konusu ihtiyacını giderecek en önemli gruplaşma özelliğini taşımaktadır. Üçüncü olarak, Türkiye problemleri alanlarla çevrili bir ortamda AB'nin desteğini de kaybedip, uluslararası arenada yalnız kalmak istememektedir. Dördüncü olarak ise, Türkiye AB üyesi olduğu takdirde, Ege'deki Türk-Yunan dengesinin tamamen Yunanistan lehine olacak şekilde çözülmesinin önüne geçilmiş olacaktır. Beşinci olarak ise, Türkiye ekonomik gelişmesini devam ettirmek ve ekonomik sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla AB'den gelecek fonlara ihtiyaç hissetmektedir (Nasuh Uslu, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*, Anka Yayınları, 2006, İstanbul, s. 121-124) Cooper da bu bağlamda Türkiye'nin Batı ile karmaşık ekonomik ilişkiler içinde bulunduğunu iddia ederek, Batı'nın Türkiye'nin en önemli ithalat ve ihracat pazarı oluşturduğunu belirtmektedir. (Malcolm Cooper, "The Legacy of Atatürk: Turkish Political

birlikte, Türkiye Avrupa bütünleşme sürecinin ne olduğunu, temel hedefini ve doğrultusunu algılamakta ve doğru tahlil etmekte zorluklarla karşılaşmıştır. Bu üyeliğin siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimi gerektirdiğini tahlil etmekle birlikte; özellikle zihniyet açısından bu durumun büyük bir dönüşüm gerektirdiği yeterince kavranamamıştır. ²⁵ Canbolat söz konusu bu durumu AB oluşum sürecini şu şekilde özetleyerek açıklamaktadır:

“Avrupa Birliği sürecini iyi gözlemleyip kavrayanlar, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun 1950’li yılların başlarında belirginleşen bir siyasal irade marifetiyle oluşturulmasından itibaren ulusal düzey ve Topluluk/ Birlik düzeyi arasında gönüllülük esasında, aşamalı bir işbirliği ve buna dayalı yetki devriyle ortaya çıkan Uluslararası Siyasal Sistem” modelinin Lizbon Antlaşması’nın sağlayacağı olanaklarla varlığını sürdüreceğini görecektir. Bu bir entegrasyon modelidir ve burada farklı unsurların bir sistem içerisinde işlevsellik göstermeleri için her bir unsurun ya da aidiyetin kendi çıkarının ve kimliğinin bilincinde olarak öteki unsurla işbirliğine rıza göstermesi gerekir. Bu işbirliğinin bir üst otoriteye egemenlik devrini gerektirecek türde olduğu düşünülürse, burada bir yandan entegrasyon olgusunun dikkate alınması, değer yandan bunun koşullarının iyi anlaşılması zorunlu hale gelir”²⁶

AB sadece devletlerin değil toplum ve bireylerin de değişimi ve dönüşümünü amaçlamaktadır. AB’nin temel anlaşmalarından ilki olan Roma Antlaşması, öncelikle üye devletlerin ortak pazar kurmalarının kurallarını saptarken ve kurumsal mekanizmaları devletlere göre düzenlerken, takip eden her anlaşma birey hak ve özgürlükleri ile AB mekanizmalarında temsil oranlarını artıracak biçimde yapılar oluşturmayı hedeflemiştir.²⁷ Amsterdam Antlaşması’nın 1999’da yürürlüğe girmesiyle AB’nin üzerine inşa edildiği değerler, AB Antlaşması Md. 6/1 olarak kurucu antlaşmalara geçirilmiştir. Bunlar “üye devletler için ortak olan özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı” ilkeleridir. Bu değerler çoğulculuk, ayırım yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır.” şeklinde ifade edilmiştir. ²⁸

Structures and Policy Making”, International Affairs, C. 78, No. 2002, s. 116) Son olarak ise, Türkiye’nin iç siyasal sistemini reforme etmede AB önemli bir çapa oluşturmaktadır. (Uslu, a.g.e. s. 125)

²⁵ Sanem Baykal, Tuğrul Arat , “AB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Cilt III: 2001-2012*, Baskın Oran (edt.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 337

²⁶ Canbolat, 2014, a.g.e.,s. 473

²⁷ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2008, s. 109

²⁸ Baykal ve Arat, a.g.e., s. 356

Soğuk Savaş döneminde Topluluk üyeleri ve aktörlerinin öncelediği konular, Türkiye'nin jeo-politik önemi ve Batı ittifakına olan muhtemel katkısıdır. Günümüzde ise Avrupa bütünleşmesine ilişkin ekonomik ve siyasi reformlara dayalı bir AB koşulluğu²⁹, mevcut bulunmaktadır. Aday ülkede yürütmenin bu kriterleri gerçekleştirmek için gerekli yasal ve idari reformları yerine getirmesi, kolay bir süreç değildir. Bu sürecin başarılı olması temelde iki nedene bağlı olmaktadır. Öncelikle reformlar sonucunda somut kazanımların elde edilmesi önem taşımaktadır. İkinci olarak ise, bu reformların dayandığı demokrasi, insan hakları gibi değerlere dayalı bir düzenin oluşturulması konusunda toplumda genel bir kabulün bulunmasıdır.³⁰ ³¹Özellikle kimlik ve din gibi soyut alanlar üzerinden yürütülen tartışmalar, ikili ilişkilerin kısır döngüye girmesine ve tartışmaların önyargıların üzerinden yürütülmesine neden olmaktadır. AB normatif bir güç olarak, genişleme politikasını kimlik oluşturma aracına dönüştürmek istemekte; fakat bu genişleme politikası çerçevesindeki demokratik koşulluk kimi zaman stratejik çıkarlar ya da siyasi hesaplar nedeniyle geri plana düşebilmektedir. Bu bağlamda AB'nin normatif güç olarak imajı zarara görmekte, bu süreç inandırıcılık, güvenilirlik ve etkinlik açısından sorgulanmaktadır. 2013 Şubat'ında Başbakan Erdoğan AB ülkelerinin büyükelçilerine verdiği yemekte AB'yi "çifte

²⁹ Genel anlamda koşulluluk " bir devletin elde etmeyi istediği faydaların, bir devlet ya da uluslararası örgüt tarafından belirli koşulların yerine getirilmesi ile ilişkilendirilmesidir. " (Karen E. Smith, "The Evolution and Application of EU Membership Conditionality" The Enlargement of the European Union, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 108'den akt. Sinem Akgül Açıkmeşe, Avrupa Birliği'nde "Koşullu" Genişleme içinde Avrupa Birliği'nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler, Seçkin Kitabevi, Ankara, 2008, s. 421) Koşulluluk,koşulu ileri süren tarafın diğer taraf üzerinde amaçlarının gerçekleştirilmesi sağlamak için taraflar arasında güç asimetrisi oluşturmakta, ödül-ceza ya da havuç-sopa taktikleri ile pozitif-negatif biçimde uygulanabilmektedir. (James Hughes, Gwedolyn Sasse ve Claire Gordon, Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement to Central and Eastern Europe: The Myth of Conditionality, Houndmills, Palgrave Macmillan, 2004, s. 13-15'den akt. . Sinem Akgül Açıkmeşe, Avrupa Birliği'nde "Koşullu" Genişleme içinde Avrupa Birliği'nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler, Ankara, Seçkin Kitabevi, 2008, s. 421)

³⁰ Schimmelfennig'e göre koşulluluk politikasının inandırıcı olması için şu iki koşulun bulunması gerekmektedir: ilk olarak AB'nin resmi olarak koşulluğun uygulanmada sergilediği tutarlılık, bir diğeri ise inandırıcı bir üyelik perspektifinin olmasıdır. İki koşul açısından değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin katılım sürecindeki inandırıcılığın gittikçe azalmasına yol açan gelişmeler olmuştur. Türkiye'de genel kanı Kopenhag kriterlerinin Türkiye'ye diğer aday ülkeler ile eşit şekilde uygulanmadığı ve bu kriterlere ek olarak başka kriterlerin istendiği kanısıdır. Öte yandan uluslararası bir kurum olan AB büyük ölçüde egemenlik devrini öngörmektedir. Bu nedenle birliğe üyelik sadece somut kar zarar hesaplarına dayandırılmamalıdır. Ayrıca AB'ye bir aidiyet duygusu oluşturacak ortak değerlerin mekanik bir süreçle değil değerlerin içselleştirilmesi yoluyla gerçekleşmelidir. (Beken Saatçioğlu "Revisiting The Role of Credible EU Membership Conditionality for EU Compliance: The Turkish Case", *Uluslararası ilişkiler*, Cilt 8, Sayı 31, Sonbahar 2011, s. 25-26)

³¹ Nas , 2015, a.g.e.s. 193

standart uygulamakla “ itham etmiştir. Geçmişten günümüze AB politikasının temel dinamikleri demokrasinin kurumsallaşması ve insan haklarının gelişimi, çağdaşlaşma, serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaşması ve istikrarlı bir dış politika arayışı üzerine oturmuş durumdadır. ³² AB’de 2009 yılından itibaren devam eden ekonomik kriz ve bu krizin tetiklediği meşruiyet krizi, hem sosyal hem de siyasi korkuları tetikleyerek korumacı eğilimlerin artmasına neden olmuştur. Türkiye’de üyelik sürecinin sürüncemede kalması güvensizliğe ve aynı zamanda komşu coğrafyalarının geçirdiği sosyal ve siyasi dönüşüm Türkiye’nin önceliklerin farklılaşmasına neden olmuş; bu durum da AB üyelik sürecinin sorgulanmasına yol açmıştır. 2012 İlerleme Raporu ve Genişleme Stratejisi’nde “ *Türkiye-AB ilişkilerinin gerçek potansiyeli ancak aktif ve güvenilir bir katılım süreci ile hayata geçirilebilir*” vurgusu ilişkilerinin geleceği açısından önem taşımaktadır. ³³

1963 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile başlayan ortaklık ilişkisi, taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin artırılarak ekonomik bütünleşmenin sağlanması ve devam eden süreçte siyasi bütünleşmeye ilerlemesi adına tasarlanmıştır. Hazırlık, geçiş ve gümrük birliği oluşturulması hedefiyle son dönem şeklinde tasarlanan bu süreç AB’nin üçüncü ülkelerle yaptığı serbest ticaret antlaşmalarının ötesinde bir niteliğe sahiptir. Söz konusu antlaşma Türkiye için, anlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerinin tümünü üstlenebileceğini göstermesi durumunda, Topluluğa katılma olanağı sunmaktadır. Daha başka bir ifadeyle, muhtemel bir üyelik perspektifi öngören özel bir statü söz konusudur. Gümrük Birliği kararı ileri seviyedeki bir ekonomik bütünleşmeden ziyade; Türkiye tarafından üyelik yoluna giden önemli bir aşama olarak görülmüştür. Gümrük Birliğini AB ile hem ticari ve iktisadi bütünleşmede başarının bir göstergesi, hem de siyasi yansımaları bakımından hukuki ve siyasi reformların itici gücü olarak yorumlayanlar olmakla birlikte; üye olmadan Gümrük Birliği’nin bir parçası olmanın ve bu nedenle AB’nin dış ticarete ilişkin kararlarını tek taraflı kabul etmenin oluşturduğu zorlukları vurgulayanlar da bulunmaktadır. ³⁴ Gümrük Birliği

³²Fatma Elmas Yılmaz, “Türkiye-AB İlişkilerinde Bütünü Görmek”, *Analist Dergisi*, Şubat 2014, s. 36, s. 22

³³ Yılmaz, a.g.e., s. 25

³⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 24

kararının revizyonu ve asimetrik mekanizmalarının müzakere edilmesi tartışılırken, dünya ticaretindeki dönüşüm süreci, ticaret anlaşmalarının nihai amaç değil araç olduğu gerçeği ve Türkiye'nin küresel ekonomideki yeri göz önünde bulundurulmalıdır. AB'nin Küresel Avrupa stratejisi çerçevesinde üçüncü taraflar ile yaptığı ticaret anlaşmaları sonucu, bu ülkelerin sanayi ürünleri AB üzerinden Türkiye'ye gümrüksüz girebilecek iken; Türk ihraç ürünleri ile ilgili olarak söz konusu ülkelerin tarife vb. uygulamalara devam edecek olması, bu bağlamdaki eleştirilerinin temelini oluşturmaktadır. Öte yandan, Gümrük birliğinin oluşturulması ile Türkiye, AB'nin en önemli ticaret partnerleri arasına girmiştir. AB'nin tercihli ticaret anlaşması bulunan yakın ve komşu ülkelerle imzalanan STA (serbest ticaret antlaşması)'lar sonucu Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı 5 kat artmış ve toplam ihracatının yüzde 10'una ulaşmıştır.³⁵

Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki ticaretin seyri, Gümrük Birliği kararı ile büyük bir değişime uğramıştır. Bu değişimin daha iyi tahlil edilebilmesi için Türkiye'nin AB ülkelerine ihraç ettiği ve onlardan ithal ettiği malların toplam değerlerini karşılaştırmak faydalı olacaktır. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılından önce, 12 milyar dolar civarında olan ithalat rakamları, bu tarihten itibaren 23 milyar dolara yükselmiştir. Fakat aynı dönemde, toplam ihracat önemli bir artış göstermemiş, 11 milyar dolar civarında kalmıştır. Bu bağlamda, AB ile ticarete yaklaşık 2 milyar dolar olan cari açık 12 milyar dolara çıkmıştır. 2004 yılına gelindiğinde toplam ihracat 42 milyar dolar seviyesine yükselirken, 10 milyar dolarlık cari açık sabit kalmıştır. 2012 yılında ise yirmi yedi AB ülkesi ile toplam ihracat 59 milyar dolara yükselirken, ithalat 87,5 milyar dolara yükselmiş ve cari açık 27,5 milyar dolara erişmiştir. Türkiye ihracatının yaklaşık yarısı AB pazarına giderken, ithalatın onda dördü AB ülkelerinden yapılmaktadır. Bununla birlikte, Gümrük Birliği kararının Türkiye'yi karar verici mekanizmaya dahil olmaktan alıkoyması ve üçüncü ülkelerle yapılan ticari ilişki bağlamında Türkiye'yi AB'ye bağımlı kılması, üstünde durulması gereken konulardır. Türkiye sistem içinde yarı-çevre konumunu diğer ticari ortakları dışında AB ticaretine bağımlılığı ile güçlendirirken, AB'den ithal ettiği ürünlerin bir kısmını Ortadoğu ve Avrasya

³⁵ M. Sait Akman , “Türkiye-AB Gümrük Birliği Asimetrik İlişkiden Ticaretin Dengelenmesine” *Analist Dergisi*, USAK Yayınları, Eylül 2013, s.31

pazarlarındaki çevre ülkelere ihraç ederek, neoliberal ekonomik sistemin çalışmasında aracı görevini görmektedir.³⁶

Başlangıç maliyeti oldukça yüksek olmasına rağmen Gümrük Birliği, Türkiye ekonomisini küreselleşmeye hazırlamış; Türk şirketleri kendilerini Avrupa ile rekabete kısa sürede uyarlayarak, eskisine göre daha dinamik ve rekabetçi yapılar haline gelmişlerdir. Bununla birlikte, Gümrük Birliği sayesinde Türkiye doğrudan yabancı yatırım alır hale gelmiştir. Daha önceleri devlet himayesinde olan ve Türk pazarına kalitesiz ürünler sunan otomotiv endüstrisi, önceleri Gümrük Birliği'ni ekonomik çıkarlara bir tehdit olarak algılamıştır. İlk yıllarda yaşanan sıkıntının sonucunda, otomotiv endüstrisi ürünlerin yarısını Avrupa pazarına satarak, Türk ihracat kapasitesine çok önemli katkılar yapmıştır. Bu sektörde 1996'da ihracatın ithalata oranı %51.4 iken, 2008'de %89,2'ye yükselmiştir. Otomotiv ve tekstil sanayi sektörleri ihracat-ithalat dengesini yakalayıp, fazla verir hale gelmişlerdir.³⁷ Gümrük Birliği Antlaşması'na yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, Türkiye'nin bu anlaşmayı AB üyelik süreci için bir pazarlık kozu olarak kullanmadan gerçekleştirmiş olmasıdır.³⁸

AB'nin Türkiye'nin adaylık sürecine bakışı ve bu süreçte uyguladığı strateji; 1990'lardan önce kullandığı fakat ancak Soğuk Savaş'ın ardından tam olarak şekillendirdiği dış politika aracı olan "koşullu genişleme" yaklaşımının somut bir göstergesidir. Genişleme, AB'nin Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan uluslararası ortama cevabını ve tepkisini oluşturan en önemli dış politika aracı ve stratejisidir. AB'nin aday ülkelere koşullu bir strateji uygulamasının temel nedeni, üyeliğin gerektirdiği yasal, idari ve adli alt yapıya henüz sahip olmayan, özellikle de egemenlik paylaşımının ve ulusarüstü bir yapıya üyeliğin gerektirdiği zihniyet değişimi gerçekleştirememiş bir ülkenin üyeliğini ertelemek ve böylece Avrupa bütünleşmesinin istikrarını, gelişimini ve etkili işleyişini tehlike oluşturabilecek bir durumun ortaya

³⁶ Hakan Övünç Ongur, Başak Yavçan, "Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Ramazan Gözen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 287-288

³⁷ Yaman Törener, "Gümrük Birliği ne getirdi", *Milliyet* 6 Mayıs 2008

<http://www.milliyet.com.tr/-/yaman-toruner/ekonomi/ekonomiyazardetay/06.05.2008/524453/default.htm>
(erişim tarihi: 13.04.2015)

³⁸ Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, (çev.) Hüsamettin İnanç, Ankara, Big Bang Yayınları, 2014, s. 258

çıkmasını engellemektir. Bir yandan aday ülkelere barış, istikrari demokrasi ve refah ihraç edilirken, aynı zamanda AB kendi istikrarını ve güvenliğini arttırmak üzere bu ülkeleri etkileyebileceği ve kendi ihtiyaçlarına göre biçimlendireceği bir genişleme stratejisi belirlemektedir. Sürecin gelişimini ve hızını ayarlamak, büyük ölçüde AB'ye bağlıdır. AB tarafından belirlenen standartlara uyulup uyulmadığının ya da ne derece uyulduğunun denetimi gerçekleştirecek olan ise yine AB kurumlarıdır. Söz konusu kriterleri yerine getirmeye çalışırken aday ülkelerin karşı karşıya kalabileceği çok yönlü sorunları ve sıkıntıları aşmada en önemli etken, AB tam üyeliğidir. Üyelik gerçekleşmeden önceki dönemde AB, siyasi açıklamalar ve mali-tekniik yardımlar vasıtasıyla aday ülkeyi cesaretlendirmeye çalışmakta ve karşılaşılabileceği iç ve dış siyasi, ekonomik ve toplumsal baskıları hafifletmeye çabalamaktadır.³⁹

2.3. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri

2.3.1. Türkiye'nin AB Üyeliği'ne Kabulü ve Müzakerelerin Başlaması

Türkiye'nin aday statüsünü kazandığı 1999 Helsinki Zirvesi'nden 2004 sonuna dek yapılan reformlarla, insan hakları, temel özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve demokratikleşme konularında önemli yasal ve idari adımlar atılmıştır. 19 Şubat 2002-14 Temmuz 2004 arasında, Kopenhag siyasi kriterleri karşılanarak müzakerelerin açılması için öngörülen önkoşulu yerine getirmek için 8 adet uyum paketi yasalaşmıştır. Bu çerçevede, 53 yasanın 218 maddesinde değişiklik yapılmıştır.⁴⁰ Katılım öncesi stratejinin Türkiye'ye uygulanması sonucunda, AB'nin 12-13 Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesinde, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri bakımından kaydettiği gelişmenin altı çizilerek, Türk hükümetinin bu konudaki kararlılığı vurgulanarak, reformlara destek verilmiştir. AB Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilen Müzakere Çerçeve Belgesi, temel hatları Ekim 2004'te Komisyon tarafından oluşturulup, Aralık 2004 Zirvesinde belirlenen esaslara göre hazırlanmıştır. Bu belge hem AB'nin daha önceki genişlemelerinden edindiği deneyimleri, kendi siyasi, ekonomik, toplumsal

³⁹ Sanem Baykal, "Koşullu Genişleme Stratejisi", *Türk Dış Politikası, Cilt III: 2001-2012*, Baskın Oran (ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 345

⁴⁰ Sanem Baykal "AB Uyum Paketleri " *Türk Dış Politikası cilt III: 2001-2012* (ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 348

çalkantılarını ve bir anlamda “ genişleme yorgunluğunu” yansıtmaktadır. Bununla birlikte, bu belge üç temel unsura dayanan bir müzakere süreci ön görmektedir:

1) Kopenhag siyasi kriterlerinin tam olarak uygulanması, siyasi reformların derinleştirilmesi ve içselleştirilmesi 2) AB müktesabatının üstlenilmesi ve uygulanması 3) Sivil toplumla diyalogun güçlendirilmesi ve bu bağlamda hem AB ülkelerinin kamuoylarına hem de Türkiye kamuoyuna yönelik bir iletişim stratejisinin oluşturulması. Bu çerçevede, 20 Ekim 2005 ile 13 Ekim 2006 tarihleri arasında yapılan tarama süreci sırasında, her müzakere faslı için önce tanıtıcı, ardından ayrıntılı tarama yapılmıştır. Bunun ardından fiili müzakerelere geçilmesi öngörülmektedir. Avrupa Komisyonu’nun her müzakere faslıyla ilgili olarak hazırladığı rapor ve önerdiği açılış kriterleri çerçevesinde, AB Bakanlar Konseyi’nin söz konusu faslın açılması ile ilgili kararı oybirliği ile alacağı öngörülmüştür. Türkiye’nin fasla ilişkin müzakere pozisyonunu çerçevesinde Komisyon tarafından hazırlanan AB’nin ortak müzakere pozisyonu taslağı, AB Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilip Türkiye’ye iletilindiğinde bu çerçevede fasıl üzerindeki müzakereler fiilen başlamış olacaktı. Tarama süreci, Ekim 2005-Ekim 2006 arasında tamamlanarak, Türkiye’nin müzakere süreci fiilen 12 Haziran 2006 günü Hükümetlerarası Konferans şeklinde başlamıştır. 2007’nin ilk yarısında “İşletme ve Sanayi Politikası”, “İstatistik” ve “Mali Kontrol” müzakereleri açılmıştır. ⁴¹ Gümrük Birliğini yeni üyelere genişleten protokol karşılığında Türkiye’nin verdiği deklarasyona, AB tarafından karşı deklarasyon ile cevap verilmiş, AB Konseyi’nin 2006 yılında aldığı Gümrük Birliği ile ilişkili görülen 8 başlığın açılmaması ve hiçbir başlığın geçici olarak kapatılmaması kararı ile süreç yeni bir boyut kazanmıştır. ⁴²

Ak Parti’nin AB üyeliğini desteklemesi, Kösebalaban’a göre Özal’ın liberalleşme reformlarından bu yana Türkiye’de gerçekleşen sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümü yansıtmaktadır. Bu dönüşüm aynı zamanda, daha önceleri Türkiye’nin muhafazakâr kuşağında bastırılarak göz ardı edilmeye çalışılan sosyal güçlerin eğitim ve iş dünyası içerisinde yükselmesini mümkün hale getirmiştir. Bu nedenle, Kösebalaban’a göre Ak Parti’nin duruşu, askeri seçkinlerden meşruiyet elde etmek amacıyla oluşturulan taktik bir manevra değildir. Ak Parti, son on yılda sosyal ve

⁴¹ Baykal ve Arat, 2013, a.g.e., s. 349-377

⁴² Nas, 2015,a.g.e., s. 173

ekonomik hareketlilikle yükselişe geçen geniş kitlelerin desteğiyle küreselleşme taleplerine cevap vermek zorunda kalmıştır. Anadolu'daki muhafazakâr sermaye grupları, bu süreçte dış ticaret ve ekonomik liberalleşmeye daha açık hale gelmişlerdir. Muhafazakâr Müslümanların kendilerini kamusal alanda temsiline izin vermeyen siyasi yerleşik düzenle yaşadıkları tecrübe, onları dünyaya açılmaya mecbur bırakmıştır. Bu bağlamda, Ak Parti'nin genelde küreselleşmeye özelde AB'ye yönelik politikası, iç ve dış mihrakları ikna etmeye yönelik pragmatik girişimler olmaktan ziyade, kendi seçmeninin talep ve çıkarları yansıtmaktadır. Bununla birlikte, Ak Parti'nin temel aldığı değerler, sistemiyle AB'nin everensel ilkeleri arasında büyük bir yakınlık da bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik değişim ve dönüşüm sonucunda şekillenen Müslüman kimliği, Avrupa entegrasyonuna destek veren bir seçkin grup oluşturmuştur. Yakın Türk siyaset tarihinde ilk kez muhafazakâr Müslümanlar, daha önce Hristiyan Kulübü olarak adlandırdığı Batılı kurum ve kuruluşlarla bütünleşmeyi şiddetle talep etmektedir. Fakat bu tavır değişikliğinin muhafazakâr kitlelerce de meşrulaştırılması için Ak Parti siyasi eliti, üyelik taleplerine dair söylemi farklılaştırmıştır. Müslümanların Müslüman kimliklerini muhafaza ederek, Avrupa'ya eşit şartlar altında asimile olmaktan ziyade entegre olacaklarını iddia etmişlerdir. Bu süreci Avrupa Medeniyeti'ne katılmaktan ziyade iki farklı medeniyetin diyalogu ve birlikteliği olarak nitelendirmişlerdir. Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin AB'ye girişinin medeniyetlerin buluşması açısından büyük bir fırsat olduğunu ileri sürmüştür.⁴³ İçener'e göre Ak Parti, hareketini merkeze taşımak ve meşruiyet elde etmesini sağlamak için gerekli olan liberallerin desteğini AB üyeliğini benimseyerek; daha Batılı bir kimliğe sahip olduğunu göstererek, büyük oranda elde etmiştir.⁴⁴

Ak Parti, iktidara geldiğinde önceki dönemlere kıyasla daha radikal bir AB çizgisi izlemiştir. Beş uyum paketi ve 2002 ile 2004 yıllarında kapsamlı iki anayasa değişikliği gerçekleştirerek AB 'yi söz konusu kriterleri taşıdığı konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Yoğun diplomasi ve lobi faaliyetleri sonucunda Türkiye ile 3 Ekim 2005'te müzakereleri başlatma kararı alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminden beri devam eden Batılılaşma politikası önemli aşama kaydetmiştir. Bu süreçte Ak Parti'nin

⁴³ Kösebalaban, a.g.e., s. 299-301

⁴⁴ Zeyneb Çağlıyan İçener, "The Justice and Development Party's Conception of "Conservative Democracy": Invention or Reinterpretation?", *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 4, s. 602

AB üyelik sürecini gerek Kemalist devlet dilini itibarsızlaştırmada, gerekse bu dilin etkin bir şekilde işleyişini sağlayan kurumları dönüştürmede kullanarak, iktidardaki ilk on yılı boyunca Kemalist hegemonyanın gücünün önemli ölçüde azalttığı iddia edilmektedir.⁴⁵ 3 Ekim 2005'te başlayan müzakereler zamanla yavaşlayarak, belli aralıklarla durma noktasına gelmiştir. Her başlığın açılması AB üyelerinin oybirliği temelinde alacağı kararı gerek gördüğünden, üyeliğe karşı olan Fransa gibi üye devletler ve bu süreci pazarlık unsuru olarak kullanan Kıbrıs Rum Yönetimi gibi üyeler veto yetkilerini kullanmışlardır. ⁴⁶ 2004 yılında Türkiye'ye kapılarını açan, tam üyelik perspektifi veren AB, özellikle 2006 yılından itibaren Türkiye'nin AB üyeliği konusunda farklı refleksler göstermiştir. Bu durumun nedenlerinden biri; birlik içinde siyasi yapılanmanın, demokratikleşme sürecinin ve karar alma mekanizmalarının yeniden yapılandırılmasının oluşturduğu etkilerdir. İkinci neden ise, Doğu genişlemesinin AB için oluşturduğu yeni tecrübelerdir. Yıllarca, Türkiye'nin insan haklarını ihlal eden, antidemokratik, militarist yapıdan kurtulamayan bir ülke olarak gören Hristiyan Demokratlar ve Avrupalı muhafazakârlar, Türkiye'nin AB üyelik

⁴⁵ Soğuk Savaş'ın bitmesinin ortaya çıkardığı görünürlülük, Kemalist kadronun sürekli bir şekilde göz ardı ettiği Osmanlı mirasının kendini yeni koşullarda hatırlatmasına yol açmış, Kemalizm ile hesaplaşmanın yapısal imkanlarını sağlamıştır. Bu bağlamda Davutoğlu Stratejik Derinlik adlı kitabıyla Osmanlı mirası ile koparılan bağı yeniden oluşturmak için Kemalizm'i tarihselleştirmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, Davutoğlu Kemalizm'i tarihselleştirmeye çalışırken onu tamamıyla tasfiye edilmesi gereken bir konumda algılamamaktadır. Türkiye'yi Kemalist yaklaşımdan farklı olarak "İslam medeniyet birikiminin en rafine kültür mirasına sahip olan" bir ülke şeklinde tanımlarken, Kemalizm ile birlikte "Batılılaşma sürecinde ciddi medeniyetler arası etkileşim alanı "oluşturulmasını bir kazanç olarak değerlendirmektedir. (Ali Balcı, " Stratejik Derinlik'te Kemalizm ile Hesaplaşmak" içinde Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik, (edt). Talha Köse, Ahmet Okumuş, Burhanettin Duran, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 233) Birçok araştırmacıya göre, Avrupa Birliği üyelik süreci Ak Parti'nin içerideki iktidar mücadelesinde kullandığı bir strateji olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, AK Parti kurucu üyelerinden olan ve daha sonra sırasıyla Meclis Başkanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerini yapan Bülent Arınç'ın "Beni, 28 Şubat AB'ci yaptı" ifadesinde de açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte, AB'nin iç politikada iktidar ilişkileri bağlamında bir strateji olarak kullanılması sadece Ak Parti'ye has bir durum değildir. Örneğin, Turgut Özal 1980'lerin sonunda devletçi reflekslerinin etkisini azaltabilmek için oluşturmak istediği reform sürecini sağlamlaştırmak için güçlü bir dış dayanağın önemine inanmıştır. Bu güçlü dış dayanak da Avrupa Topluluğu olmuş ve üyeliğin kabul edilmesinin imkânsız olduğunu bilmesine rağmen Özal başvuruyu bir adım olarak değerlendirmiştir. 28 Şubat deneyimi, Türkiye'de siyasal İslamcılar strateji değişikliği yapmaya zorlamış, bu tarihten itibaren Türkiye'de siyasal dinamikleri etkilemede belirleyici olan Avrupa Birliği, Kemalist hegemonik blok ile mücadelede bir strateji olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.(Ali Balcı, Dış Politikada Hesaplaşmak Ak Parti, Ordu ve Kemalizm, Etkileşim Yayınları,2015, İstanbul,s. 75-78) İslamcılar bu deneyimle AB'nin üyelik koşulları olan demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve çoğulculuk gibi talepleri " baskı altındaki bir toplumda ayakta kalmak ve hatta devlet kimlik ve ideolojisini dönüştürmek " için kullanılması gerektiğini değerlendirmişlerdir. (Alper Kaliber, "Contextual and Contested: Reassessing Europeanization in the case of Turkey", International Relations, 27 (1), March 2013, s. 62)

⁴⁶ Balcı, 2013, a.g.e., s. 270-273

sürecinde yaşadığı değişim ve dönüşüm döneminde AB'nin kapılarını Türkiye'ye kapatarak çelişkili bir durum sergilemiştir.⁴⁷

Türkiye'nin AB müzakere süreci, AB'nin genişleme tarihinden bugüne kadar yaşadığı en karmaşık süreçtir. 1999 Helsinki Zirvesi ile başlamakla birlikte özellikle Türkiye'ye resmi aday statüsü verildiği tarih olan 3 Ekim 2005'den itibaren müzakereler, hem AB'de hem de Türkiye'de, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olanlar tarafından politize edilmektedir. Devam eden Türkiye tartışmaları, aynı zamanda Avrupa entegrasyon projesinin geleceğine dair tartışmaların başlangıcını oluşturmaktadır. AB, bu tartışmalarla politik, sosyo-ekonomik, kültürel, dini ve coğrafi sınırlar gibi AB projesinin temel sorunlarıyla yüzleşmektedir. Türkiye açısından konuya yaklaşıldığında karşımıza iki mesele çıkmaktadır. Öncelikle Kıbrıs sorunu ve AB'nin Türkiye'ye farklı muamele yaptığı hissidir. Türkiye ile karşılaştırıldığında ekonomik açıdan daha kötü durumda olan Bulgaristan ve Romanya'nın 2007 yılının başında AB üye ülkelerinde referanduma başvurmaksızın kabul edilmesi, Türkiye'nin bu hissinin daha da kuvvetlenmesine yol açmıştır. 16-17 Aralık 2004 AB Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde şöyle bir madde bulunmaktadır: *“Katılım müzakerelerinin başarıyla tamamlanmasına karşın her iki tarafın da daha derin bir ortaklık ve entegrasyon isteğini belirtmesi halinde söz konusu aday ülkenin Avrupa yapılarına en sıkı bağlarla bağlanması temin edilmelidir”*. Bunun nasıl gerçekleştirileceği Müzakere Çerçeve Belgesi'nde açıkça belirtilmemiş olsa da, AB genişleme tarihinde ilk kez bir ülke için başka entegrasyon olasılıklarını muhafaza etmek istemiştir.⁴⁸

3 Ekim 2005'te müzakereler başlamasına rağmen, müzakere süreci Ak Parti iktidarının ilk yıllarında olduğu gibi aktif bir görüntü sergilememektedir. Müzakere sürecinin başlamasıyla birlikte AB'ye ilişkin aktif politikanın yerini yavaş ilerleyen ve belli aralıklarla durma noktasına gelen bir sürece bırakmasının temel olarak üç nedeni

⁴⁷ Savaş Genç, “Osmanlı Coğrafyası Diye Bir Yer Yok”, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yeğin (ed.) Cilt: 3, Ankara, Usak Yayınları, 2010, s. 157

⁴⁸ Cemal Karakaş, “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı: 16 (Kış 2007-2008), s. 24-25

bulunmaktadır. Bunlardan ilki, AB'nin iki önemli ülkesi olan Almanya ve Fransa'da sağ partilerin iktidara gelmesi ve bu partilerin Türkiye'nin üyeliğine karşı aldıkları karşı tutumdur. Bu partiler genel olarak Türkiye'nin AB'nin coğrafi, tarihi ve kültürel olarak ötekisi olduğunu ileri sürerek, olası bir üyeliğin AB'nin bu üç unsur üzerinde inşa ettiği kimliği tahrip edeceğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin 2009'da dönemin AB Başkanı *“Avrupa’da işleyişte olan evrensel değerler ki bunlar temel Hıristiyan değerlerdir, Türkiye gibi geniş bir İslam ülkesinin birliğe dâhil olmasıyla etkinliklerini kaybedecektir”* ifadelerini kullanmıştır.⁴⁹ İkincisi, Güney Kıbrıs Mayıs 2004'te AB'ye üye olmasının ardından müzakere sürecini sürekli bir şekilde engellemiş, Türkiye ise Güney Kıbrıs'ı Gümrük Birliği'ne dâhil edip Rum araçlarına limanlarını açmayarak sürecinin sekteye uğramasına katkıda bulunmuştur. Son olarak da, Ak Parti'nin AB'ye ilişkin eski heyecanının kaybetmiş izlenimi vermesidir. Bu durumun bir nedeni olarak AB'deki sağ siyasetin yükselmesi ve AB'nin Annan Planı sürecindeki yapıcı tavrına karşın Kıbrıs Türk tarafının haklarını korumaması gösterilirken, diğer bir neden olarak 2007 seçimlerinden sonra Ak Parti'nin Kemalist blok karşısında gücünü sağlamlaştırması nedeniyle AB'ye eskisi kadar ihtiyaç duymaması⁵⁰ olduğu iddia edilmektedir.⁵¹

2.3.2. 2009 - 2014 Dönemi Türkiye - AB İlişkilerinin Seyri

16-17 Aralık 2004 tarihinde yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye ile üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005'te başlamasına karar verilmiş ve 29 Haziran 2005'te Müzakere Çerçeve Belgesi kabul edilmiştir. Müzakere Çerçeve Belgesi'ne göre Türkiye ile başlayan müzakerelerin sonucu garanti edilmemekte, müzakerelerin ucu açık olduğu ifade edilip hazmetme kapasitesi ve Kopenhag Kriterleri'nin tamamının Türkiye tarafından dikkatle yerine getirilmesi gerektiği, üyelik olmaması durumunda “imtiyazlı ortaklık”, “özel statü”, “ayrıcılık ortaklık” gibi seçeneklerin gündeme gelebileceği

⁴⁹ Viatcheslav Morozov, Bahar Rumelili, “The External Constitution of European Identity: Russia and Turkey as Europe-makers”, *Cooperation and Conflict*, Cilt: 47, No: 1, ss. 38

⁵⁰ Bu durum 41 nolu dipnotta ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Daha fazla bilgi için bakılabilir.

⁵¹ Balcı, 2013, a.g.e., s. 272

belirtilmiştir.⁵² Müzakere Çerçeve Belgesi'nin imzalanmasından sonra 20 Ekim 2005'te başlayan müzakerelerde ilk olarak Türkiye ve AB müktesebatı gözden geçirilmesini kapsayan Tarama Süreci başlamıştır. 13 Ekim 2006'da bu süreç tamamlanmış ve müzakerelerin 33 başlıkta sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. 9 Kasım 2005'te AB Komisyonu tarafından KOB güncellenmiş ve 23 Ocak 2006'da AB Bakanlar Konseyi tarafından onaylanarak Türkiye'ye sunulmuştur.⁵³ 10 Ocak 2007'de Türkiye'nin 2007-2013 arasındaki dönem için Türkiye AB ilişkilerinin gelişimi konusunda Birlik Müktesebatına Uyum Programı kabul edilmiştir. Ağustos 2007'de Fransa, Cumhurbaşkanı Nicola Sarkozy'nin de etkisiyle Türkiye'nin üyelikle doğrudan ilgili olan “Ekonomik ve Parasal Birlik”, “Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu”, “Tarım ve Kırsal Kalkınma”, “Maliye ve Bütçe”, ve “Kurumsal Hükümler” başlıklarını bloke etmiştir.⁵⁴ 2000-2011 arası Türkiye AB ilişkilerini iki ayrı döneme ayırarak incelemek mümkündür. İlk dönem Türkiye'ye adaylık statüsü verilen Aralık 1999 Helsinki Zirvesi ile üyelik müzakerelerine başlama kararının alındığı Aralık 2004 Brüksel Zirvesi arasındaki süreyi kapsamaktadır; söz konusu dönemde ilişkiler genel manada olumlu bir seyir izlemiştir. Aralık 2004'ten 2011 yılı sonuna kadar olan ikinci dönemde ise katılım müzakereleri başladığı halde ilişkiler hız yitirmiş ve ilişkilerde güven bunalımı ortaya çıkmıştır. Bu durumu yol açan iki temel etkenden söz edilebilir: ilki oluşan yeni küresel düzenin oluşturduğu etkilerdir. Soğuk Savaşın bitiminde sonra Batı, müttefikleri olan Türkiye'ye ihtiyacını sorgulamaya başlamıştır. AB, kendi bütünleşme stratejisi net olmaması nedeniyle; Türkiye'ye karşı net bir tavır alamamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin ne tarz bir ortaklık ya da entegrasyon yapısı içinde sindirilebileceği üzerinde tartışmalar başlamıştır. Bununla birlikte, Soğuk Savaş döneminde arka plana itilmiş olan Türklere karşı tarihten gelen tutumlar özellikle medyanın ve bazı siyasetçilerin de etkisiyle kamuoyunda tartışılmaya

⁵² Selami Kuran, “Müzakere Çerçeve Belgesinin Değerlendirilmesi”, *MÜFH-HAD*, C. 13, 2007, s. 3-4, s. 2

⁵³ TEPAV, “17 Aralık 2004-3Ekim 2005 Sürecinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Analizi ve Sürecin Devamına Yönelik Çıkarımlar”, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271246766r4823.17_Aralik_2004__3_Ekim_2005_Surecinde_Turkiye_Avrupa_Birligi_Iliskilerinin_Analizi_ve_Sureci_n_Devamina_Yonelik_Cikarimlar.pdf, (19.10.2016).

⁵⁴ Cengiz Aktar, “2004 Brüksel Zirvesi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri” Rıdvan Karluk ve Betül Yüce Dural (ed.), *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, Eskişehir, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 2013, s. 91

başlamıştır. Türkiye ise AB bütünleşmesinin doğru tahlil emekte zorluklar yaşamıştır. İkinci etken ise iki tarafın iç dinamikleridir. Türkiye ve AB, eşzamanlı olarak kimlik arama çabaları içine girmiştir. AB bu dönemde hem genişlemeyi hem de derinleşmeyi bir arada yürütmeye çalışmıştır. Entegrasyon söylemi de kurucu mantıktan uzaklaşıldığına yönelik işaretler vermektedir. Kurulustan 2000’li yıllara kadar Avrupa’daki temel söylem “katılım” kavramı etrafında şekillenirken, 2000’li yıllarla birlikte temel söylem “kimlik” kavramı etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu bağlamda, herkesin katılımına açık olmayan Avrupa’nın Avrupalı olmayandan farkını vurgulamaya ve kimliksel sınırlar oluşturmaya yönelik bir zihin yapısı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu süreçte en çok dışlanan da Türk ve İslam unsurları olmaktadır.⁵⁵

2009 - 2011 yılları durumu korumaya yönelik çaba ve girişimlerle geçmiştir. Bu durgunluk ortamında Türkiye açısından dikkat çeken bir gelişme, AB ile ilgili işlerin bir anlamda bağımsızlaştırılarak ayrı bir bakanın sorumluluğuna verilmesi olmuştur.⁵⁶ Bu dönemde açıklanan “Türkiye’nin Katılım Süreci için AB Stratejisi” katılım sürecine yeni bir ivme kazandırmayı hedeflemiştir. 4 Ocak 2010’da Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan bu strateji, müzakere sürecine politik etkenlerden bağımsız farklı bir bakış açısı getirmeyi, kamuoyunu bilgilendirmeyi ve sürece desteği arttırmayı amaçlamıştır. Bu strateji ile hem Avrupa ülkeleri kamuoylarında Türkiye ve Türkiye’nin AB üyeliği konusunda önyargılar ve eksik bilgilerden kaynaklanan tutumları değiştirilmesi, hem de AB konusundaki yanlış algılamaların ve eksik bilgilenmenin giderilmesi amaçlanmıştır. Bir taraftan siyasi iletişim devam ettirilirken, diğer taraftan medya, sivil toplum, yerel idareler ve iş çevreleriyle etkinliklerin yapılması, akademik işbirliği, sanatçı ve sporcularla birlikte çalışma ve dinler arası diyalog hedeflenmiştir.⁵⁷

“Vergilendirme” başlığı 2009 Haziran’da, “Çevre” başlığı 2009 Aralık’ta, “Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı” başlıklı fasıl ise 2010 Haziran’da açılmıştır. 2010’un ikinci yarısı ve 2011’de ise hiçbir fasıl açılmamıştır. 2011 sonu itibarıyla açılan müzakere faslı sayısı 13’te kalmıştır. Kıbrıs’ın Türkiye’yle müzakerelerde 6 faslı daha engellemeye karar vermesi ile Fransa’nın engellediği 5 ve Ek Protokol sorunu yüzünden

⁵⁵ Özdemir, 2012,a.g.e. s. 403

⁵⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası, 2002-2015 Dönemi*, İstanbul, Der Yayınları, 2016, s. 535

⁵⁷ Baykal ve Arat ,2013, a.g.e.s. 389- 390

bloke edilen 8 fasıl dikkate alındığında, 35 fasıldan 18'i siyasi nedenlerle bloke edilmiş durumdadır. Türkiye'de Anayasanın 20'den fazla maddesinde değişiklik öngören paket, 12 Eylül 2010 referandumu ile kabul edilmiştir. AB Kopenhag siyasi kriterleri ve "Yargı ve Temel Haklar" faslı çerçevesinde yapılması gereken bazı değişiklikleri içeren paket, AB 2010 İlerleme Raporunda övgüyle karşılanmıştır. 2011'de Türkiye-AB müzakerelerinde önemli bir ilerleme olmamasına rağmen, ilişkiler bağlamında üç yeni unsur ortaya çıkmıştır. Öncelikle Türkiye kamuoyunda AB ülkeleri tarafından Türkiyelilere uygulanan Schengen vizesinin kaldırılması konusunda talep gittikçe artmıştır. Son olarak da Kıbrıs'ın Temmuz 2012'den itibaren AB Bakanlar Konseyi dönem başkanlığını devralmasının Türkiye-AB ilişkileri açısından yaratacağı sorunlar, tartışılmaya başlanmıştır.⁵⁸

Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerinin coğrafi, kültürel, ekonomik ve siyasi derinliği bulunmaktadır. Keyman'a göre Türkiye-AB ilişkileri bir müttefiklik değil, karşılıklı temelde gelişen bir entegrasyon ilişkisidir. Söz konusu ilişki aynı zamanda çok boyutlu, kültürel, siyasi ve ekonomik maliyet katkısı ve getirisi yüksek sistem-dönüştürücü niteliklere sahiptir. Türkiye-AB ilişkileri; devlet-toplum/birey ilişkisini büyük oranda değiştirerek, "haklar dili" temelinde güçlendirerek yeni bir vatandaşlık anlayışı yaratmayı amaçlamaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında, AB ülkeleri Türk ekonomisinin en önemli ve birincil hareket alanını oluşturmaktadır. AB bir yandan Türkiye'nin ekonomik açıdan büyümesi ve kalkınmasına katkı sağlamakta ve aynı zamanda Türk ekonomisine kurumsal ve yasal bir temel oluşturarak, yatırımlar için risk faktörünü minimize edip ekonomik canlılık için zemin hazırlamaktadır.⁵⁹

AB'nin Türkiye konusunda vereceği karar, nasıl bir AB istediğiyle yakından ilgilidir. Politik ve özellikle askeri konulara uzak duran, kültürel homojenliği önceleyen ve kendi içinde daha az riskli bir geleceği hedefleyen AB için Türkiye, ciddi bir istikrarsızlık unsuru olabilmektedir. Öte yandan Almanya Dışişleri Bakanı Joaschka Fisher gibi bazı politikacılar Avrupa standartlarına ulaşmış bir Türkiye'nin, AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası (ODGP) için büyük katkı sağlayabileceğini ifade

⁵⁸ Baykal ve Arat ,a.g.e. s. 391

⁵⁹ Fuat Keyman, "Türkiye-AB İlişkileri, Güven ve Tam Üyelik", *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar*, (edt.) Oğuz Esen-Filiz Başkan, Ankara, Eflatun Yayınları, 2009, s. 8

etmektedir. Fischer'in sözleri, Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerinde politik kültürün ve politik unsurların belirleyiciliğinin belirtilmesi açısından önem taşımaktadır:

“Geleceğe ilişkin bir perspektifimi anlatmama izin veriniz: Belki de nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Türkiye Kopenhag Kriterleri uyarınca, çoğunluk ve azınlığın insan haklarına riayet edildiği, demokrasi ve hukuk devleti prensiplerinin geçerli olduğu bir Avrupa devleti olma yönünde gelişme başarısını gösterebilir. Böyle bir gelişmenin bütün bölgenin istikrarı ve İslam dünyasının ve özellikle de Orta Doğu'daki komşularımızın reform çabaları üzerinde hiç de abartılmayan büyük etkileri olacaktır. Böyle bir demokratik Türkiye, İslami etkiler ile aydınlanmış modern bir toplumun büyük bir devlette tezat teşkil etmediğini ortaya koyacaktır. Avrupa 1963'ten bu yana Türkiye'ye tam üyelik vaat etmiştir. ... Şayet, İslami etkilerin altında olan bir ülkeye karşı çekinceleri olduğu gerekçesiyle, Avrupa'nın 40 yıldır Türkiye'ye vermekte olduğu vaadi yerine getiremezsek, bunun için çok büyük bir bedel ödemek zorunda kalırız. Avrupa Birliği Konseyinin kararında sadece bir husus rol oynayabilir: Türk Hükümeti'nin reform politikasıyla elde edilen ilerlemelerinin değerlendirilmesi.”⁶⁰

Türkiye'nin yaklaşık elli yıllık Avrupa ile bütünleşme tarihi, 1999'dan itibaren üyelik ilişkisine dönüşmüş ve bu süreç Türkiye'deki devlet mekanizmalarının, idari ve siyasi kadrolar ile zihniyet değişimini zorunlu kılmıştır. Değişim bir yandan Türkiye'nin gelişmesi için gerekli görülürken, öte yandan değişime olan direnci de güçlendirerek paradoksal etkiler oluşturmuştur.⁶¹ AB'ye yaklaştıkça uzaklaşma durumunun yarattığı çelişkiler, daha görünür hale gelmiştir. AB bir yandan modernleşme projesi olarak görülürken, öte yandan AB'nin Türkiye modernleşme modelinin temelini oluşturan ulus-devlet yapısını, laikliği, etnik teklik ilkesini ve dış tehdit üzerine kurulu siyaseti yıprattığı öne sürülmüştür. Bununla birlikte AB ekonomik kalkınma için içinde olunması gereken bir piyasa olarak değerlendirilirken; aynı zamanda bu piyasanın Türkiye'yi sömürmek üzere tasarlandığı iddia edilmiştir. Bir yandan AB'nin insan hakları ilkeleri benimsenirken, öte yandan bu hakların devlet otoritesini sınırlar endişesi dile getirilmiştir.⁶² Türkiye vatandaşları AB'nin olumlu imgelerine karşı giderek daha az güven duymaktadır. Örneğin; AB'nin bir barış bölgesi olduğunu düşünenlerin oranı 2007'de %27 iken 2008'de %16'ya, kültürel çeşitlilik olduğunu düşünenlerin oranı %17'den %10'a düşmüştür. Ulusoy 'a göre temel sorun; insan hakları konusundaki

⁶⁰ Bertelsmann Forumu, 9 Ocak 2004 <http://arsiv.ntv.com.tr/news/251880.asp> (Erişim tarihi: 13.04.2015)

⁶¹ Beril Dedeoğlu, “Türkiye’de AB Karşıtlığı-Küreselleşme Karşıtlığı İlişkisi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 28 (Kış 2011), s.103

⁶² Dedeoğlu, a.g.e., s. 92

çağdaş gelişmelerin özellikle de AB bağlamında ortaya çıkan yeni transnasyonal hukuk ve devlet anlayışının, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi müktesebatı ve dayandığı güçlü ulus devlet anlayışıyla çoğu kez uyuşmamasından kaynaklanmaktadır.⁶³ Türkiye'nin AB üyelik sürecinin bulanıklaşmasında 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve belgesinin özel bir yeri bulunmaktadır. Bu belgede üyelik sürecinin ucunun açık olduğu belirtilmiş, üye olursa dahi bazı hayati noktalarda “daimi derogasyonlarla”⁶⁴ üyelik hakkının daha önceki üyelik karakterinden farklı uygulanabilme ihtimalinin olduğu vurgulanmıştır. Kişilerin serbest dolaşımının olmaması ve AB fonlarından para almama ihtimalinin olması, AB'nin çekiciliğini azaltmaktadır.⁶⁵

AB geniş kapsamlı bir dönüştürme/demokratikleşme siyaseti uygulayarak, etkili bir itme çekme dengesi oluşturmuştur. İtme açısından yaklaşıldığında, AB demokrasi anlayışını geliştirmiş ve aday ülkelerden bu bağlamdaki beklentilerini arttırmıştır. Bununla birlikte, AB katı bir denetleme mekanizması ile aday ülkelerin disipline edilmesini sağlamıştır. Şartları yerine getirdikleri takdirde ödülün büyük olacağına inanan iktidar sahipleri, kendi iktidARLARINI tehlikeye atabileceklerini bile bile bu sürece sarılmışlardır. Öte yandan, süreç dışında kalmanın maliyetinin yüksek olması da bu bağlamda önemli rol oynamıştır. Yapılan araştırmalar tam üyelik perspektifinin net bir şekilde verilmesinin tarafların motivasyonu üzerinde temel belirleyen olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sürecin liyakat esasına dayalı ve tutarlı olmasının da önemi üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin üyelik sürecine bakıldığında bir taraftan tam üyelik perspektifinin bulandığını, yani itme-çekme dengesinin çekme boyutunun zedelendiğini, diğer taraftan itme boyutunun güç kazandığı görülmektedir. Bu süreçte, AB'nin Türkiye'den beklentileri artmış ve aynı zamanda şartlılık mekanizması daha karmaşık ve meşakkatli bir hal almıştır.⁶⁶ Türkiye-AB ilişkileri, karmaşık ve çok boyutlu bir yapı arz etmektedir. Bu boyutlar aynı zamanda birbiri ile bağlantılı ve

⁶³ Kıvanç Ulusoy, “Turkey and the EU: Democratization, Civil-Military Relations and the Cyprus Issue”, *Insight Turkey*, Cilt 10, No 4, 2008, s. 53

⁶⁴ Belirli bir Avrupa Birliği mevzuatının veya AB mevzuatının bazı hükümlerinin, üye devletler veya aday ülkeler tarafından üstlenilmesine ve uygulanmasına getirilen istisnalardır (Temel AB Terimleri, AB Birliği Bakanlığı, http://www.ab.gov.tr/files/rehber/10_rehber.pdf (erişim tarihi: 14.09.2017))

⁶⁵ Ali Resul Usul, “Avrupa Birliği'nin Demokrasi /Siyasi Şartlılığında Çekme-İtme Dengesi ve Bu Dengenin Bozulması” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 17 (Bahar 2008), s. 120

⁶⁶ Usul, a.g.e., s. 120-121

etkileşim içindedir. Türkiye, AB adayı bir ülke olarak AB'nin siyasi, ekonomik ve diğer teknik şartlarını yerine getirmeyi taahhüt ederek; AB ile kendi arasında asimetrik bir ilişki kurmuştur. Devletlerin devlet dışı aktörlerin iradelerine göre hareket etmeleri ve bu şekilde egemenliklerini paylaşmaları, uluslararası ortamda çok sık görülen bir durum değildir. Bu bağlamda üstünde durulması gereken ilk konu, Türkiye'nin AB üyeliğinin şartlılığına ya da koşulluğuna ne ölçüde uymaya çalıştığıdır.⁶⁷ Bunlarla birlikte Türkiye-AB ülkeleri arasında gelişmiş ekonomik ve ulusötesi sivil toplum ilişkileri de bulunmaktadır. Türkiye, toplam ticaretinin nerdeyse yarısını AB üyesi ülkelerle yaparken; Türkiye'deki doğudan yabancı yatırımların üçte ikisi de Avrupa kaynaklıdır. Türkiye hem devlet hem sivil toplum açısından hemen hemen bütün Avrupa kurumlarına üye iken ve Avrupa devletler sisteminin bir parçası iken, Türk sivil toplum örgütleri de en çok Avrupa sivil toplum örgütleri ile ilişki içindedir.⁶⁸

2010 yılında Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir konu da Nabucco Hattı olmuştur. Bu hat ile Orta Asya'dan, Türkiye, Bulgaristan ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya gaz taşınması hedeflenmektedir. Avusturya'ya ulaştırılacak gazın buradan Orta ve Batı Avrupa'ya taşınması öngörülmektedir.⁶⁹ 2013 yılına girildiğinde Türkiye'nin AB üyelik süreci fiilen donmuş durumdadır. 2005 yılı itibariyle başlayan müzakerelerde 35 fasıldan yalnızca 13'ü açılmıştır ve onlardan yalnızca biri geçici olarak kapatılmıştır. Bu yıl zarfında AB içinde yeni faslın açılmasına yönelik olumsuz tavırların yumuşamasında, Erdoğan'ın 30 Eylül tarihinde açıkladığı demokratikleşme paketi etkili olmuştur. 5 Kasım 2013 tarihinde Brüksel'de düzenlenen hükümetler arası konferansta 22. Fasıl yeniden açılmıştır.⁷⁰ Birçok AB ülkesinde çeşitli mahkeme kararlarına rağmen AB'nin hala seyahat ve oturma için vize muafiyetini yürürlüğe koymamasının ana nedeni, Türkiye'nin AB ile Mültecilerin Geri Kabulü Antlaşması'nı imzalamaması olarak gösterilmektedir. Her ne kadar bu anlaşma Türkiye tarafından Haziran 2012'de parafe edilmişse de Türkiye bu anlaşmanın vize muafiyetiyle aynı

⁶⁷ Ali Resul Usul, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri" *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (edt). Mesut Özcan, Burhanettin Duran, Kemal İnät, Ankara, SETA Yayınları, 2010, s. 206

⁶⁸ Usul, 2010, a.g.e., s. 205-206

⁶⁹ Usul, 2010, a.g.e., s. 218

⁷⁰ 2013'te Türkiye, SETA Analiz Aralık 2013 Yılmaz Ensaroğlu, Hatem Ete, Bekir Gür, Erdal Tanas Karagöl, Ufuk Ulutaş, s. 134-135.

zamanda yürürlüğe girmesi için ısrar etmektedir. AB üyesi ülkeler son yıllarda özellikle Suriyeli göçmenlerin Türkiye üzerinde Avrupa'ya göç etmelerinden endişe duyarak, Türkiye'nin AB ile olan Geri Kabul Anlaşması'nı bir an önce uygulamak için baskı yapmaktadır. İki taraf anlaşarak 16 Aralık tarihinde anlaşmayı imzalamıştır. Varılan anlaşmaya göre, Türkiye anlaşmayı zaman geçirmeden uygulamaya koyacak; buna karşılık AB de Türkiye vatandaşlarına uyguladığı vizeleri kademeli olarak kaldıracaktır.⁷¹

2013 yılına girildiğinde Türkiye AB'nin altıncı, AB ise Türkiye'nin birinci dış ticaret ortağıdır. Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlarda ve teknolojik sermayede en büyük oran, AB ülkelerine aittir. AB ile ticari ve ekonomik ilişkilerin yoğunluğuna rağmen, Gümrük Birliği'nin gerekliliği daha fazla tartışılmaya başlamıştır. Türkiye ve AB Komisyonu'nun talebiyle Dünya Bankası tarafından yürütülen araştırmanın ilk sonuçlarına göre, Gümrük Birliği karşılıklı ticaretin yoğunluğuna, niteliğine ve kapsamına büyük bir katkıda bulunamamıştır. Öte yandan, Türkiye'nin AB ile olan dış ticaret açığı, Gümrük Birliği rejimi altında daha da artmaktadır.⁷² Eurobarometer araştırmalarına göre Türk kamuoyunda AB üyeliği için destek 2005 yılında %80'lere varmışken; 2010 yılında %42'ye kadar düşmüştür. Giray'a göre bu durumun ardında iki neden bulunmaktadır. İlki AB içinde Türkiye karşı oluşan güçlü muhalefet iken; diğeri ise Türkiye'nin özgüveninin artmasıdır. Özellikle müzakere sürecinde Türkiye'ye karşı oluşan çifte standartlı yaklaşımlar, müzakere başlıklarının bazı ülkeler tarafından bloke edilmesi gibi nedenler, kamuoyunda Türkiye bütün şartları yerine getirirse de AB'ye üye olamayacağı kanısını uyandırmıştır. 2011 yılında yapılan Transatlantik Araştırmalar çalışmasında TDP ile ilgili sorulan sorulara verilen cevaplar, AB şüphesiz sadece iç politikada değil, dış politika bazında da etkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin AB'den ziyade Ortadoğu ülkeleriyle dış politikada beraber hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir. Kamuoyunda oluşan AB karşıtlığının, aynı zamanda hükümetin AB'ye yönelik politikalarını etkilediği iddia

⁷¹ 2013'te Türkiye, SETA Analiz Aralık 2013 Yılmaz Ensaroğlu, Hatem Ete, Bekir Gür, Erdal Tanas Karagöl, Ufuk Ulutaş, s. 136

⁷² "AB'nin Türkiye'de Gümrük Birliği Vurgunu", *Habertürk*, 7 Kasım 2013, <http://www.haberturk.com/tv/haber/892109-abnin-turkiyede-gumruk-birligi-vurgunu/0> (erişim tarihi: 04.05.2015)

edilmektedir.⁷³ 2013 yılında Türkiye AB ilişkilerinde bir diğer önemli gelişme; AK parti müşahit üye olarak bağlı bulunduğu Hristiyan Demokrat ağırlıklı Avrupa Halkları Partisi grubundan ayrılarak İngiliz Muhafazakar Partisi'nin başını çektiği Avrupa Muhafazakarları ve Reformcuları İttifakına katılmasıdır. Bu durum Türkiye'nin AB politikalarında bir değişimin habercisi olarak yorumlanmıştır; çünkü yeni üye olunan grup AB'nin derinleşmesi fikrine karşılık bölgesel farklılıkların ve ulus devlet egemenliğinin korunmasına vurgu yaparak, daha gevşek bir AB bütünleşmesini savunmaktadır.⁷⁴ Başbakan'ın Moskova ziyaretinde Türkiye'nin kabul edilmemesi durumunda; AB'ye alternatif olarak Şanghay işbirliği Teşkilatı'na girebileceğini tekrarlaması⁷⁵, Türkiye'nin AB politikaları için soru işareti oluşturmuştur. O dönem AB Bakanı Egemen Bağış da bu durumu teyit ederek, Türkiye AB ilişkilerinin daha çok Norveç 'e benzeyeceğini ileri sürmüştür.⁷⁶

Ak Parti'ye reform sürecini yavaşlatması nedeniyle eleştiriler yapılmakla birlikte, Kösebalaban'a göre bu sürece en büyük zararı Avrupa kaynaklı siyasi gelişmeler vermiştir. Başta Sarkozy ve Merkel olmak üzere Avrupalı liderler, Türkiye'nin Avrupa'ya ait olmadığını ve tam üyelik yerine "imtiyazlı ortaklık" farklı üyelik alternatifleriyle yetinmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Hollanda seçimlerinde aşırı sağ kanadın liderliğindeki Özgürlük Partisi kendisini açık bir şekilde Müslüman düşmanı olarak tanımlamıştır. Yapılan seçimde, söz konusu parti 1,5 milyondan fazla oy alarak üçüncü parti olmuş, 150 sandalyeli parlamentoda koltuk sayısını 9'dan 24'e çıkarmıştır. Avrupa'da gittikçe artan İslam düşmanlığı, Avrupa'nın başka ülkelerinde de etkisini göstermiştir. İsviçre'de minarelerin yasaklanmasına yönelik referandum üçte iki çoğunluk oyuyla kabul görmüştür. Bu ülkede Müslüman azınlık çok az sayıdadır ve ülkede sadece dört minare bulunmaktadır. Londra'da ise 50.000 dilekçe alındığı gerekçesiyle yerel otoriteler büyük camii yapımını yasaklamıştır. Bu bağlamda, AB'nin

⁷³ Sadık Giray "New Wave in Turkish-EU Relations: Politicizing Euroskepticism or Exploring Turkey's Eurasian Options?", *Ortadoğu Analiz*, Mart 2013, Cilt 5, sayı: 51, s. 81-82

⁷⁴ 2013'te Dış Politika, *SETA Analiz*, Şubat 2014, Sayı: 85, s. 27, <http://trdocz.com/doc/184176/d%C4%B1%C5%9F-politika>

⁷⁵ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22448548.asp> Şangay Beşlisi'ne alın AB'yi unutam', 26 Ocak 2013, (erişim tarihi: 04.05.2015)

⁷⁶ <http://www.milliyet.com.tr/-norvec-modeli-ornek-alinabilir-/dunya/dunyadetay/26.04.2013/1698692/default.htm> (erişim tarihi: 04.05.2015)

Türkiye hakkında tereddütlü ve çelişkili yaklaşımı, TDP'nin yeniden tanımlaması sonucunu doğurmuştur.⁷⁷ ABD Savunma Bakanı Robert Gates, “*Türkiye’nin Avrupa istikametinin dışında yeni bir yörüngeye oturmaya başlayan dış politikasının temel nedeni, AB’nin Türkiye’yi reddetmesidir*” açıklamasını yapmıştır.⁷⁸

Adaylık sürecinden kısa bir zaman içerisinde iktidara gelip Türkiye-AB ilişkilerinin yönlendiricisi partisi olan Ak Parti’nin AB yaklaşımı, farklı dönemlerde değişkenlik gösteren bir görünüm sergilemektedir. Ak Parti, kurulduğu süreçte Milli Görüş hareketinden farklılığını vurgulayabilmek ve iç ve dış meşruiyetini sağlayabilmek için yoğun bir şekilde AB yanlısı bir tutum sergilemiştir. Bu yönelimde 2005 itibarıyla bir kırılma yaşanmış ve bu durum Tezcan ve Aras’a göre büyük ölçüde Kıbrıs sorunundan ve müzakere sürecinin AB tarafından engellenmesinden kaynaklanmıştır. Ak Parti ise meşruiyet endişenin kaybolmasıyla bu süreç içinde AB’ye karşı farklı bir tutuma yönelmiştir. Kopenhag Kriterleri’ni Ankara Kriterleri olarak değerlendirme, ekonomik açıdan Avrupa’dan daha iyi olunduğunun belirtilmesi, AB dışındaki bölgesel örgütlenmelerin AB’ye alternatif olarak sunulması, ilerleme raporlarının doğruyu yansıtmadığı düşüncesinin oluşturulması, Ak Parti’nin AP içindeki AECR (Avrupa Muhafazakarlar ve Reformcular İttifakı)’ye katılması bu dönem Ak Parti’nin AB politikasının belirli başlı özellikleridir.⁷⁹ Avrupa bütünleşmesine karşıtlığı ve muhalefeti anlatan “euroseptisizm”⁸⁰, siyaset bilimi literatüründe ilk defa 1998 yılında Paul Taggart kullanılarak “*Avrupa bütünleşme sürecine kesin ve koşulsuz*

⁷⁷ Kösebalaban, a.g.e. s. 304-306

⁷⁸ “Gates says EU pushed Turkey away” *Wall Street Journal*, 10 Haziran 2010 <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703890904575296900180727936> (erişim tarihi: 13.04.2015)

⁷⁹ Ercümet Tezcan ve İlhan Aras “ Adalet ve Kalkınma Partisi’nde Euroseptisizm: Avrupa Birliği Desteği’nin Eleştiriye Dönüşümü” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 11, Sayı 41, 2015, s. 28

⁸⁰ Türkiye’de Avrupa Üzerine şüpheli perspektiften yazılmış makalelerde iki temel kavram karşımıza çıkmaktadır: Tanzimat ve Sevr Sendromları. Bu iki kavram farklı olmakla birlikte, her ikisi de Batı ve Avrupa’ya karşı duyulan güvensizlikten, Batı’nın Türkiye’ye karşı gizli ve kötü niyetler beslediği yargısından ve bu kötücül Batı karşısında kendini koruma güdüsünden kaynaklanmaktadır. Tanzimat sendromu azınlıklar, azınlık hakları, kolektif haklar, genel manada hak kavramı ile ilgilidir. Tanzimat döneminde özellikle azınlıklara sağlanan haklar istismar edilerek Osmanlı’nın daha çabuk yıkılmasına yol açmıştır yargısına dayanmaktadır. Sevr sendromu ise Avrupalıların genel niyetinin Türkleri Hristiyan topraklarından sürüp, geldikleri Uzak Asya’ya göndermek olduğuna dayanmaktadır. (Hakan Yılmaz, “Türkiye’de Avrupa Şüpheli” Siyasi Seçkinler ve Kamuoyundaki Eğilimler”, içinde Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar, (edt). Oğuz Esen, Filiz Başkan, Ankara, Eflatun Yayınları, 2009, s. 64-65)

muhalafet yapmayı kapsamanın yanı sıra, koşullu muhalafet fikri” olarak tanımlanmıştır.⁸¹ Paul Taggart ve Ales Szczerbiak, 2001 yılında siyasi partileri inceledikleri çalışmalarında sert ve yumuşak “euroseptisizm” ayrımı getirerek tipolojilerini geliştirmişlerdir. Bu bağlamda “sert euroseptisizmi” *“Avrupa’nın siyasi ve ekonomik bütünleşme sürecinin tamamen reddedilmesi ve ülkenin AB’ye katılmasına veya AB üyesi olarak kalmasına muhalafet”*; “yumuşak euroseptisizmi” ise, *“Avrupa bütünleşmesine koşullu muhalafet olarak desteklenmesi”* olarak belirtmişlerdir. Daha başka bir ifadeyle, sert euroseptisizmin AB’ye yaklaşımı “Hayır” iken, yumuşak euroseptisizmin AB’ye yaklaşımı ise “Evet, ama...” şeklinde açıklanmıştır.⁸² Bu bağlamda, 2002-2005 döneminde Ak Parti’de baskın şekilde gözlemlenen AB yanlısı tutum, 2005 sonrası dönemde yerini yumuşak euroseptisizme bırakmış ve özellikle 2010 sonrası dönemde partinin yumuşak euroseptik duruşu daha belirgin bir hale dönüşmüştür. Tezcan ve Aras’a göre sert euroseptiklerin AB’yi tamamen reddetmelerinin büyük ölçüde müdahalede bulunulamayacak bir alan olarak değerlendirmek mümkün olmakla birlikte, yumuşak euroseptiklerin AB’ye karşı yönelik olan eleştirilerini de göz önünde bulundurmak, AB’nin euroseptisizminin beslenmesiyle sonuç bulmaktadır. Bu durumda euroseptikleri dışlamaktan ziyade onlara söz hakkı verilip alan yaratılırsa, AB bütünleşmesinin daha sağlıklı ilerlemesi için güzel bir adım olacaktır. Bu durumun tahlil edilebileceği bir alan da Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri olacaktır.⁸³ Başkan’a göre Ak Parti’nin AB ile ilgili söylemini “Avrupa şüpheciliği” kavramı ile açıklamak pek mümkün değildir; çünkü içinden çıktığı Milli Görüş Geleneği AB’yi “Hristiyan Kulübü” olarak görüp tamamıyla reddederken, Ak Parti kurulduğu andan itibaren AB üyeliğinin güçlü bir savunucusu olmuştur. Başkan, Ak Parti’yi hem yapmış olduğu reformlar hem de AB’yi Türkiye’nin ulusal çıkarları için bir tehdit olarak değil Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve idari seviyesini artıracak bir

⁸¹ Paul Taggart, “A Touchstone of Dissent: Eurosepticism in Contemporary Western European Party System”, *European Journal of Political Research*, Cilt33, Sayı. 3, Nisan 1998, s. 366

⁸² Paul Taggart, Aleks Szczerbiak, “Parties, Positions and Europe: Eurosepticism in the EU Candidate States of Central ve Eastern Europe”, *SEI Working Paper* no: 46/Opposing Europe Research Network Working Paper no:2, Sussex European Institute, Brighton, Mayıs 2001

⁸³ Tezcan ve Aras, a.g.m., s. 28-29

siyasi model olarak görmesi nedeniyle “Avrupa heveslisi”(Euroenthusiast) olarak değerlendirmenin mümkün olduğunu belirtmektedir.⁸⁴

Ak Parti, İslam ve liberalizm gibi iki unsurdan aynı anda etkilenerek bir sentez oluşturmuştur. İslam ve liberalizm arasındaki denge, AB üyelik sürecinin geleceğine göre değişebilecektir. Üyelik süreci devam ediyor olmakla birlikte, bu sürecin ilerleyişi fazla iyimser olmaya izin vermemektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrasında yaşadığı kimlik krizi gibi, AB sürecinin iflasından sonra da benzer bir sürece girmesi muhtemel gözükmemektedir. ABD Başkanı Obama, “Corriere della Sera”ye verdiği mülakatta bu gerçeği şu şekilde ifade etmektedir: “ AB’nin müzakerelerde alacağı tutum, Türk insanının Avrupa hakkındaki imajını oluşturacaktır. Eğer kendilerini Avrupa ailesinin bir ferdi gibi görmezlerse, kendilerine başka yerlerde yeni müttefikler ve ortaklıklar arayacaklardır.” Bu takdirde, Türkiye’nin yönünü daha fazla Orta Doğu’ya dönebileceği, fakat daha az demokratik ve liberal bir Türkiye’nin Orta Doğu rekabetinde fazla şansının da bulunmayacağı belirtilmektedir. Türkiye’nin elinde, Orta Doğu’daki rakiplerinin sahip oldukları dil, mezhep, petrol ya da kayıtsız süper güç desteği gibi avantajlar yerine, İslam ve liberal demokrasi sentezinden kaynaklanan bir güç bulunmaktadır.⁸⁵ Türkiye-AB ilişkilerinde bir güven bunalımı yaşanmaktadır. Keyman bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Ne Türkiye’de AB’ye karşı “hakkaniyet olarak adaletli hareket etme ekseninde bir güven” var ne de AB’de Türkiye’nin “dönüşebileceğine dönük bir güven” var.”⁸⁶ Karşılıklı güvensizlik ilişkinin “muğlâklık, belirsizlik ve güvenlik” çerçevesinde oluşmasına yol açmaktadır. Bu ortamda bir yandan AB ülkelerinde Türkiye’nin tam üyeliğine destek düşmekte ve aynı zamanda Türkiye’yi Avrupa’dan dışlamayı amaçlayan kültürel köktenci ve yabancı düşmanı söylem güçlenmektedir. Diğer yandan ise Türkiye’de AB üyeliğine verilen toplumsal destekte sürekli bir düşüş yaşanmakta ve aynı zamanda Avrupa şüpheciliğine

⁸⁴ Filiz Başkan , “Siyasi Partilerin Avrupa Birliği Söylemleri”, *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, (edt.) Oğuz Esen, Filiz Başkan, Ankara, Eflatun Yayınları, 2009, s. 98-99

⁸⁵ Kösebalaban, 2014, a.g.e., s. 369-370

⁸⁶ Keyman, 2009, a.g.e.s. 15

dayalı tepkici milliyetçiliğin gücü artmaktadır. Keyman Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan bu süreci “kısır döngü, şizofreni ve güven bunalımı” olarak adlandırmaktadır.⁸⁷

2.3.3 İlişkilerde Yaşanan Duraksamanın Nedenlerinin Analiz Edilmesi

2.3.3.1 “İmtiyazlı Ortaklık” Söylemi ve Türk Kimliğinin Sorgulanması

Kesin bir tanımı ve hukuki bir karşılığı olmamakla birlikte, “ imtiyazlı ortaklık” söyleminin kabaca AB’yle üyelik dışı ilişki biçimlerini ifade ettiğini ve üyelik söz konusu olmaksızın AB’yle ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi anlamına geldiğini söylemek mümkündür. İmtiyazlı ortaklık kavramı özellikle Fransa, Almanya ve Avusturya’da siyasi demeç ve açıklamalarda yer alarak, kamuoyunda daha tartışılır hale gelmiştir. Bu kavram ilk kez, Fransa eski cumhurbaşkanı Valery Giscard d’Estaing tarafından, Türkiye ile olan ilişkinin AB tarafından bu bağlam altında kurumsallaşması neticesinde ortaya çıkmıştır. “Avrupa için tehlikeleri ve Türkiye için olası katılım sonunda meydana gelebilecek sorunları en aza indirmek” amacıyla ortaya atıldığı ifade edilmiştir. İmtiyazlı ortaklık söylemi çerçevesinde, Türkiye’yi mevcut AB kurumlarına dâhil etmeden yeni kurumlar arayıcılığıyla AB’ye bağlama, çeşitli alanlarda- ekonomi, siyaset, savunma- işbirliğinin derinleştirilmesi, özellikle güvenlik ve savunma alanında Türkiye’nin karar alma mekanizmalarına dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürenler de olmuştur. Bununla birlikte, üyelik gerçekleşse de, örneğin Ortak Tarım Politikası ve kişilerin serbest dolaşımı gibi konularda sürekli kuraldan sapmaların uygulanmasını hedefleyen bir ara statü olarak da ifade edilmektedir. Genel olarak destekleyicileri tarafından “hiç yoktan iyidir” şeklinde özetlenebilecek olan imtiyazlı ortaklık söyleminde, tam üyelik yerine farklı modellere göre gerçekleştirilecek olan bu bütünleşme modelinin daha iyi bir çözüm olacağı iddia edilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu statünün tam üyeliğe aykırı bir durum olmadığını öne süren ve bu statüyü, nihai hedefe gidilirken aşılması gereken bir basamak olarak da gören yaklaşımlar mevcuttur. Bu kavrama daha çok Fransa, Almanya ve Avusturya’daki beyanlarda rastlanmakla birlikte; imtiyazlı ortaklık söylemini şu şekilde özetlemek mümkündür:

“ - 1999 Helsinki Zirvesinden sonra dile getirilmiş ve 2004’den itibaren yaygınlaşmıştır.

⁸⁷ Keyman, 2009, a.g.e.s. 16

- Temel olarak Türkiye'nin AB'ye üye olmamasını; fakat bununla birlikte AB ile olan bağlarının tümüyle koparılmamasını hedeflemektedir.
- İmtiyazlı ortaklığı sağlama yöntemleri üzerinde tam bir görüş birliği mevcut değildir.
- Hangi imtiyazların ya da ilave ortaklıkların kapsam dahilinde olacağı açık olmamakla birlikte, Gümrük Birliği imtiyazlı ortaklık söyleminin önemli bir parçası olarak görülerek sıkı bir ekonomik bütünleşmeyi ifade etmektedir.
- Finansal destek karşılığında, Türkiye'den güvenlik (askeri güvenlik, uluslararası terörizm vb.) konularında katı talep edilmesi söz konusu olabilecektir.
- Kişilerin veya işçilerin serbest dolaşımın engellenmesi önerilebilecektir.

2012 yılında, Almanya'nın Türkiye'ye "Kısmi Üyelik" adı verilen bir seçenek daha teklif ettiği öne sürülmektedir. Bu kavramla "Türkiye'nin AB liderler zirvesine davet edilmesi", "AB'nin uluslararası alanda düzenleyeceği savunma ve insani yardım amaçlı operasyonlara Türkiye'nin daha etkin katılımı", "Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansı'na Entegrasyon" gibi bir dizi konu ifade edilmektedir."⁸⁸

"İmtiyazlı Ortaklık" seçeneği genel manada, Türkiye ve AB üyesi ülkelerin kamuoylarının tepkisini ölçmek adına kullanılan bir araç olarak da ele alınmaktadır.⁸⁹ Münevver Cebeci'ye göre AB "ilerletilmiş statü" gibi üçüncü ülkelere yönelik politikalarında kavramların içini boş bırakarak, kendileri için elverişli bir belirsizlik oluşturmaktadır. Bu sayede AB, istediğinde politikalara ekleme yapabilmekte ve istediğinde de çıkarabilmektedir. Daha başka bir ifadeyle, üçüncü ülkelere ne verip vermeyeceğini kendisi belirlemektedir.⁹⁰ Afacan'a göre "İmtiyazlı Ortaklık" seçeneği, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını istemeyen ama ilişkileri tamamen koparma gönüllüsü de olmayan-çıkarlarını zedelediği için- devletin merkez ve aşırı sağ grupları tarafından ortaya atılan bir seçenek olarak gözükmektedir.⁹¹ Türkiye'nin Birliğe tam üye olması AB karar alma süreçlerinde yer almasına neden olacaktır. Bu durum Almanya'dan sonra en fazla nüfusa sahip olan Türkiye'nin, Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi'nde güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmasına ve özellikle nitelikli

⁸⁸ Baykal, 2013,a.g.e.s. 339-340

⁸⁹ Erhan Akdemir, "İmtiyazlı ortaklığın değerlendirilmesi" <http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/4926/sayfa/2007/2/12/20.xhtml> (erişim tarihi: 25.10.2016)

⁹⁰ Münevver Cebeci, *Mülakat*, 27 Şubat 2015'ten akt. Ekrem Yaşar Akçay, Türkiye-AB ilişkileri ve "İmtiyazlı Ortaklık" Meselesi, İmaj Yayınevi, Ankara, 2016, s. 23

⁹¹ İsa Afacan, "European Union and Turkey: Converging Interests Seperate Paths?" http://www.academia.edu/4255329/European_Union_and_Turkey_converging_interests_separate_paths - Turkish Review Vol 3-3 , (erişim tarihi: 25.10.2016)

çoğunlukla alınacak kararlarda Türkiye'nin etkili olma sonucunu doğuracaktır.⁹² Bu yüzden AB'nin mevcut yapısının işleyişinin ve kurumlarının hâlihazır durumda Türkiye'nin tam üyeliğini hazmedemeyeceği öne sürülerek, "İmtiyazlı Ortaklık" seçeneği üzerinde ısrar edilmektedir.⁹³ Bununla birlikte, "İmtiyazlı Ortaklık" seçeneği genişleme yorgunluğu kavramı ile birlikte de değerlendirmek mümkündür. AB'nin 1 Mayıs 2004 ve 1 Ocak 2007'de 12 üye kabul etmesiyle üye sayısı 27'e çıkmış, yeni üyelerin ekonomik açıdan birliğe uyum sağlamak zorlanmaları ve AB'nin bu üyelere katkı sağlamak zorunda kalması AB'de "genişleme yorgunluğu" olarak adlandırılan genişleme konusunda bir isteksizliğin oluşmasına neden olmuştur. AB yaşadığı bu yorgunluğun Türkiye gibi nüfusu fazla, kültürel açıdan farklı bir devletin katılımı ile daha da artacağını iddia etmektedirler.⁹⁴

"İmtiyazlı Ortaklık" gibi bir seçeneğin AB müktesebatında olmadığı ve AB'nin daha önce hiçbir ülke ile bu tür ortaklıklara girmediğine dair tartışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda İsviçre ve Tunus örnek olarak verilebilmektedir. AB İsviçre ile 1972 yılında bir STA (Serbest Ticaret Antlaşması) imzalamış ve Birlik pazarını İsviçre malları için açmıştır. AB ve İsviçre arasındaki ilişki malların serbest dolaşımını kapsarken; işçilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı kapsam dışında bulunmaktadır. AB Tunus ile de 19 Kasım 2012'de İmtiyazlı Ortaklık Anlaşması imzalamış bulunmaktadır.⁹⁵ Bu anlaşma, AB'nin bir üçüncü ülke "İmtiyazlı Ortaklık" adı altında imzaladığı tek antlaşmadır. AB bu antlaşma ile "Arap Baharı" sonrasında Tunus'taki demokratik dönüşüme yardım etmek ve iki taraf arasında bazı alanlarda işbirliğini arttırmayı hedeflemiştir.⁹⁶ Burak Tangör "İmtiyazlı Ortaklık" seçeneğini taraflar arasında daha eşit ve dengeli bir model olarak görmektedir. Tangör'e göre hâlihazırda kalıcı kısıtlamalar nedeniyle Türkiye'nin AB üyeliğini elde etmesi zor gözükmektedir. 3 Ekim 2005'te ortaya konulan Müzakere Çerçeve Belgesi bu durumu teyit etmektedir. Birlik içinde üye sayısı arttıkça siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal

⁹² Rıdvan Karluk ve Özgür Tonus, "Avrupa Birliği Genişleme Perspektifinde Türkiye'nin Yeri", *Türkiye İktisat Kongresi*, 5-9 Mayıs 2004, s. 17'den akt. Akçay, 2016, s. 29

⁹³ Akçay, a.g.e., s. 29

⁹⁴ Akçay, a.g.e., s. 35

⁹⁵ Akçay, a.g.e., s. 38

⁹⁶ <https://onedio.com/haber/ab-den-tunus-a-imtiyazli-ortaklik-onerisi-29251> (erişim tarihi: 27.10.2016)

karakterler farklılıklar göstermektedir. Lizbon Antlaşması'nda da Tangör'e göre tam üye algısında bir değişim yaşanmıştır. Artık bütün politikaları benimseyen bir tam üye yerini, belli sektörlerde yer alan ama aynı zamanda belli sektörlerin dışında kalan bir tam üye seçeneğine bırakmıştır.⁹⁷

Türkiye'yi AB içinde istemeyen devletler "İmtiyazlı Ortaklık" seçeneğini ileri sürerken, genelde kimlik konusu üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşıma göre Türkiye'nin AB üye olması ile Avrupa kimliğini kaybedecek ve bu durumda AB'nin birlik ve beraberliğini sağlayan değerler yok olacaktır. Bu bağlamda Avrupa kimliği⁹⁸ iki boyutlu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir yandan Avrupa kimliği demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi değerleri ihtiva eden bir unsur olarak görülmekte; diğer yandan ise bu evrensel normların ötesinde kültürel değerleri de kapsamaktadır. Bu kültürel değerlerin en önemlisi olarak karşımıza Hristiyanlık çıkmaktadır.⁹⁹ Meltem Müftüler Baç, Avrupa'nın kültür ve kimlik tanımlamasını Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasında en büyük engellerden biri olarak gördüğünü ifade etmektedir.¹⁰⁰ Bu bağlamda hâlihazırda AB içerisinde kültürel kimlik temelinde bir Avrupalılık oluşturulmaya çalışıldığı iddia edilmektedir. Bunu yaparken de, tarihsel düşmanlıklar ve önyargılar- özellikle Türklere karşı- temelinde popülist bir yöntem kullanılmaktadır. Fakat şu an da AB içerisindeki çeşitlilik bile böyle bir kültürel kimlik tanımlamasına izin vermemektedir. Doğu Avrupa'nın Akdeniz'den, Akdeniz'in Kuzey Avrupa'dan kültürel olarak çok farkları bulunduğu açıktır.¹⁰¹

AB'de 2000'li yıllarda muhafazakâr ve yabancı karşıtı hükümetlerin yükselişi, AB mantığından kopuşu simgelemiştir. Bu dönemde çoğu ülkede milliyetçi sağ ve sol iktidara gelmiştir. Avrupa bütünleşmesinin çözmeye amaçladığı milliyetçilik sorunu Avrupa'ya geri dönmüş olmuştur. Bütünleşme konusunda ilerici atılımların öncülüğünü

⁹⁷ Burak Tangör,, *Mülakat*, 11 Şubat 2015'den akt. Akçay, a.g.e., s. 41-42

⁹⁸ Burak Erdenir, *Avrupa Kimliği Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2005, s. 103

⁹⁹ Hüsamet'in İnanç, *AB Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, 2. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2010, s. 145-151

¹⁰⁰ Meltem Müftüler Baç, "Turkey's Accession to the European Union: Does Culture and Identity Play a Role", *Ankara Review of European Studies*, C. 6, S. 2, Güz 2007, s. 31-50

¹⁰¹ Özdemir, 2012, a.g.e., s. 405

yapan BENELUX ülkelerinden Hollanda'da da bu eğilim ağır basmıştır. Geert Wilders'in AB, İslam ve göçmen karşıtı olan Özgürlük Partisi 2010 seçimlerinde en çok oyu alan üçüncü parti olmuştur. Bununla birlikte, Hollanda 2005 referandumunda Avrupa anayasasını %62'lik bir oranla reddetmiştir. Hem Hollanda'da hem de genel olarak Avrupa'da bütünleşme karşıtlığının yükselişe geçmesinde 2004 genişlemesi büyük ölçüde etkili olmuştur. Yeni katılan ülkelere yapılan yardımlar sebebiyle maliyetlerin ve bununla birlikte yeni üye ülkelerden gelen göç nedeniyle iş bulma konusunda rekabetin artması, yabancı karşıtlığının yükselmesine neden olmuştur. 2004 genişlemesi ve 2010 krizi yeni maliyetler oluşturarak, Avrupa mantığının daha fazla zarar görmesine neden olmuştur. Halk, kendi ülkelerini ilgilendirmediklerini düşündükleri genişleme ve ekonomik kriz konularından kaynaklanan maliyetleri üstlenme konusunda istekli davranmamaktadır. Bu isteksizliğin oluşturulmak istenen Avrupa halkları dayanışmasına olumsuz yansımaları iki düzeyde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak, AB'ye ve genişleme politikasına karşıtlığın ve ikinci olarak da toplumsal düzeyde yabancı düşmanlığının artmasıdır. Bu sorunlardan en çok etkilenen ülke, üyelik süreci sürekli tartışma konusu olan Türkiye'dir. Genişleme karşıtlığı, Türk kimliği çerçevesinde İslam karşıtlığı olarak da toplumsal yansımalarını bulmaktadır. Öte yandan, Türklerin ve İslam'ın Avrupa tarihinin bir parçası olduğu inkâr edilemeyecek bir tarihsel gerçek olması nedeniyle Türkiye'yi Avrupa'nın tamamen dışındaymış gibi yorumlamak yanlış tahlillere neden olmaktadır.¹⁰² AB kendi mantığı ve savunduğu değerlerle çelişmeye başlarsa, yani tutarlı hareket etmezse bu durum AB'nin geleceğini büyük ölçüde etkileyecektir. AB çoğulculuk, çok-kültürlülük temelinde tarihsel düşmanlıkların unutulmasını mı yoksa dinsel farklılık temelinde Türkiye'nin dışlanmasını mı tercih edecektir? Bu soruya verilecek cevap, AB'nin kimliği ve geleceği konusunda belirleyici ve şekillendirici olacaktır.¹⁰³

AB geleceğini, Avrupa'nın geçmişinden çıkardığı derslerden faydalanarak kurgularken, Türkiye'den faydalanmayı ihmal etmemelidir. Hans Prutz 1883'te yayımladığı *Kulturgeschichte der Kreuzzüge* (Haçlı Seferleri'nin Kültür Tarihi) adlı kitabında, İslam ile karşılaşmanın Avrupa'da insanları Kilise'nin baskısından

¹⁰² Özdemir, 2012, a.g.e., s. 405-406

¹⁰³ Özdemir, 2012, a.g.e., s. 407

kurtardığını ve elde edilen bu tecrübelerin Avrupa'nın Aydınlanma ve Reformasyon temelinde bir rasyonelliğe yönelmesine zemin hazırladığını belirtmektedir. Canbolat'a göre, geçmişte Avrupa İslam'la karşılaşarak kendini yenileyebildiyse, bugün de AB Türkiye ile küresel bir açılım yapabilir. Bu bağlamda, Avrupa'nın kendi içindeki ihtilaf kapasitesi, söz konusu durumun gerçekleşmesini engelleyecek önemli faktörlerden biridir. AB'nin öncelikle, İngiliz tarzı bir gevşek bütünleşme temelinde mi, yoksa Alman ve Fransız tercihlerine uygun olarak gerçekleştirilecek yoğun bir entegrasyon temelinde mi ilerleyeceğine karar vermesi gerekmektedir.¹⁰⁴ AB-Türkiye ilişkileri hem insanlık birikiminin geneli ile ilgili olan medeniyetler arası etkileşim, hem AB'nin çoğulcu niteliği, hem de Türkiye'nin medeniyet tecrübesini harekete geçirebilmesi açısından önemli bir test alanı olacaktır. Bu bağlamda AB, Avrupa merkezli Kutsal Roma-Germen kimliği ve sömürgeci tecrübe ile post-kolonyal dönemin çoğulcu Avrupa kimliği arasında seçimini yapacaktır. Eğer Avrupa-kökenli olmayan yeni Avrupalıların sistemin içine adil bir şekilde dâhil edilmesi gerçekleşebilirse, Avrupa kimliği uzun dönemde dönüşecek ve bu sayede Kutsal-Roma-Germen prototipine dayalı kimlik tanımlaması aşınacaktır. Bu varsayım gerçekleşmeyip, Avrupa yeni Avrupalıların Avrupa sistemi içine girmesine engel olursa, AB kendisini küresel bir güç haline getirecek çoğulculuk ilkesini devre dışı bırakmış olacaktır. Bu durum bir yandan Avrupa'da yabancı düşmanlığının, diğer yandan da önemli sosyo-etnik çatışmaların atmasına neden olabilecektir. Bu noktada, AB'nin Türkiye'ye karşı alacağı tavır aynı zamanda kökleri çok daha derinde olan bir Avrupa bunalımının geleceği ile ilgili önemli ipuçları verecektir. Türkiye'nin bu bağlamda yaşayabileceği temel problem ise, uzun dönemli perspektif içinde kendi özgü medeniyet birikim ve kimliğini bütün insanlığa hitap edecek şekilde yeni formlarla üretebilme ve uluslararası ilişkilerde saygın bir yer edinebilme çabası ile bu kimlik arasında bir ilişki kurabilme problemidir. Türkiye AB'yi kendi jeokültürel derinliğini bırakarak her ne şekilde olursa olsun eklemlenebileceği ve bu yolla kendi iç çelişkilerini aşabileceği bir medeniyet merkezi olarak görme alışkanlığından ve sık sık ortaya çıkan Türkiye'yi bölmeye çalışan Avrupa imajını körükleyen savunmacı refleksden de kurtulmalıdır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Canbolat, 2014, a.g.e., s. 444

¹⁰⁵ Davutoğlu, 2009, a.g.e.s. 544-547

Her fırsatta evrenselliği ve çoğulculuğu temel Avrupa ilkeleri olarak belirten Avrupalı liderler ve entelektüeller, Türkiye ile ilişkiler gündem geldiğinde sık sık Avrupa kimlik ve kültürünün Hristiyan temelini vurgulamaktadır. Öte yandan Türkiye bütünleşmek üzere kendi iradesiyle başvurduğu AB'yi, kimi zaman tamamen, kimi zaman da bazı üyelerini öne çıkararak, Türkiye'yi bölme senaryolarının merkezinde görmekte ve bunu kamuoyuna yansıtmaktadır. AB, Türkiye'nin üyelik başvurusundan bu yana Türkiye'yi bünyesine almaksızın ve tam olarak da geri çevirmeksizin bir bekleme sürecinde tutma tavrını sürdürmektedir. Bu bekleme süresini mümkün olan en uzun zamana yayarak, ilişkileri askıda tutan özel bir statü oluşturmaya çalışan AB, bu sayede Türkiye'nin tam üyeliğinin oluşturacağı riskleri üstlenmeyerek ve aynı zamanda Türkiye'nin dışlanması oluşturacağı riskleri elimine etmektedir. Davutoğlu'na göre, insan hakları, Kıbrıs, Ege, ekonomik parametreler gibi unsurlar Türkiye'yi sürekli belirsizlik içinde tutma politikasının sebepleri değil, bahaneleridir. Daha başka bir ifadeyle, bu unsurlar olduğu için böylesi bir karar alınmamakta, aksine belirsizlik stratejisi uygulandığı için bu unsurlar ön plana çıkarılmaktadır.¹⁰⁶

2.3.3.2. Kıbrıs Konusu

Kıbrıs sorununun Türkiye-AB ilişkilerine etkisi konusunda iki husus önem taşımaktadır. İlk olarak AB belgelerinde, Türkiye'ye Kıbrıs konusunda maddi çözüm empoze eden bir koşul ya da ibare bulunmamaktadır. Sadece Helsinki Zirve kararlarında olduğu gibi, BM kararları uyarınca gerçekleştirilecek çözüm çabalarına, Türkiye'nin de katılma şartı bulunmaktadır. Bu aşamada çıkan sorun Kıbrıs'ın AB üyeliği dolayısıyla 1963 Ankara Anlaşması'nın uygulanmasıyla ilgilidir. Her genişleme sonrasında yeni üyeler, Ankara Anlaşması'na taraf olmak zorundadır. Türkiye de bu durumu sağlayıcı düzenlemeleri ve uygulamaları yapmakla yükümlüdür. Avrupa Komisyonu'na göre Türkiye "Kıbrıs Cumhuriyeti" bandıralı gemilere ve hava araçlarına ve son uğradığı liman Kıbrıs olan uçak ve gemilere limanlarını açmayarak, Gümrük Birliği'ni ihlal etmektedir. AB'ye göre limanların açılması, Türkiye'nin Ankara Anlaşması'ndan kaynaklanan Ek Protokol'ü ayrımsız ve tam olarak uygulama yönündeki hukuki yükümlülüğünün gereğidir. Türkiye bunu yapabilmek için, KKTC'nin izalosyonunun

¹⁰⁶ Davutoğlu ,2009,a.g.e., s. 547-548

hafifletecek tedbirlerin alınmasını ve KKTC hava ve deniz limanlarından en azından bir bölümünün uluslararası kullanıma açılmasını talep etmiştir. Fakat bu istekler AB'ye göre siyasi bir taahhüdün ötesinde etki oluşturmamıştır. Türkiye ile AB arasında Ek Protokol yüzünden çıkan gerilim ciddileşmiş ve 2006 sonunda yapılan Zirve toplantısında üyelik müzakerelerinin askıya alınması yönünde bir karar alınma ihmali ortaya çıkmıştır. Müzakereler askıya alınmamakla birlikte, AB Ankara Anlaşmasının 10 yeni AB üyesine genişletilmesine yönelik Ek Protokol'ü tam ve ayrımsız uygulamadığından, Türkiye'nin bu konudaki tüm yükümlülükleri yerine getirene kadar, Türkiye-AT Gümrük Birliği ve Türkiye'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yönelik kısıtlamalarıyla ilgili olarak tespit edilen 8 müzakere faslında müzakerelerin dondurulmasını önermiştir. Avrupa Komisyonunun bu tavsiyesi, AB Konseyi tarafından kabul edilmiştir.¹⁰⁷

Türkiye'nin tıkanan AB üyelik müzakerelerinin önünü açmak için 2010 sonunda AB Dönem Başkanı Belçika, bir öneri getirmiştir. Genişlemeden sorumlu Komiser Füle'nin arabuluculuk üstlendiği bu öneri çerçevesinde Kıbrıs Türk tarafı, Türkiye, Kıbrıs Rum tarafı ve Komisyon muhatap olarak kabul edilmiş ve gizli görüşmeler yapılmıştır. Öneriye göre, Türkiye, Aralık sonundan önce Kıbrıs Rum uçaklarına hava sahasını ve bir hava limanı açacaktı. Bununla birlikte, önemli bir deniz limanını Rum gemilerinin kullanımına açmayı kabul edecekti. Bunun karşılığında ise, Türkiye'nin hali hazırda dondurulmuş olan bazı müzakere başlıkları açılacaktı. Öneriye, Kıbrıs Türk tarafının isteğiyle, KKTC'nin Ercan havalimanının BM gözetiminde doğrudan uluslararası uçuşlara açılması da eklenmiştir. Fakat Rum tarafının özellikle Ercan havalimanı nedeniyle öneriyi geri çevirmesiyle, bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁰⁸ Kıbrıs'ın 2012'de AB Bakanlar Konseyi dönem başkanlığını devralacak olması, 2011'in ikinci yarısında Türkiye-AB ilişkilerinde en çok tartışılan konulardan birisi haline gelmiştir. Türkiye, Kıbrıs'ın dönem başkanlığı sıfatıyla başkanlık edeceği Ortaklık Konseyi, hükümetler arası Katılım Konferansı gibi etkinliklere katılmama kararı almıştır. Kıbrıs sorunu nedeniyle müzakere edilecek fasıl sayısının giderek azalması, Türkiye AB arasındaki ilişkilerin gittikçe bozulmasına yol

¹⁰⁷ Baykal ve Arat, 2013, a.g.e., s. 335-337

¹⁰⁸ Kudret Özersay, "Kıbrıs Konusu", *Türk Dış Politikası, Cilt III: 2001-2012*, Baskın Oran (edt.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 686-687

açmıştır. Bu dönemde Türkiye, reform sürecindeki ivmeyi muhafaza etmek yerine; AB üyeliğiyle ilgili neredeyse her eleştiriye hakaret sayıp sert bir şekilde cevaplamaya çalışarak, duygusal bir tavır takınmaya başlamıştır. Aynı dönemde AB'nin siyasi yetkililerinin bir bölümü, üyelik taahhüdünü teyit etmekten ve tüm kriterlerin yerine getirilmesi halinde Türkiye'nin üyeliğinin gerçekleşeceği garantisini güçlü biçimde dile getirmekten kaçınarak, hem kuşkuların çoğalmasına hem de reform adımlarının atılmasında tereddütlerin oluşmasına yol açmıştır.¹⁰⁹

Kıbrıs'ın 2004 yılında resmen Rumların temsil ettiği ve AB'nin bir bütün olarak gördüğü, fakat fiilen ikiye bölünmüş olan ve Türklerin bakışında yarım bir Kıbrıs – Güney Kıbrıs Rum Yönetimi- olarak AB'ye alınması, hem AB açısından hem de Türkiye açısından yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. AB kendi temel ilkelerine aykırı düşen bir uygulama yapmıştır. Bununla birlikte, bu durum uluslararası hukuk ile de çelişmektedir; çünkü Kıbrıs Londra ve Zürih Antlaşmalarında Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte üye olamayacağı herhangi bir uluslararası örgüte üye Kıbrıs'ın da üye olamayacağı belirtilmiştir. İttifak Antlaşması'na göre Türkiye'nin Kıbrıs'ta asker bulundurma hakkı bulunmaktadır. Türkiye'nin 1974 müdahalesi sadece bir hak değil, aynı zamanda bir yükümlülüğün yerine getirilmesidir; çünkü Türkiye garantör devlet olarak, Kıbrıs'ta anayasal düzenin değiştirilmesine yönelik bir eylem karşısında Kıbrıs'a müdahale etme yükümlülüğüne sahiptir. Türkiye açısından mecburi fakat Garanti Antlaşması açısından çelişkili durum bundan sonra ortaya çıkmaktadır. Türkiye garantör devlet olarak ilgili antlaşmalara göre Kıbrıs'ın herhangi bir uluslararası örgüte üye olamayacağını kabul etmekte; fakat aynı zamanda orada KKTC gibi bir devletin varlığını savunmaktadır. Anlaşma'ya göre Kıbrıs'ta bölünmenin olmaması ve ayrı bir devletin de kurulmaması gerekmektedir. Fakat bu olmuş ve buna mecbur kalınmıştır. Bu bağlamda, anlaşmaların geçerliliğini koruyup korumadığı, koşulların değişip değişmediği yönünde tartışma olmaktadır. Yunanistan ve Batı, konuya bu yönüyle bakarak Türkiye'den farklılaşmaktadır. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında ise, Türkiye müzakerelere başlamıştır, Kıbrıs hukuken AB üyesidir, fakat Türkiye bu üyeyi tanımamaktadır. Bu durumda AB'nin müzakereleri kesmesi gerekirken, durumu tolere edip, arada bir uyarılarda bulunup bazı müzakere başlıklarını askıya almaktadır. Bunun

¹⁰⁹ Baykal ve Arat, 2013, a.g.e., s. 399

sebebi, AB'nin kendisinin de önemli bir ilke ihlali içinde bulunmuş olmasıdır. Hukuk kurallarına ve kendi ilkelerine uymayarak Kıbrıs'ı- aslında sadece Rum yönetimini- AB'ye üye olarak kabul etmişlerdir. Canbolat bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: *“Avrupa Birliği, resmen bir üyesi saydığı Kıbrıs'ta adanın bir kısmına (KKTC) yönelik uyguladığı izolasyon politikasından dolayı, AB kazanımlarının yurttaşlar arasında eşit dağıtılmaması ve bir kesimin ortak değerlerden yoksun bırakılması gibi hukuki bir ihlalde bulunmaktadır. Bir değer dağıtım sistemi olan Birlik için bu durum, onun inandırıcılığını sorgulanır hale getirmektedir.”*¹¹⁰

Avrupa'nın barış, güvenlik ve istikrar alanı olabilmesi için Türkiye'nin üyeliği özellikle iki açıdan önemli sonuçlara yol açacaktır. İlki, Türkiye AB'ye küresel düzeyde bir siyasal aktör olmasının yolunu açabilecektir. Kriz bölgesinde bir üye, bazı riskleri de beraberinde getirecektir; fakat bunun sağlayacağı avantajlar daha önemli olacaktır. İkinci ise, barış ve güvenlikle ilgilidir. AB, Avrupa'nın bir bölümünde barış ve güvenliğin tesisi ve sürekliliği açısından iyi model olarak kendini kanıtlamış olmaktadır. Bununla birlikte, küreselleşen dünyada AB'den beklenen, hem bir uluslararası aktör gibi davranabilmesi, hem de çevresinde yar alan farklı kimliklere tarihsel önyargılardan kurtulmuş bir şekilde bakabilmesidir. *“Böyle olursa, denetlenebilir demokratik katılım ve normatif değerler temelinde hareket edecek ve buna ilaveten, farklı din ve kültürden olanları ötekileştirmeden, insanlık birikiminden karşılıklı olarak yararlanma amacını güdecek bir Avrupa Birliği, edimli olarak, küresel ölçekte hedeflere ulaşmak için şiddet kullanımının da gereksizliğini gösterebilecektir.”*¹¹¹

Bütün sorunlarıyla birlikte Rum kesimin tam üye yapılması, hem üyelik kriterleri açısından hem de sorunu çözme potansiyeline engel oluşturması açısından büyük eleştirilere hedef olmaktadır. AB'nin sessiz disiplin gücü ile Kıbrıs'ta adil bir çözümün gerçekleşmesini çok kısa bir sürede sağlama imkânına sahip olmasına rağmen; böyle bir imkânın kaçırılması ve Kıbrıs'taki sorunla ilgili olarak sadece Türkiye'nin eleştirilmesi, soru işaretlerine neden olmaktadır. Bu bağlamda, bu yolla Türkiye'nin üyeliği engellenmek isteniyor tezi, akıllara gelmektedir. Fakat Türkiye'nin üyeliğinin engellenmesi, AB'nin çok kültürlülük konusundaki samimiyeti açısından İslam

¹¹⁰ Canbolat, 2014, a.g.e., s. 376-377

¹¹¹ Canbolat, 2014, a.g.e., s. 393-394

coğrafyasına karşı dışlayıcı ve güçlü bir mesaj olacaktır. Tam anlamıyla bir dönüm noktasında olan AB, çoğulculuk ekseninde dönüşümünü gerçekleştirilebilirse – ulusal, mezhepsel, kültürel ve sosyal farklılıklarının yanında dinsel farklılıkların da birlikte yaşayabileceği bir alana dönüşürse- dünyanın geri kalan kısmı için de takdir edilen bir örnek olacaktır. ¹¹²

2.3.3.3 2010 Borç Krizinin Avrupa Entegrasyonu Üzerindeki Etkileri

2008 küresel mali krizi, tüm dünyayı olduğu gibi Avrupa'yı da etkilemiştir. 2008 güzünde ortaya çıkan kriz sonrasında Batı Avrupa derinden etkilenmiştir; çünkü bu kriz sonucunda geniş halk kitleleri alışık oldukları hayat standartlarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde işsiz kalan ve geliri azalan kişiler, bu durumun sorumlusu olarak çoğu kez Avrupa içerisinde yaşayan yabancıları görmüşlerdir. ¹¹³ AB'de parasal birliğe geçiş ve devamında bunun yönetiminin ekonomik değil, çoğunlukla siyasal kaygılarla yürütülmüş olduğu izlenimi görülmektedir. 1990'lı yıllarda yaşanan hızlı ilerlemenin oluşturduğu iyimserlik ve bunu devam ettirme arzusu, mevcut ekonomik sorunların göz ardı edilmesine yol açmıştır. Çok sıkı bir şekilde izlenmesi gereken Maastricht Kriterleri ile İstikrar ve Büyüme Pakti'nin koşullarının uygulamada gevşek bir şekilde denetlendiği ortadadır. Borç krizi esnasında Yunanistan'ın en fazla %3 olması gereken bütçe açığı %10, 5; kamu borçlarının gayri safi milli hasılaya oranıysa aşmaması gereken %60 yerine %143 olmuştur. Avrupa bütünleşmesinin günümüze değin yaşadığı en önemli ciddi kriz olarak karşımıza çıkan 2010 borç krizine AB'nin tepkisi, geçmiştekilere benzer olmuştur. Krizleri yeni kurumlar oluşturmak ve derinleşme için fırsat olarak gören AB, Avrupa Mali İstikrarlaştırma Mekanizması'nı ve Avrupa Mali İstikrar Fonu'nu oluşturmuştur. Bu iki yapının, 2013 ortalarından itibaren Avrupa İstikrar Mekanizması başlığı altında kalıcı şekilde kurumsallaşmasına karar verilmiştir. Bu yapının amacı, hâlihazır ve gelecekteki benzer kriz durumlarında euro ülkelerine mali destek sağlamaktır. Bu kriz, yeni kurumlar ve yeni düzenlemelerle entegrasyonu daha ileri götürebileceği gibi, bütünleşmenin geleceğine yönelik bazı tehditlerin oluşmasına yol açabilecektir. Bununla birlikte, bu kriz AB'yi tehdit eden bir

¹¹² Özdemir, 2012, a.g.e., s. 408-409

¹¹³ Ülger, a.g.e, s. 481

gelişme olmakla birlikte, aynı zamanda AB'nin üye ülkeler üzerindeki otoritesini gösteren bir gelişme olmuştur. Kriz ulusal ekonomik politikaların yetersizliklerini ve yapısal sorunları çok açık bir şekilde ortaya koyarak, ulusal ekonomi politikalarının ulus-üstü kurumsal bir yapı altında disipline edilmesi gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu mantığa göre, AB bu krizden yetkilerini arttırarak çıkabilecektir. Aslında aralarında mali birlik olmayan ülkelerin parasal birliğe geçmesi böyle bir krizin ortaya çıkma olasılığını arttırmaktadır. Bu durum görüldükten sonra bütünleşmeyi çok daha ileri aşamaya taşımak isteyen federalistler için, yeni fırsatlar ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda, ülkelerin ulusal bütçelerini AB Komisyonu'na onaylatması da dahil olmak üzere bir çok fikir ortaya atılmaktadır. Bu amaçla Mart 2012'de sadece İngiltere ve Çek Cumhuriyeti'nin katılmadığı bir mali antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, bütçesi öngörülenden fazla açık veren ülkeler, AB Adalet Divanı tarafından gayrisafi yurtiçi hâsılasının binde bir oranında para cezasına çarptırılabilir. Bu durum da, devletlerin egemenlik alanlarına daha fazla müdahale olacağı anlamına gelmektedir. Eğer bu fırsat iyi değerlendirilip, ülkeler arasında uzlaşa oluşturulabilirse; 2010 krizi, siyasal birliğe giden yolda önemli bir eşik olabilecektir. ¹¹⁴ 2010 krizinin şimdilik avro ile sınırlı olduğunu unutmamak gerekmektedir. Kötümser senaryoya göre risk, avro alanının dağılmasıdır. Bu yorumları AB'nin dağılmasına kadar götürmek için henüz çok erkendir. AB'nin dağılmasından söz edebilmek için, krizin artarak çok daha farklı boyutlara özellikle de siyasal boyuta etki etmesi gerekir ki; henüz bu duruma dair işaretler gözlenmemektedir. ¹¹⁵

2.3.3.4 İç Politikada Değişen Söylem ve Otoriterleşme İddiaları

Birçok araştırmacı Ak Parti'nin ilk dönemde AB'ye karşı pragmatik ve araçsal yaklaştığı konusunda hemfikir gözükmemektedir. AB reformları, Ak Parti'ye görüşlerini daha serbestçe ve güvenli bir şekilde ifade edebilme imkânı yaratmıştır. Bununla birlikte Türk siyasetinde önemli yer tutan askeri vesayetinin etkisinin azalması konusunda da etkili olmuştur. Ak Parti, müzakereler başladıktan sonra AB tarafından aldığı olumsuz sinyallere rağmen müzakereleri askıya almayı düşünmemiş ve üyelik için gerekli olan düzenlemeleri her şart altında yerine getireceğini belirtmiştir. Bu durum da,

¹¹⁴ Özdemir, 2012, a.g.e., s. 331-336

¹¹⁵ Özdemir, 2012, a.g.e., s. 336

Ak Parti'nin AB'ye karşı idealist ve duygusal olmaktan ziyade daha çok pragmatik ve araçsal bir yaklaşım içerisinde olduğunu göstermektedir.¹¹⁶ Türk siyasi karar vericiler büyük ölçüde şu gerçeğin farkında olarak hareket etmektedirler; Türkiye'nin son dönemde gerçekleşen yüksek bölgesel ve küresel etkisi, liberal demokratik çerçeve içinde Kürt sorununa çözüm arayışları büyük oranda AB üyelik sürecinin devam etmesine bağlıdır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Ortadoğu halklarının gözündeki pozitif imajlarının önemli bir nedeni de AB ile Türkiye arasındaki üyelik sürecidir. Öte yandan, AB üyelik süreci Türkiye'nin aynı zamanda liberal değerlerle yüklü bir anayasa oluşturmaya yol açarak, Türkiye halkının bir bayrak altında tam olarak bütünleşmesine büyük oranda yardımcı olabilecektir.¹¹⁷

Muhafazakâr eğilimlere sahip bir parti olmasına rağmen AB üyeliği başta olmak üzere Batı ile olan ilişkilerinde Ak Parti, geleneksel İslami söylemden kopuşu temsil etmektedir. İslami kimliğin geçirdiği değişimin ve Ak Parti'nin AB üyeliğe desteğinin nedenlerini anlamak için, 2000'li yılların düşünce dünyasına bakmak gerekmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, bir kısım Kemalistler, küreselleşme ve AB entegrasyonu sürecine muhalefeti ön plana çıkararak; sosyalist, milliyetçi ve militarist fikirleri seslendirmeye başlamıştır. AB'ye yöneltilen Kemalist muhalefetin kökleri maddi olmaktan ziyade zihinsel bir sürece- Kemalistlerin Türkiye'nin güvenlik ortamını yorumlamaları ve buna bağlı oluşturdukları tehdit algılaması- işaret etmektedir. Bu algılar Osmanlı'nın dağılışını planlayan, Anadolu'yu parçalara ayıran, Anadolu topraklarında bir Kürt ve Ermeni devletini tasarlayan bazı Avrupalı devletlerle yaşanan tecrübelerden kaynaklanmaktadır. "İç düşmanlarla " iş birliği içerisinde Türk milli bütünlüğünü bozma amacı güden Batı imajının, dış politikayı oluşturan zihniyet üzerindeki etkilerini hala gözlemlemek mümkündür.¹¹⁸

Saatçioğlu'na göre, Ak Parti'nin AB reform çabalarına uyum sürecinin 2005 tarihi itibarıyla zayıfladığı bir gerçek olmakla birlikte; bu durumun nedeni AB üyelik sürecinin güvenilirlik kapasitesinin azalması olarak öne sürülmesi, tek başına yeterli olmamaktadır. Bu süreç zarfında Ak Parti bazı reform sahalarında devam ederken, bazı

¹¹⁶ Tarık Oğuzlu "Turkey and European Union: Europeanization Without Membership" *Turkish Studies*, 2012, 13:2, s. 232-233

¹¹⁷ Oğuzlu, a.g.e., s. 240-241

¹¹⁸ Kösebalaban, 2014, a.g.e., s. 294-295

reform safhalarını göz ardı etmiştir. Bu duruma örnek olarak şu iki reform sahası verilebilmektedir. Asker-sivil ilişkileri bağlamında askerin siyasi hayattaki etkisinin azaltılması amacıyla reform çabaları devam ederken, hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlükler bağlamındaki reform çalışmaları özellikle 2007 sonrası Ak Parti hükümetinde artan otoriter eğilimler birlikte sekteye uğramıştır. Saatçioğlu bu durumu şu şekilde yorumlamaktadır. Ak Parti İslami kökenli bir parti olarak, iktidara geldiği ilk dönemde askeri ve yargı elitine karşı iktidarda kalabilmek amacıyla AB reformlarına sarılmıştır; fakat 2007’den sonra reformlar arasında kendi gücünü konsolide eden hatta daha güçlendiren reformları seçmeye başlamıştır. Genelde bu konuda yapılan araştırmalarda Ak Parti iktidarının ikinci dönemde genel olarak AB reformlarını duraksattığı belirtilmektedir. Fakat derinlemesine analiz yapıldığında, Ak Parti’nin bu bağlamda kendi gücünü konsolide edebilmek amacıyla bazı reform sahaslarını seçtiğini göstermektedir. Bu durumda bize Türkiye-AB ilişkilerindeki duraksamanın nedeni olarak genelde gösterilen AB’nin inandırıcılığının ve güvenilirliğinin azalması tezinin doğru olmadığını göstermektedir. Her ne kadar Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan sorunlarda söz konusu bu nedenin etkisi olmakla birlikte, asıl vurgulanması gereken noktanın şu oldu gerçeğidir: AB reformların gerçekleştiren asıl etken iç güçlerdir. İç güçlerin reformlara bakış açısı, reform sürecinin sağlıklı şekilde devam edip etmemesinde birinci derecede etkilidir. ¹¹⁹

Ak Parti’nin AB’ye yaklaşımı değerlendirildiğinde, birbiri ardına takip eden iki bakış açısından söz etmek mümkün gözükmektedir. Ak Parti ilk iktidara geldiği süreçte AB’yi kendi meşruiyetlerini sağlamlaştırmak için kullanırken; zaman içerisinde seçimlerde aldığı yüksek orandaki destekler, Ak Parti’nin meşruiyetini sağlamada yeni araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte Ak Parti stratejik bir değerlendirme yaparak, AB uyum sürecinde daha çok oy kazanmasını sağlayacak reformlara yönelmiş ve bu bağlamda Ak Parti’nin diğer reformlara devam etme isteği azalmıştır. Bu süreç özellikle 2011 seçimlerinde Ak Parti’nin aldığı yüksek oy oranıyla daha belirgin hale gelmiştir. Aynı zamanda bu süreçte 2010 itibarıyla başlayan Ergenekon, Balyoz davalarıyla askeri elitin siyaset üzerindeki etkisi iyice kırılmaya başlamıştır. Bu

¹¹⁹ Beken Saatçioğlu, “AKP’s ‘Europeanization’ in Civilianization, Rule of Law and Fundamental Freedoms: The Primacy of Domestic Politics”, *Journal of Balkan and NearEastern Studies*, 16:1, 2014, s. 87-88

durum da Ak Parti'nin istediği reformları istediği alanlarda gerçekleştirebilmesi için elinin güçlenmesini sağlamıştır.¹²⁰

Ak Parti, Kemalizmin vesayetçiliği ile hesaplaşmasını öncelikle AB sürecini sahiplenerek yapmaya çalışmıştır. Bu sayede Kemalizmin güvenlikleştirici politikalarından kurtulma yönünde toplumun farklı kesimlerinden destek alabilmiştir. İktidara geldikten sonra yoğun bir Avrupalılaşma hamlesi yürüterek, dış politikayı iç politikayı dönüştürmenin bir aracı olarak kullanmıştır. Ak Parti'nin ilk döneminde (2002-2007) uyguladığı siyaset sabır siyaseti olarak nitelendirilebilmektedir. Bu siyaset ile Ak Parti, AB sürecini ve dış politikayı sivillerin askeri vesayet üzerinde kontrolünü sağlamak amacıyla kullanmıştır. 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve 2008 Ak Parti'nin kapatılma davası ile yeni bir siyaset şekillenmiştir: kontrollü gerilim siyaseti. Bu siyaset ile Ak Parti, Kemalist seçkinlerin çıkardığı krizleri başarılı bir şekilde yöneterek, söz konusu seçkinlerin hegemonyasının altyapısını zayıflatmıştır. Bu sayede, Ak Parti Kemalist seçkinlerin hegemonyasını tasfiye ederek, kendi geleceği ile Türkiye'nin gidişatını bir araya getiren bir güç temerküzünü oluşturmuştur.¹²¹ Öte yandan Ak Parti güç temerküzünün ve dönüştürücü pozisyonun sonucu olarak, hükümet olup Kemalizme muhalefet edebilme olarak adlandırılabilir siyaset malzemesini kaybetmektedir. Daha başka bir ifadeyle, Kemalizm “öteki” olarak gittikçe etkisini kaybetmiş ve Ak Parti Kemalist yapıyı yeniden restore etmekle eleştirilmeye başlamıştır. Bu bağlamda, ileri demokrasi söylemine rağmen AB perspektifinden gün geçtikçe uzaklaşılması, gittikçe artan otoriterleşme eleştirileri örnek olarak verilebilmektedir. Otoriterlik eleştirisi bir yandan, Ak Parti'nin devlet gücü ile Türkiye'yi yukarıdan aşağı İslamlaştırdığı şeklinde genellemeci ve ideolojik söylemler olarak ifade edilirken, öte yandan Ak Parti'nin makro seviyede getirdiği demokratikleşmenin yeterince liberal olmaması nedeniyle, mikro seviyede bireysel hak

¹²⁰ Gözde Yılmaz, “EU Conditionality Is Not the Only Game in Town! Domestic Drivers of Turkey's Europeanization,” *Turkish Studies*, 15:2, 313-314

¹²¹ Hatem Ete, “AK Parti İktidarını Dönemselleştirme”, *Sabah*, 29 Eylül 2012, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ete/2012/09/29/ak-parti-iktidarini-donemsellestirme>, (erişim tarihi: 13.04.2012)

ve özgürlükleri genişleten bir fonksiyon üstlenemediğini, tersine “aşağıdan İslamlaşma” olgusunu güçlendirdiğini belirtmektedir.¹²²

2.4. Türkiye - AB İlişkileri Geleceğinin İnşacılık Teorisi Işığında Değerlendirilmesi

Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan en önemli miraslarından birisi dış ülkelerle olan ilişkilerde daha çok realpolitik bakış açısının etkili olmasıdır. Bu stratejik kültür, Cumhuriyet’in sonraki yıllarında da devam ederek, Soğuk Savaş döneminde zirve noktasına ulaşmıştır.¹²³ Bununla birlikte, Türkiye’nin son dönemde, özellikle Ortadoğu ve Balkanlar başta olmak üzere, yakın çevresinde daha önceki dönemlerin aksine tarihi ve kültürel bağları dikkate alan, hakkaniyet prensiplerine dayalı ve inşacı bir dış politika izlediği de gözlemlenmektedir. Örneğin; Dışişleri Bakanı Davutoğlu, “Biz Ortadoğu’da yeni bir düzen olsun istiyoruz. Bu düzenin burada yaşayan halklar tarafından gerçekleştirileceğini düşünüyoruz” diyerek, aslında Ortadoğu’daki aktörlerin ve kimliklerin sosyal yapıları değiştirebileceği mesajını vermektedir.¹²⁴ Türkiye’nin dış politika yönelimini belirleyen ana unsurlardan biri kimliktir. İnşacılar göre dış politikada gelenek, süreklilik ve yapısal kırılmalar ancak kimlik ekseninde açıklandığı takdirde; güçlü bir anlam elde edilmektedir. Kimlik konusu, Türkiye’nin özellikle Batı ile ilişkilerinde merkezi öneme sahiptir. Cumhuriyet elitinin Batılı kimliğe sahip olması, Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı sonunda revizyonist kimliğe sahip olmasını engellemiştir. Sosyal inşacıların vurguladığı uluslararası toplumda tanınma arayışı, aslında kimlik ve çıkar edinme sürecinin önemli bir parçasıdır. İnşacı yaklaşıma göre, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Soğuk Savaş’ın kutuplu yapısında Batı bloğunda yer alınması, en temelde yönetici sınıfın Batılılaşma ve kimlik edinme meselesi ile yakından ilgilidir. Kimlik bu bağlamda güç, güvenlik ya da çıkar gibi sadece bir dış politika değişkeni değildir. Aksine güç, güvenlik, çıkar kavramları oluşurken kimlik temel rol oynamaktadır. Daha başka bir ifadeyle, güvenlik, tehdit, çıkar ve ittifak aslında birer sosyal inşa süreçleridir. Türkiye’nin izlediği denge siyaseti ve güvenlik

¹²² Berna Turam, “Are Rights and Liberties Safe?” *Journal of Democracy*, Cilt 23, Sayı 1, Ocak 2012, s. 115-117

¹²³ Oğuzlu, 2012, a.g.e., s. 13

¹²⁴ http://www.theunity.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=610:muesad-raporunda-sadkolumun-yazs&catid=1:haberler&Itemid=2 (Erişim tarihi: 04.12.2014).

politikalarının da temelinde, kimlik odaklı sosyal inşa süreçleri bulunmaktadır. Batı İttifakı ile NATO'nun bir güvenlik şemsiyesi olarak görülmesi veya inşa edilmesi ancak Türkiye'nin Batılı kimliği ile mümkün olmuştur.

Türkiye'nin Batı ittifakına katılımı ve Avrupa'ya yönelimi, neorealistlerin iddia ettiği gibi yalnızca Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısının sonucu olsaydı; bu yapının bitmesiyle Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde ciddi bir kırılmanın yaşanması beklenirdi. Tam aksine bu süreçte AB'ye tam üyelik, temel politika hedeflerinden biri haline gelmiştir. AB üyeliğinin temel bir ulusal çıkar olmasının maddi ve iktisadi gerekçeleri olmakla birlikte; öncelikle Türkiye'nin kimlik ve güvenlik arayışının bir sonucudur. Öte yandan, TDP'de Batı'ya yönelim, gelenek oluşturarak süreklilik arz etse de; bu kimlik içte ve dışta tartışılmış, bu durum da Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde sorunlar yaşamasına yol açmıştır. 1990'lar boyunca kimlik meselesi, Türkiye toplum ve siyasetinde ön plana çıkmıştır. Bu dönemde kimlik tartışmalarının doğal bir uzantısı olarak Batılı bir Avrupa yönelimi, daha ulusalcı bir Orta Asya yönelimi, İslami referansları daha ağır basan bir Ortadoğu yönelimi tartışılmaya başlanmıştır. Bu yeni eğilim ve tartışmalar 2000'li yıllarda Ak Parti iktidarı döneminde ve Davutoğlu'nun yorumuyla yeni bir şekil almıştır. Türkiye'nin geleneksel Batılı kimliği, tarihsel, sosyo-kültürel, dini ve coğrafi kimliği ile bütünleştirilerek, çok boyutlu dış politika için yeni bir kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Kimileri tarafından “yeni-Osmanlılık” olarak adlandırılan bu yeni kimlik ve yaklaşımla, Türkiye'nin Batı'ya yönelimi devam ederken; dış politikada özellikle Osmanlı coğrafyasında daha etkin bir güç olma ve siyasi nüfuz elde edilme sürecine girilmiştir. Dış politikada bu yeni yaklaşım, uluslararası siyasette sivil ve normatif bir güç olarak hareket eden AB ile Türkiye'nin dış ve güvenlik politikalarında, büyük ölçüde uyumu elde etmelerine de yardımcı olmuştur. Türkiye'nin AB ile yürüttüğü katılım müzakereleri, aslında yeni bir kimlik ve çıkar edinme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. İnşacı yaklaşıma göre, Türkiye AB normlarını içselleştirdiği ölçüde, çıkar mantığına göre değil, başat normlara uygunluk mantığına göre hareket edecektir. AB ortak bir Avrupalılık kimliği, ortak kurallar, ilkeler ve normlar temelinde hareket eden üye devletlerin birbirlerini tehdit olarak görmediği bir güvenlik toplumdur. Türkiye'nin AB üyeliği bu açıdan basitçe bir

örgüte üyelik değildir, Uluslararası siyasi kültür açısından AB'nin temsil ettiği Kantçı siyasal kültüre dâhil olmaktır.¹²⁵

AB - Türkiye ilişkileri ile ilgili yapılan genelde her çalışma kimliği önemli bir faktör olarak ele alırken, çoğu analizler basit ve özcü bir yaklaşımla kimliği tanımlamaktadır. Türkiye Avrupa'nın ötekisi olarak resmedilerek, Türkiye'nin AB üyeliği kimliksel açıdan gayet kasvetli bir görünüm sergilemektedir. Rumelili, bu bağlamda farklı bir perspektiften yaklaşılması gerektiğini belirterek; kimliklerin sosyal olarak tartışıldığı ve oluşturulduğunu vurgulamaktadır. Bu süreç açık uçlu olup, hem Türkiye hem de AB toplumları müdahil olmasıyla gerçekleşmektedir. İkinci olarak, kimlikleri çıkarlardan ayırmak tam anlamıyla mümkün değildir. Üçüncü olarak, kimlikler ben ve ötekinin temsil edici pratikler yoluyla birbirleriyle müzakere edilip, yarışmasından oluşmaktadır. Daha başka bir ifadeyle, bu temsil edici uygulamalar yoluyla Türk ve Avrupa kimliği karşılıklı olarak oluşmaktadır.¹²⁶ İnşacı yaklaşım, kimliğin tamamen ırk, etnisite, din, tarih, kültür ve siyasi sistemden bağımsız olduğunu ileri sürmemekle birlikte; siyasi aktörlerin bu öğelere verdikleri anlamın önemli olduğuna dikkatleri çekmektedir. İkinci olarak kimliklerin çıkarlardan bağımsız olmadığının altını çizmekte, çıkarların var olan kimliklere göre şekillendiğini belirtmektedir. Örneğin Türkiye'nin üyeliği söz konusu olduğunda üyeliğe karşı çıkanlar, Türkiye'nin genç nüfusunun kontrolsüz göçe neden olabileceğini belirtirken; üyeliği destekleyenler AB'nin yaşadığı nüfusun azalması sorununa Türkiye'nin genç nüfusunun çözüm olabileceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, çıkarlara dayalı bir açıklama tek başına yeterli olmamaktadır; çünkü çıkarlar da büyük oranda kimliklere göre şekillenmektedir.¹²⁷

Avrupa ve Asya, Doğu ve Batı kimlikleri doğal olarak uyumsuz ve karşılıklı dışlayıcı kimlikler olarak, Türkiye-AB ilişkilerini etkilemektedir. Bu karşıtlıkların oluşumunda Türkiye yarı- ben, yarı-öteki pozisyona sahiptir. Türkiye genelde karşıtlıkların ülkesi olarak resmedilmektedir. Türkiye'nin coğrafi olarak hem Asya'da, hem de Avrupa'da toprakları bulunmakla birlikte, nüfusunun çoğunluğu Müslüman

¹²⁵ Küçük, 2014,a.g.e. s. 372-375

¹²⁶ Bahar Rumelili "Negotiating Europe: EU-Turkey Relations from an Identity Perspective" *Insight Turkey*, Vol 10, No.1, 2008, s. 98

¹²⁷ Rumelili, a.g.e., s. 100

olmasına karşın laik batılı bir devlet sistemine sahiptir. Türkiye aynı zamanda hem Avrupalı hem de Asyalı olarak, Avrupa'nın çok kültürlü bir ortama geçmesinde katkıda bulunabilecektir.¹²⁸ Ak Parti'nin iktidara gelerek Türkiye'nin AB üyeliği amacına sahip çıkması ve reform programını uygulamaya başlaması, Türkiye ve AB'nin kimliklerinin uzlaşmaz olduğuna dair öne sürülen teze ters bir örnek oluşturmaktadır. Aynı zamanda Ak Parti'nin geldiği İslamcı geleneğin özellikleri düşünüldüğünde bu durum çok daha iyi anlaşılmaktadır.¹²⁹

Türkiye'nin dış politikasında Batı odaklı eğilimler, bütün alternatif kimliksel vizyonlara rağmen, kalıcılık arz etmektedir. Özellikle AB üyelik sürecinde, Türkiye'nin üyelik şartlarını yerine getirmeye çalışması, bu sosyalleşmeyi daha kalıcı hale getirmek içindir. Bu bağlamda, başlangıçta çıkar odaklı başlayan sosyalleşmenin, zamanla meşruiyet yani kimlik ve değer odağı temelinde bir karakter kazanabileceği ileri sürülmektedir. Türkiye'nin AB'nin temsil ettiği değer ve normlarına meşru bulduğu için mi, yoksa bunu kendi çıkarına uygun gördüğü için mi içselleştirmekte olduğu çok net değildir. Meşruiyetten kaynaklanan bir içselleştirme ve sosyalleşme olduğu takdirde, Türkiye'nin kendi ulusal kimliğini, bu değerler ve normlar üzerinden tanımlamaya başlaması gerekmektedir.¹³⁰ İnşacı kuramın önemli bir varsayımı, devletlerin dış politika belirlerken araçsal ve faydacı perspektif yerine; daha çok uygunluk perspektifini benimsedikleri tezidir. Buna göre ülkeler, herhangi bir dış politika problemi ile karşılaştıklarında ilk olarak 'hangi davranış şekli, benim ulusal kimliğim ve rol modelimle örtüşür' sorusunu sormaktadırlar. Kendi kimlik ve değerlerini göz ardı edip, olaylara düz bir kar zarar modeli etrafında bakmamaktadırlar. Daha başka bir ifadeyle, "şöyle davranırsam ne kadar kazanır, ne kadar kaybederim" yerine, "şöyle davranmam benim sahip olduğum kimlik ve rol tanımlamasıyla ne ölçüde uyushmaktadır" sorusunu sormaktadırlar.¹³¹ Oğuzlu'ya göre Türkiye'nin dış politikada Avrupa Birliği'nin normlarına ve değerlerine uygun şekilde davranmaya başlaması, yani dış politikada "Avrupalılaşıma" denilen bu süreç; son on yıldır gözle görülür bir karakter

¹²⁸ Rumelili, a.g.e., s. 102

¹²⁹ Rumelili, a.g.e., s. 108

¹³⁰ Oğuzlu, 2012,a.g.e. s. 44

¹³¹ Jeffrey Checkel, "Why Comply? Social Learning and European Identity Change, " International Organization, Cilt 55, Sayı 3, 2001, s. 553-588

kazanmıştır. Türkiye'nin dış politikada ekonomi odaklı karşılıklı bağımlılık tarzı ilişkileri önemsemesi, bölgesel sorunların çözümünde diplomatik ve yumuşak güç unsurlarına daha fazla önem vermeye başlaması, komşu ülkelerin liberal demokratik değerler etrafında dönüşümlerine destek vermesi ve merkezinde kendisinin bulunduğu yakın çevresinde AB'dekine benzer bölgesel entegrasyon süreçlerine öncülük etmeye çalışması, TDP'nin Avrupalılaşması sürecinin en önemli kanıtlarıdır. Gerek içte gerek dışta bir güvensizlikleştirme sürecinin yaşanması, Avrupalılaşma sürecinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin dışarıdaki gücünün ve algılanış şeklinin olumlu yönde seyretmesi için atılması gereken en önemli adım, Türkiye'nin kendi iç sorunlarını kalıcı bir şekilde çözmesidir. Türkiye'nin gücünün, onun başkalarına model olabilme ve başkalarını ikna edebilme yeteneğine bağlı olduğunu temel alan bu dönüşüm, sert güç unsurlarını geride bırakmayı hedeflediği için Avrupalılaşma süreci ile uyumludur.¹³²

Rumelili'ye göre AB-Türkiye ilişkilerini açıklayan literatür her ne kadar süreç içerisinde kimliğin rolüne önem verse de, bunu özcü bir bakış açısı ile yaparak Türkiye'yi Avrupa'nın etkisiz ötekisi olarak sunmaktadır. Bu kapsam doğrultusunda AB süreci, Avrupa'nın Türkiye'yi dışlaması ve çıkarları nedeniyle dahil etmesi arasında çelişkili birliktelik üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Rumelili ise Türkiye'nin AB'ye dahil olma sorunsalının dışsal olarak algılanan kimlik ve çıkar çözümlemelerinin ötesine geçilerek, özneler arasındaki karşılıklı etkileşimlerin kimlik yapıları ve çıkarlar üzerinde oluşturdukları değişimleri vurgulayarak analiz edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.¹³³ Bu bağlamda kimlik olgusu sürekli olarak müzakere edilmekte ve yeniden yapılanma sürecine tabi olmaktadır. Türkiye temsili eylemler vasıtası ile Avrupa kimliğini müzakere ederek, değişimlere tabi tutmaktadır.¹³⁴ Samuel Huntington'ın Türkiye'yi 'kararsız ülke' olarak tanımlaması, AB-Türkiye ilişkilerini genel yapısını yorumlama konusunda yararlı olabilecektir. Bu tanımlama ile Türkiye, modernleşme sürecini içselleştiremeyen, Doğu ile Batı arasında kalmış çelişkili bir ülke olarak nitelendirilmektedir.¹³⁵ Rumelili'ye göre, Batı'nın söz edilen bu algısı, Türkiye'yi liminal yapısını sahiplenerek kendisini Avrupa'nın çok kültürlü bir yapıya

¹³² Oğuzlu, 2012, a.g.e., s. 46

¹³³ Rumelili, 2008, a.g.e., s. 97

¹³⁴ Rumelili, a.g.e., s. 102

¹³⁵ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations ?", *Foreign Affairs*, Cilt 72, No. 3, Yaz 1993, s.42

kavuşmasının aracı olarak temsil etmesine, Avrupa kimliğini müzakere etmesine ve bu şekilde yeniden yapılandırmasına yöneltmiştir. 1980'lerden itibaren Türkiye iki farklı şekilde kendini temsil ederek, Avrupa kimliğini yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda, 1980 ile 2000'lerin başlangıcı arasında, Türkiye kendini İslami köktencilığe karşı Avrupa'nın siperi olarak tanımlayarak, Avrupa'nın kamu düşüncesini bu yönde etkilemeye çalışmıştır. Fakat Türkiye kendini bu şekilde tanımlayarak, Avrupa'da zaten var olan Doğu ile Batı'nın ve İslam ile Hristiyanlığın uyumsuz olduğu algısının kuvvetlenmesine yol açmıştır. Bu durumda Türkiye'nin üyelik çabalarını uzun vadede olumsuz etkilenmiştir. 11 Eylül olaylarından sonra Türkiye tarihsel olarak gelen 'hibrid' yapısını vurgulayarak, Batılı karakterinin yanında Doğu/İslam sentezine sahip olmasının AB için önemli kazanımlara yol açacağını iddia etmiştir.¹³⁶ Bu süreçte, dış politika elitleri Türkiye'nin liminal ve hibrid karakterini tarihsel bir hediye olarak kabul ederek, ülkenin her iki kültürün değerlerini başarılı bir şekilde sentezlediğini ileri sürmüşler ve bu şekilde Doğu-Batı uyumsuzluğu algısını değiştirmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte, Türkiye var olan Batı'yı kimliksel olarak Hristiyan ayrımcılığı ile suçlamış, çözüm yolunu ise AB'ye üye olmuş hibrid karakterli bir Türkiye olarak sunmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin Avrupa'nın çok kültürlü yapısına katkı sağlayıp İslam dünyası ile ilişkilerini derinleştireceği ve bu şekilde Avrupa'nın normatif gücünü arttıracığı öne sürülmüştür.¹³⁷

Türkiye -Avrupa ilişkileri, Türkiye'nin kimliksel olarak Batılı olup olmama kriterine göre inceleyen geleneksel bakışların tersine, Bhabha'nın sunduğu 'kararsızlık' kavramı¹³⁸ esas alınarak çözümlemenin yapılması daha sağlıklı sonuçların alınmasını sağlayabilecektir. Bu bağlamda, Türkiye-Avrupa ilişkileri, Türkiye'nin Batı'yı bir kurtarıcı olarak görme çabası fakat aynı zamanda kıtayı ülkedeki diplomatik, ekonomik ve siyasal güvensizliklerin kaynağı olarak görüp; ondan uzak kalma içgüdüsünün çelişkili birlikteliği çerçevesinde şekillenmektedir. Bu karasız olma durumu, TDP'de tarihi boyunca genelde üç temelde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Türkiye, Avrupa'yı hem diplomatik yalnızlığın aşılmasında bir fırsat, hem de bu yalnızlığın sebebi olarak

¹³⁶ Rumelili, 2008, a.g.e., s. 103-104

¹³⁷ Rumelili, 2008, a.g.e., s. 105

¹³⁸ Bhabha Homi, The Location of Culture, <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Bhabha-LocationofCulture-chaps.pdf> (erişim tarihi: 17.03.2016)

görmektedir. İkinci olarak ise Türkiye, Avrupa'yı ekonomik gelişmişliğin kaynağı ama aynı zamanda merkez-çevre ilişkisi ekseninde engelleyicisi olarak görmektedir. Son olarak, Avrupa Türkiye'yi hem kabul eden hem de reddeden değerlerin kaynağı olarak görülmektedir. Bu çelişkilerin biri, ikisi ya da hepsi aynı anda var olarak; Türkiye-Avrupa ilişkilerin doğasını biçimlendirmektedir. 2004 sonrası süreçte Ak Parti bir yandan Avrupa'nın 'Hristiyan bir Kulüp' olarak, Türkiye'yi diplomatik olarak yalnızlaştırdığı ve Türkiye'yi reddeden değerler üzerine kurulu olduğu algısına sahip iken; öte yandan Avrupa'yı ekonomik avantajlar ve siyasi yapısı itibarıyla entegre olunması gereken bir yapı olarak resmetmektedir.¹³⁹

Türkiye -AB ilişkilerinde diğer genişlemelerde rastlanmayan farklılıklar gözlemek mümkündür. İlk farklılık, AB'nin geleceğine ilişkin tartışmalarda Türkiye'den çok az bahsedilmesidir. Bununla birlikte, sınırlı sayıdaki tartışmada genişlemenin faydalarından ziyade Türkiye'nin eksikliklerine ve sorunlarına yoğunlaşılmaktadır. Türkiye genişlemesinin AB'ye getireceği faydalar ise en az vurgulanan konu olmaktadır.¹⁴⁰ Sijrsen'e göre Avrupa'da üç tür AB düzeni söz konusu olmaktadır. İlk olarak AB, "değerlere dayalı bir topluluk" olarak tanımlanarak, AB'nin ortak Avrupa değerlerini ve aidiyetlerini belirli coğrafi sınırlar içindeki kültürel uyum ile yeniden canlandırdığı vurgulanmaktadır. İkinci olarak, AB "haklara dayalı bir topluluk" olarak tanımlanmakta, bu bağlamda AB evrensel hakları ve demokratik usulleri temel alan ve kültürel çoğulculuğa farklı kimlikleri kapsayacak şekilde izin veren bir yapıya dönüşmektedir. Üçüncü olarak AB, üye devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaç edinmiş "salt problem çözücü bir varlık" halini almaktadır. Değerlere dayalı bir varlık imgesini yansıtan birinci grupta üyeliğe uygunluk, adaya karşı sorumluluk, ortak geçmiş, kimlik, din gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Haklara dayalı varlık olarak tanımlanan ikinci grupta ise demokrasi, insan haklarına saygı, adalara eşit muamele gibi ölçütler vurgulanmaktadır. Son olarak AB problem çözücü bir varlık olarak tanımlandığında ise ekonomik potansiyel, Avrupa güvenlik konuları, jeostratejik önem,

¹³⁹ Pınar Bilgin, "Turkey and EU/rope: Discourses of Inspiration/Anxiety in Turkey's Foreign Policy", *Review of European Studies*, Cilt 4, No. 3, Temmuz 2012, s. 111-119

¹⁴⁰ Işık Gürleyen, "AB Seçkinleri Söyleminde Türkiye", *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar*, (edt) Oğuz Esen ve Filiz Başkan, Ankara, Eflatun Yayınları, 2009, s. 109

enerji güvenliği gibi temalar ön plana çıkmaktadır. ¹⁴¹ Bu farklı bakış açılarına göre Türkiye'nin üyeliği AB aktörleri tarafından değerlendirildiğinde; Türkiye sırasıyla 'coğrafi ve kültürel açıdan Asyalı/Orta doğulu, Müslüman', 'laik ve demokratik 've 'yoksul ama ancak ekonomik potansiyel barındıran' bir ülke olarak tanımlanmaktadır. ¹⁴²

Türkiye'nin Avrupalılığı, en az tartışma konusu olduğu Soğuk Savaş döneminde bile açıkça ifade edilmemiştir. Zaten o dönemde değerlere dayalı bir Avrupa imgesinden ziyade, problem çözücü bir Avrupa imgesi ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin Avrupa kültürüne katkısı ya da AB'nin Türkiye'ye karşı sorumluluğu hiç bahsedilmeyen konulardır. Din ise güvenlik kapsamında 'Müslüman dünya ile köprü' anlamında söz konusu olmaktadır. Güvenlik endişelerinin arttığı 2001'den itibaren, AB'yi kültürel değerler çerçevesinde tanımlamanın AB'ye zararları konusu artan biçimde vurgulanmaktadır. ¹⁴³ Gürleyen'e göre Türkiye-AB ilişkilerinin başladığı yıl olan 1963'ten bu yana inişli çıkışlı bir seyir izlemesinin en önemli nedeni zaman içinde değişen "farklı Avrupa tanımları"dır. AB'yi ortak tarihi ve kültürel geçmişe sahip "değerlere dayanan" bir birlik olarak tanımlayanlar, Türkiye'nin üyeliğine her koşulda itiraz etmektedir. Bununla birlikte, demokratik ve insan haklarına dayalı bir AB kavramsallaştırmasına sahip olanlar ise kısmen destek vermektedir. AB'yi iktisadi ya da güvenlik temelli maddi çıkarlar çerçevesinde "problem çözücü" olarak betimleyenler ise, Türkiye'nin üyeliğine yine kısmen destek vermektedir. Türkiye'nin üyeliği AB seçkinlerini, AB kimliğinin nasıl tanımlanacağı konusunda karar almaları için zorlamaktadır. Bu bağlamda AB'yi haklar temelinde bir araya gelmiş problem-çözücü varlık olarak betimlemek yönünde bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Kültürel ve kimlik değerlerine göre tanımlanmış AB'nin uzun vadede hem AB, hem de Türkiye için olumsuzluklar oluşturacağı belirtilmektedir. ¹⁴⁴

¹⁴¹ Helene Sjursen, "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the Enlargement Policy" *JCMS*, 2002, Volume 40, Number 3, p. 491-513

¹⁴² Gürleyen, a.g.e., s. 112

¹⁴³ Gürleyen, a.g.e., s. 118

¹⁴⁴ Gürleyen, a.g.e., s. 124-125

2.5. Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinde Yaşanan Değişimde Örnek Bir Bölgesel Aktör Olarak Almanya'nın İncelenmesi

Avrupa'nın merkezinde yer alan Almanya'nın tarihsel süreç içerisinde sürekli bir birlik arayışı içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Bazı dönemlerde çeşitli Alman devletleri, dağınık ve bölünmüş durumda bulunan Almanları tek bir devlet çatısı altında toplamak için çaba göstermiş; fakat bu çabalar genelde Avrupa'daki güç dengelerini bozarak Almanların Avrupa'da mutlak gücü elde edecek niteliğe kavuşmalarına neden olmuştur. AB'nin temellerinin oluşturulduğu İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Almanya yeni bir yöntemle dış politika oluşturmaya başlamıştır.¹⁴⁵ Almanya'nın, Hitler ile birlikte saldırgan ve yayılcı bir politika izlemesi, hem dünya kamuoyunda kötü bir üne sahip olmasına; hem de bölünmesine neden olmuştur. Hitler'den sonra Almanya'nın bu kötü imajdan kurtarılması için çalışılmış ve tekrar birleşmesi için çaba sarf edilmiştir. Dış politikada ağırlıklı bir şekilde Avrupalı devletlerin birleştirilmesine yönelik çaba sergilenmiştir. Ercan'a göre Almanya daha önce uyguladığı yayılcı politikalarını AB üzerinden uygulama çabası içindedir. Daha başka bir ifadeyle, "Almanya için güce giden yol AB'den geçmektedir."¹⁴⁶

Almanya, AB'yi kendi politikaları için bir tür meşruiyet alanı ve unsuru olarak görürken; Türkiye, AB'yi siyasi ve ekonomik gelişme sürecinde ulaşılması gereken bir hedef olarak değerlendirmektedir. Almanya'da AB ve Türkiye konusunda, farklı siyasi duruşlar bulunmaktadır.¹⁴⁷ Bazı siyasi partiler Türkiye'nin tam üyeliğine itiraz etmeyip bunu prensip olarak savunmakla birlikte, bazıları da üyelik yerine "imtiyazlı ortaklık"

¹⁴⁵ Ferhat Pirinççi , "Alman Dış Politikasında Süreklilik ve Değişimin Alman Bölünmüşlüğü Bağlamında Analizi", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 2, 2005, s. 2

¹⁴⁶ Murat Ercan , "Alman ve Türk Dış Politikasında Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler" *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (der.) Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2012, s. 178-179

¹⁴⁷ 12 Eylül 1963'te Ankara Antlaşması imzalanırken, AET Komisyonu Başkanı olan Walter Hallstein şu sözleri dile getirmiştir: "Bugün politik açıdan büyük öneme sahip bir olaya tanıklık ediyoruz. Türkiye, Avrupa'ya aittir. Bu sürecin en derin anlamı budur. Bu süreç, en çağdaş şekliyle, coğrafi önermenin kısaltılmış bir ifadesinden ya da birkaç yüzyıldır geçerli olan tarihi bir gözlemden daha fazlası olan bir gerçeğin teyit edilmesi olarak düşünülmelidir. Türkiye, Avrupa'ya aittir. Böylece kendimizi Türkiye ve Topluluk arasında oluşacak yakın bir işbirliği döneminin başlangıcında buluyoruz. (...) Ve bir gün, son adım gerçekleştirilmelidir: Türkiye, Topluluk'un tam üyesi olmalıdır." (European Navigator, "Walter Hallstein'in AET ve Türkiye arasında ortaklık antlaşması imzalanması sebebiyle yaptığı konuşma (Ankara, 12 Eylül 1963).<http://www.ena.lu/rede-walter-hallstein-anlasslich-unterzeichnung-assoziationsabkommens-zwischen-turkei-ankara-september-1963-030005684.html> (erişim tarihi: 08.11.2016)

gibi üyeliğe alternatif modellerden bahsetmektedir. Avrupa kimliğine ilişkin iki yönlü bir gelişmeden bahsetmek mümkündür. İlk olarak tarihsel, kültürel, psikolojik boyutta algılanan Avrupa kimliğinde geleneksel değerlere ve özellikle Hristiyanlığa atıfta bulunmaktadır. İkinci olarak ise siyasi, ekonomik ve askeri boyutta geliştirilen AB kimliğinde ise temel taşıyıcı ortak dış politika ve güvenlik politikasıdır. AB, bu iki kimlik tanımına bağlı olarak, Türkiye ile ilişkilerini belirleyecektir. Türkiye ikinci tanımda yer alan AB kimliğinin tamamlayıcısı olarak, hem Almanya hem de AB için önemlidir; hatta vazgeçilmezdir. Bölgesel ve küresel düzeyde güvenlik, AB için geliştirmeye özen gösterdiği hukuki ve kurumsal çerçevede kimlik ve meşruiyet ile ilgilidir. Maastricht ve Amsterdam düzenlemeleriyle AB'nin temel amaçları arasında sayılan AB kimliği, ortak bir dış politika ve güvenlik politikası aracılığıyla uluslararası alanda geliştirileceği belirtilmektedir. Söz konusu bu kimlik, AB metinlerinde siyasal ve kurumsal temelde ortak değerlere atıfta bulunularak açıklanmaktadır; dinsel bir ayırıma gidilmemektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin böyle bir yapının dışına itilmemesi gerektiği, aksine; eğer bugünkü dünya koşullarında karşılıklı olarak işin ciddiyeti kavranılırsa, AB güvenlik kimliği içerisinde mutlaka var olması gerektiğini söylemek mümkündür. AB, Orta ve Doğu Avrupa örneğinde söz edilen güvenlik ve istikrar olgusuna bir de uluslararası aktör olma potansiyelini eklendiğinde, AB'nin sınırlarını Ortadoğu ve Kafkasya'ya doğru genişletmesi mümkündür ve bu durumda AB'nin Türkiye ile karşılaşması ve onunla yüzleşmesi zorunlu olmaktadır. Daha başka bir ifadeyle, AB iddia ettiği ve çeşitli antlaşmalarla hedeflediği gibi küresel ölçekte etkinlikte bulunmak ve söz sahibi olmak istiyorsa, Türkiye ile sadece jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı değil; aynı zamanda kültürel ve beşeri zenginliği nedeniyle de ilişki kurmalıdır.¹⁴⁸

Kimliklerin söylemsel olarak ve farklılıklar üzerinden inşa edildiğine dayanan post yapısalcı kuramdan hareket eden AB'deki Türkiye tartışmaları, farklı Avrupaların inşasına yol açmaktadır. Bu bağlamda AB'nin kilit ülkelerinden Almanya'daki siyasi elitin Türkiye'nin üyelik söylemlerinin inşa ettiği Avrupa vizyonlarına odaklanmak mümkün gözükmemektedir. Analiz kapsamında Alman sağı için, Avrupa kültürel ve tarihsel olarak sınırları belli ve Türkiye'yi dışlayıcı bir yapı anlamını taşımaktadır.

¹⁴⁸ Canbolat, 2009, a.g.e s. 280-283

Tutarlı bir iç ve dış kimlik inşasına ihtiyaç duyan ulus-devlet modeli, Avrupa ve AB düzleminde yeniden oluşturulmak istenmektedir. Alman soluna bakıldığında ise görünüşte çeşitlilik ve çok kültürlülüğe yaptığı vurgular nedeniyle sağ söylemden farklılaşsa da; modernleşme paradigmasının ulus devlete biçtiği merkezi role olan bağlılığı noktasında sağ söylemle benzerlik göstermektedir. Avrupa'nın sosyal inşa sürecinin söylem yoluyla ortaya konulması sadece Türkiye-AB ilişkilerini değil, aynı zamanda AB'nin genel dış politikası ve içişleri ve göç politikaları gibi Avrupa kimliğinin tanımlandığı diğer AB politikalarına anlam verilmesi açısından önem taşımaktadır.¹⁴⁹

Türkiye Almanya ilişkilerini belirleyen temel faktörler :

“ - *Almanya’da uzun süredir iki ülke arasındaki organik bağı oluşturan ve bir kısmı (her yıl artan ölçüde) Alman vatandaşlığına geçen Türklerin/Türk vatandaşlarının varlığı,*

- *Ekonomik ve ticari olgu,*
- *Batı ittifak sistemi içindeki birliktelik,*
- *İnsan hakları politikası ve demokrasi konusu,*
- *Değişen dünya dengelerinden etkilenme” olarak ifade edilebilmektedir.* “¹⁵⁰

AB üyesi ülkelere ait ekonomik ve demografik veriler, AB yörüngesinde en etkili üyenin Almanya olduğunu işaret etmektedir. Bu durum AB'nin karar alma mekanizmasında da kendini göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin AB üyeliği söz konusu olduğunda, Almanya'nın göz ardı edilebilecek bir durumda olmadığı ortadadır. İki devletin kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerinin ileri düzeyde olması, AB çerçevesindeki politikalarının uyum içerisinde olmasına her zaman neden olmamıştır. 1998-2005 yılları arasında Almanya Şansölyesi Schröder, Türkiye'ye Helsinki'de (1999) AB üyeliğinin yolunu açarken; 2005 yılından itibaren Almanya'da iktidarı ele geçiren Merkel, Türkiye ile AB ilişkilerine imtiyazlı ortaklık önerisi ile başka bir renk vermek istemektedir. “Tam üyelik yerine yakın işbirliği” olarak betimlenebilecek bu formül bile, Türkiye'nin Almanya devleti nezdinde önemini bir kez daha vurgulanmaktadır. Türkiye'nin öteden beri Batı sistemi içerisinde konumlanması,

¹⁴⁹ Senem Aydın Düzgüt, “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Postyapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt8, Sayı 29, Bahar 2011, s. 66-67

¹⁵⁰ Canbolat, 2009, a.g.e., s. 248

Almanya'daki azımsanmayacak Türk varlığı ve karşılıklı güçlü ticari ilişkiler, tam anlamıyla Türkiye'nin Almanya tarafından göz ardı edilmesini önlemektedir. CDU(Hıristiyan Demokrat Birliği)'lu Alman Meclisi Dış İlişkiler Komisyon Başkanı Polenz kitabında (2010), Türkiye'nin AB'ye üyeliğinden yana olan yaklaşımını belirtmiştir. Bu bağlamda, “Almanyalı Türkler-Türkiye'nin AB üyeliği” ilişkisinde unutulmamalıdır ki, memnun edici uyum verileri, Türkiye'nin Almanya'da olumlu kamuoyu algısı oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle, Almanya'daki Türk toplumunun Alman toplumuna uyumlarının desteklenmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Başbakan Erdoğan'ın son dönemlerdeki söylemleri üzerine yeniden düşünülmesi gerekmektedir: “Entegrasyona evet, fakat asimilasyona hayır diyorum.” (2011) ya da “Asimilasyon bir insanlık suçudur!” (2010). Bu söylemlerde kullanılan politik dil –amacın iyi niyetli olduğu ileri sürülse de- son kertede, Almanya'yı ve halkını Türkiye'den uzaklaştırıcı bir algının oluşmasına neden olmaktadır. Öte yandan bir devletin, diasporasında, etkinliğini canlandırmak istemesi normaldir; yalnız bu eylem, yeni düşmanların oluşmasına neden olmamalıdır. Ermağan'a göre Türkiye Almanya ilişkilerinde AB bağlamında yaşanan sorunlar temel olarak dört maddede incelenebilmektedir.

- “ 1. Türkiye'ye karşı genelde olumsuz olan kamuoyu algısı,
2. Almanya'daki Türk vatandaşlarının uyum konusunda yaşadıkları sorunlar,
3. Kimi Alman partilerinde farklı tonlarda olmakla birlikte temsil edilen Türkiye karşıtı/şüpheli tezler ve
4. Alman devletinin, Almanya-Fransa-İngiltere üçgenindeki siyasi nüfuzun yine büyük bir ülke ile paylaşmak konusundaki isteksizliği”.¹⁵¹

Ekonomik kriz, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Avrupalıların kaçınmaya çalıştığı bir tehdidi farklı bir şekilde gündeme taşımıştır: Almanya'nın hâkim olduğu bir Avrupa. AB bütünleşmesi, zaten bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya yönelik gayretlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise Almanya ekonomik ve mali gücünün yanı sıra oluşturulan bu kurumsal yapıları da kullanarak, Avrupa politikasında merkezi bir yer elde etmiştir. Soğuk Savaş'ın sonu, Doğu ve Batı Almanya'ların birleşmesini ve 2004 yılında gerçekleşen doğu genişlemesini kolaylaştırarak; AB içerisindeki

¹⁵¹ İsmail Ermağan, “Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye-Almanya İlişkileri” *Mustafa Kemal Üniversitesi*, 2012, Cilt 9, Sayı: 20, s. 86-87

Almanya'nın etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Almanya-Fransız eksenli AB yapısı, günümüz itibariyle sadece görünüşte bu durumu sergilemektedir; artık ekonomik ve siyasal alanda Almanya'nın liderliği konusunda ciddi ipuçları bulunmaktadır. Hemen her alanda AB'nin lideri konumunda görülen Almanya, zayıf avro ülkeleri üzerindeki mali etkinliğini bu kriz sayesinde arttırabilecektir. ¹⁵² Almanya Dışışleri Bakanı Guido Westerwelle, dönemin Dışışleri Bakanı Davutoğlu ile görüşmesinin ardından verdiği demeçte, Türkiye'nin AB üyelik sürecini desteklediğini açıklamıştır. Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiği takdirde AB üyesi olabileceğini belirterek, *“Türkiye’de bu tür tartışmalar var. Bizde de var. Önemli olan atılan imzalar ve neyi kararlaştırdığımızdır. Türkiye’nin AB üyeliği, her şeyden önce Almanya’nın çıkarınadır”*.¹⁵³

¹⁵² Özdemir, 2012, a.g.e., s. 334 ve 336

¹⁵³ http://cadde.milliyet.com.tr/2012/01/06/YazarDetay/1540785/westerwelle_nin_dogrulari (erişim tarihi: 04.05.2015)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ

3.1. Türkiye- İsrail İlişkilerinin Tarihsel Seyri

3.1.1. Türkiye'nin İsrail'i Tanıması ve Soğuk Savaş'a Kadar Geçen Süreç

Türkiye İsrail'i ilk tanıyan ülke olmamakla birlikte; nüfusun çoğunluğu Müslüman olarak İsrail'i ilk tanıyan ülkedir. Dankwart Rustow Türkiye'nin İsrail'i tanıma sebebini *“İnönü hükümetinin Ankara'nın Irak politikasından kaynaklanan komşu Müslüman ülkelerle aralarındaki mesafeyi koruma ve Batı ile ilişkileri geliştirme isteği “* şeklinde ifade etmiştir.¹ Bununla birlikte, Türkiye'yi İsrail'i tanımaya yönlendiren bir diğer neden ise yeni kurulan devletin Sovyetler Birliği'nin uydusu olacağı yolundaki endişelerin ortadan kalkmasıdır. Bu bağlamda Filistin Uzlaştırma Komisyonu Türkiye temsilcisi Hüseyin Cahit Yalçın'ın İsmet İnönü'ye verdiği rapor açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Bu raporda *“İsrail'in Komünist bir ülke olma ihtimalinin son derece zayıf olduğu”* vurgulanarak, *“Türkiye'nin yeni kurulan devleti derhal tanıması gerektiği”* ifade edilmiştir.² Türkiye ve İsrail arasında resmi diplomatik ilişkilerin ilk adımı, 4 Temmuz 1950'de imzalanan “Ticaret ve Ödeme Antlaşmaları” ile gerçekleşmiştir. İki ülke yönetimi, özellikle “Arap faktörü” sebebiyle “dikkati çekmeme politikası” izlemekle birlikte, güvenlik ve istihbarat gibi konularda işbirliği başlatmıştır.³ Bununla birlikte, iki ülke arasında ilişkilerini geliştirmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunularak, özellikle ticari ilişkilerde önemli adımların gerçekleşmesi sağlanmıştır. İki ülke arasında düzenli hava ve deniz bağlantıları kurulmuş, çeşitli spor karşılaşmaları düzenlenmiş ve kültürel iletişim ağları oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlemeye başladığı dış politika, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Her iki ülke arasında benzerlikler mevcut

¹ Nezih Tavlaş, “Türk- İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, *Avrasya Dosyası (İsrail Özel)*, C. 5, S. 1, İlkbahar 1999, s. 77'den akt. Türel Yılmaz Şahin, 2016, s. 18

² George E. Gruen, “Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations”, *Israel Affairs*, Vol. 1, No. 4, Yaz 1995, s. 44

³ Tavlaş, a.g.e., s. 77

⁴ Süha Bölükbaşı, “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, *Liberal Düşünce*, C. 4, S. 13, Kış 1999, s. 139

idi; iki ülke siyasi anlamda parlamenter demokrasiyi geliştirmeye çalışırken aynı zamanda Batı tipi ekonomik kalkınma modellerini uygulamayı hedeflemekteydi. İsrail'in o dönem NATO'ya üye olabilmek için Kore'deki BM gücü içinde yer almayı bir fırsat olarak gören Türkiye'yi Arap devletlerinin tersine desteklemesi, ilişkilerin daha da yumuşamasına yol açmıştır. Gelişen süreçte, İsrail'in Bağdat Paketi'ne yönelttiği eleştiriler nedeniyle; 1955 yılından itibaren iki ülke arasında diplomatik temaslar en alt düzeye indirilmiştir. 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirmesi üzerine, önce İsrail'in, akabinde İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a saldırılarıyla başlayan savaş, iki ülke arasındaki ilişkilerin 1980 yılına kadar maslahatgüzar seviyesinde devam etmesine yol açmıştır.⁵

Türkiye - İsrail ilişkilerinin gelişiminde 1970'ler boyunca gözlemlenen soğukluk, 1980'lerin büyük bölümünde devam etmiştir. Bu durumun temelde iki nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, İsrail'in tek taraflı eylemleri, Ankara'da rahatsızlık meydana getirmiştir. Bununla birlikte, Filistinlilerin 1987'de başlattığı İntifada hareketi, Türk kamuoyu tarafından yakından takip edilmiş ve sempati konusu oluşturmıştır. Camp David anlaşmasından sonra Orta Doğu'daki anlaşmazlıkların çözüme girildiği yönünde algının oluştuğu dönemde, İsrail'in 1980'de Doğu Kudüs'ü, 1981'de de Golan Tepelerini ilhak etmesi ve başkentini Tel-Aviv'den Kudüs'e taşıması, Türkiye'nin 1980'de Kudüs başkonsoloslughunu kapatmasına ve Tel-Aviv'deki maslahatgüzarlığını ikinci kâtip düzeyine indirmesine yol açmıştır. ⁶ Bu olay, uygulamada askeri ve ticari ataşeler ile birlikte kültür ve eğitim temsilcilerinin geri çağrılmasını da kapsamaktadır. Bununla birlikte, Türk Hava Yollarının İstanbul-Tel Aviv seferleri ile Türk gemilerinin İsrail limanlarına yaptığı seferler de iptal edilmiştir. ⁷ Soğuk Savaş döneminde dış politikasını ABD ve SSCB ile ilişkiler temelinde yürüten Türkiye için İsrail ile ilişkiler, Soğuk Savaşın sona ermesinin uluslararası sistem ve Körfez Savaşı'nın bölgesel sistem üzerinde oluşturduğu etkileri sonucu daha çok önem kazanmıştır. 1991 Madrid görüşmeleriyle başlayan süreç, Türkiye-İsrail ilişkilerinin yakınlaşması için

⁵ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980* (ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 640-646

⁶ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* (ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 149-152

⁷ Yusuf Basalel, *Yahudi Tarihi*, 1.B., İstanbul, Üniversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, 2000, s. 300

kolaylaştırıcı rol oynamıştır. 1992 - 1994 yılları arasında iki ülke arasındaki ticaret hacminde yüzde yüz elliden fazla artış kaydedilmiştir. İlişkilerin gelişmesinde ortak tehdit algılamaları, önemli rol oynamıştır. İsrail -Türkiye ilişkilerinde stratejik işbirliği ortamını hazırlayan bölgesel ve uluslararası ortam son derece karmaşıktır ve birbirine eklemlenmiş bir güvenlik sorunu algılamasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu iki devlet Orta Doğu’da son derece statükocu bir politika izlemeyi hedeflemiştir; çünkü İsrail Filistin topraklarında ve Golan tepelerindeki işgalleri ve Kudüs’ün statüsü gibi nedenlerle statükonun değişmesine karşıdır. Türkiye ise hem kendi hem de komşu ülkelerinin -örneğin Irak’ın- toprak bütünlüğünün korunmasını hedeflemekteydi; bu nedenle de statükonun korunması yönünde bir tavır izlemekteydi. Öte yandan, her iki devlet, Orta Asya’da Rusya’nın etkisinin kırılması ve böylelikle bölgede batı yanlısı laik rejimlerin oluşturulması konusunda revizyonist politika izlemekteydi.⁸

Türkiye-İsrail ilişkilerinin en kritik dönemi 1986 - 1992 yılları arasında gerçekleşmiştir. Türkiye İsrail ile ilişkilerini geliştirirken, o dönemde Türkiye’nin “Kıbrıs” ve “Bulgaristan’daki Türk azınlığına karşı Bulgaristan hükümetinin yürüttüğü baskı politikaları” gibi sorunlara duyarsız kalan Arap ülkelerini karşısına alacak herhangi bir politika da yürütmemiştir. Başka bir ifadeyle, Türkiye Arap ülkelerinin söz konusu sorunlara duyarsız kalmaları nedeniyle İsrail’e yönelmiş değildir. İsrail ile ilişkilerini geliştirirken Araplar aleyhinde bir politika yürütmediğinin en açık göstergesi, Arap ülkelerinden de önce 1988 yılında ilan edilen bağımsız Filistin devletini tanımasıdır. Ayrıca bu dönemde, Türkiye, İsrail’in Filistinlilere karşı izlemiş olduğu politikayı, “ Filistinlilerin insan haklarının ihlali”, olarak değerlendirmiş; İsrail’i bu tutumu nedeniyle kınayan açıklamalarda bulunmuştur. Öte yandan dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye’nin İsrail politikasına ilişkin yaptığı konuşmada “İsrail’in sınırları güvenlik içinde olmalıdır. Herkes İsrail’i tanımalı ve ondan sonra bir

⁸ Serhat Erkmén, “1990’lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7, Güz 2005,s. 158-163

*uzlaşma anlaşmasına gidilmelidir”*⁹ derken, İsrail ile Filistinliler arasında izlenen denge politikasının devamı için çaba gösterildiğini açıkça ifade etmiştir.¹⁰

3.1.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türkiye-İsrail İlişkileri ve 28 Şubat Sürecinde İlişkilerde Yaşanan İvme

Soğuk Savaş’ın bitişinin uluslararası sistemde ve bölgede meydana getirdiği önemli değişimler hem Türkiye’yi hem de İsrail’i etkilemiştir. İsrail için Sovyetler Birliği’ndeki Yahudilerin ülkeye gelişi, Doğu Bloğuna üye olan ülkeler ile ilişkilerinin yeniden oluşturulması ve İsrail için Kafkasya ve Orta Asya’da yeni ihtimallerin ortaya çıkması önemli kazanımlar olarak görülmüştür. İsrail artık dünyanın yarısı tarafından dışlanmış bir konumda değildir, bu bağlamda uluslararası arenada İsrail geniş çaplı bir meşruiyet ve hareket kabiliyeti elde etmiştir.¹¹ 1990’ların ikinci yarısında, hem Orta Doğu Barış sürecindeki olumlu gelişmeler, hem de Türkiye’nin Suriye’den duyduğu rahatsızlığın artmasının da etkisiyle; Türkiye-İsrail yakınlaşması her anlamda ivme kazanmıştır. İlişkilerdeki canlanma, askeri ve ekonomik işbirliği olmak üzere iki temel alanda yoğunlaşmıştır. Cumhurbaşkanı Ezer Veizman, Ocak 1994’de Türkiye’yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret İsrail Devlet Başkanı’nın Türkiye’ye olan ilk ziyareti olmuştur; Şimon Peres Dışişleri Bakanı olarak Nisan 1994’de Türkiye’ye ziyarette bulunmuş, Başbakan Tansu Çiller Kasım 1994’de görev başındaki ilk Türk Başbakanı olarak İsrail’e ziyarette bulunmuştur. (Başbakanın bu ziyaretinde hükümetin neredeyse dörtte biri yanında bulundu: Dışişleri, Bayındırlık ve İskan, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Tarım ve Köyüşleri, Ulaştırma Bakanları ile bir Devlet Bakanı.) İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Yossi Beilin Mayıs 1995’de Türkiye’ye ziyarette bulunmuş, Çiller Devlet Bakanları Coşkun Kırca ve Ali Dinçer ile birlikte 1995’te Rabin’in cenaze törenine katılmış; Cumhurbaşkanı Demirel Mart 1996’da görev başında ilk Türk Cumhurbaşkanı olarak İsrail’i ziyaret etmiş; bununla birlikte resmi görevliler ve teknisyenler düzeyinde de

⁹ Işıl Anıl, “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Arap-İsrail Barış Süreci”, *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik ve Güvenlik*, (der.) Meliha Benli Altunışık, 1. B. İstanbul, Boyut Kitapları, 1999, s. 136’akt. Türel Yılmaz Şahin, s. 44

¹⁰ Türel Yılmaz Şahin, *Türkiye-İsrail yakınlaşması Denge-Stratejik İşbirliği-Gerilim- Normalleşme*, Ankara, Hattuşaş Yayıncılık, 2016, 2.B. s. 44

¹¹ Ofra Bengio, *Türkiye İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, (çev.) Filiz Kaynak Dışkaya, Ankara, Erguvan Yayınevi, 2009, s. 52-54

yoğun bir trafik yaşandığı gözlemlenmiştir. İlişkilerin daha da derinleştirilmesi için muhalefet politikacıları İsrail'e davet edilmiş, akademik değişim programlarının yapılması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte, Veizman'ın ziyareti sırasında bir Mutabakat Antlaşması, Peres'in ziyareti esnasında Çevre Koruma Antlaşması, 1995'in başlarında terörizm ve organize suçlar ve uyuşturucu madde trafiğine karşı bir antlaşma, Demirel'in ziyareti esnasında da birçok alanı kapsayan bir ekonomik antlaşma imzalanmıştır.¹²

Bu çerçevede, iki ülke arasında 1996 yılında hem askeri alanda Eğitim ve Teknik İşbirliği Çerçeve Anlaşması, hem de Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. İlk anlaşmaya dayanarak, 2000 yılına kadar askeri alanda 11 ayrı antlaşma imzalanmıştır. Bu bağlamdaki en önemli anlaşmalardan biri, Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması¹³'dir. Bu antlaşma ile iki ülke arasında bilgi transferi söz konusu olmuştur. Ortaklaşa düzenlenen tatbikatlar ve iki ülke askeri yetkililer arasında yapılan karşılıklı üst düzey ziyaretlerle durum daha da pekiştirilmiştir. Serbest Ticaret Anlaşması'na paralel olarak iki ülke arasındaki Ticari, Ekonomik, Sınai, Teknik İşbirliği Anlaşması, Yatırımların Karşılıklı Teşviki Anlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmaları imzalanarak, ekonomik ilişkilerin sağlam bir altyapıya dayanması sağlanmıştır. 1999 yılı itibarıyla, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 880 milyon dolar düzeyine yükselmiştir. Bununla birlikte, söz konusu dönemde, iki ülke arasında eğitim, kültür ve turizm alanında da işbirliğinin arttığı gözlenmektedir. 1999'da, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in yaptığı ziyaret sonunda iki ülke arasındaki ilişkilerin her alanda daha üst düzeye çıkarılması yönünde kararlar alınmıştır. 17 Ağustos 1999'da meydana gelen depremden sonra İsrailli kurtarma ekiplerinin felaket bölgelerinde yaptıkları çalışmalar, Türk kamuoyunda İsrail'e karşı olumlu bir havanın oluşmasına neden olmuştur. Özellikle, İsrail'in Kanal 1 televizyonunun Eylül ayında

¹² Philip Robins, *Takım Elbiseliler ve Üniformalılar*, (çev. Şirin Yener), Ankara, Arkadaş Yayınevi, s. 238

¹³ Savunma İşbirliği Antlaşması, Türkiye ve İsrail arasında savunma alanında bilgi transferini, teknisyen ve araştırmacıların eğitim almasını, iki ülkenin askeri ve savunma amaçlı ortak sanayi üretiminde bulunmalarını ve bu amaçla ortak araştırmalar gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Söz konusu antlaşma kapsamında, F-4 uçaklarının modernizasyonu, ön deneme için verilen 20 adet "Popeye" füzesinin kullanımından olumlu sonuç elde edilirse, bu füzelerin ortak üretimi, ABD'den alınan "Cobra" helikopterlerine gece görüş sisteminin takılması, Türk Silahlı Kuvvetlerine ait piyade tüfeklerinin yenilenmesi gibi bazı projeleri de kapsamaktadır. (Milliyet, 29 Ağustos 1996) <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/08/29> (Erişim tarihi: 07.02.2017)

düzenlendiği bir yardım kampanyasında depremzedeler için 1.340.000 dolar toplaması ve İsrail Başbakanı Ehud Barak'ın 25 Ekim 1999'da Türkiye'ye gelerek, Adapazarı'nda İsrail tarafından yaptırılan 320 prefabrik konutluk "İsrail Köyü"nü hizmete açması, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.¹⁴

28 Şubat döneminde, güçlü sivil liderliğinin olmamasının yarattığı siyasi boşluktan faydalanarak ordu, Türk-İsrail ilişkilerini derinleştirilmesinde daha etkili bir aktör haline gelmiştir. Bu bağlamda kilit rol oynayan isim, dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir olmuştur. General Bir, Türkiye ve İsrail'in bölgede yer alan iki demokrasi olduğunu vurgulayarak, tüm bölgeye demokrasilerin birlikte çalışabildiklerini göstermeleri gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵ Yine bu dönemde, Yahudilerin İstanbul'a göç etmelerinin 500. yılını kutlamak için yapılan törenlere katılmak için İsrail Cumhurbaşkanı Weizman Türkiye'ye gelmiştir. Çiller, Kasım 1994'de iade-i ziyaret için bulunduğu İsrail'de, Yahudilerin İsrail'e dönmelerinin asli hakları olduğunu vurgulamıştır.¹⁶ Türkiye, İsrail ile geliştirdiği işbirliği sonrasında özellikle Suriye ve Yunanistan'a karşı durum üstünlüğü elde edebilmiştir. Suriye ve Yunanistan'ın Türkiye'nin tehdit algılamasındaki yeri kademeli olarak azalmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerde ekonomik boyut, sadece askeri alanla sınırlı kalmamıştır. 1996 yılında yapılan serbest ticaret bölgesi antlaşması ile İsrail Türkiye'nin Ortadoğu'da en çok ihracat yaptığı ülkelerden birisi haline gelmiştir. 2000'lerin başında iki ülke arasındaki ticaret hacmi iki milyar doları bulmuştur. Bununla birlikte ekonomik ilişkiler, stratejik seviyeye ulaşamamıştır. Manavgat suyunun İsrail'e satışı, Bakü-Ceyhan boru hattının İsrail'e uzatılması gibi stratejik nitelikteki projelerin tamamlanamamış olması, ikili ilişkilerin ekonomik boyutunu sınırlamıştır. Bu durum ikili ilişkilerde, güvenlik boyutunun temel belirleyen olarak kalmasına yol açmıştır."¹⁷

1990'larda Türkiye-İsrail ilişkilerini önemli bir konuma taşıyan nedenlerin başında asker ve bürokrasinin TDP'nin ve dolayısıyla Türkiye'nin İslamlaştığı düşüncesinden

¹⁴ Erhan ve Kürkçüoğlu , a.g.e., ss.571-575

¹⁵ Çevik Bir, Martin Sherman,"Formula for Stability: Turkey Plus Israel", Middle East Quarterly, Fall 2002, Vol.9, No: 4, s. 22-32

¹⁶ Kösebalaban, 2014, a.g.e.s. 252-253

¹⁷ Ofra Bengio ve Özcan Gencer , "Changing Relations: Turkish-Israeli-Arab Triangle", *Perceptions*, Cilt 5, No:1, 2000, s. 140

hareketle bu süreci tersine çevirme çabası gelmektedir. Dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın İran, Pakistan, Malezya, Endonezya ve Libya gibi ülkelere yönelik ziyaretleri de dış politikanın İslamlaştığı korkularını tetiklemiştir. Bu bağlamda, ordu tarafından İsrail ile yoğun ilişkiler bu korkunun bertaraf edilmesi için kullanılmıştır. Bununla birlikte, İsrail ile ilişkilerin normalleşmesi ve bir müttefik ilişkisine dönüşmesi için tek başına İslamileştirme parametresi yeterli olmamaktadır. Erbakan hükümetinden önce de asker ve bürokrasinin Türk-İsrail ilişkilerinin yürütülmesinde etkin olduğu göz önüne alındığında, söz konusu sürecin ardında başka dinamiklerin de etkili olduğu gözlenebilmektedir. Hakan Yavuz'un da işaret ettiği gibi, 1989'da AB'nin Türkiye'nin tam üyelik talebinin reddedilmesinden sonra İsrail ile kurulan ilişkiler, Türkiye'nin Batı odaklılığının ve laik yapısının yeniden onaylanması anlamına gelmektedir.¹⁸ Bu bağlamda etkili olan bir başka unsur ise, 1990'larda Türkiye'nin bölgeye güvenlik odaklı bir bakış açısını benimsemiş olmasıdır. 1990'ların ilk yarısı Türkiye'de "iki buçuk savaş stratejisi" kavramıyla özetlenen güvenlik algılamalarının en yüksek düzeyde olduğu dönemdir. Bu bağlamda daha Refahyol hükümeti kurulmadan önce İsrail ile 23 Şubat 1996'da "Askeri İşbirliği ve Eğitim Antlaşması" imzalanmış ve bu antlaşma ile İsrail'in Türkiye'ye İran, Irak, Suriye sınırı boyunca güvenliğin sağlanması noktasında yardımının elde edilmesi öngörülmüştür. Bu verilerden hareketle, İsrail ile ilişkiler güvenlileştirilen bir dış politikanın ürünü olmakta ve büyük ölçüde askeri bürokrasinin dış politikada etkinliğinin artmasına neden olmaktadır.¹⁹

1958 tarihli Çevre İttifakına²⁰ benzer biçimde, 1996 Anlaşması da stratejik ortaklığı temel almıştır. 1996 yılında Genelkurmay İkinci Başkanı olan ve anlaşmanın Türk tarafında birincil öneme sahip mimarı olduğu düşünülen Çevik Bir, "bu tüm Türk

¹⁸ M. Hakan Yavuz, "Turkish-Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate", *Journal of Palestine Studies*, Cilt 27, No.1, Güz 1997, s. 27

¹⁹ Ali Balcı, "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 4, Ocak 2011, s. 121

²⁰ 1958 yılında, İsrail ve Türkiye "Çevre ittifakı" ya da "Hayalet Paketi" olarak da ifade edilen çok gizli bir ittifak oluştururlar. Çevre İttifakı kavramı ilk olarak, sonradan İsrail Knesset'te (İsrail'in tek meclisli parlamentosu) Liberal parti üyesi olarak görev alacak olan Baruch Uziel tarafından İsrail devletinin kurulmasından önce verdiği bir dizi konferansta yer almaktadır. Bu bağlamda, kuruluş safhasında olan bir devletin kırılgan jeopolitik durumunu inceleyerek, güçlendirmek adına öneriler sunmaktadır. İsrail söz konusu tehlikelerle baş edebilmek için İsrail ile benzer tehlikelerle baş etmek zorunda olan ülkelerle işbirliğine gitmesi önerilmektedir. (Ofra Bengio, Türkiye İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine, Erguvan yayınevi, 2009, Ankara)

kurumlarının başarısıydı” ifadesini kullanarak tüm Türk kurumlarının eşit ölçüde katkıda bulunduğunu ve anlaşmayı hazırlayan ve ana maddeleri belirleyen kurumun Türk Dışişleri Bakanlığı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Bengio, General Bir’in anlaşmanın imzalanmasında ordunun rolünü daha az etkili göstermeye çalışmasını kabul etmemekte ve aksine ordunun bu anlaşmada en önemli role sahip olduğunu iddia etmektedir.²¹ Bununla birlikte, 1990’lı yıllarda Türkiye’nin dış ve güvenliğe dair politika meydana getirme sürecinin öne çıkan özelliği, özellikle on yılın ikinci yarısında, askeri kurumların fiili ve yasal yetkisinin politik-sivil yetkilere nazaran bu alanlarda daha genişlemiş olmasıdır.²²

3.1.3. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye - İsrail İlişkileri

3.1.3.1. İlişkilerin Kontrollü Bir Şekilde Devam Ettirilmesi

Ak Parti hükümeti İsrail ile olan ilişkileri azaltma arayışından ziyade, önceki Ecevit hükümetinin kurduğu bağları bazı noktalarda ilerletmeye çalışmıştır. Ak Parti’nin İsrail’e yönelik olan bu yaklaşımın altında Bengio’ya göre Avrupa’daki Türkiye’ye kuşku ile yaklaşanlara karşı hem iç ve hem de dış ilişkilerde Batılı, modern demokrasilerinin ilkelerine göre hareket eden bir devlet tipi oluşturmaya çalıştıklarını kanıtlama ihtiyacı yatmaktadır. Ak Parti’nin İsrail politikasının bir diğer nedeni ise, Türk ordusu ile sürtüşmeden olabildiğince uzak kalmak istemesidir. Bu dönemde, Türkiye-İsrail ilişkileri sadece askeri-stratejik alana dayalı olmaktan ziyade, özellikle ekonomik alanda sivil toplumun da önemli bileşenleri de kapsamına almaya başlamıştır.²³ 1990’ların ortalarında gelişen ve 2000’lerin başında da etkilerini gösteren işbirliği, 2003-2004’te değişime uğramıştır. Bu değişimin nedenlerine bakıldığında karşımıza genel olarak iki unsur çıkmaktadır. İlki, işbirliğini yaratan uluslararası ve bölgesel sistemlerde değişikliklerin meydana gelmesidir. İkincisi ise, Türkiye’nin iç ve dış politikadaki ihtiyaçları ve tehdit algılamalarının değişim göstermesidir. Temel olarak ilişkilerde, tehdit algılamasından çıkar merkezli politikaya geçilmesi, ilişkilerin

²¹ Bengio, a.g.e., s. 124

²² Gencer Özcan ve Ofra Bengio, “ The Decade of the Military in turkey: The case of the Alignment with İsrail in the 1990s”, International Journal of turkish Studies, Vol 7(2001), s. 90-110’dan akt. Ofra Bengio, 2009, s. 124

²³ Bengio, a.g.e., s. 250

doğasında büyük değişime neden olmuştur.²⁴ İkili ilişkiler Türkiye'nin iç politikada yaşadığı değişimden de etkilenmiştir. AB'ye uyum sürecinde TSK'nın politikada etkinliği azalmıştır, oysa askeri bürokrasi iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Ak Parti'nin dış politikada hem iyi komşuluk ilişkilerini hem de ekonomik çıkarları ön plana çıkarmasıyla Türkiye'nin genel dış politikası da değiştirmiştir. Bununla birlikte hükümetin tabanının Filistin konusunda hassasiyete sahip olması İsrail ile olan ilişkilerinde realist olmaktan ziyade; zaman zaman daha idealist adımları atmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin dış politika yapımında tehdit algılamalarının büyük bölümünü bir yana bırakarak, yeni çıkar tanımları çerçevesinde politika belirlemesi ve bu bağlamda İsrail ile ortak çıkarların azlığı, Türkiye-İsrail ilişkilerinde gerilemenin temel nedenidir. Türk- İsrail ilişkilerinde Filistin meselesine bağlı olarak kötüleşme, Ak Parti dönemine has bir olgu değildir. Fakat Başbakan Erdoğan'ın İsrail'i devlet terörü uygulamakla suçlaması ile bu eleştiriler doruk noktasına ulaşmıştır.²⁵

Bir yandan bölgesel ve uluslararası alanda Türkiye'nin önemi artarken, diğer yandan bölgede ve uluslararası siyasi arenada radikal ve dramatik değişiklikler yaşanırken, Türkiye-İsrail ilişkilerinin yapısal bir değişikliğe uğramadan eskisi gibi kalması mümkün değildir.²⁶ Bir güvenlik devleti olan İsrail'in Soğuk Savaş döneminin tamamında hatta 2000'li yıllara kadar güvenlik kaygılarıyla hareket eden Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmasında, bölgesel tehdit algılamalarının yakınlığının yanında, ekonomik ve askeri faktörler ile ABD faktörünün önemli etkisi vardır. 2000'li yılların başından itibaren Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin soğuması ve bu süreçte yaşanan sorunları (2008'de İsrail'in Gazze'ye karşı yaptığı "Dökme Kurşun Operasyonu" ve sonrasında Türkiye'nin tepkisi, Davos'ta yaşanan One Minute Olayı, Alçak Koltuk Krizi ve Mavi Marmara Gemisi'ne yapılan baskın sonucu dokuz Türk'ün İsrail askerleri tarafından öldürülmesi) bölgedeki ve TDP'deki değişimin bir sonucu olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. "Arap Baharı" ile köklü bir değişim sürecinden geçen Arap dünyası, siyasi bir dönüşüm yaşayan bir Türkiye ve bu değişime karşı

²⁴ Erkmen, a.g.m., s. 168

²⁵ Erkmen, a.g.m., s 175-180

²⁶ Cengiz Çandar, "Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon", *SETA Analiz*, Sayı 16, Ocak 2010, s. 7

direnen İsrail'in varlığı göz önüne alındığında, ilişkilerin düzelmesi yakın gelecekte çok muhtemel gözükmemektedir. ²⁷

Ak Parti bölgesinde lider ülke olma hedefi doğrultusunda şekillendirdiği politikasında bir yandan komşularıyla sorunlarını çözmeyi ve ikili siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmeyi hedeflerken, diğer yandan da bölgesel sorunları büyütmeden çözüm sürecine müdahil olmayı gerektiren proaktif bir politika anlayışını benimsemiştir. Bu doğrultuda Ankara'nın odaklandığı en önemli sorunlardan biri, Filistin'dir. Başlangıçta İsrail ve Filistin'le dengeli ilişkiler sürdürülürken, İsrail'in Filistinlilere yönelik eylemlerinin artmasıyla doğru orantılı olarak, Türkiye'nin İsrail'e karşı tutumu sertleşmiştir. İsrail'in Refah mülteci kampına Nisan-Mayıs 2004'de yaptığı saldırıyla başlayan eleştirilerin Haziran-Kasım 2006'daki harekâtla dozu iyice artarken, sözkonusu eleştiriler Aralık 2008-Ocak 2009'daki Dökme Kurşun Operasyonu sonrasında ise hiç olmadığı kadar sertleşmiştir. Türkiye'nin bu tavrı bölge kamuoyunda Türkiye'ye duyulan sempatinin artmasına yol açmış, özellikle 2009'daki Davos tepkisi sonrası Başbakan Erdoğan Orta Doğu'nun "yeni Nasır'ı"²⁸ olarak görülmeye başlanmıştır. Böylelikle Türkiye'nin Orta Doğu kamuoyunda bölgesel liderlik hedefini pekiştirecek bir algı oluşturulmasında başarılı olunmuştur. ²⁹

2000'li yıllar Türk-İsrail ilişkilerinde kriz ve gerginlik yılları olmuştur. Fakat genelde krizler kısa zamanda aşılmış, ilişkilerde yakınlaşma sağlanmıştır. Bu çerçevede, kriz-yumuşama-normalleşme-kriz döngüsünden bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte, siyasi bağlamda gerginlik yaşandığı dönemlerde bile ekonomik ve ticari ilişkilerde belirgin bir bozulma yaşanmamıştır. Öte yandan, 2004'te İsrail'in Refah mülteci kampına operasyon düzenlemesi sonucunda Başbakan Tayyip Erdoğan'ın ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün gösterdikleri tepki, gelecekte iki ülke ilişkilerinin eskiden olduğu gibi yakın ve sıcak olmayacağını yeni göstergesi olmuştur. Erdoğan

²⁷ Mehmet Şahin, "Ortadoğu'da Yalnızlaşan İsrail Yeni Müttefikler Arayışında" *Ortadoğu Analiz*, Ocak 2011, Cilt 3, Sayı 25, s. 22-29

²⁸ Erdoğan'ın Ortadoğu'nun yeni Nasır'ı olarak hem Türkiye'de hem de yurtdışında görülmesi hakkında haberler yapılmıştır. Örneğin Ertuğrul Özkök köşe yazısında bu konuda hem Cengiz Candar'dan hem de Mısırlı gazeteci Doraya Avni'den örnekler vermektedir. Ertuğrul Özkök, "Ortadoğu'nun Yeni Nasır'ı" <http://www.hurriyet.com.tr/ortadogunun-yeni-nasiri-10901359> (erişim tarihi: 21.02.2017)

²⁹ Erkan Ertosun, *Filistin Politikamız Camp David'den Mavi Marmara'ya*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2013, s. 310-311

olaylar üzerine “*Ortadoğu’daki bu gelişmeler her şeyden önce insan hakları açısından gidişin ne derece fecaat olduğunu ortaya koymaktadır. Burada sorumluluk taşıyanların- sorumluluk mevkiinde olan bir insan olarak söylüyorum- tarihe karşı çok büyük sorumluluğu vardır, çok büyük vebali vardır. (...) Bunun her şeyden önce affedilir bağışlanır yanı yoktur. Bu konuda artık bombalarla sadece barış vuruluyor, bunu bilmemiz lazım...*” demiştir. Aynı olay üzerine Abdullah Gül de İsrail operasyonlarını kınamış ve bu durumun Türk- İsrail ilişkilerini etkileyeceğini belirtmiştir.³⁰ Türkiye’nin bu tepkisi en büyük yankıyı Arap dünyasında bulmuştur; bu durum Türkiye’nin Arap dünyasındaki imajını ve popülaritesini arttırmıştır.³¹ Ancak bu gerginlik kısa süreli olmuş ve ilişkilerde yakınlaşma, Erdoğan hükümetinin dış politika danışmanlarını İsrail’e göndermesiyle yeniden başlamıştır. Ocak 2005’te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün İsrail’i ziyareti, ilişkilerin tekrar rayına oturmasına yol açmıştır. Öte yandan, Ocak 2006’da Filistin seçimleri sonrası Hamas’ın siyasi büro Şefi lideri Halid Meşal’in Türkiye’yi ziyareti, ilişkilerde yeni bir gerginlik alanı olarak ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeden sonra iki ülke ilişkileri tekrar yakınlaşsa da, 2006 Lübnan Savaşı ilişkilerin tekrar bozulmasına neden olmuştur. Ardı ardına yaşanan bu krizler, ekonomik işbirliğini azda olsa etkilenmeye başlamıştır. İki ülke arasında imzalanmış olan araştırma ve geliştirme projeleri askıya alınmıştır. Manavgat Suyu projesi durmuştur. Özellikle askeri alandaki büyük modernizasyon projeleri, gündemden kalkmaya başlamıştır. 2009 sonrasında yaşanan krizler, eskilerinden üç önemli açıdan farklılık göstermektedir. İlk olarak, bu krizlerde Türkiye ile İsrail arasında diyalog kanallarının tıkanmaya başladığı gözlenmektedir. 2009 - 2011 arasında iki ülke arasında önemli bir üst düzey ziyaretin gerçekleşmemiş olması, bu durumun en önemli göstergesi olmuştur. İkinci olarak, artık İsrail Türkiye’yi yumuşak karnından vurmaya başlamıştır. 5 Ocak 2009’da Jerusalem Post gazetesindeki başyazıda, Gazze operasyonu ile TSK’nın Kuzey Irak operasyonu arasında benzerlikler kurulması ve İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi’nin Türkiye’nin Kıbrıs, Kürt ve Ermeni politikalarını eleştiren sert demeçler vermesi de dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Bununla birlikte, İsrail Parlamentosu Eğitim ve

³⁰ *Milliyet*, 8 Haziran 2004, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2004/06/08> (erişim tarihi: 05.08.2014)

³¹ *Radikal*, 18 Temmuz 2004, <http://www.radikal.com.tr/index.php?tarikh=18/07/2004> (erişim tarihi: 05.08.2014)

Kültür Komitesi, Aralık 2011’de, 1915 olaylarını “soykırım” olarak nitelendiren bir tasarımı tartışması, Türkiye’ye verilen bir diğer mesaj olmuştur. Son olarak da, 3 Ekim 2009’da Anadolu Kartalı Tatbikatı sırasında meydana gelen kriz, siyasi alandaki krizlerin bugüne kadar ilişkilerin sabit unsurunu oluşturduğu kabul edilen askeri alana da taşınacağına sinyallerini vermiştir. Türkiye’nin Eylül 2011’de İsrail’le tüm askeri anlaşmaları dondurma kararı alması, bu öngörüyü doğrulayan bir gelişme olmuştur.³²

Ak Parti iktidarı döneminde de İsrailli firmalarla silah alımı ve modernizasyon konusunda anlaşmalar yapılmaya devam etmiştir. Nisan 2005’te, Türkiye’nin 10 adet insansız hava aracı (İHA) alımı için açtığı ihaleyi de İsrailli IAI firması kazanmıştır. Mayıs 2005’te Erdoğan’ın ziyareti esnasında da füze alımı ve daha fazla F-4’ün modernizasyonu konusunda görüşmeler yapılmıştır. 2008 başında, TSK’nın Kuzey Irak’a düzenlediği sınır ötesi operasyonlarda İsrail’den kiralanan İHA’ların etkin bir şekilde kullanıldığı ve çok faydalı olduğu, dönemin Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül tarafından bizzat belirtilmiştir. 2009’daki siyasi krizler ise, öncekilerden farklı olarak, iki ülke arasındaki askeri ilişkileri etkileyen bir niteliğe dönüşmüştür. Önceki krizlerde bu tür tepkileri daha çok Yahudi lobi temsilcileri, sivil bürokratlar ya da siyasetçiler vermekle birlikte; fakat bu sefer, bir kuvvet komutanı Türkiye’nin hassas olduğu konulara eleştiriler getirerek, siyasi krizin askeri krizi tetikleyebileceği izlenimini vermiştir. Türk Genelkurmay Başkanlığı’nın tepkisi üzerine, İsrail Mizrahi’nin düşüncelerinin kişisel olduğunu vurgulamış, fakat izleyen süreçte askeri işbirliğinde gerileme eğilimine girildiğinin emareleri görülmeye başlanmıştır. Türkiye tarafından bu gerilemeyi besleyen etkenlerden biri, Gazze’deki saldırıyı düzenleyen pilotların Konya’da eğitildiği yönündeki söylentilerin kamuoyunda büyük yankı bulması olmuştur. Ekim 2009’da Anadolu Kartalı tatbikatının İsrail’in katılacağı uluslararası bölümün siyasi nedenlerle iptal edilmesi, askeri ilişkilerdeki krizin daha da artmasına yol açmıştır. Akabinde, İsrail’den 2005’te sipariş edilen Heron marka İHA’ların tesliminin teknik sorunlar nedeniyle sürekli olarak ertelenmesi üzerine Kasım 2009’da sözleşmenin Türk hükümeti tarafından iptalinin gündeme gelmesi, ilişkilerin daha da yıpranmasına yol açmıştır. Bu süreçte TSK, ilişkilerin bozulmasından rahatsız olmakla birlikte; kamuoyuna ve siyasi iradeye açıktan açığa karşı çıkmamış ve sessiz kalmayı

³² Baskın Oran, “Ortadoğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt III. 2001-2012* (ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 444

tercih etmiştir. ³³ Heron krizi Aralık 2009'da taraflar arasında tekrar anlaşmanın sağlanmasıyla büyük oranda çözülmeye çalışılmış, İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak'ın 17 Ocak 2010'da gerçekleştirdiği Ankara ziyareti de Heronlar konusunda son pürüzleri çözüme kavuşturmak maksadıyla gerçekleştirilmiştir. Uçakların teslimatı Ağustos 2010'da tamamlanmakla birlikte, 2011'de arızalanan ve bakım için İsrail'e gönderilen Heronların tamir süresinin uzaması ilişkilerde yine aksamalara yol açmıştır.³⁴

2002 - 2011 döneminde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, belli alanlarda siyasi krizlerden bağımsız olarak devam etmekle birlikte; belli alanlarda olumsuz etkilerin görüldüğü de bir gerçektir. İlişkilerin siyasi krizlerden etkilenmeyen yönlerinden birini karşılıklı ticaret oluşturmaktadır. Bu dönemde İş Konseyi ve Karma Ekonomik Konseyi toplantıları düzenli olarak yapılmakla birlikte, ticaret hacminde de 2009'daki küresel ekonomik kriz kaynaklı düşüş haricinde genelde istikrarlı bir artış gözlemlenmiştir. Türkiye'ye gelen İsrailli turist sayısı, siyasi ilişkilerdeki iniş çıkışa göre değişiklik göstermiştir. Siyasi ilişkilerin görece daha iyi olduğu 2003, 2005, 2007 ve 2008'de artma eğilimde iken, siyasi ilişkilerin bozulduğu 2000, 2001, 2002, 2004, 2006, 2009, 2010 ve 2011'de azalma eğilimi göstermiştir. İsrail Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Mart 2009'da Türkiye'yi İsrailli turistler için tehlikeli ülkeler sınıfına dâhil etmesi ve 2010'da yaşanan siyasi krizler, turist sayısında son 10 yılda görülmemiş bir düşüş yaşanmasına yol açmıştır. Siyasi ilişkilerdeki iniş çıkışlardan etkilenen bir diğer alan, İsrailli yatırımcıların Türkiye'deki ve Türk müteahhitlik firmalarının İsrail'deki faaliyetleri olmuştur. 2009 Gazze krizinin ardından Suriye sınırındaki mayınlı arazilerin İsrailli firmalarca temizlenip kiralanacağı konusunda çıkan ve kamuoyunda tepki yaratan spekülasyonlar, İsrailli yatırımcılar üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Mayıs 2004'de gündeme gelen Akdeniz Boru hattı Projesi, Ceyhan ile Aşkelon arasına dönecek KKTC üzerinden geçecek çok amaçlı bir boru hattıyla iki ülke arasında petrol, su, doğalgaz, elektrik ve fiber optik kablo iletimini amaçlamaktaydı. 2009 sonrasında siyasi

³³ İlker Aytürk, "Between Crises and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relations", *Insight Turkey*, Vol 11. No.2, 2009, s. 65-66

³⁴ Oran, a.g.e., s. 448-449

ilişkilerde meydana gelen krizler ve 2010'dan itibaren İsrail'in Güney Kıbrıs'la yakınlaşması, projenin gelişimini engellemiştir.³⁵

Kösebalaban'a göre Türkiye ve İsrail tarihsel süreçte ideolojik yakınlıktan ziyade, ABD ile olan ilişkiler çerçevesinde ve zaman zaman da İsrail lobisinin gücünden kaynaklanan nedenler ile stratejik ve pragmatik bir ilişki geliştirmişlerdir. Türkiye-İsrail ilişkilerindeki krizin sebeplerini üç düzlemde incelemek mümkündür: bireysel liderlik düzlemi, iç politika düzlemi, uluslararası ve bölgesel sistem. Ak Parti dönemi Türkiye İsrail ilişkilerinde sorunlar yaşanmasının temel nedeni bireysel liderlik (dönemin Başbakanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu) mi; yoksa iç politikadan kaynaklanan sebepler mi, yoksa uluslararası ve bölgesel sistemden mi kaynaklanmaktadır? Kösebalaban'a göre sorunlar temel olarak üçüncü düzlemde kaynaklanmaktadır. Türkiye "Arap Baharı" süreci ile kendi yumuşak gücünü bölge ülkelerine ihraç ederek, bölgeye şekil verebileceğine inanmıştır. Bu çerçevede Başbakan Erdoğan'ın Davos çıkışı veya İsrail'i terörist ülke olarak nitelendirmesi, ikili ilişkilerde yaşanan mevcut krizi açıklamada tek başına yeterli olamamaktadır. Daha başka bir ifadeyle, söz konusu iki ülke arasında yaşanan sorunların sadece liderlik düzleminden kaynaklandığını ileri sürmek, çok basit bir yaklaşım olmaktadır. Kösebalaban'a göre Türkiye'de iktidar değişse bile söz konusu ilişkilerin eski boyutuna dönmesi çok zor gözükmektedir.³⁶ Söz konusu dönem iki ülke ilişkilerinin daha ayrıntılı incelenmesi amacıyla takip eden bölümde "Dökme Kurşun Operasyonu" incelenecektir.

3.1.3.2. 2008 Dökme Kurşun Operasyonu

İsrail'in 27 Aralık'ta hava saldırılarıyla başlattığı Dökme Kurşun Operasyonu, beklenenden çok daha sert ve kapsamlı olmuştur. Başbakan Erdoğan, bir taraftan taraflar arasında ateşkesin sağlanması, Filistinli gruplar arasında uzlaşmaya varılması ve Gazze'nin yeniden inşası şeklinde özetlenebilecek Türkiye'nin pozisyonunu değişik platformlarda dile getirirken; öte yandan İsrail'in böyle bir operasyona girişmesini Türkiye'ye karşı yapılmış bir saygısızlık olarak nitelendirmiştir. Saldırının, Türkiye'nin

³⁵ Oran, a.g.e., s. 449-451

³⁶ Hasan Kösebalaban, Louis Fishman, "İsrail Siyaseti ve Arap Baharı Sonrasında Türkiye İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı'*,(ed). Zahide Tuba Kor, İstanbul, Küre Yayınları, 2004, s. 594, 596-597

arabuluculuğunda yürüyen İsrail-Suriye barış görüşmelerinde olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde gerçekleşmesi, orantısız güç kullanımı ve operasyonunun sivil hedefleri de kapsamaması, Erdoğan'ın 28 Aralık 2008'deki konuşmasının daha da sertleşmesine ve İsrail'in eylemini “insanlık suçu” olarak nitelendirmesine yol açmıştır.³⁷ İsrail Başkanı Olmert'in operasyondan birkaç gün önce Türkiye'yi ziyaret etmesi fakat bu operasyonu bildirmemesi, Türk hükümeti tarafından ilişkilerde güven bunalımı olarak nitelendirilmiştir. Erdoğan, İsrail'i saldırgan ülke olarak nitelendirerek; bu durumu barışa indirilmiş büyük bir darbe olarak nitelendirmiştir. Öte yandan, Türkiye bu süreçte İsrail'in Gazze'deki eylemlerine karşı sert bir tutum takınmakla birlikte, Tel Aviv'le savunma sanayi alanında yürüttüğü işbirliğini kesintiye uğratacak bir adım atmamıştır. Örneğin, Erdoğan'ın İsrail'e yönelik sert açıklamalarından sadece birkaç gün sonra, 2 Ocak 2009'da, Türk Hava Kuvvetleri ile İsraili Elbit ve İsrail Hava-Uzay Sanayi ortaklığı, 141 milyon dolarlık bir anlaşma yapmıştır.³⁸

İsrail'in 27 Aralık 2008'de Gazze'ye karşı düzenlediği Dökme Kurşun Operasyonu'na karşı Türkiye'nin gösterdiği tepki, Arap dünyasında takdirle karşılanmıştır. Arap devletleri operasyon nedeniyle Hamas'ı sorumlu tutarken; Türkiye'nin direkt olarak İsrail'i hedef alması, özellikle Arap sokaklarında Türkiye'nin popülerliğinin artmasına neden olmuştur. Türkiye sadece eleştirmekle kalmamış, İsrail'in Filistinlilere karşı devlet terörü işlediğini ileri sürerek; Birleşmiş Milletler'den İsrail'in çıkarılmasını da talep etmiştir. İsrail bu durumu tepkiyle karşılamıştır, Jerusalem Post'un 5 Ocak 2009 tarihli başyazısında, Türkiye eleştirilip, arabuluculuk rolü sorgulanmış ve aynı zamanda Türkiye'nin PKK ile mücadelesi ile bu olay arasında paralellikler kurulmuştur. Bununla birlikte aynı yazıda, Türkiye'nin Batı kampından hızla uzaklaştığının altı çizilmiştir. İsrail, siyasetini güvenlik parametresi üzerine oturttuğu için “ topraklarına yapılacak saldırılar kabul edilemezdir” olarak nitelendirmektedir. Bu yaklaşıma göre; saldırı ya da saldırı tehdidi, önleyici/vurucu savaş taktiğiyle saldırıyı gerçekleştirenin topraklarında bir daha tekrarlanmayacak şekilde sona erdirilmeli, önlenmelidir. İsrail'de ateşkesin sona erdiği Aralık başından

³⁷Milliyet, 28 Aralık 2008'den akt. Erkan Ertosun, *Filistin Politikamız Camp David'den Mavi Marmara'ya*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2013, s. 278.

³⁸ Selin M. Bölme, “Charting Turkish Diplomacy in the Gaza Conflict”, *Insight Turkey*, Vol: 11, No: 1 January-March 2009, s. 26

itibaren Hamas'ın roket saldırılarına başlaması durumunda nasıl bir hazırlık yapılması gerektiği, tartışılmaktadır. O nedenle yapılan bu operasyon, İsrail siyaset adına çok beklenmedik bir gelişme değildir. Türkiye arabuluculuk pozisyonunu göz önünde bulundurarak, böyle bir saldırıyı İsrail'in bu aşamada gerçekleştireceğini beklememiş ve bu nedenle de saldırıya bu kadar büyük tepki vermiştir.³⁹

3.1.3.3. Davos'ta Yaşanan Gerginlik (One Minute)

Türkiye-İsrail ilişkilerini sıkıntıya sokan asıl gelişme, Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'na katılan Türkiye Başbakanı Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Peres arasında 29 Ocak 2009'da yaşanan kriz olmuştur. Forum bünyesinde düzenlenen "Gazze: Ortadoğu'da Barış" başlıklı panelde konuşan Erdoğan, İsrail'e yönelik eleştirilerini sürdürmüştür.

"İsrail'in elindeki silah gücü, kitle imha silahları dahil, acaba zerresi Gazze'de var mı/ Filistinlinin elinde var mı? Ama burada orantısız güç kullanımı var. (...) BM binaları vuruldu, okulu bile vuruldu. Bütün bunlar yapılırken insanlık ne yaptı? Seyretti. (...) Yatıp kalkıp bir şey söylüyor: Hamas, Hamas, Hamas... Kusura bakmayın Gazze'de sadece Hamas örgütünün mensupları oturmuyor ki, Gazze'de sivil halk oturuyor (...) Kapıların insanlığa açılması lazım. Bu insanlar hapishanede mi yaşayacaklar?"

Erdoğan'dan söz alan Peres, İsrail'e yönelik eleştirilere sert bir dille cevap vermiş ve Türkiye'nin ithamlarının haksızlığını vurgulamıştır:

"Hamas, Gazze'ye geldiğinden beri 5000 roket, 400 havan saldırısı yapıldığını gördük. Nereye attıklarını bilmeden attılar. Biz başlatmadık saldırıyı. Hava saldırıları başlamadan dört gün önce sizinle birlikteyken Sayın Başbakan, biz karar almamıştık saldırıyla ilgili. Hislerinizi anlıyoruz. Ancak İsrail tamamen çekildi. [...] Barış deniyor; Mısır'la, Ürdün'le barış yaptık, üzerimize düşen her şeyi yaptık. Filistinlilerle görüşmeye başladık [...] İnsanlar bana hain diye bağıırıyordu. İran'ın Orta Doğu'da egemenlik kurmak istediğini görüyoruz. Hamas'a silah veriyorlar. Ne yapmamızı bekliyordunuz. Eğer İstanbul'da roket saldırıları olsa ne yapardınız?"

Bunun üzerine Erdoğan panel yöneticisinden söz hakkı istemiş ve vermemesine karşılık Perez'e dönerek;

"Sesin yüksek çıkıyor. Benden yaşlısın biliyorum ki sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar çok yüksek

³⁹ Bölme, a.g.e.s.26

çıkmayacak. Bunu böyle bilesin. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum... Tevrat'ın 6. maddesinde der ki: Öldürmeyeceksin. Burada öldürme var.... Avi Şalom, Guardian'da söylüyor: İsrail haydut devlet haline gelmiştir.”

ifadeleriyle konuşmasını sürdürürken, panelin yöneticisi David İgnatius'un sık sık Erdoğan'ın omzuna dokunarak sözünü kesmeye çalışması üzerine, salonu terk etmiştir. Bu olayın ardından ilişkilerde devam eden kriz-yumuşama-normalleşme-kriz döngüsü, kırılmanın eşiğine gelmiştir. Başbakan Erdoğan'ın Davos çıkışı, tüm dünyada büyük yankı bulmuştur. İsrail'in Jerusalem Post gazetesi, Türk-İsrail ilişkilerinin Davos'ta daha kötüye doğru keskin bir dönüş yaptığını belirtmiştir. İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi'nin Davos'taki olaya ilişkin “Erdoğan, aynaya baksın” yönündeki sözlerine, Ankara notayla karşılık vermiştir. Bu gerilim, ilişkiler üzerinde öncekilerden daha derin etkiler bırakmıştır.⁴⁰ Çelikkol'a göre Davos'tan sonra iki ülke ilişkileri seri krizler dönemine girmiş, iki ülkede de ilişkiler giderek büyük oranda iç politikanın bir parçası haline gelmiş, Türkiye ve İsrail basının ve kamuoylarının iki ülke arasındaki ilişkilere ve meydana gelen gelişmelere olan yaklaşımının diplomasi, gerçekçilik ve rasyonalite ile bağları gittikçe azalmıştır.⁴¹

Davos olayının hemen ardından başta Filistin olmak üzere, pek çok Arap ülkesinde Türkiye ve Erdoğan lehine gösteriler düzenlenmiştir. Abdülvari Atwan da Filistin konusunda Arap liderlerinin gösteremediği cesarete Erdoğan'ın sahip olduğunu ifade etmiştir. “*Cesarete Arap liderleri değil, Washington'un en güçlü müttefiki olduğu halde Erdoğan sahiptir. Bu cesur tutumlar ülkesine maliyeti olmasına rağmen, istisnasız bütün uluslararası toplantılarda ABD ve İsrail saptırmalarına karşı koymuştur. Teşekkürler Sayın Erdoğan*”.⁴² Bu yaklaşım da göstermektedir ki, Erdoğan'ın Davos'taki tutumu, dönemin TDP'nin bölgesel liderlik hedefine⁴³ önemli katkıda

⁴⁰ Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/peres--font-color--darkblue--sesini--font---niye-yukseltti-/dunya/dunyadetay/30.01.2009/1053281/default.htm> (erişim tarihi: 25.04.2016)

⁴¹ Oğuz Çelikkol, *One Minute'ten Mavi Marmara'ya Türkiye-İsrail Çatışması*, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2014, s. 79

⁴² Atwan, Zaman, 31 Ocak 2009 http://www.zaman.com.tr/gundem/kose-yazarlari-erdoganin-davosta-perese-verdigi-tepkiyi-nasil-gordu_810173.html (04.04.2014)

⁴³ Genel olarak söz konusu dönem Türk dış politikasının oluşmasında özel olarak da Türkiye'nin bölgesel liderlik hedefinin oluşumunda etkili olan kavramlardan biri “Ben İdraki”dir. “Ben idraki” bütün dış politika perspektifinin en temelinde yer almakta ve bir anlamda dönemin temel felsefesini yansıtan kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Medeniyetsel süreklilikleri ve dönüşümleri çözümlemeye merkezi bir açıklama düzeyi oluşturarak, bu yükseliş ve düşüşlerin nedenlerini yapısal ya da materyal unsurlarla

bulunmuştur. Ortadoğu kamuoyunun Türkiye'ye sempatisinde yükseliş yaşanırken; Erdoğan bölge halkı tarafından İsrail ve Batı'ya meydan okuyan bir kahraman gibi algılanmıştır.^{44 45} TDP'de bölgesel boyuta yapılan vurgu ve Türkiye'nin bölgesel güç refleksi ile hareket etmesi, sadece Ak Parti dönemine özgü değildir. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlikte bölge, giderek en geçerli analiz birimi olarak ortaya çıkmıştır. İki kutuplu yapının sona ermesiyle devletler artan şekilde kendi bölgeleriyle siyasi ve ekonomik işbirliği geliştirmiş ve bölgesel işbirliği mekanizmalarının da sayısı giderek artmıştır. Güç profilleri nedeniyle kendi bölgelerinde öncü konumda olan bazı bölgesel güçlerin dünya siyasetinde rolü artmıştır.⁴⁶ Davos olayıyla iyice gerilen Türkiye-İsrail ilişkilerini, daha da sıkıntıya sokan iki gelişme yaşanmıştır. İlki, Türkiye, ABD, İsrail ve İtalya tarafından Konya'da gerçekleştirilmesi planlanan Anadolu Kartalı isimli ortak hava tatbikatının Ankara'nın İsrail Hava Kuvvetleri'nin katılımını istememesi nedeniyle ertelenmesidir. İkinci gelişme ise, İsrail askerlerinin Filistinli sivilleri vurduğu görüntülere yer veren "Ayrılık" isimli dizinin Ekim ayında TRT'de yayınlanmasıdır.⁴⁷ Bu TV dizisi İsrail'in ısrarlarına rağmen yayından kaldırılmayınca, iki ülke arasındaki diplomatik krizlere bir yenisi daha eklenmiştir. İsrail Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı Benyamin Ben-Eliezer Kasım 2009'da krizi yumuşatmak için Ankara'ya gelmesine rağmen, Ocak 2010'da "Kurtlar Vadisi" adlı dizinin bir bölümünde İsrail karşıtı sahneler yer alması, daha yeni ve ciddi

açıklamak yerine "varlık bilinci ile uyumlu olarak geliştirilen mekan-zaman algılamasına" bağlamaktadır. Dış politikanın gündelik dilini doğrudan şekillendirmemiş olmakla birlikte; özellikle Türkiye'nin Ortadoğu başta olmak üzere, Balkanlar, Orta Asya ve Afrika'ya yönelik geleneksel mekan ve coğrafi algısının değişiminde bu kavram önemli ölçüde etkili olmuştur. (Davutoğlu Ahmet, *Stratejik Derinlik*, 29.b., Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 97)

⁴⁴ Ertosun, a.g.e., s. 284

⁴⁵ Ak Parti, dış politikasını realpolitik ve idealist öğelerin iç içe geçmesinden oluşan ve jeopolitik ve jeokültürel yaklaşımlardan beslenen bir stratejik kimliğe dayandırmaktadır. Türkiye'yi küresel bir güç olarak tanımlamak yanıltıcı olmakla birlikte; Türkiye mevcut profiliyle bir bölgesel güçtür. Türkiye'nin attığı adımlar parçası olduğu Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz gibi bölgesel sistemlerdeki güvenlik ilişkilerinin temel belirleyicilerinden biridir. Bununla birlikte, Türkiye bu bölgesel sistemlerde güvenlik yönetişimine dönük sert ve yumuşak güç unsurlarından oluşan önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Ayrıca, bölgesel dinamikleri etkilemenin yanında, küresel güçlerin bölgeye erişimlerini engelleme kapasitesine de sahiptir. (Kardaş Şaban, "Quest for Strategic Autonomy Continues or How to Make Sense of Turkey's Third Wave", *GMF Analysis on Turkey*, 2011, s. 24)

⁴⁶ Şaban Kardaş, "Quest for Strategic Autonomy Continues or How to Make Sense of Turkey's Third Wave", *GMF Analysis on Turkey*, 2011, s. 24

⁴⁷ Ertosun, a.g.e., s. 288

krizlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. ⁴⁸ BM İklim Değişikliği Zirvesi için Kopenhag'ta bulunan Cumhurbaşkanı Peres, Türkiye Cumhurbaşkanı Gül ile bir araya gelmiştir. Peres ilişkilerin yeniden iyileşmesini talep edip, Gül'ü İsrail'e davet etmiştir. Gül İsrail'e ancak uygun bir zamanda gidebileceğini belirtip, İsrail'in işgal altındaki Filistin topraklarında izlediği politikayı eleştirmiştir: *“İsrail'in emniyeti önemli; ama güvenlik barış ile sağlanır. İnsanları tecrit ederek olmaz. İnsanların kuzu kuzu kalmayacağını, böyle gitmeyeceğini görmeniz gerekir”* demiştir. Bu şekilde Türkiye İsrail'le ilişkilerinin geleceğini, bu ülkenin Filistin sorunda izleyeceği politikaya bağlamış olmaktadır. ⁴⁹

TDP değerlendirilirken Batılı araştırmacılar basitleştirme hatasına düşebilmektedir. Türkiye'de laik ve İslamcı diye iki grubun bulunduğu; İslamcıların İsrail karşıtı, laiklerin ise İsrail yanlısı politikalar oluşturduğu varsayımına dayanan bu bakış açısı, olaylara tek boyutlu bakmaktadır. Bu bakış, Türkiye'nin sosyal dokusunun yanlış okunmasından kaynaklanmaktadır. Canbolat'a göre, dış politikada karar alıcıların dünyaya ve hadiselerle tarih ve kültürden destek alan bir özgüvenle bakmaları gerekmektedir. Türkiye'nin dış politikası ile ilgili özgüveni, tarihsel süreçte kökleşmiş; farklı kültürlerle tanışıklık ve birlikte üretkenlik deneyimi ile zenginleşmiş bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişiminde Türkiye'nin Osmanlı Devleti döneminde Yahudiler ile birlikte yaşanan deneyimlerin de olumlu etkileri görülebilecektir. Tezimizin dayandığı “Türk Dış Politikası'nın Teorik Zemini” TDP'nin bir özelliğini de “Barış ve İstikrar Amacı” sağlamak olarak belirtmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin tarih ve kültür birikimi incelendiğinde, “öteki” ile birlikte ortak çıkar zemini meydana getirerek; uzun süreli mümkünse kalıcı bir barış düzeninin kurulmasının amaçlandığı iddia edilmektedir. Burada siyasal gerçeklik mantığından farklı olarak, “konjonktürel gerçekçilik” temelinde bir çıkar ve amaç belirlenmesi söz konusudur. Bu bakış açısı, başta komşu ülkelerle olmak üzere, dış dünya ile ilişkilerin karşılıklı yarar ve eşitlik düzeyinde geliştirilmesini, bu sayede de barışın özgürlük ve güvenliği içerecek tarzda tesis edip kalıcı kılınmasını öngörmektedir. Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde bu bakış açısının da izlerini görmek

⁴⁸ Oran, a.g.e., s. 443

⁴⁹ Ertosun, a.g.e., s. 289

mümkündür.⁵⁰ Filistin ile Türkiye arasında tarihi ve kültürel bağlar bulunmakta ve Türkiye geçmişinden aldığı özgüvenle Filistin konusunda hassasiyet göstermektedir. Bu durum da tezimizin dayandığı teorik zeminin öne sürdüğü gibi dış politika yapımında tarihin ve kültürün etkisini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Türkiye-İsrail ilişkileri değerlendirilirken; İsrail'in iç politikasında yaşanan değişimler de göz önünde bulundurulmalıdır. İsrail'de çok sayıda parti bulunmakta, seçimlerden genelde koalisyonlar çıkmakta ve yaşanan huzursuzluklar neticesinde seçimler tekrarlanmaktadır.⁵¹ Güçlü bir hükümetin kurulamaması, dış politika yapımında da kendini göstermektedir. Partilerin güçsüzlüğü, kitlelerin radikalleşmesine de yol açmaktadır. Sağ partilerin yükselişi, İsrail'in izolasyonuna ve sürekli seçim havası da daha popülist politikaların oluşmasına neden olmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerde bürokratik bir görünüm sergilenerek, Soğuk Savaş dönemini andırır şekilde iki ülkenin liderleri belirleyici rol oynamaktadır. Bununla birlikte, her iki ülke ilişkilerinde olduğu gibi Türkiye- İsrail ilişkileri de sosyal, siyasi ve psikolojik faktörleri barındırmaktadır. O nedenle iki ülke arasındaki her olayda olduğu gibi Davos da birçok karışık sosyal fenomenin ürünü olarak görülüp, o şekilde değerlendirilmelidir. Aksi takdirde yapılan basitleştirme hataları, sadece iki ülke ilişkilerine değil; bütün bölge için olumsuz sonuçların oluşmasına neden olmaktadır.⁵²

⁵⁰ Canbolat , 2012,a.g.e. s. 102-108

⁵¹ İsrail'de İşçi Partisi ve Likud Partisi'nin açıkça etkisi görülmektedir. 1977 seçimlerine kadar ülkede İşçi Partisi ve koalisyon ortaklarının açık bir şekilde hâkimiyeti altındadır. İsrail'in artan güvenlik kaygısı iç siyasetinde Liberal Siyonistler ile Ortodoks Yahudiler arasında keskin kutuplaşmaların oluşmasına neden olmuştur. Likud'un kazanması ile sonuçlanan 1977 seçimleri, İsrail siyasetinde iki kutuplu yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bundan sonra Seferad, Dindar, Sağ seçmen desteğine sahip olan Likud ile Eşkenazi, seküler ve güvercin sol seçmen sahip olan İşçi Partisi iktidarı elde edebilmek adına küçük partilerle koalisyon kurma rekabeti için eğirmişlerdir. (Martin Edelman, "The New Israeli Constitution", *Middle Eastern Studies*, Vol 36, No.2, April 2000, s. 3 ve 4)

⁵² Gökhan Bacık, "Turkish- Israeli Relations after Davos: A View from Turkey", *Insight Turkey*, Vol 11, No: 2, 2009, s. 31-41

3.1.3.4. Alçak Koltuk Krizi⁵³

Bu dönemde “TV dizi krizleri” iki ülke arasındaki ilişkileri büyük oranda etkilemiştir. Ekim 2009’da TRT’de gösterime giren ve ilk bölümünde İsrail karşıtı sahneler içeren “Ayrılık”⁵⁴ adlı dizinin, İsrail’in talebine rağmen yayından kaldırılmaması, iki ülke arasında diplomatik krizlere bir yenisinin daha eklenmesine yol açmıştır. Dizinin yayınlandığı gün, İsrail’in en büyük gazetelerinden biri olan Yedioth Ahranot’un haber sitesi Ynet’de dizi ile ilgili geniş bir bilgi verilerek, İsrail’de dizinin yayınlanmasından dolayı “travma” yaşandığı belirtilmiştir. 15 Ekim 2009’da İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman ise açıklama yapmış: *“Bu, ciddi bir provokasyondur ve devlet desteğiyle yapılmıştır. Böylesine bir provokasyon ve nefret dolu bir dizinin düşman ülkeler arasında bile yayınlanmasının doğru olmadığını düşünüyorum.”*⁵⁵ Bu dönemde İsrail Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı Benyamin Ben-Elizer krizi yumuşatmak amacıyla Türkiye’ye gelse de, Ocak 2010’da “Kurtlar Vadisi” adlı dizinin bir bölümünde yer alan İsrail karşıtı sahneler, ilişkilerde yeni ve daha ciddi bir krizin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁵⁶ İsrail Dışişleri Bakan yardımcısı Danny Ayalon, Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol’u makamına çağırarak dizi ile ilgili rahatsızlığını iletmıştır. Çelikkol önce bir salonda bekletilmiş, ardından küçük bir odaya alınmış ve Ayalon’un oturduğu koltuktan daha aşağı bir koltuğa oturtulmuştur. Gazeteciler fotoğraf çekimi için ikilinin tokalaşmasını istediklerinde Ayalon İbranice şu yanıtı vermiştir: *“Hayır tokalaşmayacağız. Buradaki önemli mesaj şudur: Görüyorsunuz, bizden aşağı oturuyor, biz yüksekteyiz ve önüne tek bir bayrak koyduk (İsrail Bayrağı). Ayrıca gülmüyoruz”.*⁵⁷ Gelen tepkiler sonucu İsrail 13 Ocak’ta Türkiye’ye resmi özür içeren bir mektup göndererek krizin sonlandırılmasını sağlamaya çalışmıştır. *“Sizi küçük düşürmek gibi bir niyetim hiçbir şekilde yoktu. Girişiminin*

⁵³ Büyükelçi Oğuz Çelikkol bu olayı yayınladığı kitabında ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bkz. Oğuz Çelikkol, *One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014

⁵⁴ Çekimleri Mescid-i Aksa ve Ağlama Duvarı’nda yapılan Ayrılık: Aşkta ve Savaşta Filistin” adlı dizinin bazı sahnelerinde bebekler ve çocukların da aralarında bulunduğu pek çok sivilin İsraili askerler tarafından öldürülmesi canlandırılmaktadır.

⁵⁵ CNN Turk, “TRT Dizisi İsrail’de büyük tepki topladı” <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/15/trt.dizisi.israilde.buyuk.tepki.topladi/547707.0/index.html> (erişim tarihi: 22.02.2017)

⁵⁶ Oran, a.g.e., s. 443

⁵⁷ Fatih Er, “Alçak Koltuk Krizi”, *Hürriyet*, 13 Ocak 2010 <http://www.hurriyet.com.tr/alcak-koltuk-krizi-13460832>, (erişim tarihi: 13.03.2014)

yapılış biçimi ve algılanışı nedeniyle özür dilerim. Lütfen bunu büyük bir saygı duyduğumuz Türk halkına iletiniz “ ifadelerini içeren bir mektup Türk tarafına gönderilmiştir. Türkiye mektubu memnuniyetle karşılamış ve İsrail’den talep edilen unsurların karşılandığı ve dolayısıyla meselenin çözüldüğünü belirtmiştir.⁵⁸ Bununla birlikte Türkiye 2010 yılının ilk aylarında, İsrail’in OECD’ye girişine onay vermiştir. Fakat bu iyi niyet gösterisinden birkaç ay sonra, İsrail-Türkiye ilişkilerine büyük zarar veren Mavi Marmara saldırısı yaşanmıştır.⁵⁹

3.1.3.5. Mavi Marmara Olayı⁶⁰

İsrail, Gazze’ye yönelik uyguladığı ablukayı kırmayı amaçlayan filoya, 31 Mayıs 2010 tarihinde, uluslararası sularda “Gök Rüzgarları” adı verilen bir operasyon düzenlemiştir. Filonun en büyük gemisi olan Türkiye’de İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH)’nın organize ettiği Mavi Marmara’ya yapılan müdahalede, dokuz Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Gazze’ye yardım filosu sivil bir girişim olmakla birlikte, aşağıda belirtilen açıklamalar nedeniyle bu girişime Türk devleti tarafından da karşı çıkılmadığı görülmektedir. Erdoğan 16 Nisan 2010’da, Başbakanlık Konutu’nda düzenlenen Gazze İslam Üniversitesi’nden fahri doktora ünvanı aldığı törende şöyle demektedir: *“Türkiye’nin kaderi Filistin’in kaderinden, Filistin’in kaderi aynı şekilde Türkiye’nin kaderinden ayrı değildir. Türkiye halkının her zaman Filistin’le kalbi atmıştır ve atmaya devam edecektir. Ne Kudüs, ne Mescid-i Aksa, ne Batı Şeria hiçbir zaman gündemimizden düşmeyecektir.”*⁶¹ Erdoğan 7 Ocak 2010 tarihli 2.

⁵⁸ Kemal İnâat ve İsmail Numan Telci “Türkiye’nin İran, İsrail ve Suriye Politikası 2010” *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Ankara, SETA Yayınları, 2011, s. 110-111

⁵⁹ *Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz*, “Türkiye- İsrail İlişkileri”, Ekim 2011, s. 17 <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRIL%20ILISKILERI.pdf> (erişim tarihi : 03.04.2014)

⁶⁰ “Özgür Gazze Hareketi” isimli sivil toplum kuruluşu önderliğinde 36 farklı ülkeden sivil toplum kuruluşları tarafından bir insani yardım filosu meydana getirilmiştir. Söz konusu organizasyon içinde yer alan İnsani Yardım Vakfı (İHH), amaçlarını “Gazze’deki durum ve hukuka aykırı ablukanın etkileri ile ilgili olarak uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek, ablukayı kırmak ve insani yardım malzemelerini Gazze’ye ulaştırmak” olduğunu belirtmişlerdir. İnsani yardım filusunda tıbbi malzemeler, ilaç, çeşitli gıda maddeler, giysi, oyuncak, kırtasiye, İsrail saldırıları sonucunda yıkılan Şifa hastanesi ve diğer bazı binaların yeniden inşası için gerekli olan inşaat malzemeleri ile jeneratör gibi cihazlar yer almaktadır.(Ahmet Hamdi Topal, “İsrail’in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı”, *MHB*, Y.32, S.1, 2012, s. 107-108

⁶¹ <http://ebmhaber.com.tr/detay/27077> (erişim tarihi: 13.04.2014)

Büyükkelçiler Konferansı'nda yaptığı konuşmada ambargoyu delme girişimlerini destekleyip, İsrail'in Gazze'ye yönelik uygulamalarını sert dille eleştirmektedir: *"Gazze'de 1500 kişi katlediliyor. 7'den 70'e 5000 kişi yaralanıyor. Fosfor bombaları kullanılıyor. [...] Gazze'ye yardım ulaştırılmasına izin verilmiyor. Bir açık hava hapishanesinde Gazze'de insanlar yaşıyor."*⁶²

İsrail'in Filistinlilere yönelik eylemlerine Türkiye tarafından zaman ve koşullara göre değişmekle birlikte; genelde sert bir biçimde tepki verilmektedir.⁶³ Fakat söz konusu operasyon ile ilk defa doğrudan Türk vatandaşları hedef alınmış ve dokuz Türk öldürülmüştür. Bu nedenle bu olay Türkiye İsrail ilişkilerinde bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. İsrail'in gemiye müdahalesinden kısa bir süre sonra Marmaris'te bulunan Aksaz Deniz Üssü'nde alarm verildiği ve savaş gemilerinin harekete geçmek üzere hazırlandığı doğrultusundaki haberler, Türkiye'nin bir çatışmaya girme durumunu göze aldığını göstermektedir. 31 Mayıs'ta toplanan BM Güvenlik Konseyi'nde konuşan Dışişleri Bakanı Davutoğlu, İsrail'in eyleminin çok uluslu ve tamamen sivil bir güce karşı ve karasularına 72 mil uzaklıktaki uluslararası sularda gerçekleştiğini ve bu nedenle uluslararası hukukun ihlal edildiğini belirtmiştir.⁶⁴ Davutoğlu baskını "korsanlık, haydutluk ve bir devlet tarafından işlenmiş cinayet" olarak tanımlayarak Ankara'nın taleplerini sıralamıştır: uluslararası soruşturma açılması, gemilerin derhal serbest bırakılarak Gazze'ye taşıdıkları yardımları ulaştırmalarına izin verilmesi, Gazze'deki ablukaya son verilmesi ve ölenlerin ailelerine, yaralananlara ve gemi sahiplerine tazminat ödenmesidir.⁶⁵ İsrail, gemideki sivillerin komandolara bıçak ve

⁶² *Hürriyet*, 8 Ocak 2010 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/Haberler.aspx?id=1&tarikh=2010-01-08> (erişim tarihi: 13.04.2014)

⁶³ Örneğin Türkiye İsrail'in 1980 yılında Kudüs'ü "ebedi ve değişmez" başkenti olarak ilan etmesi üzerine 28 Ağustos 1980'de Doğu Kudüs'teki Başkonsolosluğunu kapatmıştır. (Yılmaz Şahin Türel, Türkiye-İsrail Yakınlaşması Denge-Stratejik İşbirliği- Gerilim- Normalleşme, Hattuşaş Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 28). Laikliğe son derece önem veren Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer (2000-2007) de İsrail'in Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki saldırıları sert bir dille kınamıştır. Ekim 2000'de İsrail'in aşırı güç kullandığına dair BMGK kararı Türkiye tarafından da desteklenmiş ve 2001 yılında Yaser Arafat Türkiye'yi ziyaret etmiştir. (Alexander Murinson, Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan: State Identity and Security in the Middle East and Caucasus, Londra ve New York: Routledge, 2010, s. 136'dan akt. Umut Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım" Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 152) Örneklerden de görüldüğü üzere Türkiye'deki diğer iktidarlar da İsrail'in politikalarını eleştirmiştir. Ak Parti döneminde eleştirilerin dozu artmakla birlikte, bu durumun sadece hâlihazırda hükümet eden siyasetçilere has olmadığı yukardaki alıntılardan da anlaşılmaktadır. (Uzer, a.g.m. s. 152)

⁶⁴ <http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9940.doc.htm>

⁶⁵ Ertosun, a.g.e., s. 294

sopalarla saldırdığını ve askerlerin kendilerini savunma amaçlı karşılık verdiklerini belirterek, operasyonu savunmuş ve filonun organizatörlerinden İHH'nın Hamas ve El Kaide ile irtibatlı olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁶ Türkiye, olay sırasında bir yandan sert bir tepki verirken, diğer yandan ölçüyü kaçırmamış ve hedefe İsrail halkının konulmasından kaçınılarak ve mevcut sorumluluk İsrail hükümetine yüklenmiştir. Türkiye, ayrıca BM Güvenlik Konseyi'ni acil toplanmasını ve İsrail'e yönelik bir kınama kararı çıkarılmasını başarmıştır. Bununla birlikte, Tel Aviv'e uluslararası baskı uygulayarak rehinelerin kısa sürede serbest kalmasını sağlamıştır. Bu yönleriyle değerlendirildiğinde, Türkiye'nin baskın sonrasında izlediği diplomasi başarılıdır.⁶⁷

Türkiye'nin verdiği tepki sonucu Gazze dünya kamuoyunun daha çok dikkatini çekmiş ve Mısır Haziran 2007'den itibaren kapalı bulunan Refah sınır kapısını açmıştır. İsrail de Gazze ablukasında kısmi bir hafifletmeye gitmiştir. Her ne kadar izlenen diplomasinin başarılı yönleri bulunmakla birlikte; eleştirilecek hususlar da bulunmaktadır. En önemlisi, dokuz Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Türkiye, her ne kadar bu ölçüde sert olacağını beklemese de; İsrail'in her halükarda bir müdahalede bulunacağı bilinen bir olayda vatandaşların hayatını koruyamamıştır. İkinci olarak, Türkiye-İsrail ilişkilerinde süregelen gerilimli süreç daha da ileri boyuta taşınarak; İsrail'in ve ABD'deki Yahudi lobisinin Türkiye'ye zarar verebilecek girişimlerde bulunmasının önünü açılmıştır. Aynı zamanda bu durum terörle mücadele konusunda İsrail'den elde ettiği askeri teknoloji ve istihbarattan Türkiye'nin mahrum kalmasına yol açmıştır. Türkiye olay sırasında yürüttüğü diplomasi ile ABD'nin ve Avrupalı ülkelerin İsrail'e karşı tavır almaları konusunda istediği neticeyi alamamıştır, BM Güvenlik Konseyi'nde çıkan açıklamada İsrail sert biçimde kınanmamıştır. "Komşularla sıfır sorun" politikasını TDP'de temel ilke olarak benimseyen Türkiye, 1990'larda en önemli stratejik ortağı olan İsrail ile savaşacak bir pozisyona yaklaşırken; aynı zamanda Hamas konusunda Ankara'dan farklı düşünen ve Gazze ablukasında Tel Aviv'in yaklaşımını destekleyen Mısır ve FKÖ ile ters düşmüştür.⁶⁸ Sonuç olarak, Türkiye Ortadoğu'da var olan anlaşmazlıkların çözümünde rol elde edebilmek için en önemli avantajlarından biri

⁶⁶ Ufuk Ulutaş, "Turkey-Israel: A Fluctuating Alliance", *SETA Brief No. 42*, January 2010; s. 4

⁶⁷ Ertosun, a.g.e., s. 298

⁶⁸ Aytürk, a.g.e., s. 679 ve 681

olan tüm taraflarla iyi ilişkilerde bulunma özelliğini kaybediyor izlenimini vermektedir.⁶⁹ Obama'nın ABD Başkanı seçilmesi, uluslararası sistemde daha çok işbirliği ve uzlaşmanın hâkim olma beklentisinin arttırmış ve aynı zamanda bu süreçte dünyanın birleştirici, bütünleştirici ve dönüştürücü aktörlere duyduğu ihtiyaç da yükselmiştir ve bu bağlamda Türkiye'ye önemli rol düşmüştür. Türkiye, bu kriz öncesinde üstlendiği "arabuluculuk" rolüyle 'dönüştürücü' bir ülke olma yolunda ilerlemiştir. Beriker'e göre "dönüştürücü devletler" güç, insan hakları, demokrasi, adalet, insan güvenliği gibi evrensel ilkeler ile "din-kültür referanslı " değerler sistemlerini buluşturan devletlerdir. Bu bağlamda, arabuluculuk rolü de sadece araçsal arabuluculuk gibi 'çözüm' odaklı değil; sosyal değişim ve dönüşüm odaklı olacaktır. ⁷⁰ Fakat Türkiye'nin oynayabileceği bu "dönüştürücü" rol, Davos sonrası gelişmeler nedeniyle git gide sorgulanmaya başlamıştır. Türkiye bu bağlamda daha çok Hamas'ın yanında yer aldığı ve soruna ortak tüm tarafların güvendiği oyuncu olmaktan çıktığı şeklinde eleştirilere maruz kalmıştır. ⁷¹

Mavi Marmara baskınından sonra Türkiye İsrail'den ilişkilerin düzelmesi ve en azından normal seyrinde devam etmesi için şu taleplerin yerine getirilmesini istemiştir: 1. Türkiye'den özür dilenmesi 2. Öldürülen dokuz Türk vatandaşı için tazminat ödenmesi 3. Gazze'ye uygulanan ambargonun kaldırılması. Abluka; bir bölgeye çeşitli maddelerin girip çıkmasını zorla engellemek anlamına gelmektedir. Bu konudaki teamül hukukunu son olarak zikreden metin, Uluslararası İnsancıl Hukuk Enstitüsü'nün 1994 tarihli San Remo Rehberi'dir. Buna göre, ablukayı kırmak isteyen tarafsız ülke gemilerini kontrol etmek ve bunu açık denizde yapmak da mümkündür. Geminin kaçak madde yani silahlı çatışmalarda kullanılabilecek madde taşıdığına inanmak için makul sebep olursa, durması için önce ihtar yapılacaktır. Gemi durmaz ve aranmaya direnirse, gemiye el konmak mümkündür. Bununla birlikte, sivil halkın yaşamsal maddelere ulaşmasını yasaklamak için abluka konulamaz.⁷² İsrail'in müdahalesinin uluslararası hukuka uygulugu analiz edilebilmesi için Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku

⁶⁹ Ertosun, 2013, a.g.e., s. 300

⁷⁰ Nimet Beriker, *Radikal* 2, Şubat 2009 <http://www.radikal.com.tr/radikal2/bir-dunya-projesinden-aracsal-devlete-921942> (erişim tarihi: 23.05.2014)

⁷¹ Tür, 2009, a.g.m.s. 40

⁷² Şahin, a.g.e., s. 25-26

Sözleşmesi'nde yer alan maddelere bakmak gerekmektedir. “Açık deniz’ başlığı altında yer alan kısımdaki madde 87’de açık denizlerin ‘sahili bulunsun bulunmasın bütün devletlere açık olduğu” belirtilmektedir. Madde 110’da ise, açık denizlerde seyreden bir sivil gemiye müdahalenin şartları belirtilmiştir. Buna göre;

“Müdahalenin bir anlaşma ile tanınan yetkilerden kaynaklanması durumu dışında, açık denizlerde 95.ve 96. Maddelerde öngörülen tam dokunulmazlıklardan yararlananlar haricindeki bir yabancı gemiyle karşılaşan bir savaş gemisi aşağıda belirtilen konularda ciddi nedenler olmadıkça, bu gemiyi durdurup denetleme hakkına sahip değildir.

- a. Geminin deniz haydutluğu yaptığı,
- b. Geminin köle ticaretine karıştığı,
- c. Savaş gemisinin bayrağını taşıdığı devletin 109.madde uyarınca yargılama yetkisine sahip olduğu bir durumda, geminin izinsiz yayına hizmet ettiği,
- ç. Geminin tabiiyetsiz olduğu,
- d. Yabancı bir bayrak çekmiş olmasına veya bayrağını göstermekten kaçınmasına rağmen, geminin gerçekte savaş gemisiyle aynı tabiiyette olduğu.”⁷³

İsrail bu gemileri ulusal güvenliğine tehdit olarak algılasa bile, gemilerin rotasını askeri gemiler aracılığıyla değiştirme seçeneğini kullanabilmesi mümkündür. ⁷⁴

Mavi Marmara olayı ile ilgili üç tane rapor hazırlanmıştır. Bunlardan ilki, İsrail emekli yargıç Jacob Turkel başkanlığında İsrail’in kurduğu “Bağımsız Kamu Komisyonu” tarafından hazırlanmıştır. Bu komisyon, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Araştırma Heyeti’nin (BMİKAH) talep ettiği belgeleri yollamamakla birlikte, ablukanın ve İsrail saldırısının uluslararası hukuka aykırı olmadığı sonucuna varmıştır.⁷⁵ İkinci rapor ise BMİKAH tarafından hazırlanmıştır. Bu raporda İsrail; gereksiz ve inanılmaz şiddet kullanarak tamamen hukuk dışı davranmakla, Gazze’nin sivil halkını kolektif olarak cezalandırma amacı gütmekle, bu nedenle uluslararası hukuku çok ciddi olarak ihlal etmekle suçlanmıştır. Son rapor ise yine BM’nin kurduğu Palmer Komisyonu’nun soruşturma heyeti raporudur. BMİKAH raporunun 11.maddesinde açıkça belirtildiği gibi, Palmer hukuksal değil uzlaştırmaya yönelik bir siyasi girişimdir. Bir başkan, bir yardımcı ve İsrail ve Türkiye’den gelen birer üyeden

⁷³ BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, BM Enformasyon Merkezi, Ankara: 35 <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf> (erişim tarihi: 14.09.2017)

⁷⁴ Kemal İnat ve İsmail Numan Telci, “Türkiye’nin İran, İsrail ve Suriye Politikası 2010” *Türk Dış Politikası Yılığ* 2010, Ankara, SETA Yayınları, 2011, s. 125

⁷⁵ <http://turkel-committee.gov.il/index-eng.html>’den akt. Oran, 2013, a.g.e., s 445

oluşturmuştur. 2 Eylül 2011’de açıklanan ve İsrail tarafından dengeli ama Türkiye tarafından hiç yazılmamış olarak değerlendirilen bu raporda, abluka yasal olarak ilan edilmiş; gemidekilerin organize ve şiddetli direnci sorumsuzluk olarak nitelendirilerek, komandoların nefsi müdafaa yaptıkları iddia edilmiştir. Bununla birlikte, abluka bölgesinden bu kadar uzakta ve bu kadar büyük güçle yapılan İsrail müdahalesi sonucunda insanların ölmesini kabul edilemez olarak belirtip, İsrail’in uygun biçimde üzüntülerini belirterek tazminat ödemesini ve iki ülke arasındaki ilişkilerin devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye Palmer Raporu’na sert tepki vermiş ve Gazze ablukasının Uluslararası Adalet Divanında (UAD) incelenmesini sağlayacağını belirtmiştir. Öte yandan UAD’ye gidebilmek için İsrail ile anlaşmak gerekmektedir. BM Genel Kurulu vasıtasıyla UAD’den tavsiye görüşü istetmek mümkündür; fakat bu Mavi Marmara olayına ilişkin olamamaktadır. Açık denizdeki abluka uygulamanın yasalılığı ve ablukaya uyamayanlara ne tür yaptırımlar uygulanabileceği şeklindeki bir soyut soruya UAD cevap verebilmektedir. UAD, iki devlet arasındaki bir hukuksal anlaşmazlığa ilişkin olarak o sorunun çözümü anlamına gelecek bir danışma görüşü verememektedir. Danışma görüşü, bir hukuk kuralının açığa çıkarılması, hukuka ilişkin bir yorum yapılması gibi soyut bir konuda mümkün olabilmektedir.⁷⁶

BM tarafından olayın akabinde açıklanan ve hukuki yükümlülük getirmeyen raporda, İsrail’in Gazze’deki militan gruplardan gelen gerçek bir tehditle karşı karşıya olduğu belirtilerek, Gazze ablukasını bölgeye silah girişimini engellemeye çalışan Tel Aviv’in uyguladığı “meşru bir güvenlik önlemi” olarak yorumlanmıştır. Raporda ayrıca Gazze’ye yardım götüren filonun şiddet amacı içermeyen bir sivil girişim olduğu belirtilmekle birlikte; İHH başta olmak üzere organizatörlerin niteliği ve amaçlarına dair soru işaretlerinin varlığına dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte, İsrail komandolarının “kayda değer, organize şiddet içeren” bir direnişle karşılaştığı da ayrıca belirtilmektedir. Palmer Raporu diye adlandırılan bu rapor Türkiye’nin isteklerine cevap vermekten çok uzaktır. Gazze ablukasının kaldırılmasından ziyade, ablukanın meşru olarak gösterilmesi de Türkiye’yi rahatsız etmiştir. Her ne kadar raporda İsrail’in üzüntülerini uygun bir biçimde belirtmesi ve iki ülke hükümetleri tarafından yönetilecek bir fona ölü ve yaralıları için ödeme yapılması zikredilmekle birlikte; bu durum Türkiye’nin

⁷⁶ Oran, a.g.e., s. 445

beklentilerini karşılamamıştır. Bu nedenle, Ankara olayın başından beri beklettiği yaptırımlar paketini uygulamaya koymaya yöneltmiştir:

- “ 1. *Türk İsrail diplomatik ilişkileri ikinci kâtip düzeyine inecektir.*
2. *Türkiye ile İsrail arasındaki tüm askeri anlaşmalar askıya alınmıştır.*
3. *Doğu Akdeniz’de en uzun kıyısı bulunan sahildar devlet olarak Türkiye, Doğu Akdeniz’de seyrüsefer serbestisi için gerekli gördüğü her türlü önlemi alacaktır.*
4. *Türkiye İsrail’in Gazze’ye uyguladığı ambargoyu tanımamaktadır. İsrail’in 31 Mayıs 2010 tarihi itibarıyla Gazze’ye yönelik uyguladığı ambargonun Uluslararası Adalet Divanı’nda incelenmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda BM Genel Kurulu’nu harekete geçirmek için girişime başlıyoruz.*
5. *İsrail saldırısının Türk ve yabancı tüm mağdurlarının mahkemelerdeki hak arama girişimlerine destek verilecektir.”⁷⁷*

Yaptırım kararları arasında yer alan 3.ve 4. maddelerde söz edilen adımlar, aynı zamanda bazı riskleri de barındırmaktadır. Türkiye’nin seyrüsefer serbestisini sağlamak için alacağı tedbirler, Türkiye’nin İsrail’le doğrudan bir çatışmaya girmesine yol açabilecektir. İsrail tarafından Gazze ablukası hayati güvenlik olarak değerlendirilmekte ve koşullarda bir değişme olmadığı müddetçe İsrail’in geri adım atmayacağı da muhtemel gözükmemektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin ablukayı delme girişimlerine destek vermesi, kendi ulusal güvenliğini tehlikeye atmasına; böylesi bir durumda geri adım atması ise Türkiye’nin uluslararası ve bölgesel itibarının zedelenmesine yol açabilecektir. Sonuç olarak, 3. maddede bahsedilen karar Türkiye için önemli sorunlara yol açabilecek niteliğe sahiptir. UAD’deki kararın Ankara’nın beklediği bir biçimde sonuçlanması İsrail’in ABD ile yakın ilişkileri, Yahudi lobisinin uluslararası alandaki ağırlığı, Gazze’de hâkim olan Hamas’a karşı hem bölge ülkelerinin büyük çoğunluğunda hem de uluslararası toplumda hâkim olan olumsuz bakış nedeniyle; çok zor gözükmemektedir. Bu durum da problemin Gazze’deki Filistinliler için daha kötü bir hal almasına neden olabilecek ve bu durum da Türkiye’nin bölgedeki konumunun zayıflamasına yol açabilecektir.⁷⁸ Mavi Marmara saldırısı sonunda her ne kadar ilk tepkilerde İsrail’i kınamakta birleşen kamuoyu; bir süre sonra Mavi Marmara gemisine saldırının niçin tahmin edilemediğine, geminin niçin engellenmediğine ve İHH’nın rolüne ilişkin sorulara cevap aramaya başlamıştır. Ana muhalefet lideri Kılıçdaroğlu,

⁷⁷ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25246675/> (Erişim Tarihi: 12.09.2014)

⁷⁸ Ertosun, a.g.e., s. 305-306

İsrail'in Kanal 2 televizyonuna verdiği mülakatta, hükümeti hem Mavi Marmara gemisine izin vermekle, hem de konuyu iç politikada kullanmakla suçlamıştır.⁷⁹

Türkiye Palmer Raporu'nun açıklanması üzerine, Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestisi için gerekli gördüğü her türlü önlemi alacağını ilan etmiştir. Uluslararası hukukun açık denizlere ilişkin bazı temel kuralları bulunmaktadır. Açık denizlerin bütün devletlerin özgürce kullanımına açık olması, açık denizde seyahat eden her geminin sadece kendi ülkesinin hukukuna ve uluslararası hukuk kurallarına tabi olması-bayrak yasası- ve açık denizlerde bir gemi üzerinde sadece bayrağını taşıdığı devletin yetki-yasama, yürütme ve yargı yetkilerini- kullanabilmesi kuralıdır. Fakat gemilerin açık denizlerde iken sadece kendi devletinin yetkisine tabi olduğu ve diğer devletlerin bu gemiler üzerinde hiçbir yetki kullanamayacağı kuralının bazı istisnaları bulunmaktadır. Bunlar, bayraksız gemiler, sıcak takip durumu, müdahale için ikili ve çok taraflı antlaşmaların bulunması, meşru müdafaa hakkı ve BM kararlarının varlığı gibi durumlardır. İsrail Doğu Akdeniz'in açık deniz alanlarında abluka uyguladığını iddia etmekte ve bu iddianın kapsadığı alanın dışındaki açık deniz alanlarında yukarıda bahsedilen yasal müdahale durumlarının dışına çıkarak müdahalelerde bulunabilmektedir. Türkiye seyrüsefer serbestisini korunması yönünde uygulayacağını duyurduğu tedbirle, İsrail'in söz konusu yasadışı müdahalelerini önlemeye çalışmaktadır. İkinci olarak, Mavi Marmara'nın içinde bulunduğu konvoyu benzer bir yardım konvoyunun yola çıkması durumunda, İsrail'in olası bir müdahalesine karşı Türkiye askeri koruma sağlayabilecektir. Bu durum da iki ülkeyi çatışmanın eşiğine getirme riski taşımaktadır.⁸⁰

Bu kriz sonucunda İsrail-Türkiye ilişkileri belki de yıllarca tamir edilemeyecek şekilde yara almıştır. Her iki ülke de krizi doğru yönetememiş, aşırı güç kullanmaktan çekinmediği bilinen İsrail'in bu tutumunu sınamaya kalkan İHH, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ilgilendirmeyen bir konuda, iki ülkenin ilişkilerine büyük zarar vermiştir.⁸¹

⁷⁹ *Hürriyet*, 8 Eylül, 2010 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haberler.aspx?id=2161&tarih=2010-09-08> (erişim tarihi: 21.03.2014)

⁸⁰ Yücel Acer , “Türkiye'nin İsrail Yaptırımları ve Hukuki İçeriği”, *Usak Analist Dergisi*, 2011 Ekim, USAK Yayınları, s. 18

⁸¹ Umut Uzer, “Türkiye İsrail İlişkilerinde Bunalım” *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, ss. 137-168, s. 157

Uluslararası Kriz Grubundan Hugh Pope da, Türkiye- İsrail ilişkilerinin büyük ölçüde İsrail'in Filistinlilere karşı tutumlarına göre belirlendiğini vurgulamaktadır.⁸² Öte yandan, “87 yıllık Cumhuriyet tarihinde,İsrail gibi, dost olarak nitelendirilebilen bir ülkenin Türk sivilleri öldürmesinin savunulacak hiçbir tarafı yoktur “. ⁸³ İsrail'in 2014 yılının Haziran ayı başında kaçılan 3 gencin öldürülmesinden Hamas'ı sorumlu tutması, ancak doğrudan sivilleri hedef alan saldırılardan da geri durmaması, günlerce süren hava bombardımanının ardından kara saldırılarına girişmesi, Türkiye-İsrail hattında yaşanan gerilimin son halkasını oluşturmuştur. 7 Temmuz'dan beri devam eden ve 74'ü çocuk, 26'sı kadın olmak üzere 300'den fazla Filistinlinin hayatını kaybettiği saldırıyla ilgili olarak İsrail'in devlet terörüne devam ettiği değerlendirilmesinde bulunan Başbakan Erdoğan, normalleşme konusunda Türkiye'nin tavrını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Kendisi ve sorumluluğundaki hükümet olduğu sürece İsrail'in yaptıklarına olumlu bakmayacağını vurgulayan Erdoğan, *"Bir normalleşme talebinin gelmesi sebebiyle de normalleşme ümidini üç maddeye (özür, tazminat ve Filistin'e uygulanan ambargonun kaldırılması) bağlamıştık. Bu üç madde yerine gelmediği için zaten normalleşmenin olması bundan sonra da görünüyor ki; mümkün değil"* açıklamasını yapmıştır.⁸⁴

Mavi Marmara olayı Türkiye-İsrail ilişkilerindeki oyunun kurallarının değişmesine neden olarak, iki önemli sonucun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İlk olarak, Türk kamuoyu her ne kadar Filistin yanlısı bir izlenim vermekle birlikte, TDP'nin resmi kaynakları İsrail-Filistin çatışmasında daha tarafsız gözükme için çaba harcamaktaydı⁸⁵. Fakat bu olayla birlikte bu görünüm belli oranda kaybolmuştur. Türkiye'nin İsrail'e karşı hiç olmadığı kadar sert eleştirileri, dönemin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı tarafından dile getirilmiştir. İkinci olarak, Türk kamuoyu Türkiye ile

⁸² Hugh Pope, “What the UN's flotilla report means”, *Haaretz*, 8.10.2010, <http://www.Haaretz.com/print-edition/opinion/what-the-un-s-flotilla-report-means->

⁸³ Uzer, a.g.e., s. 165

⁸⁴ <http://www.trtturk.com/haber/israilin-saldirisi-normallesme-surecine-buyuk-darbe-vurdu.html> (erişim tarihi: 18 Ağustos 2014)

⁸⁵ Türk hükümeti İsrail ile ilişkilerini geliştirirken aynı zamanda Araplar aleyhinde bir politika izlemediğini göstermek için Arap ülkelerinden de önce 1988 yılında Filistin'i tanımıştır. İntifada sürecinde İsrail'in Filistin'e karşı izlediği politikayı “Filistinlilerin insan haklarının ihlali” olarak değerlendirmede bulunmuştur. Öte yandan dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal “İsrail'in sınırları güvenlik içinde olmalıdır. Herkes İsrail'i tanımalı ve ondan sonra bir uzlaşma anlaşmasına gidilmelidir” diyerek İsrail ile Filistin arasındaki denge politikasını devam ettirmeye çalışmıştır. (Işıl Anıl, “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Arap-İsrail Barış süreci”, *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*, (der.) Meliha Benli Altunışık, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 136'den akt. Yılmaz Şahin, 2016, s. 44

İsrail arasındaki işbirliğine gittikçe daha duyarsız hale gelmeye başlamıştır. Her ne kadar özellikle seküler Türkler arasında İsrail'e karşı sempati büyük ölçüde İsrail'in askeri, ekonomik ve teknolojik gelişmişliğine duyulan övgüden kaynaklanmakla birlikte; bu bakış açısı değişime uğrayarak İsrail'e karşı daha eleştirel bir duruş ortaya çıkmıştır. ⁸⁶ Mavi Marmara Krizi, hem İsrail'in hem de Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermiştir. Amerikan-İsrail ilişkilerinde yeni bir tansiyonun ortaya çıkmasına neden olurken; aynı zamanda dokuz aktivistin uluslararası sularda öldürülmesi İsrail'in imajının uluslararası alanda zarar görmesine sebep olmuştur. Türkiye açısından ise, Mavi Marmara gemisinin Gazze'ye gitmesine izin verilmesi ile İran'ın nükleer programına karşı BM'de yapılan oylamada İran'ın desteklenmesi, TDP ile ilgili soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur. Daha başka bir ifadeyle, Türkiye daha bağımsız bir dış politika izleyerek NATO'dan uzaklaşması nedeniyle eleştiriye uğramıştır. Aytürk'e göre; Mavi Marmara olayının Türkiye açısından en önemli sonucu, Türk-Amerikan ilişkisinin zarar görmesidir. Türkiye, bu krizde ABD'nin kendisini desteklemesini beklerken; ABD'nin BM'de İsrail'e yönelik oluşturulan eleştirilerin dozunun azaltılmasına çalışması, Türk tarafını hayal kırıklığına uğratmıştır. Mavi Marmara olayı aynı zamanda TDP'nin İsrail-Filistin çatışmasında AB yaklaşımına benzer bir bakış açısına sahip olmadığını göstermiştir. Her ne kadar AB ülkeleri Orta Doğu ile ilgili farklı kanaatlere sahip olmakla birlikte, Türkiye'nin bu krize dâhil olmasına karşı olmak konusunda bir görüş birliğine sahiptirler. Türk tarafının "Gazze"yi "Filistin"den daha çok gündeme getirmesi ve Hamas'ın diğer Filistin liderlerine nazaran görünürlüğünün artmasına yardımcı olması iddialarıyla Türk tarafı eleştirilmektedir. En önemlisi de Türkiye, İsrail ile Arap-Müslüman dünyası arasında arabuluculuk rolü ile Orta Doğu'da oynayacağı en önemli enstrümanını kaybedecektir. ⁸⁷

Aytürk'e göre üç neden Türk-İsrail ilişkilerinin bozulmasında etkili olmuştur. Öncelikle, süreçte etkili olan aktörleri ve ideolojileri mercek altına almak gerekmektedir. Hem Erdoğan hem de Davutoğlu, İslamcı ideolojiye- bu ideolojinin önemli unsurlarından biri İsrail karşıtı olmaktır.- bağlı olmakla birlikte, Erdoğan bu bağlamda daha pragmatik davranabilirken, Davutoğlu daha ideolojik bir bakış açısına

⁸⁶ İlker Aytürk, "The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002", *Turkish Studies*, 12: 4, 2011 s. 679

⁸⁷ Aytürk, a.g.m., s. 680-681

sahiptir. İkinci olarak, Orta Doğu’da var olan güç boşluğu dikkate alınmalıdır. Erdoğan ve Davutoğlu, Türkiye’nin Orta Doğu’ya büyük dönüşünün gerçekleşmesi için var olan bu güç boşluğundan faydalanmışlardır. Davos çıkışının Erdoğan’ın bütün Arap dünyasında popülarlığını arttırması da bu politikaya fayda sağlamıştır. Üçüncü olarak da, Türk medyasında ve politika yapımcılarında özellikle 2008 sonrası hâkim olan ve hükümet yanlısı düşünce kuruluşları tarafından beslenen Türkiye’nin artık İsrail’e ihtiyacı kalmadığına dair oluşturulmaya çalışılan algıdır. Her ne kadar iki tarafta da ilişkilerin daha da kötüleşmesinin iki taraf için de kazanç sağlamayacağı konusunda yorumlar yapılmakla birlikte, Türk- İsrail ilişkilerinin düzelebilmesi için küresel ya da bölgesel aşamada bir paradigmatic değişim gerekmektedir.⁸⁸

22 Mart 2013 günü Başbakan Erdoğan’ı arayan İsrail Başbakanı Netanyahu, Mavi Marmara’ya yapılan operasyon sonunda *“can kaybına ve yaralanmaya yol açan her türlü operasyonel hatadan dolayı İsrail adına Türk halkından”* özür dilemiş ve Erdoğan da bu özrü halk adına kabul etmiştir.⁸⁹ Ayrıca taraflar, tazminat/adem-i mesuliyet ilgili bir anlaşmaya varmaları hususunda ortak bir komisyon kurulmasını kabul etmiştir. Daha açık bir ifadeyle, İsrail, olaydan zarar gören veya yakınlarına tazminat ödemeyi kabul ederken; buna karşılık Türkiye de hadisenin hukuki açıdan takipçisi olmamayı kabul etmiştir. İki ülke ayrıca büyükelçilerin karşılıklı olarak görevlerine dönmesi ve tam diplomatik ilişkilere tekrar geçilmesi konusunda anlaşmaya varmıştır. Bununla birlikte, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin bozulmasının esas nedeni olan Gazze ablukası meselesi, hala çözüme kavuşturulamamıştır. İsrail’in Türk halkından özür dilemesi, Türkiye’de çok olumlu bir havanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Davutoğlu 22 Mart 2013’de TRT Haber’e şu açıklamada bulunmuştur: *“Türkiye şunu gösterdi: Ben küçük hesapların peşinde olan bir ülke değilim, beni kaybeden zararlı çıkar. Önemli olan şu, haklıysanız diplomatik olarak doğru adımlar atmışsanız er ya da geç sizin haklılığınızı kabul ederler... Psikolojik olarak Türkiye artık farklı bir yerdedir, gücüne güç katacaktır. Politikanız doğruysa öyle ya da böyle o politikanız size büyük kazanımlar*

⁸⁸ Aytürk, a.g.m., s. 683-685

⁸⁹ BBC Türkçe, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur.shtml (erişim tarihi: 18 Ağustos 2014)

getirir”.⁹⁰ Türk tarafının İsrail’in özrünü zafer havasına sokmaması, iki ülke ilişkilerinin bundan sonraki seyri için büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde İsrail içindeki aşırı sağ unsurların Netanyahu üzerinde baskı uygulayıp, süreci zora sokabilmeleri mümkündür. Nitekim Koalisyon ortağı aşırı sağcı Yahudi Evimiz Partisi’nin lideri Naftali Bennett, 27 Mart’ta yaptığı açıklamada “*Görünen o ki özürden beri Erdoğan İsrail’i buna pişman etmek için elinden geleni yapıyor... İsrail-Türkiye ilişkilerinin aleyhine kişisel ve iğneleyici bir kampanya yürütüyor*”⁹¹ diyerek, eleştirilerde bulunmuştur. Türkiye’nin bu bağlamda bölgedeki tüm aktörlerle konuşabilme ve iletişime geçebilme özelliğini kaybetmemesi, hem Türkiye’nin hem de bölgenin yararına olacaktır.

Mavi Marmara sonrası yapılan dış politika tercihini, iç kamuoyunun düşüncelerinin büyük oranda belirlediği görülmektedir. İsrail-Filistin çatışmasında Türk kamuoyunun Filistin tarafını desteklemesi, hükümetin kamuoyu duyarlılığını dikkate alan politikalar izlemesine neden olmuştur. 2008 yılından itibaren İsrail’in sertlik yanlısı politikalarını arttırması, Türk kamuoyu tarafından bölgedeki barış inisiyatifine zarar verildiği şeklinde yorumlanmıştır.⁹² TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı)’ın 2011 tarihli “Türkiye’de Dış Politika Algısı” adında yaptığı araştırma sonuçları, İsrail’in bölgede Türk kamuoyu tarafından barış ve istikrarın önündeki en büyük engel olarak görüldüğünü göstermiştir. Katılımcıların %40’ı İsrail’i Ortadoğu’da en büyük tehdit olarak görmektedir. Araştırmanın yapıldığı üç yıl boyunca elde edilen sonuçlar karşılaştırıldığında bu sonucun araştırmanın yapıldığı yıllar süresince hiç değişmediğini görmek mümkündür. 2012 yılında katılımcıların %28’i Türkiye’nin mezhebe dayalı dış politika izlediğini söylerken; bu yıl %39’u aynı görüşe sahip olmaktadır. Irak %65, Suriye %62 ve İran %61 ile en çok mezhebe dayalı siyaset izlediği düşünülen ülkeler arasında bulunmaktadır.⁹³ İsrail ile ilişkilerin gerginleşmesine paralel olarak Ak Parti, Filistin sorunu konusunda daha aktif bir siyaset izlemeye başlamıştır. Filistin’in aktif

⁹⁰<http://t24.com.tr/haber/israil-turkiyeden-resmen-ozur-diledi-tazminat-odemeyi-kabul-etti,226291> (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2014).

⁹¹ Ertosun, a.g.e. s. 320-321

⁹² Muzaffer Ercan Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri” *Akademik Orta doğu*, Cilt 4, Sayı 1, 2010, s. 61-62

⁹³ <http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/03122013120651.pdf> (Erişim tarihi: 21.08.2014)

sahiplenilmesi bir taraftan Ankara'nın merkez ülke bağlamında Ortadoğu temelinde oluşturmaya çalıştığı 'liderlik' imajının temel ayaklarından birisini teşkil ederken, diğer yandan da iç siyasette Ak Parti'ye önemli bir siyasi mobilizasyon sağlamıştır.⁹⁴

Bazı Arap ülkeleri Batı ile ilişkileri zarar görmesin diye Filistinlilere destek vermekte istekli davranmazken, Türkiye'nin İsrail ve Batı ilişkilerinde gerginliklere neden olabilme olasılığına rağmen Filistin halkını her platformda desteklemesi, hem Araplar hem de İsrailliler açısından dikkat çekici bir gelişme olarak algılanmıştır. Muhafazakâr kökenden gelen Ak Parti hükümetinin Filistin'e verdiği desteğin ideolojik temelli olduğu yönünde görüşler bulunmakla birlikte –bu durum eksen kayması tartışmalarında önemli bir tez olarak ortaya atılmaktadır- bu durumu yalnızca ideolojik temele dayandırmak, eksik bir değerlendirmenin ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Ak Parti hükümetinin Filistin sorunu üzerinden Ortadoğu'da yürüttüğü kamu diplomasisinin pragmatik bir yönü de mevcut bulunmaktadır. Yürütülen kamu diplomasisi sonucu, Türkiye ekonomik ve siyasi kazanç elde ederek, bölge ile ticaretini artırmış ve bölge siyasetinde daha fazla söz sahibi olmuştur. Öte yandan Türkiye'nin İsrail'e yönelik sert eleştirileri ABD tarafından hoş karşılanmamakla birlikte, Türkiye'nin Ortadoğu'da yumuşak gücünün artması Türkiye'nin ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının uygulanmasında daha aktif destek verebilmesini sağlayacağı için, ABD tarafından da desteklenebilecektir. Sonuç olarak, Türkiye'nin İsrail ve Filistin'e yönelik politikaları sadece ideolojik ekseninde açıklanması yeterli olamamaktadır, yürütülen diplomasisinin arka planında önemli çıkarlar da bulunmaktadır.⁹⁵ Bu bağlamda Bengio da benzer bir tespit yapmaktadır.

“Ak Parti hükümeti döneminde, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlese de, bunlar doğrudan Ankara ve Kudüs arasındaki ikili ilişkilerde görülmezken daha çok iki ülkenin de üçüncü taraflara yönelik tutumlarından kaynaklanır. Bu üçüncü taraflar arasında Iraklı Kürtler, İsrail'in 2006 yılında Lübnan'a açtığı ikinci savaş ve 2009'un ilk günlerinde Gazze'deki Hamas'a düzenlediği saldırı bulunmaktadır. Yine de son yıllarda gerçekleşen sayısız değişime karşın Türk-İsrail ilişkileri genel olarak kesintisiz devam eder. Türkiye askeri uzmanlık ve diğer stratejik konulardan yararlanırken, İsrail de Müslüman bir ülke tarafından tanınmanın ve meşruiyet

⁹⁴ Balcı, a.g.e., s 301-302

⁹⁵ Gökhan Telatar , “Merkez Ülkeden Küresel Güce? AKP Dönemi Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi” *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmancılığın Sosyo-Politiği*, (ed.) Rasim Özgür Dönmez, Bursa, Dora Yayınları, 2014, s. 287

kazanmanın tadını çıkarır. Erdoğan ve Türk yetkililer, kamuoyunu yatıştırmak ya da hem ülke içinde hem de Arap dünyasında iyiniyetini gösterebilmek için İsrail karşıtlığını destekler görünerek bir bedel öderler.”⁹⁶

Bengio’nun bu yaklaşımı haklılık payı taşımakla birlikte; söz konusu ülke ilişkilerinin sadece çıkarlar bağlamında açıklanması eksik bir değerlendirme olacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye İsrail ilişkilerinin gelişmesinde TDP’nin teorik zemininde yer alan “Barış ve İstikrar Amacı” sağlama amacı yatmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin tarih ve kültür birikimi incelendiğinde, “öteki” ile birlikte ortak çıkar zemini meydana getirerek, uzun süreli mümkünse kalıcı bir barış düzeninin kurulmasının amaçlandığı iddia edilmektedir. Burada siyasal gerçeklik mantığından farklı olarak, “konjonktürel gerçekçilik” temelinde bir çıkar ve amaç belirlenmesi söz konusudur. Bu bakış açısı, başta komşu ülkelerle olmak üzere, dış dünya ile ilişkilerin karşılıklı yarar ve eşitlik düzeyinde geliştirilmesini, bu sayede de barışın özgürlük ve güvenliği içerecek tarzda tesis edip kalıcı kılınmasını öngörmektedir.⁹⁷

3.2. Türkiye-İsrail İlişkilerinin Postyapısalcılık⁹⁸ Teorisi Işığında Değerlendirilmesi

Postyapısalcı dış politika çalışmalarının amacı; belirli aidiyet ve çıkarların korunmasının zorunluluğu olarak kabul edilegelmiş politikalarda söz konusu olan kimlik ve çıkarların söylemde nasıl temsil edildiğini incelenmesi ve aralarında kurulan ilişkinin doğal değil; sosyal, siyasal ve söylemsel olduğunu gösterilmesidir.⁹⁹ Postyapısalcılık, realizmin teorikleştirdiği anarşik, düzensiz, belirsiz ve kaotik dış yapının karşısına düzenli, güvenli, hukuk ve adaletin gözetildiği bir iç siyasi yapının konulması fikrine itiraz etmektedir. Devletlerin kimliklerini sürekli düşman aramak durumunda kalarak inşa ettiklerini ileri sürerek, ‘tehlikeli dışarı’ ile ‘güvenli içeri’ ikileminin kurgusal olduğunu iddia etmektedir. Devlet bu şekilde davranarak, toplumun

⁹⁶ Bengio, a.g.e., s. 263

⁹⁷ Canbolat, 2012,a.g.e s. 102-108

⁹⁸ Daha ayrıntılı açıklama için Tezin ilk bölümünde teoriler kısmına bakılabilir (sayfa 30-39 arası).

⁹⁹ Lene Hansen, *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, New York, Routledge, 2006, s. 19 akt. Senem Aydın Düzgit, “Post-Yapısalcı yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 163 -164

gözünde meşruiyetini sağlamaktadır.¹⁰⁰ Postyapısalcı yaklaşımın gerçekliğin söylemsel inşasına yaptığı vurguyu temel olarak oluşturulan Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme yaklaşımı¹⁰¹ en genel tanımıyla herhangi bir siyasi meselenin nasıl ve hangi biçimde güvenlik sorununa dönüştüğünü açıklamaktadır. Kopenhag Okulu, güvenlik kavramını olumlamakla birlikte; güvenlikleştirme yaklaşımını kaçınılması gereken bir uygulama olarak betimlemektedir. Güvenlikleştirme yaklaşımına başvurulduğu zaman özgürlüklerin alanı daralmakta, otorite algısı konsolide edilerek, toplumsal/siyasal şiddet de meşru hale gelmektedir. Toplumsal ve siyasi elitler güvenlik konusunda konuşma ve karar alma tekeline sahip oldukları takdirde, güvenliğe yönelik alternatif algıların oluşmasına engel olmaktadır. Bu davranışın arkasında yatan temel sebep Bilgin'e göre, farklı güvenlik anlayışlarının ortaya çıkması ile siyasetin üzerindeki kontrolü ve gücü kaybetme endişesi oluşturmaktadır.¹⁰² Sorunların güvenlikleştirilmesi ile demokrasi büyük ölçüde rafa kaldırabildiği ve farklı çözüm yolları üzerinde tartışma yürütmek imkânsız hale geldiği için, toplumsal siyasi elitler güvenlikleştirme sürecini etkili bir şekilde kullanabilmektedir.¹⁰³ Güvenlikleştirme bağlamında en etkili aktör devlet imkânlarını kullanma hakkını ellerinde bulunduran hükümetlerdir. Hükümetler bürokratları ve medyayı kontrol altında tutarak, diğer aktörleri etki altına alıp yönlendirme şansına sahiptirler. Bu bağlamda özellikle medya, algılayıcı kitlenin istenen yönde yönlendirilmesi konusunda önemli rol oynamaktadır.¹⁰⁴

1990'larda gayet pozitif bir ilişki ağı içerisinde olan Türkiye ve İsrail'in 2000'lerde yaşadığı sorunların analizi yapılırken, Kopenhag Okulu'nun 'güvenlikleştirme'

¹⁰⁰ Ramazan Erdağ, Tuncay Kardaş, "Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş, Ankara, SETA Yayınları, 2013, s. 382-384

¹⁰¹ Güvenlikleştirme kavramı daha açık bir şekilde ifade edilecekse, devlet herhangi bir sorunu bekası için tehdit olarak algıladığı zaman, artık o soruna öncelik vermektedir. Güvenlik sorunu olarak sunulan gelişmeye müdahale etmek için politik yapı özel haklara sahip olduğunu ilan etmektedir. Bu ilanın ardından bu bekası içi tehdit olan sorunu bertaraf etmek için olağanüstü yöntemlerle ve acilen olarak müdahale edilmesi konusunda algılayıcı kitleyi de ikna ettiği takdirde, güvenlikleştirme süreci oluşmuş olmaktadır.¹⁰² Barry Buzan, Waever Ole ve Wilde Jaap de, *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Londra: Lynne Rienner Publishers, 1998, s. 23-24 Daha ayrıntılı bilgi için tezin ilk bölümündeki teorik kısmına bakılabilir.

¹⁰²Pınar Bilgin, "Making Turkey's Transformation Possible: Claiming Security Speak, Not Securitization!", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 7, No. 4, 2007, ss. 557-58

¹⁰³ Göktürk Tüysüzoğlu, "Toplumsal Güvenlikleştirme Yaklaşımının Siyasal Statü Tartışmalarına Etkisi: Kırım Örneği" *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, (ed.) Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Bursa, Dora yayınları, 2015, s. 203

¹⁰⁴ Buzan, Waever ve De Wilde, a.g.e. s. 40-41

teorisinin kullanılması mümkündür. 1990’larda Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkileri güçlü bir stratejik ittifak konumuna getiren durum o tarihlerde bir “güvenlikleştirme sürecinin” yaşanmasıdır. Türkiye’nin etrafını saran düşmanca ve tehditkâr dünya algısı, askerin hem iç hem de dış politika yapımında ayrıcalıklı bir role sahip olmasını mümkün kılmıştır. Türkiye-İsrail ilişkileri bağlamında güvenlikleştirme sürecinde referans nesneleri devletin bekası ve laiklik olurken; güvenlikleştiren aktör ise ordu ve İsrail olmuştur. Ordu, Türkiye’de başlıca güvenlikleştirici aktör olmuştur. 1990’larda ordunun demeçleri hakkında detaylı bir araştırma yapıldığında, bu demeçlerde söz konusu referans nesnelerinin -ordu açısından en temel referans nesneleri, toprak bütünlüğü ve laikliktir- var oluşsal bir tehditle karşı karşıya olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁵

Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir 23 Şubat 1996’da askeri istihbarat paylaşımı ve müşterek askeri eğitimi öngören anlaşmaların imza töreninde “*bölgedeki şartlar iki ülke arasında kaçınılmaz bir işbirliğini zorunlu kılıyor*” açıklaması yaparak, devletin bekası ve toprak bütünlüğüne yönelik dış tehditleri işaret etmiştir. ¹⁰⁶ Generallere ilave olarak, medya da dikkat çekici bir şekilde güvenlikleştirme sürecinde etkili bir kaynak olarak kendini göstermiştir. İsrail ve Türkiye arasında imzalanan antlaşmalar medya tarafından dış tehdit ve irticaya bağlanmıştır. Örneğin Milliyet gazetesinde bir köşe yazarının bu konudaki ifadesi bu şekildedir: “*İki ülke Suriye’ye karşı ortak bir politikada buluşuyor. Ayrıca İsrail Ortadoğu’da Türkiye’yi İslami köktendinci hareketlere karşı savunmaya söz veriyor. Müslüman ve laik bir ülke olarak Türkiye, karşılık olarak İsrail’in bölgedeki yalnızlığını azaltıyor*”. ¹⁰⁷ Bir yandan askeri tehdit üzerinden yapılan bir güvenlikleştirme, diğer yandan radikal İslam’a referans verilerek kimlik üzerinden yapılan bir başka güvenlikleştirme sayesinde ordu ayrıcalıklı bir pozisyona taşınmış ve İsrail ile ilişkiler söz konusu olduğunda güvensizliklerin nasıl çözümleneceği konusunda bir referans noktasına dönüşmüştür. Daha başka bir ifadeyle, ordu İsrail ile kurulan ilişki üzerinden hem güvenlikleştirme argümanı sağlamış hem de güvensizlik sorununa yönelik çözümleri tekeline almıştır. Suriye, İran, Irak ve Yunanistan tehdidi İsrail ile yapılan askeri anlaşmalarla çözümlenirken, radikal İslam

¹⁰⁵ Ali Balcı, “Türkiye’nin İsrail ile İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bir Güvenlikleştirme Analizi” *Ortadoğu Yıllığı 2012*, (ed.) Muhittin Ataman, Kemal İnat, İstanbul, 2013, Açılım Kitap, s. 419-420

¹⁰⁶ Ahmet Güner, “Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri”, *Aksiyon*, Vol 76, 18 Mayıs 1996

¹⁰⁷ Yalçın Doğan, “Bombalar Arasında Gerçekleşen Rüya!...” *Milliyet*, 6 Mart 1996, s. 15

tehdidine karşı da Batılı, laik ve demokratik bir ülke olan İsrail¹⁰⁸ ile işbirliğine gidilerek bir blok oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle Refahiyol hükümeti döneminde İsrail ile ilişkilerin içeride işleyen iktidar ilişkilerine yönelik bir pratik olarak devreye sokulduğu da net olarak gözlemlenmektedir. Refah Partisi karşısında devlet laikliğini korumak adına 28 Şubat'ın en önemli aktörü olan Çevik Bir'in İsrail'le yakınlaşmanın da en önemli mimarlarından biri olduğunun altı çizilmelidir.¹⁰⁹ Çevik Bir Martin Shierman ile birlikte kaleme aldığı makalede “*ordunun Türkiye'nin İslam'a dönüşü karşısında sessiz kalmayacağını ve Türk İsrail askeri ilişkilerine zarar verilmesine izin vermeyeceğini Erbakan'a açıkça gösterdiğini*” ifade etmiştir.¹¹⁰

1990'larda başarılı güvenlikleştirmeyi kolaylaştıran koşulların tamamı söylemden oluşmuyordu; bununla birlikte sosyal çevre ve somut fiili durum güvenlikleştirme sürecine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Türkiye'nin güneydoğusundaki savaş benzeri durum devletin toprak bütünlüğüne karşı tehditleri tanımlamasına ve hakkında açıklama yapmasına müsait zemin hazırlamıştır. İç politika cephesinde ise Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan hükümetinin bazı iç ve dış politika atakları¹¹¹ ve partinin bazı üyelerinin laiklik ile ilgili verdiği demeçler¹¹² ordunun irticayı laik rejime karşı “var oluşsal bir tehdit” olarak tanımlamasını kolaylaştıran bir ortam sağlamıştır. Ordu; İslami köktendinci ve Kürt ayrılıkçılar tarafından devletin güvenliği ve siyasi uyumuna karşı takınılan çifte meydan okumayı, Türk dış ve iç politikasında daha etkili olmak için kullanmıştır. ¹¹³ Asker bunu kaba kuvvet ya da siyasete gizli müdahale ederek değil, devlet televizyonunun haber başlıklarını ve en çok izlenme zamanındaki yayınlarını etkileyen tartışma ve ikna tekniklerini kullanarak yapmıştır. Yazılı ve görsel medya

¹⁰⁸ Dini Kaynaklı “Eretz İsrail”e dönme ülküsü, İsrail Devleti'nin kuruluş ideolojisini önemli ölçüde belirlemekle birlikte İsrail Devleti'nin milli ideolojik temelleri 19. Yüzyıl sonunda etkili olan Siyonizm Hareketi tarafından belirlenmiştir. Daha çok milli-seküler ve mesihanik düşüncelerden oluşan bu hareket Bir Yahudi Devleti'nin kurulmasının gerekliliği konusunda uluslararası camiada da etkili olmuştur. (Ufuk Ulutaş, Selin Bölme, Gülşah Neslihan Demir, Furkan Torlak, Saliha Ziya, *İsrail Siyasetini Anlama Klavuzu*, , 1. Bsk. , İstanbul, SETA Yayınları, 2012, s. 16)

¹⁰⁹ Balcı, 2011, a.g.e., s. 123

¹¹⁰ Bir ve Sherman, 2002, a.g.m.s. 27

¹¹¹ Örneğin Başbakan Erbakan önderliğinde yapılan Libya Gezisi özellikle büyük eleştirilere neden olmuştur. Ayrıntılı açıklama için bkznz. <http://www.hurriyet.com.tr/unutulmaz-fotograflar-17140927> <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/10/09> (erişim tarihi: 27.02.2017)

¹¹² <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/05/22/f01.html> (erişim tarihi: 27.02.2017)

¹¹³ Ofra Bengio, *The Turkish- Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 81'den akt. Balcı, 2013, s. 422

asker tarafından tercih edilen tehdit anlatılarını kullanmıştır. Başarılı güvenlikleştirmenin en temel çıktıları, İsrail ile imzalanan anlaşmalar serisidir. Anlaşma Türk devletinin toprak bütünlüğü ve ideolojik yapısına karşı “var oluşsal” tehditler için kısmen bir çözüm olarak ortaya konması nedeniyle, imzalanması sürecinde ordu kolaylıkla sivil hükümeti etki altına alabilmiştir. 1990’ların sonunda referans nesnelere karşı tehdit algı seviyesinde gerileme ilk olarak kendisini devletin toprak bütünlüğü söyleminin gündemdeki önceliğini kaybetmesi ile göstermiştir. PKK lideri Abdullah Öcalan’ın 15 Şubat 1999’da yakalanması, PKK tarafından gerçekleştirilen terör saldırılarının azalmasına neden olmuştur ve aynı zamanda Yunanistan ve Suriye ile ilişkilerde kademeli bir iyileşme görülmüştür. İç ideolojik yapıda ise devletin laik yapısına karşı tehditler daha az görünür hale gelmiştir. Ocak 1998’de Refah Partisi, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır, halefi olan Fazilet Partisi de 1999 genel seçimlerinde oyların yalnızca %15,4’ünü alarak üçüncü parti olmuştur. Bu dönem zarfında aynı zamanda siyasi aktörler, ordunun ulusal tehdit tanımlamasındaki göze çarpan rolünü eleştirmeye başlamıştır.¹¹⁴

Mayıs 2002’de İsrail askerlerinin Filistin Cumhurbaşkanı Yaser Arafat’ın karargâhını işgal etmesi üzerinde Başbakan Bülent Ecevit İsrail’i açıkça “Filistinlilere karşı soykırım uygulamakla” suçlamıştır. Buna rağmen, İsrail ile yapılan tank modernizasyonu anlaşması iptal edilmemiştir. Bu bağlamda, politikacıların anlaşmaya karşı yönelttiği eleştiriler güvenlikleştirmeyi tersine çevirme girişimi olarak görülmekle birlikte; söz konusu girişimlerin başlıca hedef kitlesi olan ve anlaşmanın iptal edilmesine karşı veto gücünü elinde bulunduran ordu, anlaşmanın iptal edilmesi konusunda ikna edilememiştir. Filistin ile İsrail arasında Camp David’de başlayan görüşmelerin başarısız olması, 2000 yılında ortaya çıkan El-Aksa İntifadası’nın ortaya çıkma zeminini hazırlamış; İsrail devletinin İntifada’ya karşı aşırı kuvvet kullanımı ile tepki göstermesi, Türkiye’deki sivil aktörlere İsrail’i ve özellikle İsrail’in Filistin politikasını açıkça eleştirme olanağı sağlamıştır. 8 Mart 2002 tarihinde yapılan Savunma Sanayi İcra Komitesi toplantısında Ecevit’in İsrail’in Filistin ile gerginlik yaşadığı bir dönemde İsrail’e böyle bir işin verilmesi konusundaki kaygısına rağmen "

¹¹⁴ Ali Balcı, *Dış Politikada Hesaplaşma, Ak Parti, Ordu ve Kemalizm*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2015, s. 147

ihalenin İsrail'e verilmesi¹¹⁵ askerin hala dış politika oluşumunda etkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, olayın basına yansması ve bunun üzerine gelen eleştiriler askerin meşruiyet oluşturma noktasında manevra alanının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. ¹¹⁶ Öte yandan gelen eleştiriler üzerine ordu geri adım atmamış, antlaşmayı kesintisiz bir şekilde uygulamıştır. Dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu antlaşmaya karşı olanları "annelerinden Yahudi düşmanı olarak doğmuş kimseler"¹¹⁷ olarak ağır bir şekilde eleştirmiştir. Antlaşmanın uygulanması ve Kıvrıkoğlu'nun eleştirilere verdiği cevap ordunun gücünü koruduğunu göstermekle birlikte; 2000'li yıllar boyunca eleştiriler ve antlaşmaları sorgulama girişimleri devam etmiştir. ¹¹⁸

2000'li yıllar boyunca yeni güvenlikleştirmeyi tersine çevirme girişimleri devam etmekle birlikte bu girişimler, 2009'a kadar sonuç vermemiş ve İsrail ile ilişkiler büyük ölçüde Türk ordusunun kontrolünde devam etmiştir. Türk- İsrail ilişkilerinde güvenlikleştirmenin tersine çevrilmesinde zemin oluşturan birkaç kolaylaştırıcı koşuldan bahsetmek mümkündür. 1999 yılı, Türkiye'deki güvenlikleştirme sürecinde bir dönüm noktası olmuştur. 1999 yılındaki Marmara depremi ile Yunanistan ile gerilim düşmüş, PKK lideri Abdullah Öcalan yakalanmış ve aynı yıl içinde gerçekleşen Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin AB adaylığı onaylanmıştır. Bununla beraber, 2000 ve 2001 yılları arasındaki bir ekonomik kriz ekonominin güvenlik konularının üstüne çıkmasına neden olarak, hükümetlere iç ve dış politikada daha serbest bir hareket alanı sağlamıştır. ¹¹⁹ Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle AB'ye tam üyelik için yapılan reformlar, Türk siyasi hayatında askeri elitlerin rolünü kısıtlamıştır. 2000'lerin ilk yarısında, İsrail'le olan ilişkilerin diğer bölge ülkelerine görece üstünlüğü konusunda, siyasi ve askeri elit arasında görüş ayrılıkları oluşmaya başlamıştır. 2009'dan sonra Ak Parti, Türkiye-İsrail ilişkilerinde tüm kontrolü ve inisiyatifi eline almıştır. Anadolu Kartalı Tatbikatı'nın ertelenmesi konusunda siyasi elitlerin verdiği karara, askeri elitler

¹¹⁵ <http://www.milliyet.com.tr/2002/03/27/yazar/uras.html> (erişim tarihi: 28.04.2016)

¹¹⁶ Balcı, 2015, a.g.e., s. 150

¹¹⁷ <http://arsiv.zaman.com.tr/2002/04/24/politika/h1.htm> (erişim tarihi: 28.04.2016)

¹¹⁸ Balcı, 2015, a.g.e., s. 151

¹¹⁹ Balcı, 2015, a.g.e., s. 147-148

uyum göstermek zorunda kalmıştır.¹²⁰ Kibaroglu'na göre Türkiye-İsrail ilişkileri özellikle 28 Şubat döneminde, Türkiye'nin ulusal çıkarlarına hizmet etmekte, toprak bütünlüğüne karşı bir dönem tehditler oluşturup talepler dile getiren Suriye'yi ve aynı zamanda laikliği zedeleyebilecek politikalar yürüten İran'ı dengelemek için uygun bir zemin oluşturmaktadır.¹²¹ Aras ve Polat'a göre güvenlik, sosyal olarak oluşturulan bir kavramdır. Herhangi bir şeyi güvenlik meselesi olarak etiketlemek, aynı zamanda bu bağlamda olağanüstü araçların, acil tedbirlerin kullanılacağı ve bu konunun normal siyasi prosedürün dışına çıkarılacağı anlamına gelmektedir. Türk siyasi kültüründe askeri ve sivil bürokrasi ile siyasiler arasında var olan iktidar savaşı nedeniyle birbirlerine güven duymayışları, bazı konuların güvenlikleştirilmesine yol açmıştır. Özellikle askeri bürokrasi, bu bağlamda geçmişte çok etkili olmuştur. Türkiye, özellikle Ak Parti'nin iktidara gelmesinden sonra bir güvensizlikleştirme süreci yaşamaya başlamıştır. Bu durumda değişen iç siyasi ortam ve dış faktörler etkili olmuştur. Dış faktörlerin içinde en etkilisi, AB üyelik sürecidir. Bu süreçte askeri bürokrasinin dış politika yapım sürecinde etkisi azalmıştır. Tabii ki güvensizlikleştirme sürecinin tamamen başarılı olduğu iddia edilmemektedir. 2007 yılında askeri bürokrasi hükümetin devletin laik rejimini yeterince korumadığını iddia ederek, kamuoyunda e-muhtıra olarak bilinen mesajını yayımlamıştır. Fakat Ak Parti, iktidarı geri adım atmamış ve bu süreç sonunda gerçekleşen seçimden de % 47 gibi bir oy almıştır. Alınan bu oy oranı, aynı zamanda güvensizlikleştirme sürecinin başarılı olduğunun bir göstergesi olmuştur. Öte yandan askeri bürokrasinin siyasetteki rolünün azalması, otomatik olarak güvensizlikleştirme sürecinin başarıyla tamamlanması için tek başına yeterli olamamaktadır.¹²²

Ak Parti'nin iktidara gelmesi ile daha çok tartışılmaya başlayan “komşularla sıfır problem”, ve “çok boyutlu dış politika” gibi stratejilerle İsmail Cem döneminde olduğu gibi güvenlikleştirme siyaseti sekteye uğratılmıştır. Ak Parti sadece güvenlikleştirmeyi tersine çevirmemiş, Ecevit döneminde olduğu gibi Filistin meselesi üzerinden İsrail'i bir

¹²⁰ Ali Balci ve Tuncay Kardaş, “The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of 'Securitization'”, *Insight Turkey*, Vol 14, No: 2, 2012, pp.111-114

¹²¹ Mustafa Kibaroglu, “Turkey and İsrail Strategize”, *Middle East Quarterly*, Vol. 9, Sayı. 1, Kış 2002, s. 61-65

¹²² Bülent Aras, Rabia Karakaya Polat “ From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran” *Security Dialogue*, Vol. 39, No: 5, Ekim 2008, s. 497-502

güvenlik meselesine dönüştürmüştür. Örneğin, Başbakan Erdoğan Hamas lideri Ahmed Yasin'in öldürülmesinin ardından İsrail'i devlet terörü uygulamakla suçlamış ve Mayıs 2004'te İsrail'in Gazze'deki askeri operasyonlarını "devlet destekli terörizm" olarak tanımlamıştır.¹²³ Bununla birlikte, Ak Parti özellikle iktidarının ilk üç yılında Filistinlilere yönelik şiddet eylemleri nedeniyle İsrail'i eleştirmekle birlikte, askeri anlaşmalardan geri adım atmak gibi pratik düzlemde ilişkileri olumsuz etkileyecek bir girişiminden de kaçınmıştır. 2005 yılı itibariyle İsrail ile Türkiye arasındaki pratik düzlemdeki ilişkiler büyük ölçüde sivil alanın kontrolüne geçmiştir. Ocak 2005'te dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ve Mayıs 2005'te Başbakan Erdoğan'ın İsrail ziyaretleri, sivil politik alanın iki ülke arasındaki ilişkilere ağırlığını koymaya başladığının göstergeleridir.¹²⁴ Bu ziyaretlerde Türkiye'nin İsrail ile Suriye ve Filistin arasında yaşanan problemlere arabuluculuk edebileceği önerisi, İsrail'i 1990'lardaki stratejik ortak pozisyonundan çıkarmış ve Türkiye'nin gözünde diğer bölge ülkeleri ile eşit pozisyona taşımıştır. Bununla birlikte, Gül ve Erdoğan'ın ziyaretleri sırasında İsrail ile kurulan ilişki, askerin iki ülke arasındaki ilişkilerde etkin olmasına imkân bırakmayan bir dilin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihten itibaren, Aralık 2008'de İsrail'in Gazze'ye geniş çaplı bir operasyon düzenlemesine kadar geçen süreçte, Türkiye İsrail ilişkilerinde gerilim alanları dışında büyük ölçüde bu arabuluculuk önerilerini ön planda olmuştur. Özellikle bu dönemde, Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında "kolaylaştırıcı" role sahip çıkmasıyla, ilişkilerde yeni bir boyuttan bahsetmek de mümkün olabilmektedir.¹²⁵

Türkiye - İsrail ilişkilerinde sivil politik alanın etkinliğin gösteren bir diğer önemli gelişme, Şubat 2006'da Hamas'ın Ankara'ya ziyaret etmesi olmuştur. Ziyaret özellikle ordu ve dışişleri bürokrasisinin mesafeli yaklaşıma rağmen gerçekleşmiştir. Bu durum, sivil politik alanın Türkiye-İsrail ilişkilerinde politika üretme konusundaki etkinliğini göstermektedir. Ziyarete ilişkin Dışişleri Bakanlığı önce "Hamas'ın ziyareti söz konusu değil" temelinde bir açıklamada bulunurken, ziyaretin gerçekleşmesinin ardından

¹²³ Balcı, 2011, a.g.e s. 127-128

¹²⁴ Kemal İnat, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2005", *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Kemal İnat ve Ali Balcı (ed.) İstanbul, Nobel Yayınları, 2006, s. 24-25, 28-29

¹²⁵ Özlem Tür "Türkiye İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime?", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, No. 4, Nisan 2009, s. 27

“Bakanlığımızdan bir davet yok. Hamas başka kanallar üzerinden gelmiş olabilir” ifadelerini kullanmıştır.¹²⁶ Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt da konuya ilişkin *“Siyasi konularda konuşmak istemiyorum. Ancak Hamas bir terör örgütüdür”* ifadelerini kullanmıştır.¹²⁷ Bu örnekler, Türkiye-İsrail ilişkilerinin 2000’li yıllarda içeride işleyen iktidar ilişkilerine içkin bir strateji sunması açısından önem taşımaktadır.¹²⁸ İsrail, ABD ve hatta Türk Dışişlerine danışılmadan Başbakanlık Başdanışmanı Davutoğlu tarafından tasarlandığı iddia edilen bu ziyaret, hem ülke içinde hem de ülke dışında büyük tartışmaların başlamasına yol açmıştır. Muhalefet, bu durumun Türkiye’nin Orta Doğu’daki tarafsızlık politikasına aykırı olduğunu iddia ederken; Batı ve İsrail, Hamas’ın bir terör örgütü olduğunu vurgulayarak, ziyareti çok tasvip etmediklerini açıklamışlardır. Türk yetkililer ise, Hamas’a silah bırakması, söylem ve duruşunu yumuşatması yönünde mesajlar verildiğini belirterek, ziyarete bir açıklık getirmeye çalışmışlardır. Bu ziyaretle Türkiye, Filistin sorununa Batı’yı da karşısına alacak şekilde bu kadar özlü biçimde ilk defa müdahil olmaktadır.¹²⁹

2000’li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerini büyük ölçüde sivil politik alan yönetmekle birlikte, ilişkilerde 1990’ların en önemli iki kalıntısı olan silah anlaşmaları ve ortak tatbikat anlaşmalarının devamında bir sorun yaşanmamıştır. 2009’da Erdoğan’ın Davos Çıkışı’nın ardından iki ülke ilişkileri 2000’li yılların en gerilimli dönemine girmekle birlikte, ordu bu görüşte olmadığını belirtebilmiştir. Türkiye’nin İsrail ile ikili ilişkileri gözden geçirme konusunda TSK’nın tavrının sorulması konusunda, *“Türkiye’nin tüm ülkelerle ilgili yürütmekte olduğu ikili askeri ilişkilerde milli menfaatler doğrultusunda hareket etmek esastır”* yanıtını vermişlerdir. Bu söylem düzleminde böyle hareket edilse de, daha sonraki gelişmeler pratik düzlemde ordunun sivil alanın çizgisine doğru kaydığını göstermektedir. Ordunun İsrail ile ilişkiler noktasında sivil politik alanın aksine hareket etmediğini gösteren önemli bir gelişme, Ekim 2009’da o tarihe kadar düzenli olarak yapılan Anadolu Kartalı Tatbikatı’nın

¹²⁶ “Randevu yerine nasihat aldılar”, *Hürriyet*, 17 Şubat 2006 <http://www.hurriyet.com.tr/randevu-yerine-nasihat-aldilar-3947274> (erişim tarihi: 15.10.2014)

¹²⁷ “Hamas terör örgütüdür”, *Sabah*, 4 Mart 2006 <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/03/04/siy107.html> (erişim tarihi: 23.10.2014)

¹²⁸ Balcı, 2011, a.g.e. s. 131

¹²⁹ Bülent Aras, “Turkey and the Palestinian Question” *SETA Policy Brief*, No.27, 2009, s. 6-7

uluslararası katılımın iptal edilmesi yoluyla İsrail'in tatbikattan çıkarılması olmuştur. Farklı gerekçeler ile sürülmekle birlikte bu bağlamda Erdoğan'ın yaptığı açıklama, İsrail'in tatbikattan çıkarılmasında sivil politik alanın daha etkin olduğunu göstermiştir.¹³⁰ Bu örnek, 1990'ların en önemli kalıntısı olan askeri tatbikatlar konusunda da sivil alanın pratik düzlemde müdahil olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Daha başka bir ifadeyle, İsrail'in tatbikat dışı bırakılması, ilişkilerin askeri boyutunun siyasi boyutundan ayrılamayacak duruma geldiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.¹³¹ Lale Kemal de konuya ilişkin kaleme aldığı köşe yazısında, İsrail'in tatbikat dışı bırakılmasının ardında hükümetin olduğunu ve bu durumun da *"Türkiye'de asker-sivil dengelerinin artan biçimde siyasi otorite lehine döndüğünün"* bir göstergesi olarak okunabileceğini belirtmiştir.¹³²

Kemalist laik kesim, İsrail ile yakın ilişkiler yerine İran ve Suriye ile yakın ilişkiler geliştirmesini "eksen kayması" olarak nitelendirip, rahatsızlığını belirtse de bu durum politika üretimine yansımamıştır ve ordu bu temelde bir adım atmamıştır. Örneğin, Mart 2010'da Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi'ye *TSK ile ilişkilerimiz her zaman iyi olmuştur*" ifadelerini¹³³ kullansa da, Türk ordusunun sivil hükümete karşı bir İsrail politikası izlediğini söylemek, pek mümkün gözükmemektedir. İsrail'in Ekim 2010'daki eğitime katılmak için başvuru yapmasına rağmen cevap alamaması ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun *"bölgede yeni gerilimlerin ortaya çıkması halinde, askeri tatbikatları yine iptal ederiz"* şeklindeki açıklaması İsrail ile ilişkilerde sivil politik alanının etkinliğinin boyutunu göstermektedir.¹³⁴ Banu Eligür'e göre Türkiye'nin Ak Parti iktidarı döneminde Ortadoğu'ya karşı İslamcılık temelinde bir siyaset izlemesi, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin İran ile ilişkilerinin de iyileştirmesinin İsrail ile Türkiye

¹³⁰ Balcı, 2011, a.g.e., s.131

¹³¹ Tür, 2009, a.g.m. s. 38

¹³² Lale Kemal, "Türkiye'de güç dengesi siviller lehine değişirken...", *Taraf*, 14 Ekim 2009 <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/lale-kemal/turkiyede-guc-dengesi-siviller-lehine-degisirken/7922/> (erişim tarihi: 30.11.2014)

¹³³ Fikret Bila, "İsrail Genelkurmay Başkanı'ndan Sıcak Mesajlar", *Milliyet*, 16 Mart 2010, <http://www.milliyet.com.tr/israil-genelkurmay-baskani-ndan-sicak-mesajlar/fikret-bila/siyaset/yazardetayarsiv/28.08.2010/1211960/default.htm> (erişim tarihi: 16.12.2014)

¹³⁴ Aytürk, 2009, a.g.m. s. 68

ilişkilerinin bozulmasında etkili olduğu ileri sürülmektedir.¹³⁵ Bu teze Bezen Balamir Coşkun da katılmaktadır. O'na göre de Türkiye ile İsrail arasındaki gerginliğin bir sebebi, bu dönemde Türkiye İran ilişkilerinde gözlemlenen düzelmedir. 1979 İran İslam Devrimi sonrasında İran ile İsrail arasında ortaya çıkan düşmanlık, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejat'ın her fırsatta "İsrail'in haritadan silinmesi gerektiği" söylemi yönündeki beyanatları ile daha da kuvvetlenmiştir.¹³⁶ Erdoğan'ın 2009 yılı Ocak ayında Dünya Ekonomik Forumunda İsrail'i Gazze'ye gerçekleştirdiği operasyonlar nedeniyle açıkça eleştirmesi üzerine Türkiye-İsrail ilişkileri hızla bozulmuştur. Mavi Marmara olayı ile bağlantılı olarak İsrail'in Gazze'yi denizden kuşatmasının hukuki olduğuna karar veren BM Mavi Marmara raporunun açıklanması ve İsrail'in saldırı nedeniyle özür dilemeyi reddetmesi üzerine, iki ülke arasındaki tüm askeri antlaşmalar askıya alınmıştır. Bu bağlamda Genelkurmay Başkanı Necdet Özel şunları ifade etmiştir: "*Askeri faaliyetler askıya alınmıştır. Krizin aşılmasında ayrı bir askeri kanal veya temas yoktur. Ayrıca buna ihtiyaç da yoktur. Bu konu askeri değil, siyasadır.*"¹³⁷ Sonuç olarak, 1990'larda Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri Kürt milliyetçiliği ve siyasal İslam'ın yükselişine karşı ordu ve Kemalistler tarafından kullanılmıştır. Fakat 2000'lerde hükümet ve sivil toplum etkin biçimde güvenlikleştirme sürecini tersine çevirme çabası içine girmiştir. Bu bağlamda, güvenlikleştirmeyi tersine çevrilmesinin "belli bir konu ya da aktörün etkinliğini kaybetmesi"¹³⁸ olduğu ve ulusal kimliğin tehdit temsilcileri ile çok yakın ilişkisinden dolayı yeni bir güvenlikleştirme sürecinin devreye girmesi de mümkündür.¹³⁹

Güvenlik konusu Türkiye'de kamu politikalarının her parçasının temel taşı olarak oluşturmaktadır. Güvenlik gerekçesi ile Türkiye büyük bir orduya sahiptir(NATO'nun ikinci en büyük ordusudur), devlet geniş bir güvenlik sektörü oluşturmaya

¹³⁵ Banu Eligür "Crisis in Turkish- Israeli Relations (December 2008- June 2011): From Partnership to Enmity", *Middle Eastern Studies*, Vol. 48, No. 3, May, 2012, s. 429

¹³⁶ Balamir Coşkun, a.g.m., s. 464

¹³⁷ "Org. Özel'den önemli açıklamalar" *Hürriyet*, 25 Ekim 2011 <http://www.hurriyet.com.tr/org-ozelden-onemli-aciklamalar-19073042> erişim tarihi: 21.12.2015

¹³⁸ Andreas Behnke, "No Way Out: Desecurization, Emancipation and the Eternal Return of the Political: A reply to Aradau", *Journal of International Relations and Development*, Vol 9, No.1, 1996, s. 13'den akt. Balcı, 2013, s. 429

¹³⁹ Balcı, 2013, a.g.e., s. 429

çalışmaktadır. Türkiye’de güvenliğin bu kadar merkezi bir önem taşımasında günümüzün deneyim ve algılamaları etkili olmakla birlikte; tarihi deneyimler önemli rol oynamıştır.¹⁴⁰ Karaosmanoğlu’na göre Türkiye’de güvenlik kültürünün şekil almasında etkili olan faktörler üç ana başlık altında toplanabilmektedir. İlk olarak Osmanlılardan miras kalan tarihi geçmiş, ikinci olarak Türkiye’nin coğrafi ve jeopolitik şartlarının ortaya çıkardığı etkiler, üçüncü olarak ise Cumhuriyetin kurulmasında etkili olan kurucu elitlerin sahip olduğu ideolojik bakış açısı.¹⁴¹ Türkiye’nin kuruluşundan Soğuk Savaş’ın bitimine kadar geçen süreye dair güvenlik kültürü, büyük oranda Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine ait olan tehdit algılamaları¹⁴² ve bunların yok edilmesine dair stratejiler üzerine bina edilmiştir. Bu bağlamda kıtalararasında yer alan ve stratejik öneme sahip bölgeler nedeniyle kıskanılan bir ülke olmak, güvenlik meselelerini büyük oranda ulus-devletlerden gelen askeri tehditler çerçevesinde değerlendirmek ve gerek batılı gerek de komşu devletleri sorun oluşturan aktörler olarak yorumlamak, 1990’lar öncesi Türk devletinin güvenlik kültürünün tehdit kapsamının temel sınırlarını belirlemiştir. Soğuk Savaş sonrasında ve özellikle 2000’lerle birlikte Türkiye, hem coğrafi konumunu hem de çok kültürlü ve kimlikli toplum yapısını avantaj olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye kendini Batılı devletler ile denk görerek, bölgesel ve küresel barış ve istikrar için çok taraflılık ilkesine göre hareket ederken zaman zaman inisiyatif alabilmektedir. Komşularla sıfır sorun politikası ile yakın çevresini güvenlikdışlaştıran Türkiye, insan ve toplum güvenliğini temel norm olarak benimsemiştir. Dış politikada savunmacı diplomasinin yerini ülkenin giderek artış gösteren siyasi ve ekonomik

140 Robins, 2009,a.g.e. s. 154

141 Ali Karaosmanoğlu, “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, *Journal Of International Affairs*, 2000, 54 (1): 199-216

142 Osmanlı’dan kalan en önemli miras Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin kendilerini büyük bir imparatorluğun mirasçısı olarak görüp, Türkiye’yi dış ve güvenlik politikaları bağlamında hem kendi yakın bölgesinde hem de küresel ölçekte otonom hareket etme kabiliyeti gösterebilen büyük ve iddialı bir devlet olarak kurgulanmasıdır. (Roderic H. Davison, “Ottoman Diplomacy and Its Legacy”. Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms. 1999, İstanbul, İsis Yayıncılık, ‘den akt. Oğuzlu, 2015) Osmanlı’dan kalan bu büyüklük hissi çeşitli zamanlarda çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Türkiye uluslararası sistemdeki büyük güçlerle karşılaştırıldığında maddi güç imkânları açısından orta büyüklükte bir ülke olmakla birlikte, bu maddi dezavantajlı durum Türk yöneticileri büyük düşünüp ve kendilerini büyük güçlerdeki muhatapları ile eşit görmesini engellememiştir. İmparatorluk geçmişine sahip olmak nedeniyle Türkiye hem çevreye hem de küresel politikalara nizam verme dürtüsünü hiç kaybetmemiştir. Bu dürtü zaman zaman geri planda kalırken-örneğin Soğuk Savaş döneminde- bazı zamanlarda- örneğin son on yıldaki Ak Parti iktidarı döneminde daha fazla görülür hale gelmiştir.(Tarık Oğuzlu, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası” *Bilgi*, Kış 2015, Sayı 72, s. 228)

gücünden beslenen ve birçok yeni ülke ile ilişki kurulmasını sağlayan vizyoner diplomasi almıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin çağdaş güvenlik kültürü ile kuruluş aşamasındaki güvenlik kültürü karşılaştırma yapıldığında süreklilikten bahsetmek mümkün olmakla birlikte; özellikle 2000'lerden sonra bir dönüşümünden bahsetmek gerekmektedir.¹⁴³ Türkiye'nin çevresel gelişmelere fazla müdahil olmayarak, temel ilgi alanını ülke içine yönlendirerek stratejik yönünü de temelde Batı dünyasına çevirmesi şeklinde tanımlanabilecek olan laik ve batıcı güvenlik anlayışı; Ak Parti ile değişime uğramıştır. İlk olarak, Türkiye hem bölgesel hem de küresel gelişmelere daha fazla müdahil olmaya başlamıştır.¹⁴⁴ Dış ve güvenlik politikası Ak Parti ile devlet merkezli olmaktan çıkıp, daha toplum ve insan merkezli bir karakter kazanmıştır. Bu sürecin gerçekleşmesinde Ak Parti'nin kendine muhalif olan bürokrat elitlerinin gücünü azaltmak istemesi de önemli rol oynamıştır. Güvensizleştirme süreci sayesinde güvenlik sorunları siyasi düzleme taşınarak, çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Fakat bu tam anlamıyla sonuçlandırılmış bir süreç değildir. Hatta son süreçte Ak Parti'nin seçimlerden zaferle çıkması sonucunda giderek devletleştiği ve güvenliği de devlet merkezli olarak tanımlamaya başladığı¹⁴⁵ iddia edilerek; Ak Parti önemli eleştirilere uğramaktadır.¹⁴⁶ Bu bağlamda Ak Parti'ye yöneltilen eleştiriler sonuç bölümde ayrıntılı olarak inceleme altına alınacaktır.

Dış politikanın güvensizleştirilerek kamusal tartışmanın bir parçası haline gelmesi- daha başka bir ifadeyle yeniden siyasallaşması-, Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinin demokratik dönüşümü için önem taşımaktadır. Güvensizleştirilmeyle anlatılmak istenen, sorunların askeri güvenliği, jeostratejik hesapları ilgilendiren boyutlarının göz ardı edilmesi değildir. Sorumlu makamlar tarafından konuların bu boyutları ile ilgili bilgi ve görüş oluşturulması, ortaya çıkan veriler ışığında politika önerilerinde

¹⁴³ Esra Pakin Albayrakoglu, "Güvenlik Kültürü ve Dış Politika: Türkiye'nin Güvenlik Kültüründeki Dönüşüm ve Türk Dış Politikasına Yansıması" *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları*, (ed). Doç. Dr. Mehmet Seyfettin Erol ve Doç Dr. Ertan Efeğil, Ankara, Barış Kitap, 2012, s. 132

¹⁴⁴ Alexander Murnison,, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies* 42 (6): 945-964

¹⁴⁵ Güvenliğe bakışta ekonomik, medeniyet ve toplumsal bakış açılarının ön plana çıkması Ak Parti ile birlikte olmuştur. Bu bakış açısına göre," gerçek güvenlik uzun vadeli kalıcı toplumsal barışın tesis edilmesinden, ülke içindeki yapısal ekonomik sorunların çözülüp Türkiye'nin zenginleşmesinden ve Türkiye'nin coğrafyasında yer alan ülkelerle olan karşılıklı bağımlılık ilişkilerini güçlendirmesinden geçer". (Oğuzlu, 2015, a.g.e., s. 244-245)

¹⁴⁶ Oğuzlu, a.g.m., 2015, s. 244

bulunulması son derece doğal bir durumdur. Asıl sorun güvenlik boyutu sorunların tümünü tanımlar hale geldiğinde, her türlü siyasal soruşturma süreçlerinden muaf görülerek nesnel, verili, değişmez olarak kabul edildiğinde ortaya çıkmaktadır. Kaliber'e göre meselelerin güvensizleştirilmesi yolunda atılan her adım, Türk modernitesinin genelde devlet merkezci kabul edilen yapısının daha çoğulcu bir toplum merkezci hale dönüşmesine katkı sağlayabilecektir.¹⁴⁷ Türkiye-İsrail ilişkilerin incelenmesinde kullanılan "güvenikleştirme" yaklaşımı belirtildiği gibi Türkiye'nin iç politikasındaki güvenlik kültürünün ağırlığı ve geçmiş deneyimlerin etkisi ile büyük oranda ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar söz konusu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir "güvensizlikleştirme" deneyimi yaşanmakla birlikte bu yaklaşımın hem iç hem de dış politikada tamamen yerleşip etkili olduğunu iddia etmek güçtür.¹⁴⁸

İsrail Devleti'nin dış politikası konuşulurken "*İsrail'in dış politikası yoktur, güvenlik politikası vardır*" genellemesi büyük oranda doğruluk payına sahip bulunmaktadır. İsrail devleti kolonyal- yerleşimci bir devlet olarak coğrafyanın yerlisi olan halkların ortasında inşa edilmiştir. Devletin kuruluşu esnasında yaşanan savaş, toplumun yerleşimci karakteri ve bölgesel izolasyon, ulusal güvenlikle ilgili tüm konuların hayatta kalma mücadelesi olarak algılanmasına neden olmuştur.¹⁴⁹ Sürekli düşman arayan bir dış ortam algısı, güçlü bir cemaat mantığının gelişmesine ve dışlanmadan kaynaklı ayrı yaşam pratikleri yani gettolaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuş; aynı zamanda cemaat içi bilgilerin dışarıya verilmemesi üzerine kurulu bir gizlilik, yöneten iktidarlara diplomatik ilişki kurma yeteneği yüzyıllar boyunca

¹⁴⁷ Alper Kaliber, "Türkiye'de Güvenikleştirilmiş Bir Alan Olarak Dış Politikayı Yeniden Düşünmek: Kıbrıs Örneği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7 (Güz 2005), s. 54

¹⁴⁸ Güvenlik kaygısı ve güvenlik-odaklı dış politika Tür ve Han'a göre geleneksel Türk dış politikasının en önemli özelliklerinden biridir. Düşmanlar tarafından kuşatılmışlık hissi ve sürekli güvenlik tehdidi altında yaşayan bir devlet olma algısı, Türk dış politikasının güvenlik odaklı hale gelmesine neden olmuştur. Çift-kutuplu uluslararası sistem, Batı Blok'una üye olma Türkiye'yi bazı komşuları ile karşı karşıya gelmesine yol açarken; bu bağlamda tarihsel ve siyasi farklılıklar hasmane bir güvenlik ortamının oluşumu için gerekli zemin hazırlanmasını sağlamıştır. Realist bir bakış açısı ile kendi kendine yardım prensibi üzerine kurulu uluslararası sistemde, dış politika ile güvenlik arasındaki bağ büyük ölçüde ayrılmaz bir hal almıştır. Bu bağlamda Türk dış politikası da dış politika ve güvenlik politikalarının ayrılmazlığının iyi bir örneğini oluşturmuştur. (Özlem Tür ve Ahmet K. Han "2000'li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak" *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler, Krizler*, (der.) Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, Ankara, Nobel Yayınları, 2015, s. 16)

¹⁴⁹ Erhan Keleşoğlu, "İsrail'in Dış Politikası" *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, (der.) Faruk Sönmezoglu ve Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınları, 2014, s. 431

Yahudilerin siyasal kültürel özellikleri olarak tanımlanagelmıştır.¹⁵⁰ Filistin'in ulusal Yahudi yurdu olarak seçilmesiyle birlikte, güvenlik çok geniş bir şekilde tanımlanmıştır. David Ben- Gurion'un sözleriyle:

“Güvenlik kuzeydeki ve güneydeki boş alanlara insanların iskân edilmesi ve yerleşim demektir; nüfusun ülkeye yayılması, sanayinin ülkenin her tarafında kurulması demektir; müsait her alanda tarımın yapılması, gelişme ve kendine yeterli bir ekonominin inşası demektir... güvenlik denizin ve havanın fethi, İsrail'in bir deniz gücüne dönüşmesi demektir... güvenlik gençlerin ve halkın gönüllü olarak yerleşim, emniyet ve göçmenlerin entegrasyonu ile alakalı zor ve tehlikeli görevlere koşması demektir.”¹⁵¹

Güvenlik tanımlaması bir Yahudi devleti olarak İsrail'in inşasının temel değeri olarak görülmektedir.¹⁵² İsrail Devleti'nin kurulmasından itibaren güvenlik kaygısı azalmayarak devamlı yerini muhafaza etmiş, bu nedenle İsrail'in dış politika amaçları içerisinde güvenliğin sağlanması, birincil ve en önemli araç olarak tanımlanmıştır. İsrail'in hiç bitmeyen bir savaş içerisinde olduğu yargısı, İsrail güvenlik stratejisini iki temel problemi çözmeye yöneltmiştir. Bunlardan ilki İsrail'in güçler dengesindeki dezavantajlı görünümüdür; çünkü İsrail başta nüfus olmak üzere kaynaklar açısından kendinden çok üstün güçlerle çevrelenmiş haldedir. İkinci olarak ise, topraklarının küçüklüğü nedeniyle stratejik derinliğe sahip değildir.¹⁵³ İsrail'de güvenlik; asker, polis ve istihbarat kurumlarının görev alanının ötesinde bir anlam taşımaktadır. Güvenlik İsrail'in idealleri ve kurumları ile kendini ifade eden kolektif bir şuurdur ve bu açıdan savunmanın dışında dış politika, ekonomi ve sosyal politikaların oluşturulma sürecinde en etkili faktör olmuştur. Bu yüzden Boardman'a göre güvenlik kendi içinde alabildiğince çeşitli olan İsrail Yahudiliğini günümüze dek bir arada tutabilen önemli bir

¹⁵⁰ Alan Dowty, “Israeli Foreign Policy and the Jewish Question”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol: 3, No: 1 (March 1999), s. 3

¹⁵¹ Michael Brecher, *The Foreign Policy System of Israel: Setting, Images, Processes*, New Haven: Yale University Press, 1972, s. 136'den akt. Keleşoğlu, 2014, s. 450

¹⁵² Bu bağlamda, söz konusu güvenlik algısının Filistin Halkı üzerindeki etkisine de yer vermek gerekmektedir. Bu konuda yapılan önemli bir çalışma Kenize Mourad'ın “Toprağımızın Kokusu Filistin ve İsrail'in Sesleri” adlı eseridir. Mourad bu çalışmada Filistinlilerle röportaj yapıp bireyler üzerinde İsrail'in güvenlik politikasının etkisini çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. “Bir barikatın önünde, çürük sebze kamyonları ve durdurulmuş ambulanslar arasında, kızgın bir güneşin altında saatlerce beklemek, kimileri alaycı, duygusuz askerlere hasta oğlunun geçmesine izin versinler diye yalvaran annelerin sesini duymak gerekmişti. Hastane yatağındaki şu küçük felçli çocuğun, okuldan dönerken üç askerin “eğlenmek için ona ateş ettiğini” anlatmasına tanık olmak gerekmişti.” (Kenize Mourad, *Toprağımızın Kokusu Filistin ve İsrail'in Sesleri*, (çev.) Nedim Demirtaş, İstanbul, Everest Yayınları, 2011, 4.bsk, s. 3)

¹⁵³ Dan Horowitz, “The Israeli Concept of National Security”, Avner Yaniv, ed., *National Security and Democracy in Israel*, Lynne Rienner Publishers, London, 1993, s. 34

ortak payda olarak yorumlanmıştır.¹⁵⁴ Daha başka bir ifadeyle, İsrail'in tarihi, dini, toplumsal ve siyasi dinamikleri olayların hızla güvenlikleştirilmesi eğilimini sergileyen bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur.¹⁵⁵

3.3. Türkiye - İsrail İlişkilerinde Yaşanan Değişimde Örnek Bir Küresel Faktör Olarak ABD'nin İncelenmesi

ABD'nin Orta Doğu politikasında İsrail'le yakın ilişkiler içerisinde olduğu bilinen bir gerçektir. ABD-İsrail yakınlığının nedenlerini stratejik etken ve iç etken olmak üzere iki başlık altında toplamak mümkündür. Başlangıçta Washington, göreceli olarak daha dengeli ve iki tarafı da gözetme esasına dayalı bir dış politika takip etmekteydi. ABD'nin İsrail'i Orta Doğu'da bir stratejik unsur olarak görmeye başlaması, 1958 yılında yaşanan gelişmeler sonucunda gerçekleşmiştir. Lübnan, Irak ve Ürdün'de gerçekleşen olaylar nedeniyle ABD'nin bölgeye yönelik endişeleri artmıştır. Bu ortamda, ABD'nin bölgeye olası müdahaleleri bağlamında İsrail, ABD için stratejik ülke olarak yorumlanmaya başlamıştır. 1973 yılı ise, ABD'nin İsrail'e bakışında diğer bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Savaş sonrasında İsrail'in bölgede güçlü bir aktör olarak kalıcı olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde yaşanan petrol krizi, Mısır'ın Sovyetler Birliği ile askeri ve ekonomik antlaşmalar yapması, Suriye ve Irak'ta Baasçıların güç kazanması, ABD'nin bölgeyle ilgili endişelerinin artmasına yol açmıştır. Bu bağlamda ABD; demokratik ve Batılı niteliği ile İsrail'i, radikal Arap devletleri ve Sovyet tehdidine karşılık stratejik bir müttefik olarak görmüştür.¹⁵⁶ ABD'nin Ortadoğu'ya olan ilgisinin 19 yy. itibari ile ABD varlığının Ortadoğu'da misyoner Evangelistler¹⁵⁷ tarafından hissettirilmesi ile başladığını kabullenmek

¹⁵⁴ Boardman, Yonny, "The Debate on Israeli Security", Leeds University, Leeds. 'den akt. Akçay Engin ve Anlı İ. Aytaç, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2013, c: 5, s. 1, s. 155

¹⁵⁵ Akçay ve Anlı, a.g.m., s. 161

¹⁵⁶ Ekrem Karakoç, *ABD'nin Filistin Politikası*, *Filistin: Çıkmazdan Çözüm*, (ed). İbrahim Turhan, İstanbul, Küre Yayınları, 2003: 108'den akt.Ertosun, 2013, a.g.e. s 31-32

¹⁵⁷ Evangelist anlayışa göre kıyamette Yahudiler önemli roller oynayacaktır. Evangelist görüşün "binyılcı" yaklaşımına göre Hz. İsa'nın yeniden dünyaya gelmesi için Yahudilerin Ortadoğu'ya dönerek bir Yahudi devleti kurmaları gerekmektedir. Evangelizm iyi ile kötü arasındaki mücadeleye göre kültürel kökenlerini oluşturmuştur. Bu bağlamda "iyi" Hristiyanlığın özellikle Protestan mezhebinin Evangelist yorumunu ifade ederken, "kötü" ise Müslümanlığı ifade etmektedir. Paul S. Boyer "When U.S. Foreign Policy Meets Biblical Prophecy", *Alternet.org*, http://www.alternet.org/story/15221/when_u.s._foreign_policy_meets_biblical_prophecy (Erişim Tarihi: 15.02.2017)

mümkündür. ABD 1. Dünya Savaşı sonucunda elde ettiği ekonomik üstünlüğü Avrupalı devletler üstünde kullanarak, Ortadoğu’da daha etkili olmaya başlamıştır. ABD’nin ele aldığı bu liderlikte ekonomik ve askeri ilişkiler ön planda olmakla birlikte; dini temellerin görmezden gelinmesi yapılacak değerlendirmelerin eksik olmasına neden olacaktır. ABD’nin Evangelik inancına sahip olan üst düzey yöneticileri Ortadoğu’ya bakış açıları da sahip oldukları bu dini görüşten etkilenmiştir. Her ne kadar ABD’nin Ortadoğu politikalarında Evangelizmin tek sebep olduğunu ileri sürmek çok iddialı olmakla birlikte; ABD’nin 11 Eylül sonrasında ön plana çıkardığı İslam korkusunda Evangelizmin etkisinden bahsetmek mümkün görünmektedir.¹⁵⁸

ABD’nin İsrail’le yakın ilişkiler içinde olmasının iç etkenlerini ise ABD’deki Yahudi lobisinin gücü, Hristiyan Siyonistler’in Yahudilere desteği ve Amerikan kamuoyunun Filistin meselesine bakışı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Temelde bu üç husus birbiriyle bağlantılıdır. ABD’deki Yahudi lobisi ve Hristiyan Siyonistler, bir yandan Amerikalı karar vericileri etkilemekte, bir yandan da Amerikan kamuoyu önünde yönlendirici bir güce sahip olmaktadır. Amerikan kamuoyunun Filistin meselesine bakışının İsrail eğilimli olması, politikacıların kararlarının bu yönde şekillenmesini etkilemektedir. ABD’deki Yahudi lobisi, organizasyon yapısı ve finansal gücüyle ülkedeki diğer etnik lobilerden daha başarılı bir performans sergilemektedir. Yahudi lobisinin temel amacı, Washington’un, İsrail’in güvenliğini sağlamaya yönelik politikasının devam etmesini sağlayarak, İsrail’e daha fazla askeri ve ekonomi yardımının gerçekleşmesidir.¹⁵⁹ John M. Mearsheimer ve Stephen M. Walt, 2006 yılında ABD dış politikası üzerinde Yahudi lobisinin etkisini inceleyen bir makale yayınlamıştır. Mearsheimer ve Walt’a göre, ABD’nin Orta Doğu politikası, ülkenin ulusal çıkarlarından ziyade İsrail ile olan ilişkilerine odaklanmıştır. Yahudi lobisi, yasama ve yürütme organlarının üzerindeki etkisinin yanında medyayı manipüle ederek, düşünce kuruluşları ve akademik camiayı yönlendirmektedir. Arap lobisi çok dağınık ve zayıf kalarak, Yahudi lobisinin işini kolaylaştırmaktadır.¹⁶⁰ Filistin’deki kutsal

¹⁵⁸ Özdemir Akbal, “Evangelizmin Gelişim Süreci ve ABD’nin Orta Doğu Politikalarına Etkisi” *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Orta Doğu*, (ed) Engin Akçay, Erkan Ertosun ve Mahmut Akpınar, Ankara, Akçay Yayınları, 2013, s. 54

¹⁵⁹ Tayyar Arı, *Amerika’da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika*, Bursa, MKM Yayıncılık, 2009, s. 252

¹⁶⁰ John Mearsheimer ve Stephen Walt, “The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy”, *Middle East Policy*, Vol 13, No. 3, Fall 2006, s. 29-87

toprakların Yahudiler¹⁶¹ tarafından tümüyle kontrol altına alınmasından sonra “bin yıllık bir Mesih Hükümdarlığı”nın başlayacağına, bu şekilde kendilerinin de cennete gideceklerine inanmaktadırlar. Beş milyon civarında oldukları tahmin edilen Hristiyan Siyonistler, özellikle Cumhuriyetçi Parti üzerinde etkilidir, George W. Bush’un dönemindeki Irak Savaşı’nda ve İsrail’e verilen destekte, bu zümre yönlendirici etkide bulunmuştur.¹⁶² ABD-İsrail ilişkilerini anlamak amacıyla ele alacağımız üçüncü etken ise, Amerikan kamuoyunun meseleye bakışıdır. GALLUP tarafından 1988’den 2010’a kadar uzanan süreci kapsayan kamuoyu yoklamaları, Amerikan halkının İsraillere, Filistinlere oranla çok daha sempatik baktığını göstermektedir. Amerikan kamuoyunun İsraillere sempatisine baktığımızda, 1988’de %37 düzeyindeyken, 2010’a gelindiğinde %63 seviyesine ulaşmıştır. Aynı dönemde, Amerikan kamuoyunun Filistinlilere yönelik sempatisi 1988’de %15 düzeyindeyken, 2007’de %20 olmuştur. Her ne kadar, bahsedilen oranlar ile belirtilen yıllarda yaşanan uluslararası, bölgesel ve iç çekişmeler arasında bağlantı kurmak mümkün olsa da açıkça görülen şey; gelişmeler ne olursa olsun Amerikan toplumunun İsraillere olan sempatisi, Filistinlilere duyduğundan çok daha fazladır.¹⁶³

İsrail ile ABD arasındaki özel ilişki, ABD’nin 1960’lı yılların başından itibaren Orta Doğu ile ilişkin politikasında değişikliğe gitmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu ittifak ile İsrail güvenlik kaygılarını büyük oranda gidermiş ve gelen Amerikan yardımları ile askeri ve iktisadi açıdan büyük oranda fayda sağlamıştır.¹⁶⁴ 1949-2015 yıllarında toplam yardım 124.3 milyar dolar civarındadır.¹⁶⁵ Yardımlar İsrail’in ulusal savunma sanayinin geliştirilmesinde kullanılmış ve bu sayede İsrail dünyanın silah ihraç eden ilk

¹⁶¹ Tüm Yahudilerin Siyonist olarak görülmemesi gerekmektedir. Örneğin “Neturei Karta”anti-siyonist dinci bir akım örneği sunmaktadır. 1935’te kurulan bu hareket İsrail devletinin kurulmasına, seçimlere ve devlete ait tüm eylemlere karşı çıkmakta ve siyonizmin savaşlarını da reddetmektedir. “Hiçbir ulusa, halka ve dile karşı hiçbir nefret, düşmanlık bundan da öte çatışma ve savaşı kabul etmediklerini belirterek, Tanrı’ya karşı gelen Yahudi Devleti’nin holokosttan daha kötü bir felaketle sonlanacağını iddia etmektedir.(Selin Çağlayan, *İsrail Sözlüğü* , 3. Bk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 385)

¹⁶² Ahmet İnsel“ Bush ve Neo-Con’lar, Evanjelizm, Armageddon” *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012* (ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 17-18

¹⁶³ <http://www.gallup.com/poll/1639/Middle-East.aspx> (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2015)

¹⁶⁴ Keleşoğlu, a.g.e., s. 452

¹⁶⁵ Jeremy Sharp , “U.S Foreign Aid to Israel: CRS Report for Congress” , *Congressional Research Service*, June 10 2015, <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL33222.pdf> (erişim tarihi: 07.04.2016)

on ülkesi arasına girebilmiştir. ¹⁶⁶ Taraflar arasında 2007’de imzalanan ortak niyet beyanı (Memorandum of Understanding) ile dış askeri finans sağlama çerçevesinde (Foreign Military Financing-FMF) 2009-2018 yılları arasında 30 milyar dolarlık askeri yardım verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca FMF kapsamında hibe yardım verilen ülkelerin paralarının tamamıyla Amerikan silah sistemleri alması zorunlu tutulurken, İsrail bu şarttan muaf tutularak; yardımın yüzde 26,3’ünü kendi ulusal savunma sanayi için kullanmasına izin verilmiştir. 2013 yılından itibaren yıllık yaklaşık 3 milyar dolar civarında askeri yardım İsrail’e verilmektedir. ¹⁶⁷ ABD ile İsrail arasındaki özel ilişkinin siyasi boyutu da bulunmaktadır. ABD uluslararası alanda İsrail’e önkoşulsuz siyasi destek sunarak, işgal altındaki topraklardaki Yahudi yerleşimleri örneğinde olduğu gibi kendisinin karşı çıktığı konularda bile, İsrail’e karşı uluslararası yaptırım uygulanmasına engel olmaya çalışmaktadır. 1972-2011 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi’nde İsrail’e karşı hazırlanan 42 karar tasarısı, ABD tarafından veto edilmiştir. ¹⁶⁸

Amerika’nın Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşmada çıkarı bulunduğu çok açık ortadadır. Bengio bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“İki ülke de ABD’nin el üstünde tuttuğu demokratik değerlere sahip çıkar; ikisi de bölgedeki en güçlü devlettir; ikisi de Ortadoğu’daki mevcut durum ve istikrarı korumanın yollarını arar; ikisi de aktif biçimde dinsel aşırılığa ve teröre karşıdır ve böylece özellikle İran ve Irak gibi radikal ve revizyonist öğelerin karşısında bir denge ağırlığı kurarlar. Üstelik, Türkiye ve İsrail’in ortak hareket yetenekleri, beklenmedik bir durum karşısında ABD için son derece önem kazanacaktır. Amerika’nın Türkiye ve İsrail ile ayrı ayrı kurduğu ittifakların tarihi 40, 50 yıl öncesine kadar gitse de, bir işbirliği üçgeni ilk defa oluşturulmuştur ve hem her bir ortağı hem de tümünü birden güçlendirme etkisi göstermektedir” ¹⁶⁹

Bununla birlikte, Türkiye ve İsrail ile ABD arasında çıkar çatışması ve farklı görüşler olasılığı da bulunmaktadır. ABD söz konusu iki ülke arasındaki sinerjinin Amerikan kontrolünün ötesine geçebileceği düşüncesi ile bu yakınlaşmanın çok da fazla güçlenmesini de istemeyebilecektir. Örneğin; ABD Türkiye’nin İsrail ile yakın ittifak

¹⁶⁶ SIPRI araştırmasına göre, 2008-2012 döneminde silah ihraç eden dünya ülkeleri arasında onuncu sıraya İsrail yerleşmiştir; bakınız www.sipri.org

¹⁶⁷ http://www.endtheoccupation.org/downloads/Policy_Paper_print.pdf (erişim tarihi: 19.04.2016)

¹⁶⁸ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/UN/usvetoes.html> (erişim tarihi: 19.04.2016)

¹⁶⁹ Bengio, a.g.e. s. 150

oluşturarak Türk ordusunun askeri teçhizat için ABD firmaları yerine daha çok İsrail ile yaklaşmasının kendi çıkarlarının tehlike altına girmesine neden olabileceği kaygısını taşımaktadır. ABD ortak deniz ve hava tatbikatlarında yer alırken, devamlı bu tatbikatların insancıl amaçlar çerçevesinde gerçekleştirildiğini vurgulamaktadır. Ayrıca ABD iki müttefiki arasındaki ilişkiyi yaklaşma olarak isimlendirmekten kaçınmakta ve aynı zamanda ABD ordusu, Türkiye-İsrail arasındaki ikili stratejik görüşmelerde yer almadığını belirtmektedir. Kısacası, ABD söz konusu iki ülke ilişkilerinin koruyuculuğunu üstüne alarak, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini önlemenin yollarını da aramaktadır.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Bengio, a.g.e. s. 152

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE - SURIYE İLİŞKİLERİ

4.1. Türkiye - Suriye İlişkilerinin Tarihçesi

Devletlerarası ilişkilerin temel belirleyicilerini ortaya çıkarabilmek ve derinlemesine analiz etmek söz konusu Suriye-Türkiye ilişkileri olunca daha da zorlaşmaktadır; çünkü iki devlet geçmişte tek bir devletin çatısı altında bir arada bulunmuş ve her ikisi de bağımsızlıklarını kazandıkları andan itibaren de ayrı bir devlet olduklarını ispatlama çabasına girişmişlerdir. Bu sebeple, iki taraf birbirine zaman zaman ötekileştirme politikası uygulayarak, ilişkilerini problemler üzerinden tanımlamışlardır. Bununla birlikte, iki tarafın da Soğuk Savaş döneminde farklı bloklarda bulunmaları, uluslararası konjonktürde görülen değişikliklerin bölgeye yansımaları ve son olarak her iki ülkenin de iç siyasal dönüşümleri Suriye-Türkiye ilişkilerinin seyrinde temel olarak etkide bulunmuştur. Suriye'nin ulus ve devlet inşa süreci Türkiye ile kıyaslandığında daha zorlu bir aşama takip etmiştir; çünkü Suriye 26 yıl (1920-1946) boyunca Fransız manda yönetimi altında kalmıştır. Manda yönetiminin uyguladığı böl-yönet politikasının bir sonucu olarak ülke bağımsızlığını kazanmış olsa da siyasal bölünmeler artarak, milli kimliğin oluşum süreci sekteye uğramıştır. Sonuç olarak, her ne kadar 1946 yılında Suriye bağımsız bir devlet olarak ortaya çıksa da ulus olma bilincine erişememiştir. Arap milliyetçiliği temelinde ulus inşası gerçekleştirilmeye çalışılmakla birlikte, mezhep ve aşiret ilişkileri her zaman Suriye toplumsal ve siyasal hayatında temel belirleyici konumunu korumuştur.¹ Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından 2000 yılındaki Hafız Esad'ın ölümüne kadar ilişkiler daha çok çatışmacı seyir izlemiş; iki ülkenin uzun süre “soğuk savaş” yaşadığı ikili ilişkiler, 1998'de PKK'nın Suriye'den çıkarılması sonucunda sıcak bir savaşın eşiğinden dönmüştür. Suriye, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Arap milliyetçiliği ile İttihat Terakki'nin Türk milliyetçiliği arasındaki çatışmanın önemli bir sahnesi olmuştur. Cemal Paşa'nın Arap milliyetçiliğine karşı bölgede çok sert tedbirler uygulaması, sadakatinden emin olmadığı Arapları Anadolu'ya sürmesi ve bazı aydınları

¹ Özge Yavuz, “Temel Parametreler ve Farklılaşan Dinamikler Çerçevesinde Suriye-Türkiye İlişkileri” *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika*, (ed.) Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Ankara, Nobel Yayınları, 2016, s.313 ve 315

infaz etmesi bu topraklarda etkiler bırakmıştır. Cumhuriyet döneminde Hatay'ın Türk topraklarına katılması iki ülke arasında sorun oluşturan bir diğer unsur olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler zaten çok iyi değilken, 1956 Süveyş bunalımının ardından Türkiye'nin ABD'ye, Suriye'nin SSCB ile yakınlaşmasıyla ortam daha da soğumuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler Hatay sorunu, Fırat-Dicle'nin suları sorunu², terör sorunu etkileri altında ilerlerken; 1998 sonbaharında Suriye topraklarında ikamet eden PKK lideri Abdullah Öcalan nedeniyle kriz ortaya çıkmıştır. Türkiye Suriye'yi silah kullanmakla tehdit etmiş ve sınırda manevralara girişmiştir. Diplomatik çabalar sonucu Öcalan Suriye'den ayrılmış ve 20 Ekim 1998 tarihinde Suriye ile Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Bu mutabakatla Suriye PKK'yı bir terör örgütü olarak tanımış ve böylelikle iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişebilmesi için gerekli güven ortamı oluşmuştur. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenaze töreni dolayısıyla yaptığı ziyaret, ilişkilerin gelişimine olumlu katkıda bulunmuştur.³ Beşar Esad ile Ak Parti iktidarları döneminde olumlu bir seyir izleyen ikili ilişkiler, vizelerin kaldırılması ve serbest ticaret bölgesi oluşturulmaya kadar varmıştır. 2000'li yıllarda iki ülke arasında ortak hükümet oluşturma tartışmaları, iki ülkenin ilişkilerinin geldiği seviyeyi göstermek açısından önemli bir bulgudur. Fakat 2011'de Arap dünyasında ve bu arada Suriye'de baş gösteren isyan dalgası nedeniyle ilişkiler yeniden bozulmuştur.⁴

² Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra statüleri değişen Fırat ve Dicle Nehirlerinin kullanımı konusunda Türkiye, Irak ve Suriye'deki mandater devletler olan İngiltere ve Fransa ile protokoller imzalanmış, bu nedenle bu nehirlerin paylaşımı konusunda 1960'lı yıllara kadar ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu projesi (GAP) bağlamında Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının tarım arazilerinin sulanması, pamuk ve buğday başta olmak üzere tarım ürünlerinin üretiminin artması ve elektrik enerjisinin üretiminde kullanılması Suriye ve Irak'ın endişelenmesine yol açmıştır. Suriye bu nehirlerin uluslararası (inter-national) olduğunu ileri sürerek, nehir sularından eşit pay talebinde bulunurken; Türk tarafı ise "sınır aşan (trans-boundary) nehirler olarak nitelendirdiği Fırat ve Dicle'den Irak ve Suriye'nin yeterince yararlandığını, iddia etmektedir. Sınırları içinde kalan bölüm üzerinde mutlak egemenliğe sahip olduğunu ileri süren Türkiye, nehirler konusunda bir egemenlik paylaşımını doğru bulmamaktadır. (Kerim Yıldız, *The Kurds in Syria The Forgotten People*, 2005, s. 67-68'den akt. Ataman, 2012, s. 45) Türkiye, topraklarında doğduğu için bu iki nehrin kullanım hakkının kendisinde olduğunu iddia ederken, Suriye ise kendi sınırlarından geçtiği ve denize döküldüğü için kullanım hakkına sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. (Meliha Benli Altunışık ve Tür Özlem, "From Distant Neighbours to Partners? Changing Syrian- Turkish Relations" *Security Dialogue*, 2006, 37:229 s. 232)

³ Oran , 2013,a g.e. s. 156

⁴ Muhittin Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum" *SETA Rapor*, Nisan 2012, s. 41

4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye - Suriye İlişkileri

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar gelen süreçte Türkiye'nin Orta Doğu algısında önemli kırılmalar yaşanmıştır. Cumhuriyeti kuran kadronun bölgeye yönelik güvensizliğine, Soğuk Savaş yıllarında dış konjonktürün oluşturduğu ideolojik ayrışma da eklenince; bölge ideoloji-güvenlik temelinde değerlendirmelere maruz kalmıştır. Güvenlik ve ideolojik kaynaklı bakış açısı, Türkiye ile bölge arasında uzun yıllar ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin gelişmesini engelleyerek, Türkiye'nin bölgesel ve küresel anlamda manevra alanının daralmasına yol açmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile yaşanan süreçte demokratik mekanizmaların iç ve dış politikada daha etkin olması ile farklı kesimlerin çıkarları ve sesleri daha çok duyulmaya başlanmış ve bu durum Türkiye'nin Orta Doğu politikasına da etkide bulunmuştur. Türkiye'de toplumsal değerler ile evrensel değerleri birleştiren “Anadolu Burjuvazisi”nin yükselişi ve “komşularla sıfır problem” ve “maksimum işbirliği” kavramlarını dış politikada ön plana çıkaran Ak Parti'nin iktidara gelmesi, İslam dünyasına ve Orta Doğu'ya yönelik algının değişimini büyük oranda etkilemiştir. Bu değişim sürecinde iç faktörler kadar dış faktörler de etkin olmuştur. 11 Eylül terörist saldırıları ve 2003 Irak Savaşı sonucu meydana gelen dış konjonktür, Türkiye'nin Batılı ve İslami kimliğinin öneminin artmasına neden olmuştur. Müslüman bir toplumda laik ve demokratik yapıyı kurabilmiş tek ülke olarak Türkiye'nin bu dönem zarfında hem Batı dünyasında hem de İslam dünyasında önemi ve cazibesi artmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilişkin algısı değişime uğramış ve ekonomi ve medeniyet vurgusu ön plana çıkmıştır. Böylelikle, Türkiye bölgede “köprü ülke” konumundan “merkez ülke” konumuna yönelerek, küresel konumu ve prestijini artırmıştır.⁵

Ak Parti'nin “Arap Baharı” öncesindeki Ortadoğu politikasının temel amacı; bölgesel sorunlara çözüm bulmak, yakın çevreyle iyi ilişkiler geliştirmek ve birbirleriyle sorunlu aktörler arasında arabulucu rolünü oynayarak bölgedeki mevcut gerilimi olabildiğince azaltmaktır. Bu politikanın temel uygulama araçları serbest ticaretin teşvik edilmesi, yeni vize düzenlemeleri, altyapıların bütüncül hale getirilmesi başta olmak üzere çeşitli girişimlerle bölgesel bütünleşme hareketlerini teşvik etme, çatışmaların

⁵ Mustafa Yetim, “Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Algısı: İdeoloji-Güvenlikten Ekonomi-Medeniyete” *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (ed). Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, İstanbul, Küre Yayınları, 2011, s. 472

azaltılması için arabulucu rol üstlenme, “yumuşak güç” kullanma ve çeşitli uluslararası örgütlerde yer alma olarak gösterilmektedir. Amacı ve uygulama araçları genel olarak yukarıda belirtildiği şekilde olan Ortadoğu politikasında, yakın çevre ile ve özellikle de komşularla ilişkilerin geliştirilmesinde belli ölçüde başarıya ulaşılmıştır.⁶ Bu konuda verilebilecek örneklerden biri, Türkiye-Suriye ilişkileridir. Suriye ile 1998’den beri normalleşmeye başlayan ilişkiler, 2002 yılı sonrasında oldukça gelişerek, vize muafiyetleri, serbest ticaretin teşviki, sınırların açılması, karşılıklı mayınların temizlenmesi, askeri alan dahil olmak üzere pek çok konuda işbirliği süreçleri başlamasını sağlamıştır. Bazı çalışmalar ise söz konusu iki ülke ilişkilerinin gerçekte daha çok kişisel ilişkilere ve arkadaşlıklara dayandığını ileri sürerek, Türkiye-Suriye ilişkilerini herhangi bir kurumsallaştırma gerçekleştirilmeden geliştirilmiş kırılgan ilişki modeli olarak değerlendirmektedir.⁷ “Arap Baharı” öncesinde Türkiye’nin Ortadoğu politikasının Davutoğlu’nun dile getirdiği dört temel ilke; herkes için güvenlik, krizlerin çözümünde araç olarak diyaloga öncelik verilmesi, ekonomik karşılıklı bağımlılıkların yaratılması ve kültürel anlamda bir arada olma ve çoğulculuk üzerine inşa edildiği gözlenmektedir.⁸ 2009 Aralık ayında Erdoğan’ın Şam’ı ziyareti sırasında “Suriye’yi 20 milyon nüfuslu bir pazar değil, 320 milyonluk Orta Doğu pazarına giriş kapısı olarak görüyoruz, Türkiye de Suriye’nin Avrupa’ya açılan kapısı ve ikinci evidir” diyerek, Türkiye’nin Suriye ile gelişen ilişkilerinin eksen kayması değil, normalleşmesi olarak yorumlayarak “dere yatağını buluyor” demiştir. Bununla birlikte Erdoğan, “Biz dış politikamızı birilerinin vereceği talimata göre belirleyemeyiz, biz dış politikamızı kendimiz belirleyeceğiz” demekle; Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesinin bağımsız, bağlantısız bir Türk dış politikasının gereği olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Türkiye’nin Suriye ile 51 mutabakat metni imzalayarak, Suriye ile “Ortak Kader, Ortak

⁶ Hasan Kösebalaban, “ Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism”, *Perceptions*, Vol. XVI, No. 3, 2011, s. 93-114,

⁷ Örneğin; Esra Hatipoğlu, “Arap Baharı ve Türkiye” *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, (ed.) Armağan Gözkaman, Perihan Paksoy, Ankara, Detay Yayıncılık, 2014, s. 53 Gelineen süreçte bu değerlendirmelerin doğruluk payı taşıdıkları gözlenmektedir.

⁸ Ahmet Davutoğlu, “ Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol. 10, No.1, s. 77-96

Tarih, Ortak Gelecek” sloganıyla şekillenen bir siyasi-ekonomik bütünleşme sürecine girdiği gözlemlenebilmektedir.⁹

Türkiye özellikle Orta Doğu’ya yönelik dış politika yaklaşımında “düzen kurucu aktör”¹⁰ olarak tutarlı bir politika oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla güvenlikleştirici refleks ile dışlayıcı ilişkiler geliştirmek yerine, dış politikasını daha dengeli ve çok boyutlu ilişkiler temelinde şekillendirmeye çalışmıştır. Türkiye, Ortadoğu’da tüm tarafların ve tüm konuların tartışılmadan barış ve istikrarın sağlanamayacağını iddia ederek; bölgesel barışa dair bütüncül bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bununla birlikte Türkiye’nin bu bağlamda sorunlarla karşılaştığı da bir gerçektir. Örneğin İsrail ile özellikle Mavi Marmara sonrası ortaya çıkan gerilimli durum, Türkiye’nin Ortadoğu’da oynayacağı bazı rollerin sınırlanmasına yol açmıştır. Kürt sorununa kalıcı bir çözüm bulunamaması, hem Irak hem de Suriye ile olan ilişkilerde sorun yaratmaktadır. Aynı zamanda, Türkiye’nin tam üyelik AB sürecindeki yaşadığı sorunların süreci durma noktasına getirmesi, Türkiye’nin uluslararası konumu ile ilgili soru işaretlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tüm bu sınırlamalara ve soru işaretlerine rağmen; TDP’nin son dönemde yeni bir siyasi dil ve pratik enstrümanlar elde ettiği de bir gerçektir. TDP çıta yükselterek, özellikle bölge ülkelerinde Türkiye’nin istikrar kurucu müdahaleleri hakkında beklentileri arttırmıştır. Bu bağlamda unutulmaması gereken nokta, bölgenin geleceği konusunda Türkiye’nin iyi niyetli çabalarının hem beklenti kapasite eksikliği sorunu ile karşılaşma ihtimalinin olması, hem de Türkiye ve diğer bölge aktörlerinin kontrolü dışındaki değişkenlerin belirleyici olmasının göz önünde bulundurulması gerektiğidir.¹¹

Ekonomi ve karşılıklı bağımlılık temelinde gelişen Türkiye-Suriye ilişkisi, Lübnan Başbakanı Refik Hariri’nin öldürülmesiyle bir teste tabi tutulmuştur. Batılı ülkelerin Suriye’yi suçladığı bu ortamda Türkiye Şam yönetimine destek vererek iki ülke

⁹<http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&KategoriID=4&ArticleID=1177586&Date=24.12.2009&b=Suriye%20Ortadogu%20pazarina%20giris%20kapisi> (erişim tarihi: 26.08.2015)

¹⁰ Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde prensipleri tanımlanmış ve tüm aktörlerin üzerinde anlaştığı bir düzen kurulamamasından hareketle, Türkiye’nin kurulmaya çalışılan yeni uluslararası düzenin şekillenmesinde güçlü bir aktör olarak yer alması gerektiği tezine dayanmaktadır. (Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy”, *Foreign Policy*, 20 May, 2010)

¹¹ Talha Köse, “Türk Dış Politikası’nın Ortadoğu’daki Yeri Kimliği ve Çatışma Çözümlerinin Keşfi”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Ankara, SETA Yayınları, 2011, s. 656-657

arasında ekonomi ve işbirliği üzerine oluşan yeni ilişki biçiminin uzun vadeli olduğunu göstermiştir. Suriye ile olan ilişkiler 2007 yılından itibaren daha da derinleşerek, gümrük vergilerin aşamalı olarak ortadan kaldırılmasını öngören Serbest Ticaret Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle, Türkiye'nin Suriye'ye yaptığı ihracat 2008 yılında 1 milyar doların üstüne çıkmıştır. Ekonomik alandaki bu yakınlaşma, siyaset alanındaki yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu yakınlaşmanın en önemli göstergelerinden biri, 2007 yılında Ankara'nın Suriye'nin İsrail ve Irak arasındaki sorunların çözümünde arabulucu rolü üstlenmesi olmuştur. Türkiye'nin arabuluculuğu ile İsrail ile Suriye arasındaki görüşmeler 2008 yılına kadar devam etmekle birlikte, İsrail'in Gazze'ye saldırması nedeniyle başarıyla sonuçlanması mümkün olmamıştır. Bu tarihten itibaren Suriye'nin tekrar görüşmelere başlamak için Türkiye ile birlikte hareket etme şartını getirmesi, ilişkilerin seviyesi göstermek açısından olumlu bir gelişmedir. Bu bağlamda Eylül 2009 tarihinde yapılan antlaşmayla iki ülke arasında vizeler kaldırılarak, çeşitli konularda elli bir farklı antlaşmayla bütünleşme yolunda önemli girişimlerde bulunulmuştur.¹²

Davos Krizi'nden sonra Türkiye Suriye ilişkileri daha da yakınlaşmış ve Nisan 2009'da ilk ortak kara tatbikatı yapılmıştır. Aynı yıl içinde turist vizeleri karşılıklı olarak kaldırılmıştır. İki ülke arasında ortak bakanlar kurulu toplantısı yapılan ve stratejik ortaklıktan bahsedilmeye başlayan bu süreç, 2011'de "Arap Baharı" protestolarının Suriye'ye sıçramasıyla büyük oranda bozulmuştur. İsyanların başlamasından itibaren Türkiye'nin izlediği siyaset üç önemli aşamadan geçmiştir. İsyanlar başladıktan sonraki ilk iki ay Başbakan Erdoğan başta olmak üzere Türk yetkililer Suriye hükümetine öncülük yapmaya çalışmış ve tavsiyelerde bulunarak olayların tırmanmasını engellemeye çalışmıştır. Bu aşamada, Türkiye Suriye'ye bir uluslararası müdahalenin yapılmaması için çabalayarak, halkın selameti açısından bir reform sürecinin başlatılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Suriyeli yetkililerle görüşmek üzere çok sayıda bürokrat ve siyasetçi Suriye'ye gitmiştir. Örneğin, MİT Müsteşarı Hakan Fidan iki, DPT Müsteşarı Kemal Madenoğlu bir kez Suriye'yi ziyaret etmiştir. Bu dönemde Dışişleri Bakanı Davutoğlu ziyaret gerçekleştirerek, tüm bölge ülkelerini etkilemesi kaçınılmaz olan bu zor süreçte Türkiye'nin gereken desteği vereceğini vurgulamıştır. Türkiye'nin reform talepleri

¹² Balcı, 2013,a,g,e. s. 276 ve 277

artarak devam etmiş ve Dışışleri Bakanı Davutoğlu 9 Ağustos'ta Şam'a son bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu son ziyaret kapsamında Davutoğlu, 6 saat boyunca Esad'a Cumhurbaşkanı Gül'ün yazılı, Başbakan Erdoğan'ın sözlü mesajlarını aktararak, vakit kaybetmeden kapsamlı bir reform programı başlatmasını istemiştir. Fakat bu talepler ve iletilen mesajlar, Esad tarafından kabul görmemiştir. Bunun üzerine Türkiye tavrını daha da sertleştirerek, Suriye rejiminin meşruiyetini kaybettiği yönünde açıklamalar yapmıştır. Bu aşamada hükümet, öncelikle sınırda biriken on binden fazla Suriyeliyi ülkesine kabul etmek ve muhalif gruplara destek olarak muhalif grupların toplantılarını Türkiye'de yapılmasına izin vermek gibi bir dizi politika izlemiştir. Bu bağlamda, Suriye Ulusal Konseyi'nin İstanbul'da kurulmasına müsaade edilerek, muhaliflere ülkede temsilcilik açma sözü verilmiştir. Suriye Ulusal Konseyi'nin ilk ofisi 15 Aralık'ta Ankara'da açılmıştır.¹³

Malatya üssünden 22.06.2012 tarihinde havalanan RF-4E uçağının düşmesi iki ülke arasında var olan kriz durumunun daha da artmasına yol açmıştır. Suriye devlet haber ajansı SANA, Türk jetinin Suriye askerleri tarafından Suriye karasularında düşürüldüğünü açıklarken, Dışışleri Bakanı Davutoğlu, uçağın uluslararası hava sahasında tek başına eğitim uçuşu yaparken düştüğünü açıklamıştır. Türkiye şiddetle tepki göstererek, NATO Antlaşmasının 4. Maddesi uyarınca (bir üyenin ulusal güvenliği, sınır bütünlüğü ya da bağımsızlığının tehlikeye girmesi halinde diğer üyeleri istişareye davet etmesi) NATO'ya başvurmuştur. NATO Konseyi Türkiye'ye destek sözü verirken, Türkiye askeri angajman kurallarını değiştirerek, Suriye sınırına birlik sevk etmiştir.¹⁴ Uçak krizinin hemen sonrasında Suriye'nin geleceğinin konuşulduğu Cenevre toplantısına giden Dışışleri Bakanı gazetecilere şöyle bir demeç vermiştir:

“Politikamızın başarısız olduğu kanaati yanılısama ve yönlendirme çabasından ibaret. Bu gücün ne zaman gösterileceğini biz biliriz. Ne fevri adım atarız nede böyle bir eylemi karşılıksız bırakırız. Türkiye ne sert güçtür ne de yumuşak güç. Türkiye smart power (akıl güç). Hangi gücünü ne zaman kullanacağını gayet iyi bilir. Türkiye'nin son dönemde yumuşak gücünün güçlendiğini, sert gücünün zayıfladığını söyleyenler bilmeli ki geçen sene Libya'daki Misrata operasyonunda 18 Türk F-16 uçağı, 4 fırkateyn Akdeniz'in ortasında görev yapmıştır.”¹⁵

¹³ Ataman, 2012, a.g.e., s. 50-51

¹⁴ Oran, 2013, a.g.e., s. 159-160

¹⁵ Sabah, 1 Temmuz 2012. <http://www.sabah.com.tr/archive/2015/07/01/> (erişim tarihi: 23.08.2015)

Davutoğlu'nun akıllı güç¹⁶ temelinde Suriye örneği üzerinden TDP'nin çerçevesini çizmesi yeni bir tanımlamayı da içinde barındırmaktadır. Türkiye'nin bölgesinde düzen kurucu ve zamanla da küresel güç olma vizyonu ve iddiası üzerinden oluşturulan bu yeni tanımlama, Türkiye'nin tarihsel olarak bir komşusunun içişlerine “insan hakları” söylemini kullanarak ilk kez bu kadar yoğun olarak müdahil olması ile sonuçlanmıştır.¹⁷ Bununla birlikte tezimizin temel dayanağı olan Türk dış politikasının teorik zemini, dış politika oluştururken tarih ve kültür etkisini göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Türkiye'nin tarih ve kültür bilincine sahip olarak dış politika üretmesi, realpolitik açıdan da bir gereklilik oluşturmaktadır; çünkü bir bölge gücü ya da küresel güç olmanın yolu öncelikle tarih ve kültür çevrenizdeki halklar ve daha sonra uluslararası toplumun beklentilerini gerektiği ölçüde karşılamaktan geçmektedir.¹⁸ Dış politikada yaşamsal çıkar alanlarının iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Dış politika sorunlarının başarılı şekilde çözülmesi için haklılık inancı tek başına yeterli olmamaktadır. Taraflar, muhatabın yaşamsal öneme sahip çıkarlarını belirleyerek onun üzerinde pazarlık yeteneklerini sınırlamaktadır. Bu bağlamda siyasal ve ekonomik anlamda güçlü olanın optimal düzeyde sonuç alması daha kolay olmaktadır.¹⁹ Bu bağlamda Türkiye bir taraftan demokrasi ve insan haklarının destekçisi olarak halkların yanında yer alırken, diğer taraftan savaşçı devlet imajı vermekten ısrarla sakınmalıdır. Bununla birlikte, genel olarak Ortadoğu bölgesinin, özelde ise Suriye'nin küresel güç dengelerinin merkezinde yer aldığı ve bu nedenle de “bölgesel açıklık”²⁰ düzeyinin çok yüksek olduğunun söylenmesi mümkündür. Bu ortamda bölge aktörleri, küresel

¹⁶ Akıllı güç ise sert güç ile birlikte yumuşak gücün etkin biçimde kombine edilmesini temel almaktadır. Nye ile Richard L. Armitage gibi önde gelen uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından geliştirilen “akıllı güç” kavramı; sert ve yumuşak gücün sadece birleşmesinden oluşmamakta, gücün uygulanacağı aktörün davranışlarına uyum sağlayacak şekilde önceden hazırlanmış bir zeminde ölçülü bir tepkiyi hedeflemektedir. (Joseph Nye & Richard Armitage, “A smarter, more secure America”, CSIS Commission on smart power, CSIS, (2007), 14.) Bununla birlikte koşullar, hedef, maliyet, zaman ve etkinlik sert ve yumuşak güç optimalinin belirlemede önemli rol oynamaktadır. Uzmanlar sert güç kullanımının gerekliliğini vurgulayarak, bunun bir ülkenin yumuşak gücünün de garantisi olacağını belirtmekte ve akıllı güç kullanımına dikkat çekmektedir (Atilla Sandıklı, “Yumuşak Güç Savaşları” <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-201409106guvenlik-11.pdf>(erişim tarihi: 20.02.2017)

¹⁷ Miş, 2012, a.g.e. s. 239

¹⁸ Canbolat, 2012,a.g.e s. 109

¹⁹ Canbolat, a.g.e., s. 106

²⁰ Bölgesel açıklık, bir bölgenin küresel hegemonun ve büyük güçlerin çıkar alanları ile hangi dereceye kadar kesiştiği ve bu aktörlerin bölge dengelerine hangi sıklıkla müdahale ettiklerini göstermektedir. (Osman Bahadır Dinçer, Mustafa Kutlay, Türkiye'nin Ortadoğu'da Güç Kapasitesi: Mümkünün Sınırları, USAK Rapor, Nisan 2012, s. 34)

hegemon ya da büyük güçler ile senkronize hareket etmeyi tercih ettikleri takdirde bu durum da Türkiye gibi aktörlerin bölgeye yönelik politikalarında, eğer hegemonik ya da büyük güçle çatışıyorsa, etkinlik sorunu ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Türkiye'nin ABD, AB ve Rusya gibi küresel, İran ve İsrail gibi bölgesel aktörler karşısında Suriye bağlamında çok etkili olamaması bu durumun bir göstergesini oluşturmaktadır.²¹

4.2.1. “Arap Baharı”²² Süreci’nin Türkiye - Suriye İlişkilerine Yansımaları

Türkiye’nin Suriye ile ilişkilerinde yaşadığı değişimde bölgede “Arap Baharı” ile gerçekleşen büyük sosyo-politik dönüşüm büyük oranda etkili olmuştur. “Arap Baharı” ile yönetenler ile yönetilenler arasındaki meşruiyet ilişkisinin yönetilenlerin rızası üzerinden yeniden tanımlanmaya başlandığı gözlemlenmektedir. Bu sürecin sancılı geçmekle birlikte, yol kazalarına rağmen devam edeceği öngörülmektedir. Oğuzlu’ya göre Ortadoğu halkları artık kendi kaderini belirleme noktasında geri döndürülemez bir yere gelmiştir. “Arap Baharı” sürecinde neredeyse hiçbir bölge ülkesinde halk hareketleri, daha önceden planlanıp belirli bir programa göre sahneye konmuş değildir. Hareketlerin net bir liderliği de bulunmamaktadır. Bununla birlikte, hem Tunus hem de

²¹ Osman Bahadır Dinçer, “ Kapıdaki Kriz Suriye: Uluslararası Yaklaşımlar ve Türkiye için Öneriler” *USAK Rapor*, 2012, s. 17-18

²² Arap dünyasında yaşanan hareketliliğin isimlendirme konusunda önemli bir problem teşkil etmektedir. “Arap Baharı”, “Arap Devrimleri”, “Arap İsyanları”, “Arap Uyanışı”, gibi birçok kavram kullanılmakla birlikte “Arap Baharı” olarak isimlendirmek uygun bulunmuştur. Bu durumun nedenini Kor şu şekilde açıklamaktadır:

“Arap dünyasının son bir yüzyıllık geçmişinde- bu büyüklük ve yaygınlıkla olmamakla birlikte” birçok isyan hareketi yaşandı, kah sömürgeci güçlere kah mevcut rejimlere karşı. Yine bilhassa Arap-İsrail savaşlarındaki mağlubiyetlerin de tetiklediği rejim ve elit değişikliklerine yol açan (ancak toplumsal yapıyı ve değerler sistemini etkilememesi nedeniyle) kısmen devrimsel sayılabilecek gelişmeler de söz konusu oldu birçok bölge ülkesinde. Bu hususları dikkate alarak, söz konusu süreci geçmişteki tüm örneklerden ayırt etmek maksadıyla “Arap Baharı” ifadesini tercih ediyoruz. Ancak bunu İngilizcedeki “Arab Spring” kelimesinin birebir tercümesi şeklinde bir “Arap İlkbaharı” olarak görmüyoruz; Türkçede “bahar” kelimesinin ihtiva ettiği her iki manayı da yani hem ilkbaharı hem de sonbaharı kastederek ve hep tırnak içinde kullanıyoruz. Bunun uzun bir süreç oluşunu, hem yaza hem de kışa evrilme potansiyeli bulunduğunu ve gelgitlerle yeni evrelere geçileceğini düşünüyoruz.”

(Zahide Tuba Kor, “Giriş” *Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften ‘Arap Baharı’*, (ed). Zahide Tuba Kor, , İstanbul, Küre Yayınları, 2004, s. 7

Mısır örneklerinde olduğu gibi, eski düzenin liderleri iktidardan uzaklaşmış olmakla birlikte, onların temsil ettikleri yönetim anlayışı ve idari yapılanma hala etkisini sürdürmektedir. ²³ Sancaktar’a göre “Arap Baharı” sürecini temel olarak şu üç neden etkilemiştir: “1. Küreselleşme sürecinin gelişip bölge toplumlarını içine çekmesi, 2. Kapitalist sistemde neoliberal yeniden yapılanma süreci. 3. Büyük Ortadoğu Projesi.”²⁴ Fakat bu değişim sürecinin tam olarak nasıl evrileceğini tahmin etmek çok zordur. Bu değişim süreci “bağımsız demokratik rejimler” oluşturabileceği gibi, merkez kapitalist devletlere bağımlı yeni “otoriter rejimler”in de oluşmasına neden olabilecektir. Bu iki ihtimalden hangisinin gerçekleşebileceği veya daha başka ihtimallerin ortaya çıkıp çıkmayacağını şu an kestirebilmek çok mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte sürecin nasıl devam edip gelecekte nasıl bir şekil alacağını, bölgedeki yerel aktörler ile (hükümetler, partiler/örgütler, siyasal-toplumsal hareketler) ve büyük güçlerin (ABD, Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya) politikaları belirleyecektir. ²⁵ “Arap Baharı” sürecinde hemen hemen her ülkede gelişen olayların arkasında herhangi bir örgütlü siyasi hareketin yer almamasının eksikliği, bugün daha fazla ortaya çıkmıştır. Sürece dâhil olan hemen herkesin neden kurtulmak istediğini bildiği halde, nereye varmak istediğini tam olarak bilmeden yola çıktığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bugün birçok ülkede siyasetin temel kurallarının neler olacağı tekrar tartışmaya açılmakta ve uzlaşma oluşturulmaya çalışılmaktadır. Devam eden bu sürecin sonuçlarını günümüzde öngörmenin çok kolay olmayacağı büyük oranda ileri sürülmektedir.²⁶

Türkiye, özellikle Ak Parti hükümetinin ilk döneminden itibaren ‘komşularla sıfır sorun’ idealiyle iyi ilişkiler kurduğu komşusu Suriye ile “Arap Baharı” ile birlikte büyük politika değişikliğine gitmiştir. Sönmezoğlu’na göre söz konusu iki ülke arasındaki ticari, ekonomik, siyasi, askeri anlaşmalar ve ilişki yoğunluğu en üst düzeye ulaşmış iken, iki ülkenin çok hızlı bir şekilde çatışmanın eşiğine gelmesi çarpıcı bir

²³ Oğuzlu, 2011, a.g.e., s. 16

²⁴ Caner Sancaktar, “Arap Baharı’nın Dış Faktörleri” *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, (ed) Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, İstanbul, Beta Yayınları, 2016, s. 135

²⁵ Sancaktar, a.g.e.s 135

²⁶ Leila Hilal, “Charting Transitions in the Middle East: Lessons Learned from Tunisia and Egypt”, *Insight Turkey*, Vol. 14, No.2, s. 1-12

nokta olarak dikkat çekmektedir.²⁷ Öniş'e göre "Arap Baharı"na Türkiye'nin tepkisi dört aşamadan oluşmuştur. "Temkinli Tarafılık" olarak adlandırdığı ilk aşamada Türkiye Arap ayaklanmalarını ve siyasi dönüşüm ve reform çabalarını memnuniyetle karşılamakla birlikte; açıkça desteklemekten kaçınarak, rejim değişikliklerinin uluslararası baskılar ile gerçekleşmesine karşı çıkmıştır. İkinci aşama "Gönülsüz Müdahillik" olarak adlandırılmaktadır ve bu aşamada Türkiye NATO'nun Libya müdahalesine gönülsüz olarak katılmıştır. Libya'da aktif rol oynamak yerine daha pasif bir duruş sergilemiş, Suriye'de ise daha aktif davranarak mevcut otoriter rejime tavizler vermesi için baskı uygulamıştır. "Tek Taraflı Proaktivizm" aşaması olan üçüncü aşamada ise genel seçimlerden kendine olan güveni artırıp çıkan Ak Parti bölgede tekrar pro-aktif politika izlemeye başlayarak, özellikle de İsrail eleştirisi üzerinden Arap dünyasında Türkiye'nin popülerliğini arttırma çabası içine girmiştir. Bu dönem zarfında Mısır ziyareti ve Esad'a karşı eleştirilerin dozunun arttığı ön plana çıkmaktadır. Dördüncü aşamada ise Türkiye daha temkinli ve düşük profilli yaklaşıma geri dönerek, Suriye rejiminin devam etmesinin ekonomik kayıplarının ve belirsizliğinin Türkiye'yi zorlamasıyla uluslararası toplumla daha birlikte hareket etme ihtiyacı hissetmiştir.²⁸

"Arap Baharı"nın Suriye'ye sıçraması ile birlikte Türkiye'nin temel Suriye politikası, ülkenin parçalanmadan, kademeli olarak barışçıl şekilde demokratikleşme adımlarını desteklemektir. Esad yönetiminin ayaklanmaya karşı tercih ettiği sert politikalara karşın Türkiye, Arap Birliği başta olmak üzere bölgesel inisiyatiflerini devreye sokmaya çalışmıştır. Bu çabalar yetersiz kalınca sorunun BM'nin gündeme getirilmesinde Türkiye, önemli rol oynamıştır. 2011 yılında Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politikasının çerçevesini, Esad yönetiminin de içinde bulunduğu bir geçiş hükümetinin kurulması belirlemiştir. Fakat Esad'ın sert politikaları nedeniyle Türkiye'nin Suriye politikası 2012 yılında önemli bir değişim yaşamıştır. Bu dönem dış politikanın merkezinde, Esad rejimin bir an önce devrilmesi yer almıştır. Bu amaca ulaşmak için öncelikle uluslararası ve bölgesel aktörlerin harekete geçirilmesi amaçlanmış, Suriyeli muhalefet gruplarının bir araya getirilmesinde kolaylaştırıcı rol üstlenilmiştir. Yıl içerisinde Türkiye'nin Suriye politikası özellikle değerler ve

²⁷ Faruk Sönmezoğlu, *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, İstanbul, Der Yayınları, 2016, s. 585-586

²⁸ Ziya Öniş, "Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self Interest", *Insight Turkey*, Vol. 14, No. 3, s. 51

kullanılan mekanizmalar açısından büyük eleştirilerle maruz kalmıştır. ABD'nin Başkanlık seçimi ile meşgul olması, AB'nin ekonomik krizle boğuşması ve Rusya ve Çin'in ise Esad'ı desteklemeleri nedeniyle Türkiye'nin Suriye politikası uluslararası toplumdan destek göremediği için zaman zaman Türkiye yalnız kalmıştır. Miş'e göre Türkiye 2012 yılı içerisinde Suriye sorununa "bölgesel sahiplenme" temelinde yaklaşmıştır.²⁹ Türkiye, Suriye ve Arap Birliği arasında 19 Aralık 2011 tarihinde Kahire'de imzalana Arap gözlemcilerin Suriye'de görev yapmalarına izin veren protokolü destekleyerek, hazırlık çalışmalarına da bizzat dâhil olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı olan Davutoğlu hazırlık sürecinde ülkeler arasında yaşanan görüş ayrılıklarını gidermek için devreye girmiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan 6 Şubat 2011'de Esad'a; Kuzey Afrika'da yaşanan "Arap Baharı"ndan kaçış olamayacağını, bu sürecin değişime girmediği ve muhaliflerle barışmadığı takdirde Esad'ı da vuracağını söyleyerek, o güne dek olumlu giden ilişkilerde ilk kırılma belirtisini vermiştir. Bu görüşmeden sonra, Dışişleri Bakanı Davutoğlu kanalıyla Esad'a, durumu kontrol altına alması ve "Arap Baharı"ndan etkilenmemesi için üç talepte bulunulmuştur: 1. Uzun zamandır uygulanan olağanüstü halin kaldırılması ve muhalefetin barışçıl gösterilerine izin verilmesi, 2. Suriye'de yaşayan Kürtlere kimlik verilmesi ve 3. Ordunun şehirlere sokulmaması, şehirlerde polis gücünün kullanılması.³⁰

"Arap Baharı"nın başlaması ve halk ayaklanmalarının Suriye'ye sıçraması sonucu TDP'de öncelik Ortadoğu'ya doğru kaymıştır. Türkiye bu hareketlenmenin başında stratejik bakımdan doğru bir teşhis uygulamıştır. Diktatörlerin değil, onlara karşı özgürlüklerini elde etmek için ayaklanan halkın yanında yer almıştır. Fakat küresel ve bölgesel siyasi dengelerin daha sonra gösterdiği büyük değişiklikler ve hareketin içine girdiği siyasi çıkmaz, bu politikanın geçerliliğinin tükenmesine yol açmıştır. Özellikle el-Kaide bağlantılı radikal grupların Suriye ve Irak'ta kazandıkları ağırlık, "Arap Baharı" hareketinin büyük ölçüde amaçlarından sapmasına yol açmıştır. Bu gelişmeleri sürekli ve sağlıklı şekilde izlemekte zorlanan Türkiye, başlangıçtaki Orta Doğu politikalarını bölgede değişen koşullara uyarlama konusunda güçlüklerle karşılaşmıştır. Suriye içinde tampon bölge, uçuşa yasak bölge ve güvenlik koridoru oluşturulması

²⁹ Miş, 2013, a.g.e., s. 231-232

³⁰ Gürkan Zengin, *Kavga*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2013. s. 103

meselesi³¹ sık sık gündeme gelmekle birlikte gerçekleştirilememiştir. Bu durumun önemli bir nedeni, Suriye'nin Rusya tarafından kurulan güçlü hava savunma sistemi ile etkili ve uzun menzilli füzelere sahip olmasıdır. Suriye'nin üçe bölünmesi durumunda bir Alevi, bir Kürt ve bir Arap devletinin ortaya çıkması muhtemeldir ki; bu durum da Türkiye, İran ve Irak'ı endişelendirmekte ve Suriye konusunda aralarında görüş ayrılıklarının doğmasına neden olmaktadır.³²

Suriye tüm bölge ve bölge dışı devletlerin karşı karşıya gelmekle kalmayıp, güç yarışında düğüm oldukları; siyasi bir cephe halini almıştır. Bu düğümü açıp etki alanını genişletmek için bölge devletleri iki karşıt saflaşma oluşturmuşlardır: Suriye ve İran karşısında Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye. Bölgedeki saflaşmaların ilkinde Rusya, ikincisine Avrupa ve Birleşik Devletler uzaktan dengeleyici olarak destek vermektedir.³³ Suriye meselesi; Türkiye için sadece bir "Suriye meselesi" iken uluslararası sistemin başat aktörleri olan ABD, Rusya ve Çin için küresel stratejilerinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Zaman zaman rekabetçi zaman zaman da işbirlikçi politikalarla besledikleri bu stratejileri, yeni ittifak ve rekabet ortamlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Suriye politikası, küresel çapta yürütülen ve yıllara yayılan büyük güçlerce şekillendirilmeye çalışılan stratejilerin arasına sıkışarak yönetilmesi zor bir hale almıştır. Bununla birlikte, böylesi değişken ve her yeni hamlede yeni yeni ittifakların ve karşıtlıkların oluştuğu bir zeminde, Suriye'ye ve Esad'a yönelik esnek bir söylem yerine, sert ve kararlı bir söylemin tercih

³¹"Arap Baharı"nın Suriye'ye yayılmasından itibaren sık sık gündeme getirilen önemli bir konu ise Suriye'de "tampon bölge", "uçuşa yasak bölge" veya "güvenli bölgelerin" oluşturulması fikridir. Fakat Suriye'de güvenli bölge oluşturmanın riskleri de bulunmaktadır. Güvenli bölgeler Irak örneğinde olduğu gibi ülkede bölünmeye yol açabilecektir. Öte yandan, Suriye bu tür bir girişimi kendi egemenliğinin ihlali ve savaş nedeni olarak sayabilecektir. Aynı zamanda Suriye hava savunma sisteminin etkisiz hale getirilmeden ülkede uçuşa yasak bölge oluşturmak, Türkiye açısından ciddi tehlikeler barındırabilecektir. Kısa, orta ve uzun menzilli füze sistemleri konusunda oldukça ileri seviyede olan İran'ın Suriye'ye bu konuda her türlü yardımı sağlayabileceği kuşkusuzdur. Daha başka bir ifadeyle, Suriye sınırının ihlal edildiği andan itibaren elindeki füzelerle Türkiye'ye saldırabilecektir. Bu bağlamda cevaplanması gereken en önemli soru, Türkiye'nin bu ileri teknoloji İran füzelerini durdurabilecek bir füze savunma sistemi var olup olmadığıdır. (Abdullah Kıran, " Arap Baharı Gölgesinde Türkiye Suriye İlişkileri " *Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, (edt.) Murat Aktaş, Ankara, Nobel Yayınları, 2012, s. 142)

³² Barış Doster, "İttifaklar, Türk Dış Politikası ve Suriye", *Ortadoğu Analiz*, Ekim 2013, Cilt 5, Sayı: 58, s. 78

³³ Barış Çağlar, "Türkiye'nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış" *Ortadoğu Analiz*, Kasım 2012, Cilt: 4, Sayı: 47, s. 44

edilmesinin; Türkiye'nin politika değişim kabiliyetlerini büyük ölçüde kendi eliyle engellemesine de neden olduğu da iddia edilmektedir.³⁴

TDP'nin son dönemi incelendiğinde "Arap Baharı"yla beraber Türkiye'nin öncü konumunun daha güçlenmiş olduğu algısı bulunmaktadır. Türkiye'nin baskı ve zulme karşı diğer ülkelerin haklarını koruyan öncü ve güçlü bir Ortadoğu ülkesi olması amacı, liberal bağlamda hakların savunuculuğu şeklinde sunulmaktadır. Türkiye'nin bu liberal söylemsel bağlamda meşrulaştıran bölgedeki rolü, zulme karşı adaletin gür savunucusu olmasıdır. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken karar vericilerin bu algı ve vizyona kendilerinin ulaşmış olması, bu konuda herhangi bir uluslararası kurumsal görevlendirmenin veya ikili ya da çok taraflı konsensüsün ya da ittifak kararının bulunmamasıdır. Dolaylı ya da örtülü bir şekilde bir uluslararası sistem ya da yapı değerlendirilmesi yapılmamaktadır. Bu bağlamda verilen demeçlerin çoğunluğu, yalnızca Türkiye'nin kendi politikasına odaklıdır.³⁵ Aşağıda dönemin Dışışleri Bakanı olan Davutoğlu'nun demeci bu duruma güzel bir örnek sunmaktadır.

*"Türkiye olarak bundan sonra da Ortadoğu'da değişim dalgasını yöneteceğiz. Bu değişim dalgasının öncüsü olmaya devam edeceğiz. Bütün Ortadoğu toplumlarında Türkiye sadece dost ve kardeş bir ülke olarak değil, geleceği belirleme fikrine sahip yeni bir fikrin, yeni bir bölgesel düzenin öncüsü bir ülke olarak görölmektedir. Burada biz bu misyonun gereğini yaptık, yapmaya da devam edeceğiz. Bizi eleştirenlere kısa bir tavsiyede bulunmak istiyorum; gidin Kahire'nin, Trablus'un, Beyrut'un, sokaklarına çıkın. Tunus'un, Kudüs'ün sokaklarına çıkın. 'Türkiye'nin Suriye politikası hakkında ne düşünöyorsunuz?' diye sorun. Daha siz sormadan, size sarılacaklar Türkiye'nin takip ettiği onurlu politika dolayısıyla takdirlerini ifade edecekler. Ama Ortadoğu'da kardeş halklarla kucaklaşmak yerine dikta rejimleriyle kucaklaşanların yeni anlayışı anlamaları mümkün değil. Biz hem insanlığın ve bölge halkının vicdanı olmaya devam edeceğiz; hem de ulusal çıkarlarımızı korumaya devam edeceğiz. Çünkü zihnimizde nasıl yeni bir Türkiye iddiası varsa, yeni bir Ortadoğu iddiası da var. Yeni Ortadoğu iddiasının temelinde de etnik, mezhep farklarına dayalı değil, kardeşliğe dayalı yeni bir barış düzeni var. Bu barış düzeni kurulana kadar çalışacağız. Kim ne derse desin bu barış düzeninin öncüsü de sözcüsü de Türkiye olacaktır."*³⁶

Türkiye "Arap Baharı" olarak adlandırılan halk hareketleri karşısında halkın meşru taleplerinin desteklenmesine karar vermiştir. Ortaya çıkan halk hareketlerini kaçınılmaz

³⁴ Ahmet Nazmi Üste ve Levent Yılmaz, "Büyük Güçler, Suriye Krizi ve Türkiye", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 2, Haziran 2014, s. 150-151

³⁵ Çağlar, 2012, a.g.e., s. 50

³⁶ Davutoğlu'ndan Net Mesaj <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-ndan-net-mesaj/siyaset/siyasetdetay/26.04.2012/1533072/default.htm> (erişim tarihi: 11.12.2014)

ve geri döndürülemez olduğuna ve halkın desteğine sahip meşru devletlerin Türkiye için daha tercih edilebilir olduğuna dayanılarak böyle bir tercihte bulunulmuştur. Böylesine bir değişimin aynı zamanda riskler ve belirsizlikler içerdiğini de kabul edilerek, sürecin barış içinde gerçekleşmesi için özellikle Libya ve Suriye’de liderler ikna edilmeye çalışılmıştır. Çabalar sonuç vermeyince baskı yoluna giderek, uluslararası toplumla birlikte hareket etmeye çalışılmıştır. Bu durum, her ne kadar Türkiye’nin bölge halkları nezdinde itibarını yükseltmiş olsa da bu rejimler üzerinde belirleyici etki yapma gücüne de erişemediğinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Bu durumun doğal sonucu olarak, Türkiye önceki politikalarını yeni oluşan zemine adapte etmek zorunda kalmıştır. Bu durum eski politikalarla oluşan bir çelişki olarak yorumlamak yerine; Sanberk’e göre dış politikada pragmatizm ilkesinin bir gereği olarak görülmelidir. Pragmatizm, bir ülkenin dış ilişkilerindeki süreklilik unsurlarıyla uluslararası konjonktürdeki değişiklikler arasında dengenin korunmasıdır.³⁷

“Arap Baharı” çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler Türkiye için zorluklar ve riskler barındırmakla birlikte, bir başka açıdan Türkiye için fırsatlar da sunmaktadır. Türkiye bu gelişmeleri, Orta Doğu’ya ilişkin politikasını daha sağlam temeller üzerine inşa edebilmek için kullanabilecektir. Türkiye’nin AB üyelik sürecinde yaşamakta olduğu liberal-demokratik dönüşüm başta Kürt sorunu olmak üzere diğer yapısal sorunlarını da bu çerçevede çözmeye çalışması, Türkiye’yi kendi yakın bölgesinde demokrasinin yayılmasını desteklemeye yöneltmektedir. Benzer şekilde, Türkiye’nin sert ve yumuşak güç imkânlarındaki artış aynı zamanda onun vizyonunu da genişletmektedir. Bu durum da zorunlu olarak Türkiye’yi çevresinde olan bitenler karşısında daha ilgili ve sorumlu davranmaya yöneltmektedir. Bu süreçte Türkiye işleyen bir demokrasiye sahip olduğu, Batı dünyasıyla fonksiyonel ve işbirliği odaklı ilişkiler geliştirebildiği ve İslamiyet ve demokrasi arasında sağlıklı bir denge kurabildiği sürece etkinliğini arttırabilecektir. Türkiye’nin kendisine güç katan bu unsurlara “Arap Baharı”ndan sonra çok daha fazla önem vermesi yerinde bir yaklaşım olacaktır. İçerideki

³⁷ Özdem Sanberk, “Türk Dış Politikasında Sınav Yılı: 2011’de Neler Oldu?” *Analist Dergisi*, Ocak 2012, USAK Yayınları, s. 5-6

sorunlarını daha fazla özgürlük, daha fazla demokrasi ve daha fazla refah noktasında çözebilen Türkiye'nin, dış politikadaki etkinliği de aynı ölçüde artacaktır. ³⁸

Türkiye, halkına şiddet uygulaması nedeniyle Suriye rejiminin meşruiyetini kaybettiğine inanmakta ve bu nedenle Suriye'ye karşı uluslararası müdahaleyi destekleyen tarafta yer almaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Suriye'ye karşı tek başına bir müdahalede bulunması, birçok riski barındırmaktadır. Tek taraflı müdahale öncelikle uluslararası toplum ve Arap ülkeleri nezdinde hoş karşılanmayacaktır. Hatta böyle bir müdahale, Arap ülkeleri nezdinde saygın bir ülke olarak kabul edilen Türkiye'nin dış itibarını ciddi anlamda zedeleyecektir. Bu durum çok çabuk bir şekilde Arap kamuoyunu Türkiye aleyhtarı çizgiye çekebilecektir. Öte yandan böyle bir müdahale ülkedeki istikrarsızlığının daha da çok derinleşmesine neden olabilecektir. Başta İran olmak üzere, Irak, Suudi Arabistan gibi ülkelerin de sürece müdahil olma riski bulunmaktadır. Dış müdahalenin bir diğer riski ise muhalefet dışındaki güçlerin rejimin etrafında kenetlenmesi ihtimalidir. Suriye'nin tarih boyunca dış müdahalelere maruz kalmış bir ülke olması, Suriye insanlarında kırılğan bir duyarlılığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. ³⁹ Askeri müdahale Suriye'deki sivil kayıpları durdurmak yerine daha da artmasına yol açabilecektir. Böyle bir durumda, Esad iktidarını kaybetmemek için ölümüne bir direniş sergilerken, başta Rusya ve İran olmak üzere Irak tarafından da desteklenebilecektir. Esad'ın ülke içindeki destekçilerinin de rejimin ayakta durması için daha aktif bir mücadeleye girişmeleri, ülkede bir iç savaşın içinden çıkılmaz bir hal almasına yol açabilecektir. ⁴⁰

“Arap Baharı” ile Orta Doğu'da büyük bir ivme elde eden Türkiye, Suriye krizinde bölgesel gücünün sınırlarını ve Orta Doğu'daki devrim taleplerini yönlendirme kapasitesini test etmiş ve sonuçta bölgesel aktörlerle ilişkilerini gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir. Türkiye'nin “Orta Doğu'da oyun kurucu ülke” söylemi çerçevesinde yürüttüğü ve bazı çevreler tarafından “Yeni Osmanlılık” diye nitelenen politika, Suriye'de güçlü dirençle karşılaşmış, muhaliflere verilen güçlü siyasi ve kimi çevreler tarafından öne sürülen askeri desteğe rağmen amaçlanan hedefe ulaşamamıştır.

³⁸ Tarık Oğuzlu, “Arap Baharı ve Türk Dış Politikasında Çıkarlar-Değerler İlişkisi” *Ortadoğu Analiz*, C.4, No.38, s. 58-59, 2012

³⁹ Kıran, a.g.e., s. 142-144

⁴⁰ Kıran, a.g.e., s. 142

Ankara'nın Suriye ile ilgili öngörülerinin gerçekleşmeme nedenleri arasında rejimin direnci, muhaliflerin yapısını ve bölgesel aktörlerin etkinliğini doğru okuyamaması sayılabilmektedir. ⁴¹ Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikası en çok iki konuda eleştiri almaktadır. Bu eleştirilerin ilki Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirirken değer/çıkar dengesini sağlamak yerine; değerlerden ziyade çıkarlarını ön plana alarak, ilişkide bulunduğu ülkelerin nasıl yönetildiklerini dikkate almaksızın pragmatik ilişkiler kurmayı tercih ettiği iddiasıdır. ⁴² Bu eleştiri yapanlar, Türkiye'nin uluslararası hukukun temel prensiplerinden biri olan ulusların bağımsızlıklarına saygı ve içişlerine karışmama ilkelerinin sağladığı güvenli alanı kullanarak, ilişkide bulunan ülkelerin iç siyasi dinamiklerini göz ardı etmesiyle "Arap Baharı" sürecinin başında Türkiye'nin politika oluşturmada tedirginlik yaşadığını iddia etmektedir. ⁴³

Söz konusu edilen dönemde Türkiye'nin Orta Doğu politikası bağlamında yapılan bir eleştiri ise, Türkiye'nin bölgesel bir güç olduğu halde; küresel güç gibi politika oluşturmaya çalıştığıdır. Bu yaklaşıma göre, Türkiye'nin çoğu zaman bölge ülkelerine ABD'nin verdiği güvenlik garantisini verememesi nedeniyle birçok konuda ikincil rol oynadığı, hatta Türkiye'nin bölgeye gereğinden fazla müdahil olmasının diğer bölge ülkeleri tarafından çok da olumlu görülmediği kanaatidir. Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgeye olan müdahilliğinin artması pek çok konunun tarafı haline gelmesine yol açmış, bu durum da zaman içerisinde Türkiye'nin üstlendiği arabuluculuk rolünün zedelenmesine yol açmıştır. ⁴⁴ Ziya Öniş bu durumun başlıca sebeplerini, Başbakan/Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suriye Cumhurbaşkanı Esad üzerindeki etkisini olduğundan fazla, Türkiye'deki karar alıcıların Suriye rejiminin gücünü olduğundan az, Suriye muhalefetine gücünü ise olduğundan fazla hesaplaması; Türkiye'nin Suriye rejiminin uluslararası bağlantılarının, Batılıların Ortadoğu'da her istediği değişikliği yapmasından şikâyetçi olan Rusya'nın Suriye yönetimine vereceği desteğin, Suriye'deki

⁴¹Ertuğrul Doğan, "Türkiye Dış İçin Bir Test: Suriye Krizi" *TESEV Dış Politika Programı*, 2012, İstanbul, s. 1 ve 2

⁴² Oğuzlu, 2012, a.g.e., s. 8-17,

⁴³ Paula Sandrin, "The Arab Spring and Calls for a Turkey-EU Foreign Policy Dialogue", 2014, <http://cesran.org/the-arab-spring-and-calls-for-a-turkey-eu-foreign-policy-dialogue.html> (Erişim Tarihi: 02 Ekim 2014)

⁴⁴ Nathalie Tocci, "Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy in Transatlantic Perspective", 2011, <http://carnegieendowment.org/2011/09/12/turkey-and-arab-spring-implications-for-turkish-foreign-policy-in-transatlantic-perspective> (Erişim Tarihi: 02 Ekim 2015)

İran'ın Suriye rejimini sonuna kadar destek olacağını tahmin edememesinin, son olarak da Batı'nın ve özellikle ABD yönetiminin Afganistan, Irak gibi örneklerin oluşturduğu psikoloji nedeniyle bölgeye müdahale etme konusunda oldukça çekimser kalacağını iyi algılanamaması olarak sıralamaktadır.⁴⁵

Duran ve Yılmaz'a göre bölgede siyaset biçiminin farklılığına göre şekil alan üç farklı model (İran, Türkiye, Suudi Arabistan) bulunmaktadır. Bu bağlamda İran modeli ABD, İsrail ve emperyalizm karşıtı olarak konumlanarak; meşruiyet aracı olarak kutuplaştırıcı, mezhepçi politikalar yürütmektedir. Suudi Arabistan ise kutsal topraklara sahip, Sünni, Müslüman, reform karşıtı, otoriter bir model sunarak; İran örneğinde olduğu gibi kutuplaştırıcı ve mezhepçi politikalar yürütmektedir. Türk modeli ise ekonomik bütünleşmeyi amaçlamakta, Türkiye'nin ekonomik başarısı ve dış politika başarıları doğrultusunda elde edilen popülaritesine dayanmakta, mevcut düzenin uzlaşısı sonucu elde edilecek çözümler yoluyla dönüşümünü öngörerek, çoğulculuğu ön plana çıkarmaktadır.⁴⁶ Bu model Türkiye'nin tarih boyunca elde ettiği deneyimlere ve kazanımlar ile farklı kültürlerle tanışıklık ve birlikte üretkenlik tecrübesi ile de uyum sergilemektedir. Hangi modelin hangi aktör tarafından seçileceği ve yeni modellerin oluşup oluşmayacağı zaman içinde ortaya çıkacaktır. Bu durumda Türkiye, bölgeye yönelik politika oluştururken öncelikli olarak bölgede mevcut belirsizliklerin ve istikrarsızlıkların devam edeceğini dikkate alarak hareket etmelidir. Çatışmalarda taraf olmaktan kaçınması, kendi demokratikleşme sürecinden taviz vermemesi, AB ile olan ilişkilerine yeniden bir ivme vermesi, bölgede tarihsel geçmişin zaman zaman kolaylaştırıcı olmaktan ziyade zorlaştırıcı unsurlar barındırabileceğini unutmaması gerekmektedir. Bununla birlikte, üstünde vurgulanması gereken bir nokta da Türkiye'nin bölge politikalarının başarılı olup olmamasının en az kendisi kadar bölgenin genel durumuna bağlı olduğu gerçeğidir.⁴⁷

Suriye'deki değişimin oluşturacağı olumlu ya da olumsuz sonuçların oluşturacağı tedirginlik, Suriye'ye karşı dış güçlerin siyaset oluşturmalarını zorlaştırmıştır. Bölgeye

⁴⁵ Ziya Öniş, "Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Trubulent Middle East", *Mediterranean Politics*, Vol: 19, No: 2, 2014, s. 203-219

⁴⁶ Burhanettin Duran ve Nuh Yılmaz "İslam, Models and the Middle East: The New Balance of Power Following the Arab Spring", *Perceptions*, Vol.XVIII, No. 4, s. 140

⁴⁷ Hatipoğlu, a.g.e. s. 59

açılabilmek için önemli kapılardan birisi olan Suriye’de yaşanan köklü değişimin birçok uluslararası gücün bölge siyasetini doğrudan etkileme kapasitesine sahip olması, Tunus, Mısır, Yemen, Libya gibi ülkelerde rejime ve liderlere karşı takınılan tavrın Suriye örneğinde çok fazla hayata geçirilememesinin bir nedenini oluşturmuştur. Uluslararası toplumun kararsızlığı ve uluslararası ilişkilerde insan temelli bir siyaset anlayışının yerine devletlerin çıkarları üzerine oluşturulan bir siyaset anlayışının hâkim olması, Suriye halkının verdiği mücadelede yeterli desteği görmemesine ve ülke içindeki kayıpların artmasına neden olmuştur. Rejimin kendi varlığını korumak için her yolu meşru görmesi ve İran, Rusya, Çin gibi ülkelerin verdiği destekle daha rahat bir hareket alanı oluşturmaya yol açmış, bu durumda rejim güçlerinin muhaliflere karşı sert müdahaleler uygulamasını beraberinde getirmiştir. ⁴⁸ Orta Doğu’da başlayan değişim taleplerinin önemli ölçüde etkilediği ve yeni bir sürecin kapısını zorladığı Suriye’de rejimin uzun yıllardır uyguladığı baskıcı politikalar sebebiyle ciddi bir krizle karşı karşıya kaldığı açıktır. Yapıların büyük ölçüde değişime uğradığı bu süreçte Soğuk Savaş dönemi koşullarının mantığı ile inşa edilmiş bir rejimin ayakta kalması pek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte rejimin manevra kabiliyeti, uluslararası alanda rejime verilen destek ve muhalefetin bir türlü birleşik bir hal alamaması, Suriye’de krizin derinleşmesine neden olmaktadır. Muhaliflerin rejimin sona ermesi için atması gereken başlıca adım farklı gruplar arasında ayrılığı en aza indirmektedir; aksi takdirde rejimin bir süre daha ayakta kalması ve statükonun hafif bir geçiş süreci ile değiştirilmesi olası gözükmemektedir. ⁴⁹

Parlar’a göre Türkiye genelde Arap Baharı’nda, özelde ise Suriye krizinde çıkarlar ve etik değerler arasındaki dengeyi tam olarak kuramamıştır. ⁵⁰ Türkiye Müslüman Kardeşleri Libya’da ve Mısır’da desteklemekle birlikte bu grubun Suriye’de iktidara gelmesi için çaba göstererek, hem ABD’yi hem de Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün gibi İhvan karşıtı bölge ülkelerini karşısına almıştır. Daha başka bir ifadeyle, Sünni bir çizgide bir politika yürütmesi ve Esadsız bir çözüme dayalı bir politikanın dışında farklı bir politika oluşturmakta geç kalması, Türkiye’nin zor bir

⁴⁸ M. Hüseyin Mercan, *Suriye Rejim ve Dış Politika*, İstanbul, Açılım Kitap, 2012, s. 183-184

⁴⁹ Mercan, 2012, a.g.e., s. 204

⁵⁰ Emel Parlar Dal, “Assessin Turkey’s ‘Normative’ Power in the Middle East and North Africa Region: New Dynamics and their Limitations”, *Turkish Studies*, Cilt 14, Sayı 4, 2013, s. 709-734

duruma düşmesine neden olmuştur.⁵¹ Suriye konusunda yapılan bir diğer eksik değerlendirme Rusya ile ilgilidir. Rusya'nın Suriye'ye olası bir askeri müdahaleyi doğrudan kendi çıkarlarına karşı yapılmış olarak yorumlayacağı belirgin iken; Ankara Esad'ın iktidardan devrilmesini ve rejim değişikliğini amaçlamış, Suriye'nin istikrarının askeri müdahale yolu ile sağlanabileceğini iddia etmiştir. Fakat Tartus'ta deniz üssü bulunan Rusya için Suriye, Soğuk Savaş döneminden kalan önemli bir müttefik olmakla birlikte; daha da önemlisi Akdeniz'e çıkışını sağlayabilecek stratejik açıdan önemli bir ülkedir. Bu nedenle, Suriye'ye karşı herhangi bir askeri müdahalenin Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Rusya ve ABD'yi doğrudan karşı karşıya getireceğini tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu durum, Irak Savaşı'ndan sonra ekonomik sorunlarla baş etmeye çalışan Obama yönetiminin hiç de isteyeceği bir durum değildir. Türkiye Suriye konusunda İran ile ilgili de yeterli değerlendirmede bulunamamıştır. İran ve Suriye'nin otuz yılı geçkin süredir devam eden ittifak ilişkisi birçok analist tarafından yanlış değerlendirilerek, bu ittifak ilişkisinin çok uzun devam etmeyeceği genelde öngörülmüştür. Fakat Suriye krizi Suriye-İran ittifakının sürdürülebilirliği konusunda önemli bir test alanı oluşturmuş, bu bağlamda İran hem mezhepsel hem de Orta Doğu'da etkinliğinin devamı temeline çıkarlarını korumak adına Esad'ı desteklemiştir. Bu çerçevede İran; Esad rejimini desteklemesini Arapların ve isyan eden kitlelerin gözünde meşrulaştırabilmek için, Suriye'de ortaya çıkan isyanı Sünnilerin Alevi azınlığa karşı başlattığı bir ayaklanma olarak nitelendirmiştir. Suudi Arabistan ve Katar ile aynı tarafta yer alan Türkiye'nin Suriye'de Sünnileri destekliyor görüntüsü oluşturması, İran'ın bu tezinin daha da güçlenmesine yol açmıştır.⁵²

Orta Doğu'daki rejimler insan haklarına, demokrasiye, kadın haklarına önem vermeden, bu evrensel değerleri benimsemeden, kendi sistemlerini, diktatör yapılarını ve kendi halklarına karşı baskıcı yapıları değiştirmeden; Türkiye'nin söz konusu ülkelerle gireceği işbirliği çok dar alanda kalabilecektir.⁵³ Oğuzlu'ya göre, Suriye olayları Türkiye'nin takip etmekte olduğu 'komşularla sıfır sorun' odaklı dış politikasını etkilemekle birlikte, TDP'nin daha çok insan hakları odaklı, Batı eğilimli, liberalizm ve

⁵¹ Oktav, 2015, a.g.e., s. 285

⁵² Oktav, 2015, a.g.e., s. 286-287

⁵³ Savaş Genç, "Osmanlı Coğrafyası Diye Bir Yer Yok", *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yeğin (ed.), Cilt: 3, Ankara, Usak Yayınları, 2010, s: 162

demokrasi vurguları taşıyan bir karakter kazanmasına yol açabilecektir. 1990'lı yıllarda 'ezeli düşmanlık' şeklinde tanımlanan ilişkiler her iki ülkenin de çabalarıyla 'pragmatik dostluk' şeklini almıştır. Suriye'nin PKK terör örgütüne vermiş olduğu desteği kesmesi, iki ülkenin ilerleyen yıllarda savunmadan dış ticarete birçok alanda önemli anlaşmalar yapmasını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Türkiye Esad rejimini verili bir gerçeklik olarak kabul edip ve bu ülkeye karşı oldukça gerçekçi politika izlemiştir. Amaç Esad rejimini dönüşüme zorlamaktan ziyade, Suriye'nin Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirdiği ve uluslararası sistemin meşru bir parçası olarak görüldüğü müddetçe Suriye'de kendiliğinden liberal demokratik dönüşüm sürecinin başlayabileceği ifade edilmiştir.⁵⁴ "Arap Baharı" otoriter rejimlerin halk tarafından yıkılabileceğini göstermekle birlikte, uzun vadede siyasi değişim ve demokratikleşmenin motoru olabilecek bir potansiyelin meydana gelmesine de katkı verememiştir. Daha başka bir ifadeyle, "Arap Baharı" bir halk hareketi olmaktan çıkıp kurumsal bir siyasi oluşum haline dönüşüp demokratikleşmeye zemin hazırlayacak bir yapıya geçişi sağlayamamıştır. "Arap Baharı"nın bir diğer önemli sonucu ise IŞİD, El-Kaide ve PKK/PYD gibi devlet altı aktörlerin etkinliğini arttırmasıdır.⁵⁵ Arap isyanları ile meydana gelen en önemli sonuçlardan biri devletin yıpranıp, hatta bazı durumlarda yok olacak aşamaya gelmesidir. Bu süreç içinde insanların kaçınılmaz bir şekilde devlet-altı kimliklerine döndükleri görülmektedir. Devlet kurumları ile beraber zayıflarken kabile, mezhep ve etnik yapı insanlara koruma sağlayacak ve geçim kaynağı sunacak seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Daha başka bir ifadeyle, vatandaşlık iflas ederken, yerine etnik ya da mezhepsel kimlik güçlenmektedir. "Suriyeli olmak" önemini kaybederken, bunun yerine "Alevi olmak" veya "Kürt olmak" daha etkin ve alternatif bir seçenek olarak insanların önüne çıkmaktadır.⁵⁶ Fakat bu bağlamda da daha önce de belirtildiği gibi, bölgesel ve küresel değişimler ile Suriye'nin toplumsal ve tarihsel özellikleri çok iyi analiz edilip, ona uygun bir şekilde dış politika oluşturulmalıdır. Takip eden bölümde Suriye'nin toplumsal ve tarihsel özellikleri incelenecektir.

⁵⁴ Oğuzlu, 2012, a.g.e., s. 47-48

⁵⁵ Alper Dede, "Arap Baharı Sonrası Irak ve Suriye'de Işid'in Ortaya Çıkması ve Genişlemesi: Devlet Altı Gruptan Proto Devlete Geçiş" *Ortadoğu'da Devlet Altı gruplar Örgüt, Mezhep, Etnisite*, (edt.) Erkan Ertosun, Mahmet Akpınar, Nurettin Altundeğer, Ankara, İldem Yayınları, 2015, s. 126

⁵⁶ Gökhan Bacık, "Arap İsyanları ve Devlet-Altı Yapıların Altın Çağı" *Ortadoğu'da Devlet Altı gruplar Örgüt, Mezhep, Etnisite*, (ed) Erkan Ertosun, Mahmet Akpınar, Nurettin Altundeğer, Ankara, İldem Yayınları, 2015, s. 27

4.3. Suriye'nin Toplumsal ve Tarihsel Özellikleri

Suriye örneği, otoriter rejimlerin ne kadar dirençli ve otoriter rejimlerde demokratikleşmenin sağlanmasının ne kadar zor bir süreç olduğunu bir kez daha göstermiştir. Arap isyanları ile geniş halk kesimleri siyasete ortak olma taleplerini daha önce görülmedik şekilde ve kararlıkla dile getirmişlerdir. İsyanlar; her ülkenin kendi siyasal, toplumsal ve küresel bağlamı çerçevesinde şekillenmiştir. Rejimin kurumsal yapısı ve toplumsal aktörlerle geliştirdikleri ilişki biçimleri, siyasal mücadelenin sınırlarını büyük ölçüde belirlemiştir. Rejim, despotik ve altyapısal iktidar kapasitelerini seferber ederek değişime karşı direnç göstermektedir. “Arap Baharı” sonrası oluşan umutlar, çoğu analizci için yerini umutsuzluğa bırakmaktadır. Bu sürecin ne şekilde ilerleyeceği, demokrasi için ne ölçüde umut barındıracağı, yoksa yeni hayal kırıklıkları mı getireceği şu an belli değildir. Fakat tarihsel tecrübeler demokratikleşmenin bütün toplumlar için doğrusal ilerleme göstermeyen zorlu süreçler olduğunu ve bu yolda elde edilen kazanımların geri döndürülebilir olduğunu göstermektedir.⁵⁷ Bu bağlamda bu bölümde Suriye'nin toplumsal ve tarihi özelliklerinin irdelenmesi amaçlanmıştır; çünkü “Arap Baharı” gelişmelerinin Suriye bağlamında ne ölçüde şekilleneceği büyük oranda söz konusu özelliklere bağlıdır.

Hafız Esad, 1971-2000 yılları arasında Suriye’de Orta Doğu’nun en istikrarlı otoriter rejimlerinden birini kurmuştur. Siyasi olarak oldukça istikrarsız bir dönemin ardından yönetimi ele geçiren Esad, öncelikle kendine sadık bir devlet aygıtı oluşturmayı hedef edinmiştir. Devletin bütün önemli mevkileri, Esad’ın akrabalarına ve yakın çevresinden kişilere emanet edilmiştir. Önceki dönemde sık sık darbe yaparak yönetimi elde eden ordu, rejime tabi kılınmıştır. Bununla birlikte ordu yeniden yapılandırılarak, güçlü bir iç güvenlik teşkilatı oluşturulmuştur. Hafız Esad yönetimi mutlak otoriter bir rejimdi; siyasi katılım ise iktidarın her zaman %99’un üstünde oyla zafer kazandığı göstermelik seçimlerle sınırlı bulunmaktadır. Bir otoriter rejimin sahip olabileceği bütün olumsuz özelliklere sahip olmasına rağmen, siyasal olarak gücünü ve istikrarını korumayı bilmiştir. Otoriter ya da demokratik bütün siyasi rejimlerin yalnızca

⁵⁷ Erdem Demirtaş , *Ortadoğu’da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimlerin Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Metis Yayınları, 2014, s. 175

kaba kuvvet ve siyasal böl ve yönet stratejisine dayanarak ayakta kalmadıkları görülmektedir. Suriye örneğinde, rejimin gücü ve istikrarı nereden geldiği sorusu bu bağlamda önem kazanmaktadır.⁵⁸ Kasım 1970’de o dönemde Savunma Bakanı olan Hafız el-Esad’ın iktidarı eline geçirmesi ile 1963 yılından beri hüküm sürmekte olan Baas rejiminin içerisindeki iktidar kavgalarına son verilmiş olmakla kalınmadı, aynı zamanda “Arap Baharı” sonucunda ortaya çıkan ayaklanmalara kadar devam eden istikrar evresinin başlangıcı olmuştur. Devlet başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı makamları Esad’ın kişiliğinde, tüm devlet ve toplum kurumlarını kapsayan karmaşık ve dallanmış bir çıkar ilişkileri ağının merkezini oluşturmuştur. Esad, gerek içte gerek dışta istikrarı tehdit eden faktörleri asgari düzeye indirgeme becerisi göstermiştir. Genelkurmayı neredeyse tamamen denetim altına almayı başarmış, böylelikle askeriye içerisindeki nüfuz sahibi iktidar bloklarının oluşumunun başarılı bir şekilde önüne geçmiştir. Bununla birlikte Esad, Suriye toplumunu büyük ölçüde her tür ifade ve katılım imkânlarından yoksun bırakmayı başararak, toplumun bir anlamda devletleştirilmesini sağlamıştır.⁵⁹

Suriye’de gelişmiş bir orta sınıf bulunmamaktadır. Devletin ekonomik alandaki mutlak ve güçlü hâkimiyeti, reform ve demokratikleşmenin taşıyıcısı olabilecek girişimci sınıfın güçlenmesine izin vermemektedir. Sınırlı da olsa özel teşebbüse imkân verilmesi, döviz kuru rejimini düzenleyen ve finans alanında yatırımcılara olanak veren değişimler, girişimci sınıfın oluşmasına yardımcı olabilecek gelişmeler olarak görülmektedir. Bununla birlikte, Hafız Esad’ın himaye ağı içerisinde zenginleştirmeye çalıştığı eski muhafızlara yakın zengin sınıfın büyük bir kısmı, reform taleplerine temkinli yaklaşmaktadır. Çıkarlarını önceki statükonun devamında gören kesimlerde daha liberal ve girişimci işadamları sınıfı arasındaki çekişme, reformların başarısına bağlı olarak ortadan kalkabilecek ya da daha derinleşebilecektir.⁶⁰ Esad rejimi bir yandan güçlü bir devlet aygıtı oluştururken, aynı zamanda kendini söylemsel ve sembolik alanda yeniden üretmeye çalışmıştır. Esad’ın kişiliğinde somutlaşan Suriye rejimi sembolik siyaseti, otoriteryanizmin devamlılığı ile ilgili önemli veriler sunmaktadır.

⁵⁸ Demirtaş, 2014, a.g.e., s. 130-131

⁵⁹ Günter Hans Lobmeyer, “Suriye: Leviathan’ın Diyarı” *Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları*, (der.) Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 93-95

⁶⁰ Bülent Aras ve Şule Toktaş, *Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan*, Ankara, SETA Yayınları, 2008, s. 44

Görünüşte, Esad kültürünün rejime karizmatik otorite ve mitsel bir kişilik kazandırdığı, bu durumun da Suriye'deki rejimin meşruiyetinin temeli olduğu ileri sürülebilmektedir. Bu açıklama biçimi, toplumun rejimin propaganda makinesinin etkisi altında, bilinçli veya bilinçsiz rejime karşı gönüllü bir rıza gösterdiğini iddia etmektedir. Lisa Weeden ise bunun tam tersini öne sürmektedir. O'na göre, rejimin sembolik alandaki büyük etkinliğine ve Esad kültürünün ülkede her an her yerdeliğine rağmen, kültürün insanlar arasında gönüllü bir bağlılık oluşturduğundan söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. İnsanlar kamusal alanda açıkça kültü eleştirememekle birlikte; rejimi ve Esad'ı alaya alan espriler, fıkralar insanlar arasında kulaktan kulağa dolaşmaktadır. Suriye'deki bütün bu siyasi- sembolik gösteri, Suriyeliler tarafında rejime yönelik üstün bir bağlılık ve meşruiyet oluşturmamakla birlikte; insanların rejime boyun eğmelerini sağlayarak rejimin istikrarına katkıda bulunmaktadır. Bu durumda, Esad kültürünü bir meşruiyet stratejisi olarak yorumlamak yerine, bir itaat stratejisi olarak isimlendirmek daha uygun olacaktır.⁶¹ Weeden Suriye'deki mevcut durumu “disipline edici sembolik iktidar” olarak nitelendirmektedir. Bu durumda, boş sloganlar, sıkıcı gösteriler, kültü yüceltmeye yönelik kimsenin inanmadığı hikâyeler, siyasal alanı doldurarak insanların siyasal enerjilerini tüketmektedir. İnsanlar inanmadıkları şeyleri yaparak, gönülden bağlılar gibi yaparak, gerçekte depolitize olmaktadır⁶².

Esad rejimi otoriter bir yönetim modelini temsil etmekle birlikte, aynı zamanda halka karşı ikna mekanizmaları da kullanmaktadır. Bütün günlük hayatın silahla yönetilmesi pek mümkün değildir. Bu bağlamda Edward Schatza ve Elena Matsevaa ortaya “otoriteryen ikna” kavramını atmışlardır. Bu yaklaşıma göre otoriter rejimler vatandaşları ile olan ilişkilerinde bir taraftan ikna edici, diğer taraftan güce dayalı zorlayıcı yöntemler kullanmaktadır.⁶³ Dinsel jeopolitik de otoriter rejimler için uygun bir ikna aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Esad rejimi tarafından dinsel jeopolitik bağlamında kullanılan araçların en önemlisi Alevi kimliği ve İbn Haldun kavramsallaştırılması ile “Alevi asabiyesidir”. “Alevi asabiyesi” Esad tarafından zaman zaman öne çıkarılırken, bazen de geri plana çekilmiştir. Daha başka bir ifadeyle, Esad

⁶¹ Lisa Weeden, “Acting ‘As If’: Symbolic Politics and Social Control in Syria”, *Comparative Studies in Society and History*, 1999, Cilt 40, Sayı 3, s. 88’den akt. Demirtaş, 2014, s. 132

⁶² Weeden, 1999, s. 145’den akt. Demirtaş, 2014, a.g.e., s. 133

⁶³ Edward Schatza ve Elena Maltsevaa, “Kazakhstan’s Authoritarian “Persuasion”, *Post-Soviet Affairs*, Vol. 28, No. 1, 2013, s. 45-46

ihtiyaca göre jeopolitik denge gözeterek; dini jeopolitik kullanım oranlarını ortam ve şartlara göre yeniden düzenlemiştir. Bu şekilde kullandığı denge gözetme siyaseti ile Esad gücünü korumuş ve bu durum Raymond Hinnebusch tarafından “otoriterizmin yenilenmesi” olarak ifade edilmiştir.⁶⁴ “Arap Baharı” sürecinde Esad büyük bir yönetim buhranı ile karşılaşınca, dikkatli bir biçimde bir tür ayakta kalma siyasetinin bir parçası olarak Alevi yoğun dinsel jeopolitik söylem tarzını ön plana çıkarmıştır. Öte yandan bu dinsel jeopolitik söylem, Esad tarafından geniş bir Orta Doğu siyasetine planlı olarak da taşınmıştır. Bu durum Suriye ve İran ilişkilerinde açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Esad’ın öne çıkardığı Alevi yoğun dinsel jeopolitik söylem, İran tarafından biraz da Şiileştirilerek benimsenmiştir.⁶⁵

2011 yılının ilk aylarında Orta Doğu’da başlayan isyan Suriye’ye ulaştığında, isyancıların öfkelerini yönelttikleri ilk nesneler Esad’a ait heykeller ve posterler olmuştur. Hafız Esad’ın ölümünden sonra başa geçen Beşar Esad ilk aylarda ılımlı bir görüntü çizmiştir. Siyasi tutuklular serbest bırakılmış, basın özgürlüğü konusunda belirli iyileşmeler sağlanmış ve ekonomik alanda sınırlı liberalleşme adımları atılmıştır. Fakat Irak’ın işgali ile uluslararası alanda yalnız kalan Suriye’de reformlar kesintiye uğramıştır. Bugün Suriye’de Hafız Esad kültü yerle bir olmakla birlikte, Esad’ın oluşturduğu otoriter rejim bütün kurumlarıyla ve farklı iktidar teknikleri ile hayatını sürdürmektedir. Bu bağlamda Suriye rejiminin kurumsal, ekonomik ve toplumsal kaynakları ve siyasal stratejileri bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir.⁶⁶ Suriye rejimi, Sovyetler Birliği’nin çöküşünden itibaren en önemli uluslararası müttefikini kaybederek, dış politikada Batı’ya yönelmek zorunda kalmıştır. Bu durum da Suriye’de siyasi liberalleşmeye yönelik beklentilerin artmasına yol açmıştır. Fakat Suriye’de zaten yok denecek kadar az olan resmen bağımsız örgüt ve derneklerin sayısı -bu durum sivil toplum için en azından nicel bir ölçüt olarak gösterilebilir- 1975’te 609 iken 1990’da 504’e gerilemiştir. Hatta Esad’dan yana olan partilerin kuruluşu bile önlenmiştir. Suriye’de çoğulculuğun egemen olduğunu iddia edip kanıtlamaya çalışan Ulusal İlerici Cephe’nin bile kendi gazetesini çıkarmasına

⁶⁴ Raymond Hinnebusch, “Authoritarian Resilience and the Arab Uprising: Syria in Comparative Perspective”, *Ortadoğu Etütleri*, Volume 7, No. 1, July 2015, s. 16-37

⁶⁵ Bacık, a.g.m., s. 163

⁶⁶ Demirtaş, 2014, a.g.e., s. 134-135

müsaade edilmemiştir. Hiçbir örgüt, hiçbir toplumsal grup ve hiçbir toplumsal kesim devletten bağımsızlığını ilan ederek, devletin mutlaklığını sınırlayamamıştır.⁶⁷

İsyan, ilk başlarda sınıfsal ve mezhepsel olarak çok farklı kesimlerden destek almıştır. Kentli Sünni kesimin yanında ülkedeki gayrimüslimler ve Aleviler de isyana destek vermişlerdir. Fakat isyanda İslamcı grupların ön plana çıkması, İslamcı grupların, “Suriye Baharı”nı Alevi rejime karşı İslami cihat havasına büründürmesi, Alevi ve Hristiyan kesimi gittikçe isyandan koparmıştır. Radikal İslamcıların rejime karşı savaşta ön plana geçmeleri, Alevi ve Hristiyanları olduğu kadar kentli seküler kesimlerin de rejime yakınlaşmasına yol açmıştır. Radikal kesimin her fırsatta kendilerinden olmayan kesimleri kâfirlikle suçlaması, tehdit etmesi ve medyaya yansıyan vahşet görüntüleri, Alevilerin ve seküler kesimlerin rejimi ehveni şer olarak görüp, rejime destek vermelerine yol açmıştır. Suriye’de muhalefet dışarıdan bakıldığında koyu İslamcı bir renge sahipmiş gibi görünse de kendi içinde bir bütünlük oluşturamamıştır. 2013 yılı itibariyle, Suriye’de toplamda yüz bine yakın savaşçıyı barındıran binin üzerinde silahlı grup bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu grupların büyük kısmı, rejimin şiddetine maruz kalarak silahlanan yerel unsurlardan oluşmaktadır. Silahlı grupların çoğu İslamcı bir söylemle kendilerini tanımlasalar da siyasal konularda aralarında çok az ideolojik bütünlük bulunmaktadır. Bununla birlikte, kuzey bölgelerde El-Kaide bağlantılı el-Nusra Cephesi ile Irak Şam İslam Devleti gibi örgütler savaş tecrübeleri ve operasyonel üstünlükleri sayesinde, diğer gruplar üzerinde hegemonya kurmaya başlamışlardır.⁶⁸

Rejimin baskıları altında güç kaybeden, organizasyon kabiliyetini yitiren ve insan kaynağından mahrum kalan Suriye muhalefeti; gösterilere liderlik edememiştir.. Protestoların ülke çapına yayılması ve şiddet içermeye başlamasıyla Suriye muhalefetine önde gelen isimlerinden bazıları halk hareketini yönlendirmeye çalışıp bir ölçüde başarı sağlamakla birlikte; çok geçmeden etkilerini kaybederek, yerlerini daha radikal fakat toplumdaki karşılığı daha kuvvetli olan gruplara bırakmışlardır. Liderlik zafiyeti ve bölünmüşlük, Suriye muhalefetine temel niteliklerini oluşturmaktadır ve aynı zamanda farklı şehirlerdeki muhalif gruplar arasında koordinasyon eksikliği sorunu

⁶⁷ Lobmeyer, 2007, a.g.e., s. 114

⁶⁸ Demirtaş, 2014, a.g.e., s. 167-168

da bulunmaktadır. Suriye muhalefetine bir arada toplayabilmek için çok sayıda toplantı yapılmıştır. Bu çabaların önemli bir sonucu da 2011'de Suriye Ulusal Konseyi(SUK)'nin kurulması olmuştur.⁶⁹ SUK'un içinde Suriye Müslüman Kardeşler, Şam Baharı sürecinin önemli aktörleri, Kürt partiler, Alevi ve Süryani temsilcileri de yer almaktadır. SUK'un amacı 28 Ocak 2012'de yayımlanan bir mesajda şu şekilde belirtilmiştir: "sivil, çoğulcu ve tam manasıyla demokratik bir Suriye kurmak istiyoruz".⁷⁰ SUK'u oluşturan gruplar arasında uyum, konseyin oluşumundan itibaren hep problemli olmuştur. Konseyi oluşturan gruplar rejimin insan hakları ihlallerine ne şekilde karşılık vereceği, yabancı devletlerle ne tür ilişkiler kurulacağı ve silahlı mücadele konusunda ortak fikirlere sahip değillerdir. Suriye'deki halk hareketinin iç savaşa dönüşmesiyle beraber SUK ve diğer seküler muhalefet gücünü yitirmeye başlamıştır. Bu gruplarda ağırlıklı Suriye dışında merkezlenmiş entelektüeller bulunmaktaydı ve bu nedenle halkın üzerindeki etkileri sınırlıydı. Bununla birlikte savaşın mezhepsel tonunun yükselmesi, seküler muhalefetin temel vurguları olan demokrasi, insan hakları, vatandaşlık gibi kavramların etkisini kaybetmesine yol açmıştır. Bu süreçte etnik, ailesel mezhepsel bağlar, ulusal kimliğin önüne geçmeye başlamıştır.⁷¹ Kaos ve çatışma zamanlarında mezhep, kabile, din ve cinsiyet gibi kimlikler vatandaşlık gibi sonradan oluşturulan kimliklerin yerine geçebilmektedir; çünkü bu kimlikler insanlara daha gerçekçi gelmektedir.⁷² Bu durum devlet otoritesinin gücüyle de ilgilidir; çünkü devletin gücü azaldıkça, mezhepçilik gibi alt kimlikler doğan boşluğu doldurmaktadır.⁷³ İç savaşın şiddet kazanmasıyla Suriye'de çöken devlet yapısı, devlette reform yapılarak toplumla olan mevcut ilişkilerin yeniden düzenlenmesi üzerine politikalar oluşturan seküler

⁶⁹ Lund Aron , *Divided They Stand: An Overview of Syria's Political Opposition Factions*, Foundation for European Progressive Studies, Uppsala, 2002, s. 23 <http://www.feps-europe.eu/assets/d6630006-41a1-4549-8d03-3088edc0d6cf/divided-they-stand.pdf> (erişim tarihi: 28.04.2016)

⁷⁰ *Statement to the Syrian Expatriate and International Community*, Carnegie Middle East Center, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=48425> (erişim tarihi: 28.04.2016)

⁷¹ Ömer Faruk Topal, "Beşşar Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş" *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika*, (ed.) Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Ankara, Nobel yayınları, 2016, s. 79

⁷² Walker Connor, *Ethno-nationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, New Jersey, 1994, s.41,49,81,82'den akt. Topal, "Beşşar Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş" *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika*, (ed.) Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Nobel yayınları, 2016, Ankara, s. 79

⁷³ Gregory Gause III, *Sectarianism and Politics of the New Middle East*, Brookings Institution, <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2013/06/08-sectarianism-politics-new-middle-east-gause> (erişim tarihi: 28.04.2016)

muhalefetin inandırıcılığını yitirmesine yol açmıştır. ⁷⁴ Savaş süresince hem rejimin hem de muhaliflerin uyguladığı kurlsız ve yoğun şiddet, birbirine zayıf bağlarla bağli olan Suriye'nin farklı grupları arasında sadece fiziksel değil, psikolojik kan davalarının da oluşmasına yol açmıştır. Uzun yıllar boyunca rejimin baskısına maruz kalan Selefiler ve Kürtler, iç savaşın ortaya çıkmasıyla birlikte sahneye çıkmışlardır. Kürtler çoğunlukta oldukları yerlerde kontrolü ellerine geçirip, rejim ve muhalefete karşı bir denge siyaseti yürütmeye başlamışlardır. Başlangıçta Esed karşıtı koalisyonda yer almakla birlikte hiçbir zaman da doğrudan Esed güçlerini de hedef almamışlardır. Selefiler ise savaş ortamını değerlendirerek, muhalifler cephesine karşı hem ideolojik hem de askeri üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Bütün Orta Doğu'da mezhepsel gerilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ve büyük ölçüde yabancı savaşçı mobilizasyonuna neden olan bu savaş, ülkedeki seküler muhalefetin gücünün büyük oranda azalmasına yol açmıştır. ⁷⁵

4.4. Türkiye - Suriye İlişkilerinin İnşacılık Teorisi Işığında Değerlendirilmesi

İnşacılığın en önemli temsilcilerinden biri olan Alexander Wendt, devletlerarası ilişkileri sadece maddi güç gerçekleri ile açıklamanın yeterli olmayacağını belirtmiş, bu gerçekliğin kavramasına yardımcı olan sosyal ve bilişsel süreçlerin, yani algıların ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Uluslararası ilişkilerin temel kavramları, başta devlet, egemenlik, anarşi, tehdit, güvenlik sosyal olarak oluşturulmuştur. Hiçbir şey önceden verili ve değişmez olarak kabul edilmemelidir. Sosyal olarak kabul ettiğimiz gerçeklikler, en temelde kimlikler, değerler ve normlardan oluşmaktadır. ⁷⁶ İnşacılığın bir diğer varsayımı ise, sosyal gerçekliklerin devletlerin sadece davranışlarını sınırlamadığı; ama aynı zamanda onların kimliklerini ve çıkarlarını belirlediği olgusudur. Türkiye'nin Orta Doğu'ya artan ilgisini, güvenlik ve ticarete dayalı bir politikanın yükselişi gibi faktörlerle açıklamak doğruluk payı taşımakla birlikte; tek başına yeterli değildir. Türkiye'nin bölgedeki aktif konumunun altında yatan olgu, dış politika kimliğini yeniden şekillendirmekte olan 'ben' algılamasıdır. Bu algılamaya göre, Türkiye çevresindeki bölgelerde barış ortamının ve işbirliğine dayalı kalıcı bir düzenin kurulmasında kendini sorumlu olarak görmektedir. Bu durum "Yeni

⁷⁴ Topal, a.g.m., s. 79

⁷⁵ Topal, a.g.m., s. 93-94

⁷⁶ Wendt,1995,a.g.m.s. 71-81

Osmanlılık” olarak da ifade edilebilmektedir. Fakat bu tanımlama genelde tek taraflı hegemonya ilişkisini ifade edebildiği için “eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bölgesel olarak egemen ve lider Türkiye” idealini içerebilmektedir.⁷⁷ Bu bağlamda Canbolat, “yeni Osmanlılık” kavramına “Osmanlılık” bağlamında farklı bir bakış açısı getirmektedir. “Osmanlılık” klasik Osmanlı devletine özgü bir kavram olmaktan ziyade, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Batılı düşüncelerin etkisiyle oluşmuştur. Bu bağlamda Osmanlılık, “*devletin kuruluş amacıyla uyumlu, yeknesak bir siyasi ve sosyal yapıdan çok, birey haklarının öne çıktığı esnek bir çatı sistemini ifade etmektedir*”.⁷⁸ Günümüz koşullarında bu kavramı bireyin söz ve hak sahibi olması ve halk iradesinin siyasete yön vermesi şeklinde özetlemek mümkündür. Osmanlılık daha başka bir ifadeyle Canbolat’a göre “ *Ortadoğu’da halk iradesinin devlet yönetime yansıtılması çabasıdır*”.⁷⁹ Bu bağlamda Türkiye’nin tarih ve kültür etkisiyle bu süreçte önemli bir rol alması beklenmektedir. Öte yandan, Batı’nın hem “Arap Baharı”, hem de Türkiye’nin buradaki konumu ile ilgili değerlendirmesine kayıtsız kalmamak gerekmektedir; çünkü Batı mevcut uluslararası güç dengeleri göz önünde bulundurulduğunda belirleyici tarafların başında yer almaktadır.⁸⁰

Türkiye ile Suriye ilişkilerinin “Arap Baharı” öncesinde yakaladığı siyasi ekonomik bütünleşme sürecinin ne ölçüde sağlam temellere oturduğu, üstünde özenle durulması gereken bir konudur. Bu konuya kesin bir cevap bulmak zor olmakla birlikte; Wendt’in tanımlamasından hareket ederek, bu bütünleşme sürecinin sürdürülebilir olması için gerekli koşullardan birinin devletlerin kendi güvenliklerini birbirlerine bağımlı olarak görmeleri olarak ifade edilmektedir. Böyle bir güvenlik toplumun oluşturulabilmesi için öncelikle bölgede istikrarın bulunması gerekmektedir. İkinci olarak ise, güvenlik toplumunun üye ülkeleri arasında ekonomik, askeri ve sosyal alanlarda güç asimetrisinin olmaması gerekmektedir.⁸¹ Türkiye- Suriye ilişkilerinde bu iki koşulun sağlanması, özellikle bölgenin istikrara kavuşması çok mümkün gözükmemektedir. İsrail karşıtlığı her iki ülkenin ortak söylemi içinde Türkiye ve

⁷⁷ Oğuzlu, 2012, a.g.e., s. 31

⁷⁸ Canbolat, 2014, a.g.e s. 217

⁷⁹ Canbolat, a.g.e., s. 220

⁸⁰ Canbolat, a.g.e., s. 220

⁸¹ Wendt ,1992,a.g.m. s. 400

Suriye’yi birbirine yakınlaştıracı etkiye sahip olmakla birlikte, bu ortamda bölgede istikrarın egemen kılınması için tek başına yeterli olmamaktadır.⁸² Türkiye kendisini hem merkezinde bulunduğu bölgelerin, hem de genel olarak bütün dünyanın daha fazla istikrar ve güvenlik üreten bir karakter olmasından sorumlu görmektedir. Bu dönemde dış politika yapıcıları sistemin nimetlerinden yararlanmayı ama bunların üretilmesine hiçbir katkıda bulunmamanın, Türkiye’nin ulusal kimlik ve rol tanımlamasıyla uyuşmadığını belirtmektedir. Daha başka bir ifadeyle, Türkiye tarihinden, coğrafyasından ve güç imkânlarından kaynaklanan faktörlerden dolayı bölgesel ve küresel adalet ve istikrar için daha fazla çalışmalıdır. Bu nedenle Türkiye Orta Doğu’da aktif ve iddialı bir dış politika izlemesi nedeniyle eleştiriye uğramamalıdır; çünkü bu Türkiye’nin sorumluluğudur ve Türkiye’nin bundan kaçması mümkün değildir.⁸³ Davutoğlu tarafından öne sürülen bu tez, Canbolat tarafından da desteklenmektedir. Canbolat’a göre de dış politika oluşturulurken karar alıcıların dünyaya ve hadiselerle tarih ve kültürden destek alan bir özgüvenle bakmaları gerekmektedir. Bununla birlikte Canbolat önemli bir uyarı yaparak, dış politika sorunlarının başarılı bir şekilde çözülmesi için haklılık inancının tek başına yeterli olmadığını belirtmektedir. Siyasal ve ekonomik anlamda güçlü olanın çıkar alanlarını belirleyip ona göre politika şekillendirdiği dünyada, dış politika adımları bu gerçeği göz önünde bulundurarak gerçekleştirilmelidir. Daha başka bir ifadeyle, Türkiye her ne kadar tarih ve coğrafyası nedeniyle kendisinden beklenen rolleri oynamak istemekle birlikte, şu anki mevcut güç kapasitesi ile bu durumu gerçekleştirmede önemli zorluklarla karşılaşmaktadır.^{84 85}

⁸² Oktav, 2010, a.g.e., s. 445

⁸³ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Mediation: Critical Reflections From the Field”, *Middle East Policy*, Cilt 20, No. 1, s. 83-90

⁸⁴ Kutlay ve Dinçer “ Türkiye’nin Ortadoğu’daki “Bölgesel Güç” Potansiyeline ilişkin Ampirik bir İnceleme” adlı çalışmalarında Türkiye’nin Ortadoğu’daki gücünün ampirik olarak değerlendirmesini yapmışlardır. Sonuç olarak,Türkiye oynamak istediği rol ile sahip olduğu kapasite açısından uyumsuzluk sorunu yaşadığını iddia etmektedirler. Yapılan araştırmada Türkiye’nin politik ekonomik yapısı, dış ticaret kompozisyonu ve doğrudan yatırım performansında artışa rağmen, derinlik, kalite ve sürdürülebilirlik sorunu yaşadığı belirlenmiştir. Türkiye bölgesindeki dengeleri etkileyebilecek ve bölgesel stratejiler oluştururken dikkate alınması gereken ölçekte bir ülke olmakla birlikte, maddi güç unsurlarının derinliği ile maddi olmayan güç unsurları (bilgi yapısını kontrol kabiliyeti, gündem-belirleme gücü, rol algısı ve bölgesel kabul” açısından bölgesel liderlik konumunda olması çok mümkün gözükmemektedir. (Mustafa Kutlay ve Osman Bahadır Dinçer, “Türkiye’nin Ortadoğu’daki “Bölgesel Güç” Potansiyeline İlişkin Ampirik Bir İnceleme” *Akademik Ortadoğu*, Cilt 6, Sayı2, 2012, s. 95 ve 97)

⁸⁵ Canbolat, 2012, a.g.e., s. 106

1990'lar boyunca kimlik meselesi Türkiye toplumunda ve siyasetinde ön plana çıkmış, TDP de kimlik tartışmalarının odağında yer almıştır. Daha başka bir ifadeyle, dış politika kimlik tartışmalarına ayna tutmuştur. 1992'de Samuel Huntington medeniyetler çatışması tezinde Batı ile İslam medeniyeti arasında 'parçalanmış ülke' olarak adlandırdığı Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde kimlik üzerinden yaşadığı gerilimlere ve ikilemlere işaret etmiştir.⁸⁶ Bu dönemde TDP'de kimlik tartışmalarının doğal bir uzantısı olarak Batılı Avrupa yönelimi, daha ulusalcı bir Orta Asya yönelimi, İslami referansları daha ağır basan bir Ortadoğu yönelimi belirginleşmiştir. Bu yeni eğilim ve tartışmalar, 2000'li yıllarda Ak Parti iktidarı altında ve Davutoğlu'nun yorumuyla yeni bir biçim kazanmıştır. Türkiye'nin geleneksel Batılı kimliği; tarihsel, sosyo-kültürel, dini ve coğrafi kimliği ile bütünleştirilerek, çok boyutlu bir dış politika için yeni bir kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel kimliği ile demokratik serbest piyasa nitelikleri vurgulanarak, yumuşak güç araçları ön plana çıkarılmıştır.⁸⁷ Türkiye'nin yeni dış politikasında; medeniyet derinliği temelinde, iç ve dış siyasetin dönüşen kimlik algılamalarının çerçevesini yeniden canlandıran bir medeniyet kurma bilinci yer almaktadır. Türkiye yeni Ortadoğu politikası ile bölgenin söylemsel ve performatif inşasında önemli aktörlerden biri haline gelerek, geleneksel dış politika söylemini sökmüştür. Daha başka bir ifadeyle, yeni Türk dış politikasında karar alıcılar kendi yaklaşımlarını oluştururken Türkiye'nin geleneksel dış politika anlayışına karşı olarak yeniyi inşa etmeye çalışmışlar ve böylelikle eski dış politikayı sadece kurumsal olarak değil, aynı zamanda söylemsel olarak da yerinden etmeye çalışmışlardır.⁸⁸

Devletlerin kimliklerinin, çıkarlarının ve davranışlarının şekillenmesinde içsel ve dışsal faktörler rol oynamaktadır. Ülkelerin tarihsel hafızaları, onların karar alma süreçlerini etkilemektedir. Örneğin imparatorluk geçmişine sahip olan ülkeler, dış olay ve aktörlere bakışlarında bu geçmişlerinden etkilenmektedir. Ulusal güvenliklerini, sadece karasal sınırların korunması şeklinde dar anlamda tanımlamaktan ziyade, kendi bölgelerinde ve uzak coğrafyalarda yaşanan gelişmeleri etkilemeye çalışarak, ulusal güvenlik çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Komşu oldukları ülkeleri ya

⁸⁶ Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 4. Bsk., Ankara, Vadi Yayınları, 2001

⁸⁷ Küçük, 2014, a.g.e., s. 374

⁸⁸ Kardaş ve Erdağ, 2014, a.g.e., s. 402

potansiyel tehdit ya da kendi nüfuz alanlarının doğal uzantıları olarak görmektedir.⁸⁹ Türkiye imparatorluk geçmişine sahip olduğu için dış olay ve aktörlere bakışında bu geçmişinin etkisi altında kalmaktadır. Benzer bir şekilde ulusal güvenliklerini tanımlarken sadece kendi ülke sınırlarının korunmasını değil, aynı zamanda geçmişte nüfuz sahibi oldukları toprakları da kapsamaktadır. Bu bakış açısı dönemin Başbakanı Erdoğan'ın söylemlerinde açıkça ortaya konmaktadır:

“Çünkü biz Suriye konusunu bir dış mesele olarak, bir dış sorun olarak görmüyoruz. Suriye meselesi bizim bir iç meselemizdir. Çünkü bizim Suriye ile 850 kilometre sınırımız var, akrabalık, tarih, kültür bağlarımız var. Dolayısıyla burada olanlar, bitenler bizim asla seyirci kalmamıza fırsat vermez. Tam aksine oradaki sesleri duymak zorundayız, duyuyoruz ve tabii ki gereğini de yapmak durumundayız.”⁹⁰

İnşacı kurama göre ülkelerin stratejik kültürleri sosyal alanda oluşturularak, nesilden nesile aktarılmaktadır. Geçmişte yaşanan savaşlar, savaşlarda uygulanan stratejiler ve savaşlar sırasında oluşturulan ittifak ilişkileri, gelecek nesillerin stratejik tercihlerini ve politikalarını da belirlemektedir.⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri kendilerini büyük bir imparatorluğun mirasçısı olarak görüp, Türkiye'yi dış ve güvenlik politikaları bağlamında hem kendi yakın bölgesinde hem de küresel ölçekte otonom hareket etme kabiliyeti gösterebilen büyük ve iddialı bir devlet olarak kurgulamıştır. Bu bağlamda, güvenlik konusu Türkiye'de kamu politikalarının her parçasının temel taşı oluşturulmaktadır. Güvenlik gerekçesi ile Türkiye büyük bir orduya sahiptir(NATO'nun ikinci en büyük ordusudur), devlet geniş bir güvenlik sektörü oluşturmaya çalışmaktadır. Türkiye'de güvenliğin bu kadar merkezi bir önem taşımasında günümüzün deneyim ve algılamaları etkili olmakla birlikte, tarihi deneyimler önemli rol oynamaktadır.⁹² Karaosmanoğlu'na göre Türkiye'de güvenlik kültürünün şekil almasında etkili olan faktörler, üç ana başlık altında toplanabilmektedir: Osmanlılardan miras kalan tarihi geçmiş, Türkiye'nin coğrafi ve jeopolitik şartlarının ortaya çıkardığı etkiler, Cumhuriyetin kurulmasında etkili olan

⁸⁹ Alastair Iain Johnston, “Thinking About Strategic Culture” *International Security*, Volume 19, Number 4, Spring 1995, pp. 32-64

⁹⁰ Erdoğan: “Suriye Bizim İç Meselemizdir”, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/suriye-meselesi-bizim-ic-meselemizdir/11521#1> (erişim tarihi: 13.10.2015)

⁹¹ Jeffrey S. Lantis, “Strategic Culture and National Security Policy”, *International Studies Review*, Cilt 4, Sayı 3, 2002, s. 87-113'den akt. Oğuzlu Tarık “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi” içinde a.g.e, s. 41

⁹² Robins, 2009, a.g.e.s. 154

kurucu elitlerin sahip olduğu ideolojik bakış açısı.⁹³ Türkiye'nin kuruluşundan Soğuk Savaş'ın bitimine kadar geçen süreye dair güvenlik kültürü, büyük oranda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ait olan tehdit algılamaları⁹⁴ ve bunların yok edilmesine dair stratejiler üzerine bina edilmiştir. Bu bağlamda kıtalararasında yer alan ve stratejik öneme sahip bölgeler nedeniyle kıskanılan bir ülke olmak, güvenlik meselelerini büyük oranda ulus-devletlerden gelen askeri tehditler çerçevesinde değerlendirmek ve gerek batılı gerek de komşu devletleri sorun oluşturan aktörler olarak yorumlamak, 1990'lar öncesi Türk devletinin güvenlik kültürünün tehdit kapsamının temel sınırlarını belirlemiştir. Soğuk Savaş sonrasında ve özellikle 2000'lerle birlikte Türkiye; hem coğrafi konumunu, hem de çok kültürlü ve kimlikli toplum yapısını avantaj olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye kendini Batılı devletler ile denk görmekte, bölgesel ve küresel barış ve istikrar için çok taraflılık ilkesine göre hareket ederken, zaman zaman inisiyatif alabilmektedir. Komşularla sıfır sorun politikası ile yakın çevresini güvenlikdışlaştıran Türkiye, insan ve toplum güvenliğini temel norm olarak benimsemiştir. Dış politikada savunmacı diplomasi yerini, ülkenin giderek artış gösteren siyasi ve ekonomik gücünden beslenen ve birçok yeni ülke ile ilişki kurulmasını sağlayan vizyoner diplomasiye bırakmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin çağdaş güvenlik kültürü ile kuruluş aşamasındaki güvenlik kültürü karşılaştırma yapıldığında süreklilikten bahsetmek mümkün olmakla birlikte; özellikle 2000'lerden sonra bir dönüşümünden söz etmek gerekmektedir.⁹⁵ Türkiye'nin çevresel gelişmelere fazla müdahil olmadan, temel ilgi alanını ülke içine yönlendirerek stratejik yönünü de temelde Batı dünyasına çevirmesi şeklinde tanımlanabilecek olan laik ve batıcı güvenlik

⁹³ Ali Karaosmanoğlu, "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey", *Journal Of International Affairs*, 2000, 54 (1): 199-216

⁹⁴ Osmanlı'dan kalan bu büyüklük hissi çeşitli zamanlarda çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Türkiye uluslararası sistemdeki büyük güçlerle karşılaştırıldığında maddi güç imkânları açısından orta büyüklükte bir ülke olmakla birlikte, bu maddi dezavantajlı durum Türk yöneticileri büyük düşünüp ve kendilerini büyük güçlerdeki muhatapları ile eşit görmesini engellememiştir. İmparatorluk geçmişine sahip olmak nedeniyle Türkiye, hem çevreye hem de küresel politikalara nizam verme dürtüsünü hiç kaybetmemiştir. Bu dürtü zaman zaman geri planda kalırken-örneğin Soğuk Savaş döneminde- bazı zamanlarda- örneğin son on yıldaki Ak Parti iktidarı döneminde daha fazla görülür hale gelmiştir.(Tarık Oğuzlu, "Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası" *Bilgi*, Kış 2015, Sayı 72, s. 228)

⁹⁵ Esra Pakin Albayrakoğlu, "Güvenlik Kültürü ve Dış Politika: Türkiye'nin Güvenlik Kültüründeki Dönüşüm ve Türk Dış Politikasına Yansıması" *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları*, (edt) Doç. Dr. Mehmet Seyfettin Erol ve Doç Dr. Ertan Efeğil, Ankara, Barış Kitap, 2012, s. 132

anlayışı, Ak Parti ile değişime uğramıştır. Bu bağlamda, Türkiye hem bölgesel hem de küresel gelişmelere daha fazla müdahil olmaya başlamıştır.⁹⁶

Suriye ile yaşanan yakınlaşma, Soğuk Savaş sonrası bölgede yeni bir düzenin kurulması gerekliliğinin bir sonucu olarak da ortaya çıkmıştır. Türkiye bu yeni düzende rol oynamak istemekle birlikte, düzenin patronu olmak gibi bir çaba içerisinde değildir; bölgede ekonomik bir bütünleşmenin sağlanması yoluyla eşit ilişkiler çerçevesinde kurulmuş, demokrasi ve düzen arasında dengenin sağlandığı istikrarlı bir bölgesel birliğin kurulmasını hedeflemektedir. Bu çerçeveden hareketle Türkiye, Suriye ile ilişkilerini özellikle 2007 yılından itibaren ABD'nin itirazlarına rağmen geliştirmemiştir. Tam tersine, bu yakınlaşma ABD tarafından bölgedeki İran'ın nüfuzu kırılması nedeniyle de destek görmüştür. Daha başka bir ifadeyle, ABD özellikle Obama yönetiminin başa gelmesiyle birlikte, Suriye'nin Orta Doğu'da yeni bir rol üstlenmesi konusunda Türkiye ile anlaşmış gözükmektedir. Bu konuda Avrupa Birliği de ABD'yi desteklemiştir. 2009 yılına bakıldığında iki ülke arasında kronik hale gelmiş sorunlardan olan Hatay ve su sorunları artık gündemden düşmüş; hatta dostluk barajının gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu gelişmeler iki ülke arasında ilişkilerin kurumsallaştırılarak geliştirilmesini ve toplumsal düzeyde yakınlaşmasını amaçlamaktadır. Bu durum Araplar, Kürtler ve Türkler arasında yapay düşmanlıkların kaldırılması açısından olumlu gelişmedir. Fakat bu bağlamda, Türkiye açısından Suriye ile gelişen ilişkilere engel oluşturabilecek bazı gerçeklerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu engellerin başında Suriye'de Baas partisinin uygulamaları sonucu meydana gelen insan hakları ihlalleri gelmektedir. Örneğin, Suriye'de İhvan üyesi olmak idamla yargılanma nedenidir. Bununla birlikte, Kürtlere vatandaşlık hakkı dahi verilmemektedir. Türkiye ise her fırsatta bölgede evrensel değerlerin yerleşmesi için çaba sarf ederek Batı'dan kopmadığını yinelemektedir ve bu bağlamda iç politikada özellikle insan hakları konusunda bazı adımlar atmaktadır. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken nokta toplumsal düzeyde ve kurumsallaşarak bir birlik sağlanacaksa her iki ülkenin de öncelikle kendi evlerini düzene koymaları gerekliliğidir. İkinci olarak, iki ülke arasında oluşturulamaya çalışılan bu birliğin dış düşman temelli, dışlayıcı veya öteki yaratmadan gerçekleştirilmesi gerektiği gerçeğidir.

⁹⁶ Alexander Murnison, "The strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies* 42 (6): 945-964

Örneğin bölgede İsrail karşılığında oluşturulmuş bir stratejik işbirliği, İsrail'deki milliyetçilerin elini güçlendirerek, bölgesel istikrarı bozucu etki yapabilecektir.⁹⁷

2000'li yıllara kadar Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının temel belirleyicisini güvenlik kaygıları oluşturmuştur. 2000'li yılların başından itibaren, değişiklik gösteren uluslararası ve bölgesel dengeler Türkiye'nin bölge ile ilgilenmesinin önünü açmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin son dönem Ortadoğu politikası ne kadar sürdürülebilir sorusu, sık sık gündeme gelmektedir. Fakat bu soru, sadece Türkiye'nin bölgedeki politikaları ile cevaplanamamaktadır. Türkiye'nin son dönem dış politika söylem ve eylemleri hem yapıcı özellik göstermekte; hem de bölge istikrarına ve bölge refahına katkı sağlamaktadır. Güvenlik ve ekonomik açısından konuya yaklaşıldığında Türkiye'nin ulusal çıkarı da bu durumu gerekli görmektedir. Öte yandan, Orta Doğu'nun siyasi coğrafyası henüz tam olarak oturmamıştır ve bu nedenle Orta Doğu dünyanın siyasi açıdan en tektonik bölgesi olarak yorumlanabilmektedir. Bölgede yeni bir istikrarsızlığa neden olacak bir durumun belirmesi, Türkiye'nin bölgedeki son dönemde gerçekleştirdiği çabaların da sonuçsuz kalmasına neden olabilecektir.⁹⁸ Ak Parti'nin dış politika yaklaşımının temel noktaları olan “komşularla sıfır sorun” ve “güvenlik-özgürlük dengesi” politikaları Suriye bağlamında yakaladığı başarı ile dış politikanın “amiral gemisi” iken 2016 tarihi ile gelen noktada “yumuşak karnı” haline gelmiştir. Bu durum Yorulmaz'a göre “*bu geriye ket vurma basit bir epistemolojik dönüşüm olmayıp, ontolojik olarak en güçlü noktanın bağımsız değişkenlerin etkisiyle nasıl da en zayıf halka haline gelebileceğinin en somut örneğini oluşturmaktadır.*” Bu durum aynı zamanda dış politikada “güvensizlikleştirme” temelinden “güvenlikleştirme” temeline doğru bir dönüşü de yansıtmaktadır.⁹⁹

Özdemir'e göre Türkiye'nin kendine özgü jeopolitik konumunu ve bunun önemini belirleyen temel unsur, istikrarsızlık ve çatışma noktalarına yakın olmasından ya da küresel güçlerin ilgisini çeken bir bölgede yer almasından ziyade; farklı stratejik

⁹⁷ Oktav, 2010, a.g.e., s. 447-448

⁹⁸ Mehmet Şahin, “Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim” *Türkiye'nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, (ed.) İdris Demir, Bursa, Dora Yayınları, 2014, s. 128-129

⁹⁹ Murat Yorulmaz, “Suriye Krizinin Türkiye'nin Değişen Güvenlik Algısına Etkisi” *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, (ed.) Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, İstanbul, Beta Yayınları, 2016, s. 474-475

kültürler ve siyasal yapılarla çevrili olmasından kaynaklanmaktadır. Batısında yer alan Avrupa’da post-modern olarak nitelendirilebilecek devlet yapısına dayalı ilişkiler bulunmakla birlikte, doğusunda yer alan Orta Doğu ve Kafkaslarda ise modernite öncesi döneme ait ve uluslaşma sürecini henüz tamamlayamamış devletlerin yürüttüğü ilişkiler hâkim gözükmektedir. ¹⁰⁰ Orta Doğu ve Avrupa güvenlik algılamaları arasındaki var olan farklar, Türkiye’nin güvenlik sorununun daha da karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. AB, kendi içerisinde geliştirdiği hukuka dayalı ve barışçıl entegrasyon modelini temel alırken; Orta Doğu ve Kafkaslarda devletler arası ilişkilerde güç mücadelesi temel rol oynamaya devam etmektedir. Özdemir’e göre, Türkiye’nin sınır ülke konumunun bir dış politika problemine dönüşmesinin temel sebebi, güvenlikle ilgili sorunların temelde Orta Doğu’dan kaynaklanması fakat bu sorunlara çözümün Avrupa’da aranmasıdır. Bununla birlikte, Avrupa’da üyelik sürecinin ilerlemesi ve Orta Doğu ile artan ilişkiler, bu iki sistem arasındaki algılama ve politika farklılıklarının Türkiye’de daha da fazla hissedilmesine sebep olmuştur. ¹⁰¹

Suriye’deki iç savaşı, şikâyet yaklaşımı ile açıklamak mümkündür. Şikâyet yaklaşımı genel olarak grupların, sosyal, kültürel, siyasi amaç ve isteklerinin tatmin edilmediği durumlarda çatışma ihtimalinin artacağı tezini öne sürmektedir. “Arap Baharı”, onlarca yıllardır otoriter rejimler altında ve baskı içinde yaşamış insanlar için şikâyetlerini örgütlenerek dile getirme fırsatı oluşturmuştur. Bununla birlikte, kimlik çatışmayı başlatan nedenlerden olmasa da, çatışmanın savaşa dönüşmesi ve yayılmasında etkili olmuştur. Her ne kadar, Ba’as ideolojisi kendini Arap milliyetçiliği etrafında tanımlayarak mezhepsel farklılıkları bu ideoloji potasında eritmeye çalışsa da, Esad ailesi ülke nüfusunun sadece %12’sini oluşturan Alevi azınlıktan gelmektedir. Bununla birlikte, Suriye’deki gelişmeler etnik ya da mezhepsel kimliklerden çok, demokratik hak ve hürriyetlerin azlığı şikâyetiyle başlamıştır. Suriye muhalefeti içerisinde Alevi, Kürt ve Hristiyan kimliğine sahip insanlar olmakla birlikte; aynı kimliğe sahip kişilerin Esad rejiminin yanında yer aldığı da gözlemlenebilmektedir. Fakat zaman içerisinde radikal İslami grupların militanlarının Suriye’ye girmesi; Alevi, Kürt ve Hristiyan kimliğe sahip insanları tedirgin etmiştir. Bu süreçte, etnik gruplar

¹⁰⁰ Haluk Özdemir, “Türkiye’nin “Sınır- Ülke” Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası” *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları*, (ed.) Doç. Dr. Mehmet Seyfettin Erol ve Doç Dr. Ertan Efeğil, Ankara, Barış Kitap, 2012., 82

¹⁰¹ Özdemir, 2012, a.g.e., s. 104-105

arasında bir güvenlik ikilemi durumu ortaya çıkmıştır. Belirli idealler çerçevesinde herhangi bir etnik ya da mezhepsel kimlik etrafında örgütlenmeyen ve daha fazla demokrasi, adalet ve özgürlük isteyen muhalefet olgusu değişerek; Suriye içerisindeki etnik ve mezhepsel gruplar için aidiyet hissettikleri kimliklerden dolayı hayatta kalma mücadelesi ön plana çıkmıştır.. Kısaca ifade etmek gerekirse, Suriye iç savaşında demokratik katılım ve temsil haklarının azlığından kaynaklanan şikâyet, etnik kimlik göstermeksizin insanları Esad’a karşı birleştirmiştir. Fakat savaş başladıktan sonra liderlerin ve dış desteğin de örgütlenmesiyle kimlik, savaşın uzamasına ve tarafların gittikçe daha çok ayrışmasına sebep olan bir unsur halini almıştır.¹⁰² Bu bağlamda kimliğin belirleyiciliği, Suriye’de ortaya çıkan ayaklanmaların başlangıcı için çok etkili görülmezken; son tahlilde savaşın uzayıp iyice çetrefilli bir hal almasında temel unsur olarak kabul edilmesine yol açmış ve durum da inşacı yaklaşımın tezleri ile büyük oranda desteklenmektedir.

Suriye’nin geleneksel dış politika davranışı¹⁰³ irdelendiğinde Büyük Suriye idealini gerçekleştirmek üzere çaba gösterdiği, Arap milliyetçiliği üzerinden bölgesel liderliği amaçladığı ve İsrail karşıtlığı üzerinden bir denge politikası yürüttüğü açık bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda dış politikada çıkarların başat aktör olduğu, güç ve güvenlik ekseninde bir siyasetin yürütüldüğü Suriye’de realist kuramın argümanlarıyla açıklanabilecek bazı durumlar olmakla birlikte; Suriye’nin sahip olduğu içsel dinamikler, dış politika analizinde bazı kuramsal sınırlamaları beraberinde getirmektedir. Suriye örneğine bakıldığında ulus mefhumunun yanında, baskın bir rejim olgusu ile karşılaşmak mümkündür. Rejimin muhafazası yönünde kararların alınması ve Baas yapılanmasının kendi dinamikleri nedeniyle ülkenin karar alma mekanizmasında

¹⁰² Nil S. Şatana “ İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar ve Aktörler” *Küresel Siyasete Giriş* (ed.) Evren Balta, , İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 310-313

¹⁰³ Derin bir geçmişe ve kültüre sahip olan Suriye’nin dış politikasında, temel bazı ideolojik parametreler öncül olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Suriye için eski ihtişamlı günlere özlemi çağrıştıran “Büyük Suriye” idealidir. Mısır ve Anadolu arasında kalan bölgeye karşılık gelen Suriye coğrafyasının sömürgeci devletler tarafından parçalanması, Suriye’nin irrendetist, revizyonist ve anti statükocu bir devlet olmasına yol açmıştır¹⁰³. Suriye’nin dış politikasında ikinci parametre “Arap Milliyetçiliği” olarak görülmektedir. Bu ilke bağlamında Suriye, Arap dünyasına liderlik yapma amacını taşımaktadır. Baas Partisi de Suriyeli kimliğinden ziyade Arap kimliğini vurgulayarak, Ortadoğu ülkeleri ile bütünlüşmeyi hedef olarak koymuştur. Bununla birlikte İsrail ve ABD karşıtlığını da önemli bir belirleyici olarak dış politikada Rusya ile yakınlaşmaya da neden olmaktadır. Baas Partisi’nde var olan ulusalcı ve sosyalist anlayış da Rusya ile yakınlaşmanın kolaylaşmasına neden olmaktadır.(Raymond Hinnebusch, “Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad. “ *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, C. 1, N.1, ss.7-26, s. 12)

önemli bir yer işgal etmesi, dış politika yapım sürecini doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte Suriye örneğinde baskın bir lider profilinin bulunması ve liderin algılamalarının ve yürüttüğü siyasetin ülkenin genelini kapsamaması, dış politika yapım sürecinde göz önünde bulundurulması gereken başlıca hususlardır. Suriye'nin çıkar algılaması ya da güç merkezli siyaset anlayışı realist bir davranış biçimi göstermekle birlikte; Baas kadrolarının konumu ve etkisi, liderin kimliği ve diğer baskı unsurları göz önünde bulundurulduğunda realist kuramın göz ardı ettiği iç politikanın Suriye dış politikasının merkezinde yer aldığı görülmektedir. Suriye'nin dış politikadaki en başta gelen parametrelerinden biri olan İsrail karşıtlığı, rejimin güvenliğinin oluşturulması için dışarıda düşman oluşturma üzerine şekillenmektedir. Bu bağlamda Suriye dış politikasında iç ve dış siyaset üzerinde bir ilişkinin doğrudan bulunduğu ve halkın dış politika yapım sürecinde doğrudan müdahalesi olmamakla birlikte; dış politikanın halkı da dengeleyen ve denetleyen bir araç haline dönüştüğünü gözlemlemek mümkündür. Bununla birlikte, rejimin mezhepsel açıdan azınlıklardan oluşması, Suriye siyasetinde kimlik olgusunun önemli yer edinmesine ve dış politikada bu durumun belirgin şekilde ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.¹⁰⁴ Suriye'de yaşananlar bir ölçüde uluslaşamamaktan kaynaklanmaktadır. 1946 yılından itibaren bağımsız bir devlet olan Suriye'de ulusal bütünlük sağlanmasına yönelik faaliyetler yeterince etkili olamamış ve Fransız projesi olan özerk yapılar varlığını korumaya devam etmiştir. Dolayısı ile Arap milliyetçiliği üzerinden yaratılmaya çalışılan Suriyelilik kimliği, hiçbir dönemde üst kimlik olarak benimsenmemiştir. Daha başka bir ifadeyle, Suriye yönetimi, toplumsal mutabakatı sağlayacak bir üst kimlik yaratmakta geç kalmıştır.¹⁰⁵

4.5. Türkiye - Suriye İlişkilerinde Yaşanan Değişimde Bir Küresel Aktör Olarak Rusya'nın İncelenmesi

Suriye, Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği'nin en önemli müttefiki olarak ön planda yer almıştır. İkili ilişkiler, 1980 yılında Hafız Esed'in Moskova ziyareti sırasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile kurumsal hale

¹⁰⁴ Mercan, a.g.e., s. 202-203

¹⁰⁵ Bırsel Haktan ve Timuçin Kodaman "Arap Baharı Rüzgârında Bir Kimlik Arayışı, Arap Milliyetçiliğinden Suriyeliliğe: Bir Suriye Paradoksu" *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi The Journal of Visionary* Y.2012, C.4, S.7. s.17-29

getirilmiştir. Bu antlaşmaya göre taraflar, kriz durumlarında birlik içerisinde davranacak ve askeri işbirliği konularında düzenli görüşmeler yapacaklardır. İmzalanan gizli protokole göre, herhangi bir işgal durumunda Sovyet askeri Suriye’yi savunma sözü vermiştir. Bu antlaşmanın imzalanmasından üç yıl sonra iki ülke arasında, barışçıl amaçlarla nükleer işbirliği ve değişimi konusunda ortak proje başlatılmıştır. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Rusya önce Sosyalist Bloğun dördüncü halkası olarak kabul edilen Varşova Paktı dışındaki müttefiklerinden desteğini çekmek zorunda kalmıştır ki; Suriye de bu gruptandır. Uluslararası düzeyde terk edilmişlik duygusu olarak görülen bu durum nedeniyle, Hafız Esad’ın ölümüne kadar Suriye-Rusya ilişkilerinde bir soğukluk hâkim olmuştur. Beşer Esad ile birlikte bu süreç adım adım sona ermiş, 2005 yılında yapılan görüşmelerle Rusya’nın Suriye’ye dönüş süreci başlamıştır. Esad’ın Ocak 2005 Moskova ziyareti Suriye-Rusya ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası oluşturarak yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İsrail’in işgal politikasındaki kararlılığı, ABD’nin 2003 yılında başlayan Irak işgali, 2005’ten itibaren uygulanan siyasi ve ekonomik baskı politikası, Suriye’yi bölgesel yalnızlığını yenmesine yardımcı olabilecek Rusya gibi güçlü bir uluslararası aktörle çok taraflı ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Bu bağlamda Rusya, Suriye’nin acil siyasi, ekonomik ve askeri ihtiyaçlarına cevap verebilecek kapasiteye sahip tek devlet olarak karşısına çıkmaktadır.¹⁰⁶

Rusya’nın “Arap Baharı” süresince şekillenen yeni Orta Doğu politikasının temelde üç hedefi bulunmaktadır: bölgesel anlamda siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlarını muhafaza etmek, küresel güçler dengesi çerçevesinde Orta Doğu’da etkin konumunu korumak ve “Arap Baharı”nın kendi siyasi bağlamı üzerinde oluşturabileceği etkileri engellemek.¹⁰⁷ SSCB döneminden beri kullanılan Suriye’deki Tartus askeri deniz üssü, Rusya’nın günümüzde Akdeniz’deki varlığının en önemli tescilidir. Bu üs aynı zamanda Rusya’ya bölgede stratejik anlamda manevra imkânı sağlamakta ve NATO ve ABD’nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki hareket alanını daraltmaktadır. Bununla birlikte Suriye’nin silah ithalatında %78’lik paya sahip olan Rusya, bu durumu da kaybetmek istememektedir. Muhtemel bir rejim değişikliğinin sorunu çözmekten

¹⁰⁶ Alaeddin Yalçınkaya, “Rusya’nın Ortadoğu’ya Dönüşü” *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (der.) Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Cenap Çakmak, İstanbul, Küre Yayınları, 2011, s. 439-440

¹⁰⁷ Emre Erşen, “Rusya’nın Arap Baharı Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 6, Sayı: 61, Mart-Nisan 2014, s. 79

ziyade krizi daha da derinleştireceğini öngören Rusya, sorunun İran'a da sıçrayıp bölgedeki Sünni bloğun güçlenmesine neden olabileceğini ifade etmektedir. Orta Doğu'da otoriter rejimlerin yıkılıp dini hassasiyeti yüksek olan grupların Suriye'de iş başına gelmesi, Rusya açısından arzu edilen bir durum değildir.¹⁰⁸ Rusya'nın bölgedeki sorunlara yaklaşımı şu şekilde gelişmiştir: Rusya problemlerin Birleşmiş Milletler çatısı altında çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. Rusya bölgeye dışarıdan yapılan müdahaleler ile sorunların çözülmemeyeceğini öne sürmekte, sorunların diplomatik yolla çözülmesini savunmaktadır. Bu politikası ile Rusya kısa zamanda Orta Doğu ülkelerinin güvenini kazanarak, bölgedeki etkisini artırmıştır.¹⁰⁹ Rusya'nın prensipte karşı çıktığı bir diğer durum ise, dışarıdan sağlanacak destekle muhalif grupların iktidarı devirmesini kabul edilemez bulmasıdır. Bu bağlamda homojen ve güçlü bir yapı oluşturamamış Suriye muhalefeti, Rusya'ya güven vermemektedir. Aynı zamanda ülkede yazılı ve görsel basının yanı sıra akademik camia, bölge uzmanları ve entelektüel kesim içerisinde Suriye konusunda Putin'i destekleyenler büyük orandadır. Rusya faktörünün Kafkaslar ve Orta Asya'da olduğu gibi Orta Doğu özelinde Suriye'de de ortaya çıkması, yeni dönemde Türkiye'nin yakın komşularıyla ikili ilişkilerini bölge dinamikleri ile birlikte değerlendirmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır.¹¹⁰

Putin dönemiyle birlikte Rusya yeniden eski nüfuz bölgelerine dönmek üzere harekete geçmiştir. Sovyet döneminde Sosyalist bloğun Orta Doğu'daki en sadık müttefiki olarak gösterilen Suriye ile askeri işbirliği anlaşmaları, Rus donanmasının Suriye sahilindeki limanda ikamet etmeye başlaması gibi gelişmeler, Soğuk Savaş dönemi altyapısının yeniden kurulmaya başladığına işaret etmektedir. Rusya'nın Suriye'den yana tavır almasının önemli bir nedeni, Suriye sayesinde Orta Doğu politikalarına dâhil olarak bölgedeki güç dengesini kendi aleyhine değiştirme isteğidir.¹¹¹ Rusya *“eğer Esad gidecekse de yeni yapılanmayı belirleyen ana aktörlerden biri ben olacağım. Değişim ancak benim onayım ile gerçekleşir ve yeni yapı*

¹⁰⁸ Kerim Has, “ Türkiye-Rusya İlişkileri Ekseninde Rusya Krizi” *USAK Analiz No: 20*, 2012, USAK Yayınları, s.4-5

¹⁰⁹ Roland Dannreuther, “Russia and the Arab Revolutions”, *Russian Analyst Digest* (98), https://www.files.ethz.ch/isn/130883/Russian_Analytical_Digest_98.pdf , 2011 (16.02.2017)

¹¹⁰ Has, a.g.m., s.4-5

¹¹¹ Abdullah Kıran, “Arap Baharı Gölgesinde Türkiye Suriye İlişkileri “ *Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, (ed.), Murat Aktaş, Ankara, Nobel Yayınları, 2012, s. 140

belirlenirken masadaki güçlü aktörlerden biri ben olurum” mesajını vermektedir. Rusya, Suriye krizi ile beraber küresel ölçekte ve Orta Doğu’da gücünün sınırlarını test etmektedir. Gürcistan Savaşı ile kendisi açısından stratejik öneme sahip Kafkasya’da en güçlü aktör olduğunu ispatlayan Rusya, Suriye meselesi ile “hala süper güç ve Ortadoğu’da önemli aktörlerden biri olduğunu” göstermeye çalışmaktadır.¹¹² Rusya’nın Esad’ı destekleyen tutumu, Suriye hakkında söz konusu olacak her türlü girişimde Rusya’nın ikna edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmış ve bu durum özellikle ABD ve Türkiye’nin Suriye bağlamında politika oluşturma sürecini büyük oranda etkilemiştir. Öte yandan, Rusya katı bir tutum sergilemek yerine, barış ve güvenlik ilkelerini ön plana çıkararak daha tarafsız bir tutum sergilediği izlenimini vermeye çalışmaktadır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov’un 2011’de yaptığı konuşmada bu durumun izlerini görmek mümkündür: *“Hiçbir devlet kendisine karşı düzenlenen ayaklanma karşısında susmaz. Biz Esed’in vaat ettiği reformların gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyoruz. Muhalefetin de Esed’in diyalog çağrısına cevap vermesi gereklidir.”*¹¹³ Eylül 2011 tarihinde devlet başkanı Medvedev’in Euronews’e yaptığı açıklama Rusya’nın Suriye’ye bakış açısını açıklar niteliktedir:

*“Orantısız güç kullanımı ve kayıpları görüyoruz. Bundan memnun değiliz. Defalarca bu konuyu Beşşar Esed ile görüştük. Ve ona bir temsilci göndererek yaklaşımımızı bir kez daha anlattım. Her iki tarafa da gerekli mesajları vermemiz gerekiyor. Oradaki durum yeterince açık değil. Hükümet karşıtı slogan atanlar, sadece Avrupa tarzı demokrasi isteyenler değil. Çok farklı çevreler de var. Örneğin köktendinciler. Bazıları açıkça terörist olarak adlandırabilecek kişiler. Bu durumun idealleştirilmemesi gerekiyor.”*¹¹⁴

Rusya ile Suriye arasındaki askeri anlaşmalar da Moskova’nın askeri sınırlarını Orta Doğu’ya kadar sürdürebilmesini sağlamıştır.¹¹⁵ Rusya’nın Suriye olan ilişkileri büyük ölçüde İran ile ilişkilerine bağlıdır. Suriye 1.32 milyar dolara erişen ticaret hacmi ile Rusya’nın yedinci en büyük silah ithalatçısı iken, İran 2,058 milyar dolarlık silah ithalatı ile beşinci sırada yer almaktadır. Rusya’nın 2002 ile 2009 yılları arasında sadece

¹¹² Orhan Oytun , “Suriye ile Jet Krizi, Rusya’nın Rolü ve Türk Dış Politikası” *Ortadoğu Analiz*, Ağustos 2012, Cilt 4, Sayı: 44, s. 14

¹¹³ <http://t24.com.tr/yazarlar/hakan-aksay/rusya-icin-suriyenin-onemi,3812> (erişim tarihi: 26.04.2016)

¹¹⁴ <http://tr.euronews.com/2011/09/08/rusya-lideri-medvedev-euronews-e-konustu/> (erişim tarihi: 26.04.2016)

¹¹⁵ Orkhan Gafarlı, “ Rusya’nın Dış Politika Konsepti ve Büyük Ortadoğu’da Arap Baharı” *Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*” (ed.) Murat Aktaş, Ankara, Nobel Yayınları, 2012, s. 176-177

İran ve Suriye ile yaptığı silah ihracatı onun bu dönemdeki toplam silah ihracatının yaklaşık %10'una denk gelmektedir. Rusya İran pazarını kaybederse, Suriye'yi elinde tutması çok kolay olamayacaktır ve bu durum Rusya için sadece Orta Doğu bölgesindeki en iyi müşterisini kaybetmek anlamına gelmemektedir; bu kayıp toplam silah satışında önemli bir düşüşün yaşanmasına ve bu bağlamda önemli rakipleri olan ABD ve İsrail karşısında önemli oranda geri kalmasına neden olacaktır. 2010 ile 2013 yılları arasında Rusya ile Suriye arasında yapılan karşılıklı askeri sözleşmelerin değeri, 600 milyon dolar civarındadır. Bu bağlamda, 2 dizel-elektrikli denizaltı, S-125 Neva uçaksavar sisteminin modernizasyonu, 50 MIG-29 savaş uçağı ve 75 IAK inşaat ve 30 eğitim uçağı ihracatı gibi bir dizi proje konusunda da görüşmeler devam etmektedir. Aynı zamanda, uzun mesafe uçaksavar sistemleri, 9K720 Iskanders, T-90 tankları ile yüzey savaş gemileri ve diğer bir dizi silahın tedarikinin de gündemde olduğu bilinmektedir.¹¹⁶

Suriye son yüzyıl içerisinde sürekli olarak aktif konumda kalarak, genellikle her bölgesel gelişmede kendisine bir rol edinebilmiştir. Kiraz'a göre Suriye'nin bu yapısında ve etkinliğinde en önemli unsurlardan birini, Rusya ile olan ilişkileri oluşturmaktadır. Suriye'nin bağımsızlığın kazanması ile birlikte Rusya ile oluşturulan diplomatik ilişkinin yoğunluğu zaman zaman azalmakla birlikte, son derece istikrarlı ve yoğun bir görünüm sergilemiştir ve bugünkü Suriye'nin oluşmasında bu ilişkiler kurucu bir rol oynamıştır. Söz konusu ilişkilerde öncelik askeri meselelerde yakınlaşmaya ve Rusya'dan Suriye'ye gönderilen yardımlara dayanmakla birlikte; ilişkiye zaman zaman stratejik argümanlar ve ekonomik ilişkiler de dâhil edilerek, ilişkilerin güçlendirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ilişkilerde bazı kopmalar oluşturmakla birlikte, güç kazanan Rusya ile yalnızlaşan Suriye yeniden ortak bir noktada buluşarak; ilişkilerin yeni dönemde yeni dinamikler etrafında şekillenmesini sağlamıştır. Rusya'nın Suriye'ye desteği zaman zaman bu devletin bölgesel sorunlarda güçlenmesine zemin hazırlarken, Rusya cephesinde ise Akdeniz'de var olma prestiji son derece önemli bir durum halini almıştır. Suriye- Rusya ilişkilerinin teste tabi tutulduğu en önemli süreç ise 2016 yılı itibariye de devam eden Suriye iç savaşı olmuştur. Ciddi bir rejim karşıtı hareket ile karşı karşıya kalan Suriye, Türkiye gibi komşu devletler ve uluslararası kamuoyunun tepkilerini üstüne çekmiş ve büyük ölçüde yalnız kalmıştır. Bu

¹¹⁶ Gafarlı, a.g.e., s. 184

bağlamda, Rusya'nın varlığı ve desteği Suriye ve Esad yönetimi için önemli bir fırsat yaratmış, Esad bu sayede iç savaşı uzatıp rejimi koruyabilmiştir. Mevcut gelişmeler ışığında Suriye-Rusya ittifakının başarıya ulaştığı ve bölge konjonktüründe belirleyici rol oynadığı bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁷

Rusya başından itibaren hem Suriye ile ilişkilerini koruyarak, hem de Suriyeli muhaliflerle sürekli temasta bulunarak; Suriye'deki çözümün Rusyasız veya Rusya'ya rağmen olamayacağını taraflara kabul ettirmiştir. Suriye'deki mevcut rejim stratejik olarak nitelediği İran ile ilişkilerini korumuş, Irak ile ilişkilerini geliştirmiş ve bunların yanı sıra Rusya ile olan ittifakını kuvvetlendirip denkleme Çin'i de dahil ederek, başarılı bir ittifak politikası izlemiştir. 2011'de başlayan ilk eylemlerin üzerinden yaklaşık 2,5 yıl geçmesine ve 120 bin kişinin ölümüne rağmen, arkasındaki halk desteğini korumayı başarmıştır. Bu destek sadece Nusayrilerden ve sivil-askeri bürokrasiden ibaret değildir. Bazı büyük devlet ihalelerinde önde gelen Sünni aileler korunarak, Sünnilerin de desteği sağlanmıştır. Bu duruma bir örnek bir dönem başbakanlık yapmış olan Naci Otri'nin Sünni olmasıdır. Bununla birlikte, Ramazan El Buti gibi din âlimleri de rejimi desteklemiştir. Muhalefetin kendi içinde parçalı yapısı, tek bir çatı altında toplanamaması, zaman zaman kendi aralarında silahlı çatışmaların yaşanması dünya kamuoyunun muhalefete karşı olan güveninin sarsılmasına yol açmıştır.¹¹⁸ Hızlı bir rejim değişikliği senaryosunun gerçekleşmesi durumunda; radikal İslamcıların Suriye'de yönetimi ele geçirebileceği, tüm devlet mekanizmasını ortadan kaldırıp Irak örneğinde olduğu gibi toplumsal kaosa neden olabileceği ileri sürülmektedir.¹¹⁹

Rusya'nın Suriye'ye müdahale etmesinin en önemli stratejik sonuçlarından biri, 2000'ler boyunca siyasi ve ekonomik açıdan büyük gelişme gösteren Türkiye-Rusya ilişkilerinde Suriye meselesine bağlı olarak ciddi bir krizin ortaya çıkmasıdır. Türkiye 2015 yılı ekim ayı başından itibaren hava sahasını ihlal etmeye başlayan Rus savaş uçakları konusunda rahatsızlığını birçok kere dile getirmiş, 2015 yılı 24 Kasım'da hava sahasını ihlal eden bir Rus savaş uçağını 2012 yılında ilan ettiği angajman kuralları

¹¹⁷ Sami Kiraz , “Bağımsızlıktan 21.Yüzyıla Suriye-Rusya Siyasi İlişkileri” *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika*,(ed.), Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Ankara, ss. Nobel yayınları, 2016, 308-310

¹¹⁸ Doster, 2013, a.g.e., s. 76-77

¹¹⁹ Orhan Oytun, “Suriye’de Demokrasi mi İç Savaş mı?: Toplumsal-Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı: 29, 2011, s. 8

çerçevesinde vurarak düşürmüştür.¹²⁰ İki ülke arasında böyle bir krizin ortaya çıkmasında temel neden iki ülkenin Suriye politikaları hakkında sahip oldukları derin görüş ayrılıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ile yaşanan kriz sonrasında Rusya, Hmeymim üssüne gelişmiş S-400 savunma sisteminin konuşlandırarak; Suriye hava sahasını fiilen Türk savaş uçaklarına kapatmıştır. Bu durumda Türkiye'nin ABD ile birlikte kurmayı planladığı Aziz-Cerablus hattındaki “güvenli bölge” planlamasını geçersiz hale getirmiştir. Aksi takdirde Türk uçaklarının Suriye'ye girmesi durumunda Rusya tarafından misilleme olarak düşürölme ihtimali yüksektir ve bu takdirde iki ülke arasında çıkacak kriz doğrudan Rusya-NATO çatışmasına dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın fiilen Suriye'ye girmesi Orta Doğu'daki tüm stratejik dengeleri derinden etkileyerek, söz konusu bölgedeki Rusya-NATO rekabetinin daha da artmasına neden olmuştur. Türkiye ile Rusya arasındaki krizin aşılması hem söz konusu iki ülkenin siyasi, ekonomik kültürel ilişkileri açısından gerekli olmakla birlikte; aynı zamanda Suriye meselesine çözüm bulunmasında da çok büyük bir öneme sahiptir. Söz konusu iki ülkenin rıza göstermediği bir çözüm sürecinin uzun soluklu ve kalıcı olması, çok mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda Türkiye, Esad rejiminin Rusya ve İran açısından bölgesel çıkarları bağlamında sahip olduğu önemi göz önünde bulundurmalıdır. Geline süreçte her iki ülke de ancak bu çıkarlarının korunacağına inanmaları durumunda, Esad'sız bir çözümü kabullenebilecektir.¹²¹

¹²⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız. “Uçak krizinde yıldönümü; Türk-Rus İlişkilerinde Neler Yaşandı” <http://haberrus.com/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html> (erişim tarihi: 02.03.2017)

“Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal etti, F-16'lar düşürdü” <http://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-siniri-ihlal-etti-turk-f-16lar-dusurdu, mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA> (erişim tarihi: 05.03.2017)

¹²¹ Emre Erşen, “Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler” *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, (ed) Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, İstanbul, SETA Yayınları, 2016, s. 173-174

SONUÇ

Tezin inceleme alanını 2009-2014 döneminde Türkiye'nin AB, İsrail ve Suriye ile kurduğu ilişkiler oluşturmaktadır. Tezde genel olarak, Türkiye'nin çok boyutlu ve yapıcı dış politika aktivizmini sürdürebilmesi için AB çıpasını kendi dış politikasının ve sağlam demokrasisinin ana eksenini olarak görmesi ve aynı zamanda bölgesel ve küresel siyaset faktörlerinin- bu bağlamda özellikle İsrail ve Suriye karşımıza çıkmaktadır- konjonktürel gerçekliğe uygun değerlendirmesini yapması gerektiği öne sürülmektedir. Bu bağlamda Türkiye, dünyaya tarihinden ve kültüründen destek alarak oluşturduğu özgüvenle bakmalıdır ve Türkiye'nin dış dünya ile kurduğu ilişkilerde farklı kültürlerle tanışıklık ve birlikte üretkenlik temel hareket noktası olmalıdır. Öte yandan, TDP'nin söz konusu olan dönemde yaşadığı zorluklar hem Türkiye'nin devlet kapasitesindeki eksikliklerden, hem de mevcut bölgesel ve küresel dengelerin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bu dönem aralığında TDP hem önemli meydan okumalarla, hem de eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu meydan okumalarda en önemli aktörler olarak karşımıza AB, İsrail ve Suriye çıkmaktadır.

Ak Parti'nin ilk iktidara geldiği dönemde büyük ivme kazanan Türkiye'nin AB üyelik süreci özellikle 2009'dan itibaren, her iki taraftan kaynaklanan nedenlerle askıya alınmış izlenimi vermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında 2009'dan itibaren Ak Parti'nin Batı ile iktidara geldiği ilk zamanlarda gözlemlenen uyumunun bozulması ve buna bağlı olarak Ak Parti'nin kullandığı söylem metodunun da değişim göstermesi de büyük oranda etkili olmuştur. Bununla birlikte, Ak Parti iktidarının ilk yıllarında 1990'lı yıllarda Türkiye ile İsrail arasında kurulan yakın ilişkiler büyük oranda devam ettirilmeye çalışılırken; özellikle 2009'dan itibaren -İsrail'in Filistin politikası bu süreçte büyük oranda etkili olmuştur- iki ülke ilişkilerinde büyük krizler dönemi baş göstermiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan'ın bu sürece sessiz kalmayarak yüksek tonlarda eleştirilerde bulunması, Türkiye'nin bölgesel ve küresel konjonktürde yalnızlaşmasına zemin hazırlamıştır. Suriye ise Ak Parti'nin "komşularla sıfır sorun" politikasına önemli bir örnek teşkil ederken, "Arap Baharı" süreci ile başlayan isyan dalgasının Suriye'ye sıçraması ve Suriye Devlet Başkanı Esad'ın değişim taleplerine olumsuz yaklaşması ile Suriye Türkiye'nin en problemli komşusu haline gelmiştir. Söz

konusu üç aktörün Türkiye ile olan ilişkileri 2009-2014 dönemi TDP'sini anlamak için önemli veriler sunacağı iddiasıyla tezde bu üç aktör seçilmiştir. Aynı zamanda Almanya, ABD ve Rusya ise bu üç aktörle Türkiye ilişkilerini büyük oranda etkileme kapasitesine sahip küresel ya da bölgesel aktörler olarak tezde inceleme altına alınmıştır.

Tezde temel olarak inşacılık ve postyapısalcılık teorileri kullanılmakla birlikte; uluslararası ilişkilerin temel teorileri olan realizm ve liberalizme de atıflarda bulunulmuştur. Öncelikle TDP'nin Soğuk Savaş sonrası yaşadığı değişimin üzerinde durulmuş ve daha sonra Ak Parti iktidarı döneminde TDP'nin temel belirleyicileri irdelenmiştir. Bu bağlamda özellikle, proaktif ve çok yönlü dış politika, komşularla sıfır sorun ve ticaret devleti kavramları açıklanmıştır. Komşularla sıfır sorun politikası, TDP'nin geleneksel dış düşman anlayışında değişiklik yaparak; dış dünyaya tehditler değil fırsatlar bazında yaklaşımı getirmiştir. Türkiye'nin sistem içindeki konumunun Doğu-Batı dengesi temelinde merkez ülke olarak tanımlanması, Batı ile ilişkilerin daha rasyonel ve karşılıklı çıkarlara dayalı bir biçime kavuşturulması, pro-aktif bir anlayışla olayların önünden gidilerek onları kontrol etme çabasının gösterilmesi, ritmik diplomasiyle pek çok uluslararası örgütte aktif ve etkin hale gelinmesi, TDP'nin bahsedilen dönemde elde ettiği kazançlardır.

Tezde Türkiye, jeopolitik konumu nedeniyle uluslararası sistemin temel yapısından her zaman etkilenen ama aynı zamanda kendisi de etkileme potansiyeline sahip bir ülke olarak resmedilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye tarihsel süreçte elde ettiği uzun yönetim geleneğiyle olaylara geniş boyutlu bakabilmiş ve başkalarıyla evrensel düzlemde karşılıklı yarara dayalı ilişkiler geliştirebilmiştir. Türkler hem Müslüman Araplar hem de Hristiyan Avrupalılar ile aynı devlet aidiyeti veya komşuluk ilişkisi içinde yaşayarak, evrensel bir bakış açısı elde etmiş ve böylelikle “öteki”ni dışlayıcı değil, kuşatıcı ve genel manada onarıcı bir model geliştirmiştir. TDP, belki şeklen Türkiye Cumhuriyeti dönemi ile sınırlandırılarak incelenebilir; fakat esasta TDP'nin Türklerin ilk dönemlerden itibaren ortaya koydukları varlık siyaseti bağlamındaki birikimiyle birlikte incelenmesi daha uygun olacaktır. Bu yaklaşım ışığında TDP'nin teorik zemini oluşturulurken, daha önce belirtildiği üzere Canbolat tarafından oluşturulan aşağıdaki başlıklar temel alarak inceleme yapılmıştır:

“Tarih ve Kültür Etkisi:” Karar alıcılar dünyaya ve hadiselere tarih ve kültürden destek alan bir özgüvenle bakmalıdır.

“Barış ve İstikrar Amacı”: Türkiye’nin tarih ve kültür birikimi incelendiğinde, “ teki” ile birlikte ortak çıkar zemini meydana getirerek, uzun süreli mümkünse kalıcı bir barış düzeninin kurulmasının amaçlandığı gözlemlenmektedir

“Jeopolitik Dengeleyicilik”: Türkiye’nin siyasal ve kültürel dengeleyiciliğinden söz etmek mümkündür. Bu durum Türkiye’nin Batı ile Doğu arasında bir iletişimcilik rolünü de ön plana çıkarmaktadır.

“İ  ve Dış Unsurların Etkileşimi ve Sorun Potansiyeli”: İ  ve dış politikanın birbiri üzerinde etkisinin arttığı günümüz dünyasında Türkiye, i  politikasını hak ve yükümlülük temelinde bir bilinçlenme ile sağlam bir sisteme dayandırdığı takdirde, dış politikada daha sağlam ve başarılı adımlar atabilecektir.

“Siyasal ve Ekonomik Araç”: Dış politika, ülkenin siyasal düzeninin istikrarlı yapıya oturması, ekonomik ve sosyal gelişiminin sağlanması için gerekli ve mümkün olduğu ölçüde kaynak temini işini yapmaktadır.

TDP’nin genel hatları; tarihsel süreçte elde ettiği tecrübeleri, ülkeye kendine özgü bir durum kazandıran jeopolitik ve jeostratejik konumu, yönetici elitin ideolojisi olan Kemalizm ile sistemik, bölgesel ve i  dinamiklerin dış ilişkiler üzerindeki etkileri tarafından çizilmiştir. Ak Parti dönemi ile birlikte güvenlik sorunlarının ve geleneksel seçkinlerin dış politikadaki belirleyici konumları azalma eğilimi göstermiştir. Bu dönemde yeni seçkinler, değerler ve normlar; vicdan ve meşruiyet ilkelerine dayalı bir söylemi benimseyerek; ezilmişlerin yanında durmak ve insanlığın vicdanını temsil etmek gibi yaklaşımları yeni dış politika söyleminin önemli unsurları haline getirmişlerdir. Bu bağlamda yaşanan bir önemli değişim; Türkiye’nin dünyadaki rolü üzerinde düşüncede yaşanan zihinsel dönüşümdür. Türkiye’nin bölgede sadece bir oyuncu değil, oyun kurucu; norm alıcı değil, norm ve siyaset yapıcı bir rol üstlenmesi gerektiği fikri sürekli olarak tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye’ye uluslararası kamuoyunun attettiği rol da bu süreçlerden etkilenerek önemli değişimlere uğramıştır. Bu söylemlerin Türkiye’nin gücünü, çıkarlarını ve stratejik derinliğini arttırmak için kullanılan bir araç mı; yoksa dış politikada yeni ve kalıcı duruşu sembolize eden normatif bir yaklaşım mı olduğu ise zamanla daha netliğe kavuşacaktır. Türkiye’nin

derin sosyal, siyasi, iktisadi dönüşümler yaşadığı ve bu dönüşümlerin uluslararası sistemin belirsizlikleri ile daha da karmaşık bir hale geldiği bu süreçte TDP’de belirgin çelişkilerin yaşanması çok da beklenmeyen bir durum olarak ifade edilebilmektedir.

Türkiye açısından da AB süreci, bir ülkenin bir örgüte üye olmasının çok ötesinde anlamlar ifade etmektedir. Avrupa; Türkiye’nin üç asırlık kimlik arayışının ana ekseninde yer alarak, Türk siyasi elitleri tarafından “çağdaş muasır medeniyet seviyesine” ulaşmada bir araç ve amaç olarak görülmektedir. Özellikle 1999 yılında Türkiye’nin adaylık statüsünün tanınması ile tarihte ilk kez AB üyeliğinin hayalden çıkıp somut bir hal alması, ülkenin dönüşümünde bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. AB üyeliğinin Ak Parti tarafından desteklenmesi büyük oranda Türkiye’de gerçekleşen sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümü yansıtmakla birlikte; aynı zamanda Ak Parti’nin AB üyeliğini askeri seçkinlerden meşruiyet elde etmek amacıyla da kullandığı da bir gerçektir. Bununla birlikte Türkiye, tarihsel süreçte AB projesine ilgiyle yönelmiş olmakla birlikte, AB’nin kendine özgü oluşum gerekçelerini ve süreklilik koşullarını tam anlamıyla kavramış gözükmemektedir. Bu nedenle, AB’nin genişleme sürecinde olası katılımcıların uyması gereken kriterler, Türkiye’de ulusal bütünlüğü bozucu talepler biçiminde yorumlanabilmektedir. Bu bağlamda, AB’nin ortak bir yaşam alanı olarak mümkün olduğunca homojen, birbiriyle uyumlu bir ekonomik, siyasi ve toplumsal yapıyı zorunlu kıldığı unutulmamalıdır.

Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun “akıllı güç” temelinde Suriye özelinden TDP’nin çerçevesini çizmesi, yeni bir tanımlamayı da içinde barındırmaktadır. Türkiye’nin bölgesinde “düzen kurucu” ve zamanla da küresel güç olma vizyonu ve iddiası üzerinden oluşturulan bu yeni tanımlama, tezimizin temel dayanağı olan TDP’nin teorik zemini ile uyum göstermektedir. Türkiye’nin tarih ve kültür bilincine sahip olarak dış politika üretmesi, realpolitik açıdan da bir gereklilik oluşturmaktadır; çünkü bir bölge gücü ya da küresel güç olmanın yolu öncelikle tarih ve kültür çevrenizde yer alan halkların ve daha sonra uluslararası toplumun beklentilerini gerektiği ölçüde karşılamaktan geçmektedir. Bununla birlikte, dış politika sorunlarının başarılı şekilde çözülmesi için haklılık inancı tek başına yeterli olmamaktadır. Dış politikada yaşamsal çıkar alanlarının iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Taraflar, muhatabın yaşamsal öneme sahip çıkarlarını belirleyerek onun üzerinde pazarlık yeteneklerini sınırlamakta ve bu ortamda siyasal ve ekonomik anlamda güçlü olanın

optimal düzeyde sonuç alması daha kolay olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye demokrasi ve insan haklarının destekçisi olmalı ve savaşı devlet imajı vermekten ısrarla sakınmalıdır. Genel olarak Orta Doğu bölgesi, özelde ise Suriye küresel güç dengelerinin merkezinde yer almaktadır. Bu ortamda bölgesel güç olan Türkiye gibi aktörlerin bölgeye yönelik politikalarının hegemonik ya da büyük güçle çatışması durumunda etkinlik sorunu ortaya çıkabilmektedir. Türkiye'nin ABD, AB ve Rusya gibi küresel; İran ve İsrail gibi bölgesel aktörler karşısında Suriye bağlamında çok etkili politikalar oluşturmamasının bir nedeni olarak da bu durum gösterilmektedir.

Türkiye, Suriye'ye karşı düzenlenmesi muhtemel bir uluslararası müdahaleye 'insani yardım' amacıyla, Suriye halkını ve uluslararası toplumu muhatap alarak destekleme yolunu tercih etmiştir. Bu bağlamda, Suriye politikasını uluslararası işbirliği, kalkınma ve yardım gibi sürekli vurgulanan yeni TDP ilkelerinin pratik yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Öte yandan, Türkiye'nin bölgesel hâkimiyet ve egemenlik için, Suriye'nin iç savaşına karıştığı, Suriye halkından politik tercihler temelinde belli tarafları muhatap olarak desteklediği iddia edilmektedir. Gerçekten de, Suriye'de ciddi bir iç savaş ve insani dram yaşanmaktadır. Fakat Suriye'deki tarafların ikili karşıtlıklar üzerinden genelleştirilerek düşünülmesi problemler oluşturmaktadır. Suriye'deki halihazırdaki durum bir diktatör rejim ve karşısında yer alan topyekun bir halktan ibaret değildir. Her birinin kendini Suriye halkı olarak nitelediği çeşitli silahlı gruplar arasında süren mücadelenin yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde farklı odakları ve destek grupları bulunmaktadır. Türkiye; insanı öne çıkaran, farklı kimliklerin korunması için çalışan, bölgede nüfuzu olan güçlerle iletişim içinde olan ve bunları yaparken uluslararası organizasyonlar ile devamlı temas halinde politika oluşturan bir dış siyaset profili çizme gayretinde olmakla birlikte, Türkiye'nin tarafsızlığını da her ortamda ciddi bir şekilde koruması gerekmektedir. Tarafsızlık yumuşak güç politikasının özünü oluşturan en önemli unsurdur. Bu durum tezin temelini oluşturan TDP'nin teorik zemini yaklaşımına da uygun veriler sunmaktadır. Söz konusu yaklaşımda da ilgili bölümde belirtildiği gibi, dış politika oluşturulurken tarihten gelen ve coğrafyadan kaynaklanan sorumluluklar önemli olmakla birlikte; hem ilgili ülkenin kapasitesi, hem de bölgesel ve küresel düzende değişimler göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkiye'nin bölgedeki aktif konumunun altında yatan olgu, dış politika kimliğini yeniden şekillendirmekte olan 'ben' algılamasıdır. Bu algılamaya göre, Türkiye çevresindeki bölgelerde barış ortamının ve işbirliğine dayalı kalıcı bir düzenin kurulmasında kendini sorumlu olarak görmektedir. Bu dönemde dış politika yapıcıları sistemin nimetlerinden yararlanıp fakat bunların üretilmesine hiçbir katkıda bulunmamanın, Türkiye'nin ulusal kimlik ve rol tanımlamasıyla uyuşmadığını belirtmektedir. Daha başka bir ifadeyle, Davutoğlu'nun da belirttiği gibi Türkiye tarihinden, coğrafyasından ve güç imkânlarından kaynaklanan faktörlerden dolayı bölgesel ve küresel adalet ve istikrar için daha fazla çalışmalıdır; çünkü bu Türkiye'nin sorumluluğudur ve Türkiye'nin bundan kaçması mümkün değildir. Bu durum “Yeni Osmanlılık” olarak da ifade edilebilmektedir. Fakat bu tanımlama genelde eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında oluşturulan tek taraflı hegemonya ilişkisini yansıtabilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, “yeni Osmanlılık” kavramına “Osmanlılık” bağlamında farklı bir bakış açısı getirilmektedir. Canbolat tarafından çerçevesi çizilen Osmanlılık tanımlamasında daha çok birey haklarının öne çıktığı esnek bir çatı sistemi ifade edilerek ancak bu takdirde Ortadoğu'da halk iradesinin devlet yönetime yansıtılmasının söz konusu olabileceği iddia edilmektedir. “Arap Baharı” süreci ile Orta Doğu'da yaşanan değişim isteklerinin temel noktasını bölgedeki rejimlerin halkı temsil etmediği iddiası oluşturmaktadır. Günümüz dünyasında halkı temsil etmeyen rejimler kırılğan olarak nitelendirilmekte ve bu rejimler varlıklarını uzun süre sağlıklı bir şekilde korumakta zorlanmaktadır.

Kriz üreten bir uluslararası sistem içinde Türkiye'nin yapacağı tercihler ve atacağı adımlar, Orta Doğu'daki yapısal dönüşümün yönünü, hızını ve içeriğini etkileyebileceği gibi; kendisinin iç düzen gelişiminin de bu durumdan etkilenmesi kaçınılmazdır. Türkiye'nin iç dönüşüm tecrübesinin- eksiklikler barındırmakla birlikte- ve demokratik kazanımlarının Orta Doğu coğrafyasında dönüştürücü bir etkisi olduğu bir gerçektir. Türkiye Soğuk Savaş döneminde taşıdığı tampon ülke dış politika kimliğinden uzaklaşarak; aktif, barışçıl ve yapıcı dış politika ile küresel/bölgesel kilit ülke olma yolunda ilerlemektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin aktif dış politika öncüllerinden olan uygun çevreye ve tarihsel bağlara sahip olduğu kabul edilmekle birlikte; dış politikasının etki yaratma kapasitesinin arttırmasının gerekliliği de vurgulanmaktadır. Bu şekilde Türkiye “Batı ve Doğu'nun harmanlayıcısı” olarak Batı

ile Doğu arasında “denge kurucu rol” üstlenebilecektir. Bu yaklaşım tezin teorik zeminde belirtilen Türkiye’nin Doğu ile Batı arasındaki sadece jeopolitik değil; aynı zamanda siyasi ve kültürel dengeleyiciliğe sahip olduğunu ifade eden yaklaşımla uyum göstermektedir.

Güvenlik, İsrail’in idealleri ve kurumları ile kendini ifade eden kolektif bir şüurdur ve bu açıdan güvenlik; savunmanın dışında, dış politika, ekonomi ve sosyal politikaların oluşturulma sürecinde de en etkili faktör olarak yer almaktadır. Bu bağlamda Türkiye ve İsrail’in kuruluş felsefesi ve her iki ülkenin bulunduğu coğrafyanın özellikleri de güvenlik konusunun her iki ülkenin siyasetinde başat rol oynamasına katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, iki ülke arasında yaşanan gerginliğin ardında Orta Doğu siyasetinin değişen dengeleri de etkili olmaktadır. 1990’lı yıllarla karşılaştırıldığında günümüzde bölgedeki dengeleri belirleyen uluslararası ve bölgesel şartlar değişim göstermektedir. ABD’nin Orta Doğu’da tek etkili dış aktör olarak görüldüğü 1990’lı yıllar, yerini bölgede daha çok aktörün söz sahibi olduğu yeni bir döneme bırakmıştır. Rusya, İsrail ile olan yakın ilişkilerini korumaya çalışırken, aynı zamanda Arap ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve askeri alanlardaki bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. İsrail, İran ve Türkiye’nin ise özellikle Irak Savaşı’ndan sonra bölge siyasetinde daha etkili oldukları gözlenmektedir. Türkiye’nin İsrail ile yaşadığı diplomatik krizler her ne kadar seçmenin hükümete olan desteğini arttırıcı etki yapmakla birlikte, Ankara’nın bölgesel bir güç olarak barış görüşmelerinde arabuluculuk rolü oynamasını zorlaştırmaktadır. Türkiye’nin bölgede etkili bir güç olması İran ve Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine ek olarak, bölgenin dinamikleri üzerinde etkili olan İsrail ile de ilişkilerindeki sorunları gidermesine büyük oranda bağlıdır.

Ak Parti 2002’den itibaren Türk siyasi yapısında ve modernleşmesinde büyük bir etki yaratmıştır. Daha başka bir ifadeyle, hegemonik güç olarak sadece siyaseti değil, aynı zamanda demokrasi ve moderniteyi de şekillendirmiştir. Ak Parti; iktidar olduğu ilk dönemlerde Türkiye’nin yaşadığı dönüşüm sürecini, başarılı iç ve dış politikalarla genişletip derinleştirmeyi başarmıştır. Öte yandan, Türkiye’deki kutuplaşmanın artması, Ak Parti’nin seçim başarılarını da arttırmış; fakat Türkiye’yi bölünmüş toplum olma riski ile karşı karşıya getirmiştir. Türkiye’nin karşılaşılabileceği temel tehditlerden en önemlisi, kendi iç işlerine kilitlenip kalmasıdır. İç problemlerle, tartışmalarla uğraşarak

tüm enerjisini harcayan Türkiye, kendi çıkarlarını korumakta zorlandığı gibi dünyaya da ciddi bir katkı sağlayamayacaktır. Daha başka bir ifadeyle, kendi dini ve kültürel çeşitliliği ile çatışma içine giren ve paranoya derecesi haline gelmiş bölünme ve düşmanlarla çevrili olma korkuları ile kendi elini kolunu bağlayan Türkiye, yakın çevresi için de olumlu bir model oluşturamayacaktır. Sonuç olarak, Ak Parti'nin Türkiye'nin demokrasisi için oynadığı rol göz ardı edilmemekle birlikte, demokratikleşme sürecinin henüz tamamlanmadığının altı çizilmelidir. Türkiye'nin iç siyasette kutuplaşmış yapısı ve devlet halk ilişkisinde özgürlükler bazında yaşadığı sorunlar, sadece iç politikada değil; dış politikada etkisiz politikaların oluşması için uygun bir zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, James Rosenau'nun kavramlaştırdığı 'linkage politics' bağlamında iç ve dış politika birlikteliği kilit öneme haiz bulunmaktadır. Dışarıda meşru ve çekici olarak görülmek isteyen Türkiye, içeride de meşruiyetini ve çekiciliğini sağlamalıdır. Türkiye'nin yumuşak gücü İslam, laiklik, batılılaşıma, Avrupalılaşıma, modernleşme ve demokrasi kavramlarının hepsine uyum içinde birlikte sahip olmasına bağlıdır. Bu bağlamda Türkiye demokrasisini çoğunlukçu demokrasi anlayışından ziyade; çoğulcu demokrasi anlayışına dayandırmalıdır. Türkiye'deki siyasi irade, bir yandan içeride sükûneti sağlama sorumluluğuna sahipken, aynı zamanda dış politikada itibarsızlaştırma siyaseti karşısında da önlemler almak zorundadır. Türkiye karşıtı söz ve eylemlerin, gerçeklikle ilgisiz olduğu iddia edilmekle birlikte bir kamuoyu oluşturduğu da bir gerçektir. Bu söz ve eylemleri görmezlikten gelmenin ya da inadına sert söylemlerle siyaset yürütmeye çalışmanın zararlı sonuçlara yol açabileceği unutulmamalıdır. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde yaşadığı sıkıntıları büyük oranda AB üyelik sürecinde aşması mümkün gözükmektedir. Bu bağlamda tezde genel olarak öne sürülen Türkiye'nin çok boyutlu ve yapıcı dış politika aktivizmini sürdürebilmesi için; AB çıpasının kendi dış politikası ve sağlam demokrasisinin ana eksenini olarak görülmesi iddiasının haklılığı karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan demokrasinin yerleşebilmesi için birincil öneme sahip olan unsur, iç politikadaki demokrasi destekçileridir. Bu bağlamda iç politikanın önemli bir unsuru olan devlet-halk ilişkisinin, hak ve yükümlülük temelinde bilinçlenme ile sağlam ve kalıcı bir sisteme dayandırılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- ANIL Işıl, “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Arap-İsrail Barış Süreci”, *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik ve Güvenlik*, (der.) Meliha Benli Altunışık, 1. B. Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- ARAS Bülent, TOKTAŞ Şule, *Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan*, SETA Yayınları, Ankara, 2008.
- ARI Tayyar, *Amerika’da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2009.
- BALCI Ali, *Türkiye Dış Politikası İlkeler Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.
- BALCI Ali, *Dış Politikada Hesaplaşma, Ak Parti, Ordu ve Kemalizm*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2015.
- BASALEL Yusuf, *Yahudi Tarihi*, 1.B., Ünlversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- BAYAT Asef, *İslam’ı Demokratikleştirmek Toplumsal Hareketler ve Post-İslamcı Dönüş*, (çev.) Özgür Gökmen, İletişim yayınları, İstanbul, 2015.
- BENGIO Ofra, *Türkiye İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, Erguvan Yayınevi, Ankara, 2009.
- BRECHER Michael, *The Foreign Policy System of Israel: Setting, Images, Processes*, Yale University Press, New Haven, 1972.
- BRZEZINSKI Zbigniew, *Stratejik Vizyon Amerika ve Küresel Güç Buhranı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- BUZAN Barry, Waever Ole ve WILDE Jaap de, *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, Londra, 1998.
- CANBOLAT İbrahim S., *Değişen Dünyada Almanya ve Türkler- Ulusal Çıkar, Ulusal Birlik ve Kamuoyu Tercihi Açısından Bir İnceleme*, 4.b., Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2009.
- CANBOLAT İbrahim S., *Uluslararası İlişkilerde Türkiye Savaş ve Barış Arasında Dünya*, 4.b, Aktüel Yayınları, Bursa, 2012.
- CANBOLAT İbrahim S., *Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslarüstü Sistemle Ortaklık*, 6.b. Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, 2014.

- CANBOLAT, İbrahim S., *Örümcek Evinde Oturulmaz, İnsan Varlık Siyaset, Ortadoğu, Türkiye, Avrupa Birliği, 17 Aralık Süreci ve 3. Boyut Figüranları*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2014.
- CARR, E.H. *The 20 Yeras' Crisis, 1919-1939*, New York, Harper&Row, 2001.
- CONNOR Walker, *Ethno-nationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, New Jersey, 1994.
- ÇAĞLAYAN Selin, *İsrail Sözlüğü*, 3. Bk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇALIŞ Şaban H., DAĞI İhsan ve GÖZEN Ramazan, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası" *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi ve Güvenlik*, Liberte Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÇELİKKOL Oğuz, *One Minute'ten Mavi Marmara'ya Türkiye-İsrail Çatışması*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
- DAVUTOĞLU Ahmet, *Stratejik Derinlik*, 29.b., Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
- DEMİRTAŞ Erdem, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimlerin Üzerine Bir İnceleme*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.
- ENSAROĞLU Yılmaz, Hatem ETE, Bekir GÜR, Erdal TANAS KARAGÖL, Ufuk ULUTAŞ, *2013'te Türkiye*, SETA Analiz Aralık 2013.
- ERDENİR Burak, *Avrupa Kimliği Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.
- ERTOSUN Erkan, *Filistin Politikamız Camp David'den Mavi Marmara'ya*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2013.
- FOUCAULT Michel, *Toplumu Savunmak Gerekir*, 7. bsk. (çev). Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- FRAKENBERGER Klaus-Dieter, "The Atlantic Imperative in an Era of Global Power Shift", *Transatlantic Academy Paper Series*, 2011.
- GRIFFTHS Martin, ROACH Steven ve SLAMON M. Scott, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, (çev. Cesran), Nobel Yayın, Ankara, 2011.
- HANSEN Lene, *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, Routledge, New York, 2006.
- HOBBS Thomas, *Leviathan*, Oxford University Press, England, 1998.
- HOLSTI Ole R. "Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge" *Contraversies in Internatioanl Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*. Charles W Kegley, Jr. (ed.) New York: St. Martin's Press, 1995.

- HOROWITZ Dan, “The Israeli Concept of National Security”, *National Security and Democracy in Israel*, Avner Yaniv (ed.) Lynne Reinner Publishers, London, 1993.
- HUGHES James, Gwedolyn Sasse ve Claire Gordon, *Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement to Central and Eastern Europe: The Myth of Conditionality*, Houndmills, Palgrave Macmillan, 2004.
- HUNTINGTON Samuel, *Medeniyetler Çatışması*, 4. Bsk., Vadi Yayınları, Ankara, 2001.
- İNANÇ Hüsamettin, *AB Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, 2. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2010.
- KEOHANE Robert O., NYE Joseph S., *Power and Interdependence*, 3. b, New York, Longman, 2001.
- KEOHANE Robert O., “International Liberalizm Reconsidered”, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, (der.) Robert O Keohane, New York, Routledge, 2002.
- KÖSE Talha, “Türk Dış Politikası'nın Ortadoğu'daki Yeri Kimliği ve Çatışma Çözümlerinin Keşfi”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, SETA Yayınları, Ankara, 2011.
- KÖSEBALABAN Hasan, *Türk Dış Politikası İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, (çev.) Hüsamettin İnanç, Ankara, Big Bang Yayınları, 2014.
- LINDBERG Leon, *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Standard University Press, 1963.
- MEARSHEIMER John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, W. W. Norton, 2001.
- MERCAN M. Hüseyin, *Suriye Rejim ve Dış Politika*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.
- MOURAD Kenize, *Toprağımızın Kokusu Filistin ve İsrail'in Sesleri*, (çev.) Nedim Demirtaş, 4.bsk, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
- MURINSON Alexander, *Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan: State Identity and Security in the Middle East and Caucasus*, Routledge, Londra ve New York, 2010.
- MÜFTÜLER BAÇ Meltem, *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, (çev.) Simten Coşar , Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, 16. Bsk. İletişim yayınları, İstanbul, 2011.
- ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

- ÖZDEMİR Haluk, *Avrupa Mantığı Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012.
- ÖZKIRIMLI Umut, *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008.
- ROBINS Philips, *Takım Elbiseliler ve Üniformalılar*, (çev), Şirin Yener, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.
- ROSECRANCE Richard, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, Basic Books, New York, 1986.
- ROSENAU James N., *The Scientific Study of Foreign Policy*, The Free Press, New York, 1971.
- SOYSAL Mümtaz, *Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir inceleme*, A.Ü SBF Yayınları, Ankara, 1964.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3.b., Der Yayınları, İstanbul, 2004.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, (der.)Faruk Sönmezoğlu, 4.bsk, Der Yayınları, İstanbul, 2010.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, Der Yayınları, İstanbul, 2016.
- ŞAHİN Türel Yılmaz, *Türkiye-İsrail Yakınlaşması Denge-Stratejik İşbirliği- Gerilim-Normalleşme*, Hattuşaş Yayıncılık, Ankara, 2016.
- TANSİ Deniz, *Türk Dış Politikası'nda Güncel Eğilimler (2000-2014)*, Kanes Yayınları, İstanbul, 2015.
- TÜRK Bahadır H., *Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- USLU Nasuh, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkanlar ve Yeni Arayışlar*, Anka Yayınları, İstanbul, 2006.
- ULUTAŞ Ufuk, Selin BÖLME, Gülşah Neslihan DEMİR, Furkan TORLAK, Saliha ZİYA, *İsrail Siyasetini Anlama Klavuzu*, 1.Bsk., SETA Yayınları, İstanbul, 2012.
- VIOTTI PR ve KAUPPI MV, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism and Beyond*, Macmillan, New York, 1987: 3' den akt. Yalvaç, 2014.
- WALKER R.B.J., *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge University Pres, Cambridge, 1993.
- WALTZ Kenneth N., *Theory of International Politisc*, New York, McGraw-Hill, 1979.

- WALTZ Kenneth N., *İnsan, Devlet ve Savaş Teorik Bir Analiz*, (çev.) Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçiner, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2009.
- WALTZ Kenneth N., *Uluslararası Politika Teorisi*, (çev.) Osman Binatlı, (ed.) Çınar Özen, Phoenix Yayınları, Ankara, 2015.
- WENDT Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev.) Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer ve İhlamur Öner, İstanbul, Küre Yayınları, 2012.
- ZENGİN Gürkan, *Kavga*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2013.

Makaleler

- ACER Yücel, “Türkiye’nin İsrail Yaptırımları ve Hukuki İçeriği”, *Usak Analist Dergisi*, 2011 Ekim, USAK Yayınları, ss. 18-20.
- AĞCAN Muhammed A., “Sosyal Bilimler Felsefesi ve Uluslararası İlişkiler Teorisi”, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, (ed.) Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, ss.77-106.
- AKBAL Özdemir, “Evangelizmin Gelişim Süreci ve ABD’nin Orta Doğu Politikalarına Etkisi” *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Orta Doğu*, (ed) Engin Akçay, Erkan Ertosun ve Mahmut Akpınar, Akçay Yayınları, Ankara, 2013, ss. 39-59.
- AKGÜL AÇIKMEŞE Sinem, “Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlilikleştirme”, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, ed. Evren Balta, İletişim yayınları, İstanbul, 2014, ss. 241-253.
- AKMAN M. Sait, “Türkiye-AB Gümrük Birliği Asimetrik İlişkiden Ticaretin Dengelenmesine” *Analist Dergisi*, USAK Yayınları, Eylül 2013, ss.31-33.
- AKNUR Müge, ERSOY Rezzan, “Siyasi Partiler ve Türk Dış Politikası”, *Dış politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, (edt). Ertan Efegil, Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2012, ss.119-157.
- AKTAR Cengiz, “2004 Brüksel Zirvesi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri” Rıdvan Karluk ve Betül Yüce Dural (ed.), *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 91.
- ALBAYRAKOĞLU Esra Pakin, “Güvenlik Kültürü ve Dış Politika: Türkiye’nin Güvenlik Kültüründeki Dönüşüm ve Türk Dış Politikasına Yansıması” *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları*, (ed). Doç. Dr. Mehmet Seyfettin Erol ve Doç Dr. Ertan Efegil, Barış Kitap, Ankara, 2012, ss. 109-137.
- ALTUNIŞIK BENLİ Meliha, TÜR Özlem, “From Distant Neighbours to Partners? Changing Syrian- Turkish Relations” *Security Dialogue*, 2006, 37:229, ss. 229-248.

- ALTUNIŞIK BENLİ Meliha , “The Possibilities and Limits Turkey’s Soft Power in the Middle East”, *Insight Turkey*, Vol 10, No.2, 2008, ss. 41-54.
- ARAS Bülent, “DAVUTOĞLU Era in Turkish Foreign Policy Revisited” , *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2014, 16: 4, ss. 404-418.
- ARAS Bülent ve KARAKAYA POLAT Rabia, “From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey’s Relations with Syria and Iran” *Security Dialogue*, Vol. 39, No: 5, Ekim 2008, ss. 497-502.
- ARAS Bülent, “Turkey and the Palestinian Question” *SETA Policy Brief*, No.27, 2009, ss. 1-11.
- ATAMAN Muhittin, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum” *SETA Rapor*, Nisan 2012, ss. 1-57.
- AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, 1/1:33-60.
- AYDIN Mustafa, “The Determinants of turkish Foreign Policy and Turkey’s European Vocation”, *The Review of International Affairs*, Cilt 3, Sayı 2, 2003, ss. 307-308.
- AYDIN DÜZGİT Senem, “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Postyapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt8, Sayı 29 Bahar 2011, ss. 49-70.
- AYDIN DÜZGİT Senem, “No Crisis, No Change: The Third AKP Victory in the June 2011 Parliamentary Elections in Turkey” *South European Society and Politics*, 17: 2, 2011, ss. 1-18.
- AYTÜRK İlker, “Between Crises and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relations” *Insight Turkey*, Vol 11, No. 2, 2009, ss. 57-74.
- AYTÜRK İlker, “The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002”, *Turkish Studies*, 12: 4, 2011 ss. 675-687.
- BACIK Gökhan, “Turkish- Israeli Relations after Davos: A View from Turkey”, *Insight Turkey*, Vol 11, No: 2, 2009, ss. 31-41.
- BACIK Gökhan, “Arap İsyanları ve Devlet-Altı Yapıların Altın Çağı”, *Ortadoğu’da Devlet Altı gruplar Örgüt, Mezhep, Etnisite*, (ed) Erkan Ertosun, Mahmet Akpınar, Nurettin Altundeğer, İldem Yayınları, Ankara, 2015, ss. 21-58.
- BAKLACIOĞLU Nurcan Özgür, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi” *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış* (der.) Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, Der Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 45-71.
- BALCI Ali, “Diskors ve Dış Politika” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 15, 2007, ss. 67-87.

- BALCI Ali, “1990 Sonrası Türk Dış Politikası Üzerine Bazı Notlar: Avrupa Birliği ve Kıbrıs Örneği”, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, (der.) Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, ss. 87-103.
- BALCI Ali, “Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt7, Sayı 28, Kış 2011, ss. 3-29.
- BALCI Ali, “Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail: 1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 4, Ocak 2011, ss. 117-136.
- BALCI Ali, “Türkiye’nin İsrail ile İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bir Güvenlikleştirme Analizi” *Ortadoğu Yıllığı 2012*, (ed.) Muhittin Ataman, Kemal İnât, Açılım Kitap, İstanbul, 2013, ss. 413-435.
- BALCI Ali, “Stratejik Derinlik’te Kemalizm ile Hesaplaşmak” *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme*, Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik, (edt). Talha Köse, Ahmet Okumuş, Burhanettin Duran, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 221-234.
- BALCI Ali ve KARDAS Tuncay, “The Changing Dynamics of Turkey’s Relations with Israel: An Analysis of ‘Securitization’”, *Insight Turkey*, Vol 14, No: 2, 2012, ss. 99-120.
- BAŞKAN Filiz, “Siyasi Partilerin Avrupa Birliği Söylemleri”, *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, (edt.) Oğuz Esen, Filiz Başkan, Eflatun Yayınları, Ankara, 2009, ss. 91-109.
- BAYIR Özgün Erler , SÖNMEZOĞLU Faruk, “Dış Politika Analizinde Temel Öğeler” *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, (der.) Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınları, 2015, ss. 5-45.
- BAYKAL Sanem, “AB Uyum Paketleri” *Türk Dış Politikası cilt III: 2001-2012* (ed.) Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 348.
- BAYKAL Sanem, “Koşullu Genişleme Stratejisi”, *Türk Dış Politikası, Cilt III: 2001-2012*, Baskın ORAN (edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 344-345.
- BAYKAL Sanem, ARAT Tuğrul, “AB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Cilt III: 2001-2012*, Baskın Oran (edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 337-399.
- BENGIO Ofra, GENCER Özcan, “Changing Relations: Turkish-İsraili-Arab Triangle”, *Perceptions*, Cilt 5, No:1, 2000, ss. 134-146.
- BİLGİN Pınar, “Securing Turkey through Western-Oriented Foreign Policy”, *New Perspectives on Turkey*, Sayı 40, 2009, ss. 105-125.
- BİLGİN Pınar , “Makin Turkey’s Transformation Possible: Claiming Security Speak, Not Securitization!”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 7, No. 4, 2007, ss. 555-571.

- BİLGİN Pınar, "Turkey and EU/rope: Discourses of Inspiration/Anxiety in Turkey's Foreign Policy", *Review of European Studies*, Cilt 4, No. 3, Temmuz 2012, ss. 111-119.
- BİR Çevik, SHERMAN Martin, "Formula for Stability: Turkey Plus Israel", *The Middle East Quarterly* Cilt IX, No.4, Fall 2002, ss. 23-32.
- BOZDAĞLIOĞLU Yücel "Costructivism and Identity Formation: An Interactive Approach", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, Sayı 11, 2007, ss. 121-144.
- BOZDAĞLIOĞLU Yücel, "Konstruktivism ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi", *Uluslararası İlişkilerde Potmodern Analizler-I*, (der.) Tayyar Arı, Bursa, MKM Yayınları, 2012, ss. 127-150.
- BÖLME Selin M. "Charting Turkish Diplomacy in the Gaza Conflict", *Insight Turkey*, Vol: 11, No: 1 (January-March 2009), ss. 1-11.
- BÖLÜKBAŞI Süha, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", *Liberal Düşünce*, C. 4, S. 13, Kış 1999, ss. 243-269.
- BURCHILL Scott, "Liberalizm" *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Burchill Scott ve Andrew Linklater (ed.) Küre Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 85-120
- CHECKEL Jeffrey, "Why Comply? Social Learning and European Identity Change", *International Organization*, Cilt 55, Sayı 3, 2001, ss. 553-588.
- CİCİOĞLU Filiz, "Türkiye'de Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi: Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikasına STK'ların Yaklaşımı", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (der.) Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, Ankara, Nobel Yayınları, 2012, ss. 427-457.
- COOPER Malcolm, "The Legacy of Atatürk: Turkish Political Structures and Policy Making", *International Affairs*, C. 78, No. 2002, ss. 115-128.
- COPELAND Dale, "The Constructivist Challenge to Structural Realism", *International Security* 2, Fall 2000, ss. 187-212.
- COŞKUN Bezen Balamir, "İran-İsrail Ekseninde Türk Dış Politikasının Analizi", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, (der.) Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, ss. 451-471.
- ÇAKIR Armağan Emre, "Giriş", *AB-Türkiye İlişkilerinin 50 Yılı "Bir Sisifos Hikayesi"* (çev.) Ekin Ekici, BB101 Yayınları, Ankara, 2016, ss. 23-35.
- ÇAĞLAR Barış, "Türkiye'nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış" *Ortadoğu Analiz*, Kasım 2012, Cilt: 4, Sayı: 47, ss. 39-52.
- ÇAĞLAYAN İÇENER Zeyneb, "The Justice and Development Party's Conception of "Conservative Democracy": Invention or Reinterpretation?", *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 4, ss. 595-612.

- ÇANDAR Cengiz, “ Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon”, *SETA Analiz*, Sayı 16, Ocak 2010, ss. 1-12.
- DAVUTOĞLU Ahmet “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy”, *Foreign Policy*, 20 May, 2014.
- DAVUTOĞLU Ahmet, “Türk Dış Politikasının İlkeleri ve Bölgesel Siyasal Yapılanma”, *SAM Vision Papers*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, No 3, Ağustos, ss. 1-12.
- DAVUTOĞLU Ahmet, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol. 10, No.1, ss. 77-96.
- DAVUTOĞLU Ahmet, “Turkey’s Mediation: Critical Reflections From the Field”, *Middle East Policy*, Cilt 20, No. 1, ss. 83-90.
- DEDE Alper, “Arap Baharı Sonrası Irak ve Suriye’de Işid’in Ortaya Çıkması ve Genişlemesi: Devlet Altı Gruptan Proto Devlete Geçiş” *Ortadoğu’da Devlet Altı gruplar Örgüt, Mezhep, Etnisite*, (edt.) Erkan Ertosun, Mahmet Akpınar, Nurettin Altundeğer, İldem Yayınları, Ankara, 2015, ss. 97-128.
- DEDEOĞLU Beril, “Türkiye’de AB Karşıtlığı-Küreselleşme Karşıtlığı İlişkisi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 28 (Kış 2011), ss. 85-109.
- DERRIDA Jacques ve KRISTEVA Julia , “Göstergebilim ve Gramatoloji” (çev.) Tülin Akşin, *Toplumbilim*, Sayı 10, 1999, ss. 177-187.
- DİNÇER Osman Bahadır, KUTLAY Mustafa, “Türkiye’nin Ortadoğu’da Güç Kapasitesi: Mümkünün Sınırları”, *USAK Rapor No:12-03*, 2012, Ankara, ss. 1-39
- DİNÇER Osman Bahadır, KUTLAY Muzaffer, “Turkey’s Power Capacity in the Middle East Limits of The Possible An Empirical Analysis” *USAK Report No: 12-04*, 2012, ss. 1-50.
- DİNÇER Osman Bahadır, “Kapıdaki Kriz Suriye: Uluslararası Yaklaşımlar ve Türkiye için Öneriler” *USAK Rapor*, 2012.
- DOĞAN Ertuğrul, “Türkiye Dış İçin bir Test: Suriye Krizi” *TESEV Dış Politika Programı*, 2012, İstanbul.
- DONNELLY Jack, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Burchill Scott ve Linklater Andrew (ed.) Küre Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 53-82
- DOSTER Barış, “İttifaklar, Türk Dış Politikası ve Suriye”, *Ortadoğu Analiz*, Ekim 2013, Cilt 5, Sayı: 58, ss. 72-79.
- DOWTY Alan, “Israeli Foreign Policy and the Jewish Question”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol: 3, No: 1 (March 1999), ss. 1-13.

- DURAN Burhanettin ve YILMAZ Nuh, “ İslam, Models and the Middle East: The New Balance of Power Following the Arab Spring”, *Perceptions*, Vol.XVIII, No. 4, ss. 139-170.
- DÜZGİT Senem Aydın, “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Postyapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, No.29, 2011, ss. 49-70.
- EASTON David, “An Approach to Analysis of Political Systems”, *World Politics*, Vol 9, No. 3, 1957, ss. 383-400.
- EDELMAN Martin, “The New Israeli Constitution”, *Middle Esatern Studies*, Vol 36, No.2, April 2000, ss. 1-27.
- EKEN Mehmet Evren, “Feminizm, Maskülinite ve Uluslaraarası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti” *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed.) Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 443-489.
- ELİGÜR Banu, “Crisis in Turkish- Israeli Relations (December 2008- June 2011): From Partnership to Enmity”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 48, No. 3, May, 2012, ss. 429-459.
- ERALP Atilla, “Türkiye, Dış Politikasında Amerikan Etkisini Azaltmaya Doğru İstikrarlı Bir Biçimde İlerlemektedir” *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yeğin (ed.) Usak Yayınları, Ankara, 2011, ss. 99-127.
- ERCAN Murat, “Alman ve Türk Dış Politikasında Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (der.) Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2012, ss. 163-185.
- ERDAĞ Ramazan ve KARDAŞ Tuncay, “Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, (edt.) Burhanettin DURAN, Kemal İnât, Ufuk Ulutaş, SETA Yayınları, Ankara, 2013, ss. 65-90.
- ERHAN Çağrı, KÜRKÇÜOĞLU Ömer , “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* (ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları , 2010, ss. 149-152.
- ERHAN Çağrı, KÜRKÇÜOĞLU Ömer , “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980* (ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, ss. 640-646.
- ERKMEN Serhat, “1990’lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7, Güz 2005, ss. 157-185.
- ERMAĞAN İsmail, “Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye-Almanya İlişkileri” *Mustafa Kemal Üniversitesi*, 2012, Cilt 9, Sayı: 20, ss. 73-91.

- EROL Mehmet Seyfettin ve OZAN Emre, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim” *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, edt. Ertan Efeğil, Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitabevi, Ankara, 2012, ss. 237-271.
- ERSOY Eyüp, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der.) Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 159-186.
- ERŞEN Emre, “Rusya’nın Arap Baharı Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 6, Sayı: 61, Mart-Nisan 2014, ss. 78-81.
- ERŞEN Emre, “Rusya’nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler” *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, (ed) Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, SETA Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 149-174.
- GAFARLI Orkhan, “Rusya’nın Dış Politika Konsepti ve Büyük Ortadoğu’da Arap Baharı” *Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*” (ed.) Murat Aktaş, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, ss. 167-195.
- GENÇ Savaş, “Osmanlı Coğrafyası Diye Bir Yer Yok”, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yeğın (ed.) , Cilt: 3, USAK Yayınları, Ankara, 2010, ss. 149-173.
- GİRAY Sadık, “New Wave in Turkish-EU Relations: Politicizing Euroskepticism or Exploring Turkey’s Eurasian Options?”, *Ortadoğu Analiz*, Mart 2013, Cilt 5, sayı: 51, ss. 79-85.
- GÖZEN Ramazan, “Dış Politika Nedir?”, *21.yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası*, (der.) İdris Bal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 3-8.
- GÜRLEYEN Işık, “AB Seçkinleri Söyleminde Türkiye”, *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar*, (edt) Oğuz Esen ve Filiz Başkan, Eflatun Yayınları, Ankara, 2009, ss. 109-126.
- GRUEN George E., “Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations”, *Israel Affairs*, Vol. 1, No. 4, Yaz 1995, ss. 40-70.
- HAKTAN Bırsel Haktan, KODAMAN Timuçin, “Arap Baharı Rüzgârında Bir Kimlik Arayışı, Arap Milliyetçiliğinden Suriyeliliğe: Bir Suriye Paradoksu” *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi The Journal of Visionary* Y.2012, C.4, S.7. ss. 17-29.
- HAS Kerim, “Türkiye-Rusya İlişkileri Ekseninde Rusya Krizi” *USAK Analiz No: 20*, USAK Yayınları, 2012.
- HATİPOĞLU Esra, “Arap Baharı ve Türkiye” *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, (ed.) Armağan Gözkaman, Perihan Paksoy, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014, ss. 49-64

- HİLAL Leila, “Charting Transitions in the Middle East: Lessons Learned from Tunisia and Egypt”, *Insight Turkey*, Vol. 14, No.2, ss. 1-12.
- HINNEBUSCH Raymond, “Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad. “ *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, C. 1, N.1, ss. 7-26
- HINNEBUSCH Raymond, “Authoritarian Resilience and the Arab Uprising: Syria in Comparative Perspective”, *Ortadoğu Etütleri*, Volume 7, No. 1, July 2015, ss. 16-37.
- HUNTINGTON Samuel P., “The Clash of Civilizations ?”, *Foreign Affairs*, Cilt 72, No. 3, Yaz 1993, ss. 22-49.
- İNAT Kemal ve TELCİ İsmail Numan “Türkiye’nin İran, İsrail ve Suriye Politikası 2010”, *Türk Dış Politikası Yılığ 2010* , SETA Yayınları, Ankara, 2011, ss. 67-136.
- İNAT Kemal, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası 2005”, *Ortadoğu Yılığ 2005*, Kemal İnat ve Ali Balcı (ed.) Nobel Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 1-38
- İNSEL Ahmet, “Bush ve Neo-Con’lar, Evanjelizm, Armageddon”, *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012* (ed.) Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 17.
- JOHNSTON Alastair Iain “ Thinking About Strategic Culture” *International Security*, Volume 19, Number 4, Spring 1995, ss. 32-64.
- KALİBER Alper, “Türkiye’de Güvenikleştirilmiş Bir Alan Olarak Dış Politikayı Yeniden Düşünmek: Kıbrıs Örneğ i”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7 (Güz 2005), ss. 31-60.
- KALİBER Alper, “Contextual and Contested: Reassessing Europeanization in the case of Turkey”, *International Relations*, 27 (1), March 2013, ss. 52-73.
- KANAT Kılıç Buğra, “Klasik Yaklaşımlarla Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasını Çalışmak Neden Zordur?”, *Türk Dış Politikası Yılığ 2012*, Seta Yayınları, Ankara, 2013, ss. 39-64.
- KARAKAŞ Cemal, “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye’nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri “, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı: 16 (Kış 2007-2008), ss. 23-49.
- KARAKAYA Rabia Polat, “The Kurdish Issue: Can the AK Party Escape Securitization”, *Insight Turkey*, Vol: 10, No: 3, ss. 75-86.
- KARAOSMANOĞLU Ali, “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, *Journal Of International Affairs*, 2000, 54 (1): 199-216.
- KARDAŞ Şaban, “Quest for Strategic Autonomy Continues or How to Make Sense of Turkey’s Third Wave” , *GMF Analysis on Turkey*, 2011, s. 24.

- KARDAŞ Tuncay, ERDAĞ Ramazan, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der.) Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 379-402.
- KAYA Erdem, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem”, *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 2, Bahar 2010, ss. 93-114.
- KAYA Sezgin, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, *Anakara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-3, s.83-111
- KELEŞOĞLU Erhan , “İsrail’in Dış Politikası” *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, (der.) Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, Der Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 421-462.
- KEYMAN E.Fuat, “Türkiye-AB İlişkileri, Güven ve Tam Üyelik”, *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar*, (edt.) Oğuz Esen-Filiz Başkan, Eflatun Yayınları, Ankara, 2009, ss. 5-21.
- KEYMAN E.Fuat, “Küreselleşme, Modernite ve Demokrasi Türk Dış Politikası ve Sonrası”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*, edt. Burhanettin Duran, Kemal İnâat, Muhittin Ataman, SETA Yayınları, Ankara, 2011, ss. 631-653
- KIRAN Abdullah, “Arap Baharı Gölgesinde Türkiye Suriye İlişkileri”, *Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, (edt.) Murat Aktaş, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, ss. 125-148.
- KİRAZ Sami, “Bağımsızlıktan 21.Yüzyıla Suriye-Rusya Siyasi İlişkileri” *Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika*,(ed.), Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Nobel yayınları, Ankara, 2016, ss. 291-312.
- KİBAROĞLU Mustafa, “Turkey and İsrail Strategize”, *Middle East Quarterly*, Vol. 9, Sayı. 1, Kış 2002, ss. 61-65.
- KİRİŞÇİ Kemal , “The Transformation of the Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey- Special Issue of Turkish Foreign Policy*, Sayı 40, 2009b, s. 52.
- KOR Zahide Tuba, “Giriş” *Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften ‘Arap Baharı’*, (ed). Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 7-24.
- KÖSEBALABAN Hasan, “Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism”, *Perceptions*, Vol. XVI, No. 3, 2011 ss. 93-114.
- KÖSEBALABAN Hasan, FISHMAN Louis, “İsrail Siyaseti ve “Arap Baharı” Sonrasında Türkiye İsrail İlişkileri” *Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften ‘Arap Baharı’*,(ed). Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 593-626.

- KURAN Selami, “Müzakere Çerçeve Belgesinin Değerlendirilmesi”, *MÜFH-HAD*, C. 13, 2007, ss. 3-4, s. 2.
- KUTLAY Mustafa, “Yeni Türk Dış Politikası”nın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, sayı 35 (Güz 2012), ss. 110-111.
- KUTLAY Mustafa, DİNÇER Osman Bahadır, “Türkiye’nin Ortadoğu’daki “Bölgesel Güç” Potansiyeline İlişkin Ampirik Bir İnceleme” *Akademik Ortadoğu*, Cilt 6, Sayı2, 2012, ss. 95 – 97.
- KÜÇÜK Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık” *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der.) Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 325-376.
- LINKLATER Andrew, “Uluslararası İlişkiler Teorisinde Sonraki Soru Aşaması: Eleştirel ve Teorik Bir Bakış Noktası”, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, (çev.) Aşkın İnci Sökmen, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss. 619-642.
- LOBMEYER Günter Hans, “Suriye: Leviathan’ın Diyarı” *Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları*, (der.) Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 93-116.
- MAHBUBANI Kishore, “Can Asia Re-legitimize Global Governance”, *Review of International Political Economy*, Cilt 18, Sayı 1, Şubat 2011, ss. 131-139.
- MANSFIELD Edward , SYNDER Jack , “Democratization and War” *Foreign Affairs*, Volume 74, No.3, ss. 79-97.
- MARCH James G. Ve OLSEN Johan P. , “The Institutional Dynamics of International Political Orders”, *International Organization*, Cilt 52, Sayı 4, 1998, ss. 949-952.
- MEARSHEIMER John, WALT Stephen, “The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy”, *Middle East Policy*, Vol 13, No. 3, Fall 2006, ss. 29-87.
- MEARSHEIMER John, “Realists as Idealists”, *Security Studies*, Vol: 20, No:3 (2011), ss. 424-430.
- MİŞ Nebi, “Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Alanın Güvenlikleştirilmesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, No: 2, 2012, ss. 345-381.
- MORAVCSIK Andrew, “Taking Preferences Seriously: A liberal Theory of International Politics”, *International Organization*, Cilt 51, Sayı 4, 1997, ss. 516-520.
- MOROZOV Viatcheslav, RUMELİLİ Bahar , “The External Constitution of European Identity: Russia and Turkey as Europe-makers”, *Cooperation and Conflict*, Cilt: 47, No: 1, ss. 28-48.
- MURINSON Alexander, “The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy”, *Middle Eastern Studies* 42 (6), ss. 945-964.

- MÜFTÜLER BAÇ Meltem, “Turkey’s Accession to the European Union: Does Culture and Identity Play a Role”, *Ankara Review of European Studies*, C. 6, S. 2, Güz 2007, ss. 31-50.
- NAS Çiğdem, “Türkiye-AB İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim: 2002-2014” *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler, Krizler*, (der.) Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, ss. 165-200.
- NYE Joseph S., KEOHANE Robert O., “Transnational Relations and World Politics: An Introduction”, *International Organization*, Cilt 25, No.3, 1971, ss. 330-331.
- NYE Joseph & ARMITAGE Richard, “A smarter, more secure America”, CSIS Commission on smart power, CSIS, (2007), s. 14.
- OĞUZLU Tarık, “Türk Dış Politikasında Eksen Tartışması: Türkiye Avrupalılaşırken Avrupa’dan Uzaklaşıyor mu?”, *Orta Doğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, ss. 44-55.
- OĞUZLU Tarık, “Arap Baharı ve Yansımaları” *Orta Doğu Analiz*, Aralık 2011, Cilt: 3, Sayı: 36, ss. 8-16.
- OĞUZLU Tarık, “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi” *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, (edt.) Ertan Efegil, Mehmet Seyfettin Erol, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2012, ss. 21-53.
- OĞUZLU Tarık, “Uluslararası Sistemin Yapısı ve Dış Politika” *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (der.) Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, ss. 203-225.
- OĞUZLU Tarık, “Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 6, Sayı 2, 2012, ss. 41-60.
- OĞUZLU Tarık, “Arap Baharı ve Türk Dış Politikasında Çıkarlar-Değerler İlişkisi” *Orta Doğu Analiz*, C.4, No.38, 2012, ss. 8-17.
- OĞUZLU Tarık, “Turkey and European Union: Europeanization Without Membership”, *Turkish Studies*, 2012, 13:2, ss. 229-243.
- OĞUZLU Tarık, “The Gezi Park Protest and Its Impact on Turkey’s Soft Power”, *Orta Doğu Analiz*, Temmuz 2013, Cilt 5, Sayı: 55, ss. 10-15.
- OĞUZLU Tarık, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası” *Bilig*, Kış 2015, Sayı 72, ss. 223-250.
- OKTAV Özden Zeynep, “Suriye İç Savaşı’nın Türkiye-İran- Suriye İlişkileri Üzerindeki Etkileri” *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, (der.), Özden Zeynep Oktav ve Helin Sarı Ertem, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, ss. 261-292.

- ONGUR Hakan Övünç, YAVÇAN Başak, “Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 257-288.
- ORAN Baskın, “Ortadoğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt III. 2001-2012* (ed.) Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 401-460.
- ORHAN Oytun, “Suriye ile Jet Krizi, Rusya’nın Rolü ve Türk Dış Politikası” *Ortadoğu Analiz*, Ağustos 2012, Cilt 4, Sayı: 44, ss. 8-15.
- ÖNİŞ Ziya, ŞENSES Fikret, “Küresel Dinamikler, Ülkeiçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye’nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri” *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar*, (der.) Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 705-743
- ÖNİŞ Ziya, “Sharing Power: Turkey’s Democratization Challenge in the Age of the AKP Hegemony” *Insight Turkey*, Vol 5, No.2, 2013 Spring, ss. 103-122.
- ÖNİŞ Ziya, “Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Trubulent Middle East”, *Mediterranean Politics*, Vol: 19, No: 2, 2014, ss. 203-219
- ÖNİŞ Ziya, “Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self Interest”, *Insight Turkey*, Vol. 14, No. 3, ss. 45-63
- ÖNİŞ Ziya, “Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate”, *Insight Turkey*, Cilt 10, Sayı 4, ss. 35-50
- ÖZDEMİR Haluk, “Türkiye’nin ‘Sınır-Ülke’ Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası” *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları*, (ed.) Doç. Dr. Mehmet Seyfettin Erol ve Doç Dr. Ertan Efeğil, Barış Kitap, Ankara, 2012, ss. 65-109.
- ÖZERSAY Kudret, “Kıbrıs Konusu”, *Türk Dış Politikası, Cilt III: 2001-2012*, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 375-379.
- ÖZPEK Burak Bilgehan, “Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der.) Ramazan Gözen, İletişim yayınları, İstanbul, 2014, ss. 121-156.
- PANAYIRCI Uğur Cevdet ve İŞERİ Emre, “A Content Analysis of the AKP’s “Honorable” Foreign Policy Discourse: The Nexus of Domestic –International Politics”, *Turkish Studies*, 15:1, 2014, ss. 62-80.
- PARLAR DAL Emel, “Assessin Turkey’s ‘Normative’ Power in the Middle East and North Africa Region: New Dynamics and their Limitations”, *Turkish Studies*, Cilt 14, Sayı 4, 2013, ss. 709-734.
- PARLAR DAL Emel ve ERŞEN Emre, “Reassessing the “Turkish Model” in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective” *Turkish Studies*, 2014, Vol 15., No: 2, ss. 245-267.

- PARLAR DAL Emel, “Arap Ayaklanmaları Ekseninde Türk Dış Politikasındaki Dönüşüm ve Liberal Uluslararası Düzen”, *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, (der.) Özden Zeynep Oktav ve Helin Sarı Ertem, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, ss. 85-112.
- PİRİNÇCİ Ferhat, “Alman Dış Politikasında Süreklilik ve Değişimin Alman Bölünmüşlüğü Bağlamında Analizi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 2, 2005, ss. 1-23.
- ROBINS Philip, “Turkey’s ‘Double Gravity’ Predicament: The Foreign Policy of a Newly Activist Power” *International Affairs*, 89:2, 2013, ss. 381-397.
- ROXANNE L Doty, “Foreign Policy as Social Construction: A Post-Posivist Analysis of US Counterinsurgency Policy in the Philippines”, *International Studies Quarterly*, Cilt 37, No. 3, 1993, ss. 297-320.
- RUMELİLİ Bahar, “Negotiating Europe: EU-Turkey Relations from an Identity Perspective” *Insight Turkey*, Vol 10, No.1, 2008, ss. 97-110.
- RUMELİLİ Bahar, “İnşacılık/Konstiktivizm”, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, (ed.) Evren Balta, İletişim yayınları, İstanbul, 2014, ss. 151-171.
- SAATÇIOĞLU Beken, “Revisiting The Role of Credible EU Membership Conditionality for EU Compliance: The Turkish Case”, *Uluslararası ilişkiler*, Cilt 8, Sayı 31, Sonbahar 2011, ss. 23-44.
- SAATÇIOĞLU Beken, “AKP’s ‘Europeanization ‘ in Civilianization, Rule of Law and Fundamental Freedoms: The Primacy of Domestic Politics”, *Journal of Balkan and NearEastern Studies*, 16:1, 2014, ss. 86-101.
- SADIK Giray, “New Wave in Turkish-EU Relations: Politicizing Euroskepticism or Exploring Turkey’s Eurasian Options?”, *Ortadoğu Analiz*, Mart 2013, Cilt 5, sayı: 51, ss. 79-85.
- SANCAKTAR Caner, “Arap Baharı’nın Dış Faktörleri” *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, (ed) Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 119-136.
- SANBERK Özdem , “Türk Dış Politikasında Sınav Yılı: 2011’de Neler Oldu?” *Analist Dergisi*, Ocak 2012, USAK Yayınları, ss. 5-6.
- SCHATZA Edward, MALTSEVAA Elena, “Kazakhstan’s Authoritarian “Persuasion”, *Post-Soviet Affairs*, Vol. 28, No. 1, 2013, ss. 45-65.
- SJURSEN Helene, “Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the Enlargement Policy” *JCMS* ,2002, Volume 40, Number 3, p, 491-513.

- SPYKMAN Nicholas J., “Dış politika ve Coğrafya I” *Uluslar arası İlişkilerde Anahtar Netinler*, (çev.) Aşkın İnci Sökmen, Röle Akademik Yayıncılık İstanbul, 2013, ss. 3-42.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve” *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*. (der.) Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, Der Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 589-636.
- SÜMER Gültekin , “Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı:23, 2010, ss. 73-98.
- ŞAHİN Mehmet, “Türkiye’nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim” *Türkiye’nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, (ed.) İdris Demir, Dora Yayınları, Bursa, 2014, ss. 116-130.
- ŞAHİN Mehmet, “Ortadoğu’da Yalnızlaşan İsrail Yeni Müttefikler Arayışında” *Ortadoğu Analiz*, Ocak 2011, Cilt 3, Sayı 25
- ŞATANA Nil S., “İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar ve Aktörler” *Küresel Siyasete Giriş* (ed.) Evren Balta, , İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 303-317.
- TAGGART Paul, “A Touchstone of Dissent: Eurosepticism in Contemporary Western European Party System”, *European Journal of Political Research*, Cilt33, Sayı. 3, Nisan 1998, s. 366.
- TAGGART Paul, SZCZERBIAK Aleks, “Parties, Positions and Europe: Eurosepticism in the EU Candidate States of Central ve Eastern Europe”, *SEI Working Paper* no: 46/Opposing Europe Research Network Working Paper no:2, Sussex European Institute, Brighton, Mayıs 2001.
- TAYFUR M. Fatih, “Dış Politika”, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (der.) Atilla Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 73-105
- TELATAR Gökhan, “Merkez Ülkeden Küresel Güce? AKP Dönemi Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi” *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmancılığın Sosyo-Politiği*, (ed.) Rasim Özgür Dönmez, Dora Yayınları, Bursa, 2014, ss. 257-311.
- TEZCANERCÜMET, ARAS İlhan, “ Adalet ve Kalkınma Partisi’nde Euroseptisizm: Avrupa Birliği Desteği’nin Eleştiriyeye Dönüşümü” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 11, Sayı 41, 2015, ss. 1-35.
- TOPAL Ömer Faruk, “Beşşar Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş” *Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika*, (ed.) Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Ankara, Nobel yayınları, 2016, ss. 67-98.
- TOPAL Ahmet Hamdi, “İsrail’in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı”, *MHB*, Y.32, S.1, 2012, ss. 107-108.

- TUĞTAN Mehmet Ali, “Güç, Anarşi ve Realizm” *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, (ed.) Evren Balta, İletişim yayınları, İstanbul, 2014, ss. 111-128.
- TURAM Berna, “Are Rights and Liberties Safe?” *Journal of Democracy*, Cilt 23, Sayı 1, Ocak 2012, ss. 115-117.
- TÜR Özlem, “Türkiye İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime?”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, No. 4, Nisan 2009, ss. 22-29.
- TÜR Özlem, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz: Davos ve Sonrası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, No. 11, Kasım 2009
- TÜR Özlem, HAN Ahmet K., “2000’li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak” *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler, Krizler*, (der.) Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, ss. 13-46.
- TÜRKMEN Füsün, “Turkish-American Relations: A Challenging Transition”, *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2009, ss. 125-126.
- TÜYSÜZOĞLU Göktürk , “Toplumsal Güvenlikleştirme Yaklaşımının Siyasal Statü Tartışmalarına Etkisi: Kırım Örneği” *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, (ed.) Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Dora yayınları, Bursa, 2015, ss. 189-232.
- UÇAN Hilmi, “Modernizm/Postmodernizm ve J.Derrida’nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi”, *Turkish Studies*, Cilt 4, No.8, 2009, ss. 2283-2306.
- ULUSOY Kıvanç, “Turkey and the EU: Democratization, Civil-Military Relations and the Cyprus Issue”, *Insight Turkey*, Cilt 10, No 4, 2008, ss. 51-76
- ULUTAŞ Ufuk , “Turkey–Israel: A Fluctuating Alliance”, *SETA Brief No. 42*, January 2010, s. 4.
- USUL Ali Resul, “Avrupa Birliği’nin Demokrasi /Siyasi Şartlılığında Çekme-İtme Dengesi ve Bu Dengenin Bozulması”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 17 (Bahar 2008), ss. 105-125.
- USUL Ali Resul, “Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri” *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (edt). Mesut Özcan, Burhanettin Duran, Kemal İnat, SETA Yayınları, Ankara, 2010, ss. 201-222.
- UYSAI Ceren, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler” *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi* (1)2001, ss. 141-145.
- UZER Umut, “Türkiye İsrail İlişkilerinde Bunalım” *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, ss. 137-168.

- ÜLGER İrfan Kaya, “Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceğine Yönelik Düşünceler”, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*,(der.) Cüneyt Yenidün, Ertan Efegil, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, ss. 471-489.
- ÜSTE Ahmet Nazmi ve YILMAZ Levent “ Büyük Güçler, Suriye Krizi ve Türkiye”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt 12, Sayı: 2, Haziran 2014, ss. 140-152.
- WALTZ Kenneth N., “Strucrural Realism after the cold War”, *International Security*, Vol 25, No 1, 2000, ss. 5-41.
- WEISS Linda, “The Myth of the Powerless State”, *New Left Review*, I/225, 1997, ss. 27-42.
- WENDT Alexander, “Collective Identity Formation and the International State”, *American Political Science Review* 88 (1994), ss. 384-396.
- WENDT Alexander, “Constructing International Politics”, *International Security*, Cilt 20, No.1, 1995, ss. 71-81.
- WENDT Alexander, “Anarchy is What States Make of it: The social Construction of Power Politics” *International Organization*,1992, 46/2: 395, ss. 391-425.
- WENDT Alexander, “Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet”, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, (edt). Esra Diri, (çev.) Emre Erşen, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2013, ss. 679-708.
- WILTSE Evren Çelik, “Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık”, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, (ed). Evren Balta, İletişim yayınları, İstanbul, 2014, ss. 133-146.
- YALÇINKAYA Alaeddin, “Rusya’nın Ortadoğu’ya Dönüşü” *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (der.) Kemal İnât, Muhittin Ataman ve Cenap Çakmak , Küre Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 427-452.
- YANIK Lerna, “Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, ss. 35-55.
- YAVUZ M. Hakan , “Turkish-Israeli Relations Though the Lens of the Turkish Identity Debate”, *Journal of Palestine Studies*, Cilt 27, No.1, Güz 1997, ss. 22-37.
- YAVUZ Özge, “Temel Parametreler ve Farklılaşan Dinamikler Çerçevesinde Suriye-Türkiye İlişkileri” *Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika*, (ed.) Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, ss. 313-341.
- YEŞİLTAŞ Murat, “ The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, Cilt 14, Sayı 4, Aralık 2013, ss. 661-687.

- YEŞİLTAŞ Murat ve BALCI Ali, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi* (23), 2011 Kış: ss. 9-34.
- YETİM Mustafa, “Türkiye’nin Değişen Ortadoğu Algısı: İdeoloji-Güvenlikten Ekonomi-Medeniyete” *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (ed). Kemal İnât, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 453-478.
- YILMAZ ELMAS Fatma, “Türkiye-AB İlişkilerinde Bütünü Görmek”, *Analist Dergisi*, Şubat 2014, s. 36, s. 22.
- YILMAZ Hakan, “Türkiye’de Avrupa Şüpheciliği: Siyasi Seçkinler ve Kamuoyundaki Eğilimler” *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar*, (edt.) Oğuz Esen, Filiz Başkan, Eflatun yayınevi, Ankara, 2009, ss. 61-74.
- YILMAZ Gözde, “EU Conditionality Is Not the Only Game in Town! Domestic Drivers of Turkey’s Europeanization,” *Turkish Studies*, 15:2, 313-314.
- YILMAZ Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri” *Akademik Orta doğu*, Cilt 4, Sayı 1, 2010, ss. 49-65.
- YORULMAZ Murat, “Suriye Krizinin Türkiye’nin Değişen Güvenlik Algısına Etkisi” *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, (ed.) Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 459-477.

Diğer Kaynaklar

- AÇIKMEŞE Sinem Akgül , “Kopenhag Okulu Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilimdalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- AFACAN İsa, “European Union and Turkey: Converging Interests Seperate Paths?” http://www.academia.edu/4255329/European_Union_and_Turkey_converging_interests_separate_paths_-_Turkish_Review_Vol_3-3, (25.10.2016).
- AKDEMİR Erhan, “İmtiyazlı Ortaklığın Değerlendirilmesi” <http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/4926/sayfa/2007/2/12/20.xhtml> (25.10.2016).
- AKGÜN Mensur, GÜNDOĞAR Sabiha Şenyücel, GÖRGÜLÜ Aybars , “Zor Zamanda Siyaset: Türkiye-İsrail İlişkileri” s.7 <http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/15122014115100.pdf>, (03.04.2015).
- ARON Lund, *Divided They Stand: An Overview of Syria's Political Opposition Factions*, Foundation for European Progressive Studies, Uppsala, 2002, s. 23. <http://www.feps-europe.eu/assets/d6630006-41a1-4549-8d03-3088edc0d6cf/divided-they-stand.pdf>, (28.04.2016).

- Atwan, Zaman, 31 Ocak 2009 http://www.zaman.com.tr/gundem_kose-yazarlari-erdoganin-davosta-perese-verdigi-tepkiyi-nasil-gordu_810173.html
(04.04.2014)2013'te Dış Politika, *SETA Analiz*, Şubat 2014, Sayı: 85, s. 27 <http://trdocz.com/doc/184176/d%C4%B1%C5%9F-politika>
- BALCI Ali, "Bilgi - İktidar İlişkisinin Dönüşümü", <http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/bilgiiktidar.pdf>
- BERİKER Nimet, *Radikal* 2, Şubat 2009
- BHABBA Homi, The Location of Culture, <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Bhabha-LocationofCulture-chaps.pdf> , (17.03.2016).
- BİLA Fikret, "İsrail Genelkurmay Başkanı'ndan Sıcak Mesajlar", *Milliyet*, 16 Mart 2010.<http://www.milliyet.com.tr/israil-genelkurmay-baskani-ndan-sicak-mesajlar/fikret-bila/siyaset/yazardetayarsiv/28.08.2010/1211960/default.htm>, (16.12.2014).
- BOYER Paul S., "When U.S. Foreign Policy Meets Biblical Prophecy", Alternet.org, http://www.alternet.org/story/15221/when_u.s._foreign_policy_meets_biblical_prophecy, (15.02.2017).
- BOZDAĞLIOĞLU Yücel, Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach, New York: Routledge, 2003, s. 157.
- DANNREUTERER Roland, "Russia and the Arab Revolutions", *Russian Analyst Digest* (98), https://www.files.ethz.ch/isn/130883/Russian_Analytical_Digest_98.pdf , 2011, (16.02.2017).
- DAVUTOĞLU Ahmet, "Yeni Osmanlılar Sözü İyi Niyetli Değil", (Nur Batur ile Röportaj), Sabah, 4 Aralık 2009, http://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/12/04/yeni_osmanlilar_sozu_ iyi_niyetli_degil, (12.09.2014).
- DAVUTOĞLU Ahmet, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı" *Radikal*, 26 Şubat 2004 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>, (12.03.2014).
- DEUDNEY Daniel, IKENBERRY G. John, "Democratic Internationalism: An American Grand Strategy for a Post-Exceptionalist Era", *Council on Foreign Relations Working Paper*, 2012, ss. 5-30.
- DOĞAN Yalçın, "Bombalar Arasında Gerçekleşen Rüya!..." *Milliyet*, 6 Mart 1996, s. 15.
- ELEKDAĞ Şükrü, "İki Buçuk Savaş Stratejisi", *Milliyet* 27 Kasım 1994 s. 19<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1994/11/27> (erişim tarihi: 07.03.2016)<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22448548.asp> Şangay Beşlisi'ne alın AB'yi unutalım', 26 Ocak 2013, (04.05.2015).
- ER Fatih, "Alçak Koltuk Krizi", *Hürriyet*, 13 Ocak 2010.

- ETE Hatem, "AK Parti İktidarını Dönmeselleştirme", *Sabah*, 29 Eylül 2012 <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ete/2012/09/29/ak-parti-iktidarini-donemsellestirme>, (13.04.2012).
- GREGORY Gause III, *Sectarianism and Politics of the New Middle East*, Brookings Institution, <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2013/06/08-sectarianism-politics-new-middle-east-gause>, (28.04.2016).
- GÜNER Ahmet, "Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri", *Aksiyon*, Vol 76, 18 Mayıs 1996.
- HUGH Pope, "What the UN's Flotilla Report Means", *Haaretz*, <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/what-the-un-s-flotilla-report-means>, (8.10.2010).
- İDİZ Semih, "Jihadists Alter the Syrian Equation", *Hürriyet Daily News*, 3 Ekim 2013.
- KANT Immanuel, *Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History and Moral Practice* http://lf-oll.s3.amazonaws.com/titles/357/0075_Bk.pdf, (31.03.2014).
- KEMAL Lale, "Türkiye'de güç dengesi siviller lehine değişirken...", *Taraf*, 14 Ekim 2009.
- LOCKE John, *John Locke: Essays on the Law of Nature: The Latin text with a translation, introduction and notes; together with transcripts of Locke's shorthand in his journal for 1676*: ss. 3-6 <http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/locke1689a.pdf>, (04.03.2014).
- MORAVCSIK Andrew, *Liberalism and International Relations Theory*, s. 26 <https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/smit-snidal.pdf>, (24.04.2014).
- MORGENTHAU Hans J., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, s. 27, (<http://www.people.fas.harvard.edu/~plam/irnotes07/Morgenthau1948.pdf>), (03.02.2014).
- OĞUZLU Tarık, "Turkey and the 'order-creator' role" <http://www.orsam.org.tr/en/showArticle.aspx?ID=377>, (16.03.2016).
- ÖZKÖK Ertuğrul, "Ortadoğu'nun Yeni Nasır'ı" <http://www.hurriyet.com.tr/ortadogunun-yeni-nasiri-10901359>, (21.02.2017).
- ÖZŞİMŞİR Şafak, "Son Dönem Türkiye İsrail İlişkileri" 2011 http://www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=2642, (16.10.2015).
- SANDIKLI Atilla, "Yumuşak Güç Savaşları" <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-201409106guvenlik-11.pdf>, (20.02.2017).
- SANDRIN Paula, "The Arab Spring and Calls for a Turkey-EU Foreign Policy Dialogue", 2014, <http://cesran.org/the-arab-spring-and-calls-for-a-turkey-eu-foreign-policy-dialogue.html>, (02.10.2014).

SHARP Jeremy, “U.S Foreign Aid to Israel: CRS Report for Congress” , *Congressional Research Service*, June 10 2015, <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL33222.pdf> , (07.04.2016).

SUNAR Burcu, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politika Söyleminin Biçimlenmesinde Bir Etken Olarak Siyasi İlahiyat” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

TOCCI Nathalie, “Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy in Transatlantic Perspective”, 2011, <http://carnegieendowment.org/2011/09/12/turkey-and-arab-spring-implications-for-turkish-foreign-policy-in-transatlantic-perspective> , (02.10.2015).

TEPAV, “17 Aralık 2004-3Ekim 2005 Sürecinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Analizi ve Sürecin Devamına Yönelik Çıkarımlar”, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271246766r4823.17_Aralik_2004__3_Ekim_2005_Surecinde_Turkiye__Avrupa_Birligi_Iliskilerinin_Analizi_ve_Surecin_Devamina_Yonelik_Cikarimlar.pdf , (19.10.2016).

THIELE Leslie Paul, *Thinking Politics*, 2. Bsk., 1997, ss. 1-2 http://library.atgti.az/categories/politics/Thinking_Politics.pdf , (03.11.2015).

TÖRENER Yaman, “Gümrük Birliği ne getirdi”, *Milliyet*, 6 Mayıs 2008.

<http://www.milliyet.com.tr/-norvec-modeli-ornek-alinabilir-/dunya/dunyadetay/26.04.2013/1698692/default.htm> , (04.05.2015).

Gates says EU pushed Turkey away” *Wall Street Journal*, 10 Haziran 2010.

<http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703890904575296900180727936>, (13.04.2015).

<http://t24.com.tr/haber/israil-turkiyeden-resmen-ozur-diledi-tazminat-odemeyi-kabul-etti,226291>, (18.08.2014).

<http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9940.doc.htm>, (18.08.2014).

<http://www.gallup.com/poll/1639/Middle-East.aspx>, (03.04.2015).

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/UN/usvetoes.html>, (19.04.2016).

http://www.endtheoccupation.org/downloads/Policy_Paper_print.pdf, (19.04.2016).

<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/kategori/mitingler/162>, (04.03.2015).

http://www.tesev.org.tr/Upload/Publication/e9461835-7524-4d67-85cd-9f72a425f684/Henri%20Barkey_final.pdf, (04.03.2015).

BBC Türkçe, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur.shtml , (18.08.2014).

Bertelsmann Forumu, 9 Ocak 2004.

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/251880.asp>, (13.04.2015).

BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, BM Enformasyon Merkezi, Ankara

CNN Turk, “TRT Dizisi İsrail’de büyük tepki topladı” <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/15/trt.dizisi.israilde.buyuk.tepki.topladi/547707.0/index.html>, (22.02.2017).

Davutoğlu’ndan Net Mesaj, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-ndan-net-mesaj-siyaset/siyasetdetay/26.04.2012/1533072/default.htm> , (11.12.2014).

Dünya Ekonomik Forumu, *Global Competitives Index*, 2011-2012.

<http://www.hurriyet.com.tr/alcak-koltuk-krizi-13460832>, (13.03.2014).

http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/pb_grant_neighbourhood_11march11-170.pdf, (23.11.2015)

“AB’nin Türkiye’de Gümrük Birliği Vurgunu”, *Habertürk*, 7 Kasım 2013, <http://www.haberturk.com/tv/haber/892109-abnin-turkiyede-gumruk-birligi-vurgunu/0>, (23.11.2015).

<http://www.hurriyetdailynews.com/jihadists-alter-the-syrian-equation.aspx?pageID=449&nID=55566&NewsCatID=416> , (06.10.2015).

Hürriyet, 25 Ekim 2011 <http://www.hurriyet.com.tr/org-ozelden-onemli-aciklamalar-19073042>, (21.12.2015).

Hürriyet, 8 Eylül 2010, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haberler.aspx?id=2161&tarih=2010-09-08> , (21.03.2014).

Hürriyet, 8 Ocak 2010, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/Haberler.aspx?id=1&tarih=2010-01-08> , (13.04.2014).

Hürriyet, 17 Şubat 2006, “Randevu Yerine Nasihat Aldılar”, <http://www.hurriyet.com.tr/randevu-yerine-nasihat-aldilar-3947274>, (15.10.2014).

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25246675/>, (12.09.2014).

<http://turkel-committee.gov.il/index-eng.html>’den akt. Oran, 2013.

Taraf, <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/lale-kemal/turkiyede-guc-dengesi-siviller-lehine-degisirken/7922/>, (30.11.2014).

Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/peres--font-color--darkblue--sesini--font---niye-yukseltti-/dunya/dunyadetay/30.01.2009/1053281/default.htm>, (25.04.2016).

Milliyet, 8 Haziran 2004, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2004/06/08>, (05.08.2014).

Milliyet, 29 Ağustos 1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/08/29>, (07.02.2017).

Milliyet, 06 Mayıs 2008, <http://www.milliyet.com.tr/-/yaman-toruner/ekonomi/ekonomiyazardetay/06.05.2008/524453/default.htm> , (13.04.2015).

Radikal, 15 Şubat 2009, <http://www.radikal.com.tr/radikal2/bir-dunya-projesinden-aracsal-devlete-921942>, (23.05.2014).

Radikal, 18 Temmuz 2004, <http://www.radikal.com.tr/index.php?tarikh=18/07/2004>, (05.08.2014).

Sabah, 1 Temmuz 2015, <http://www.sabah.com.tr/archive/2015/07/01/>, (23.08.2015).

Sabah, 4 Mart 2006, <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/03/04/siy107.html>, (23.10.2014).

Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz, “Türkiye- İsrail İlişkileri”, Ekim 2011, s. 17 <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRAIL%20ILISKILERI.pdf>, (03.04.2014).

Statement to the Syrian Expatriate and International Community, Carnegie Middle East Center, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=48425>, (28.04.2016).

http://www.theunity.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=610:muesad-raporunda-sadkolunun-yazs&catid=1:haberler&Itemid=2, (04.12.2014).

http://www.felsefe.gen.tr/Post_yapısalcılık_nedir.asp, A.Baki Güçlü vd., Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, 2008.

Hamas Terör Örgütüdür”, *Sabah*, 4 Mart 2006.

<http://arsiv.zaman.com.tr/2002/04/24/politika/h1.htm>, (28.04.2016).

<http://www.milliyet.com.tr/2002/03/27/yazar/uras.html>, (28.04.2016).

<http://arsiv.sabah.com.tr/1997/05/22/f01.html>, (27.02.2017).

<http://www.hurriyet.com.tr/unutulmaz-fotograflar-17140927>

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/10/09>, (27.02.2017).

<http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/03122013120651.pdf>, (21.08.2014).

<http://www.trtturk.com/haber/israilin-saldirisi-normallesme-surecine-buyuk-darbe-vurdu.html>, (18.08.2014).

<http://ebmhaber.com.tr/detay/27077>, (13.04.2014)

<http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&KategoriID=4&ArticleID=1177586&Date=24.12.2009&b=Suriye%20Ortadogu%20pazarina%20giris%20kapisi>, (26.08.2015)

Erdoğan: “Suriye Bizim İç Meselemizdir”, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/suriye-meselesi-bizim-ic-meselemizdir/11521#1>, (13.10.2015).

<http://t24.com.tr/yazarlar/hakan-aksay/rusya-icin-suriyenin-onemi,3812>, (26.04.2016).

<http://tr.euronews.com/2011/09/08/rusya-lideri-medvedev-euronews-e-konustu/>, (26.04.2016).

“Uçak krizinde yıldönümü; Türk-Rus İlişkilerinde Neler Yaşandı” <http://haberrus.com/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html> , (02.03.2017).

“Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal etti, F-16’lar düşürdü” http://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-siniri-ihlal-etti-turk-f-16lar-dusurdu,_mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA (05.03.2017).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Cihat>, (20.02.2017).

<http://www.ena.lu/?doc=17464&lang=03>, (25.10.2016).

“<http://www.ab.gov.tr/?p=117&l=1>, (25.10.2016).

<http://viaforastore2004.blogspot.com.tr/2004/11/giscard-destaing-turquie-pour-le.html> (25.10.2016).

Temel AB Terimleri, AB Birliği Bakanlığı, www.abs.gov.

<https://onedio.com/haber/ab-den-tunus-a-imtiyazli-ortaklik-onerisi-29251>, (27.10.2016).

http://www.theunity.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=610:muesad-raporunda-sadkolunun-yazs&catid=1:haberler&Itemid=2, (04.12.2014).

European Navigator, “Walter Hallstein!ın AET ve Türkiye arasında ortaklık antlaşması imzalanması sebebiyle yaptığı konuşma (Ankara, 12 Eylül 1963). <http://www.ena.lu/rede-walter-hallstein-anlasslich-unterzeichnung-assoziationsabkommens-zwischen-turkei-ankara-september-1963-030005684.html>, (08.11.2016).

http://cadde.milliyet.com.tr/2012/01/06/YazarDetay/1540785/westerwelle_nin_dogrular (04.05.2015).

(file:///D:/Windows%20Klas%C3%B6rleri/Downloads/akparti-tuzuk-2016.pdf)

<http://www.haberturk.com/polemik/haber/151231-ak-parti-mi-akp-mi>, (10.03.2017).

Aktarılan Kaynaklar

- BEHNKE Andreas, “No Way Out: Desecurization, Emancipation and the Eternal Return of the Political: A reply to Aradau”, *Journal of International Relations and Development*, Vol 9, No.1, 1996, s. 13’den akt. Balcı Ali , *Türkiye Dış Politikası İlkeler Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 429.
- BENGIO Ofra, *The Turkish- Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 81’den akt. Balcı, Ali , *Türkiye Dış Politikası İlkeler Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 422.
- BOARDMAN Yonny, “The Debate on Israeli Security”, Leeds University, Leeds. ‘den akt. Akçay Engin ve Anlı İ. Aytaç, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2013, c: 5, s. 1, s. 155.
- CEBECİ Münevver, *Mülakat*, 27 Şubat 2015’ten akt. Ekrem Yaşar Akçay, *Türkiye-AB İlişkileri ve “İmtiyazlı Ortaklık “Meselesi*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2016, s. 23.
- HEYWOOD Andrew, *Global Politics*, Palgrave, Basingstoke, 2011, s. 54’den akt. Mustafa Cüneyt Özşahin, “Barışın Ekonomi Politikası: Uluslararası İlişkilerde Liberal Kuram ve Ticari Liberalizm,” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 9, Sayı 35, s. 90.
- KARAKOÇ Ekrem, *ABD’nin Filistin Politikası*”, *Filistin: Çıkmazdan Çözüme*, (ed). İbrahim Turhan, İstanbul, Küre Yayınları, 2003: 108’den akt. Ertosun, Erkan, *Filistin Politikamız Camp David’den Mavi Marmara’ya*, Kaknüs Yayınları, İstanbul , 2013, ss. 31-32.
- KARLUK Rıdvan ve TONUŞ Özgür, “Avrupa Birliği Genişleme Perspektifinde Türkiye’nin Yeri”, *Türkiye İktisat Kongresi*, 5-9 Mayıs 2004, s. 17’den akt. Ekrem Yaşar Akçay, *Türkiye-AB İlişkileri ve “İmtiyazlı Ortaklık “Meselesi*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2016, s. 29.
- KEYMAN Fuat, “Globalization, Modernity and Democracy: In Search of a Viable Domestic Polity for Sustainable Turkish Foreign Policy”, *New Perspectives on Turkey- Special Issue of Turkish Foreign Policy*, Sayı 40, 2009’dan akt. Tür Özlem , Han Ahmet K., “2000’li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak” *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler, Krizler*, (der.) Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, s. 25.
- LANTIS Jeffrey, “Strategic Culture and National Security Policy”, *International Studies Review*, Cilt 4, Sayı 3, 2002, ss. 87-113’den akt. Oğuzlu Tarık “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi” , *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, (edt.) Ertan Efegil, Mehmet Seyfettin Erol, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2012, s. 41.
- OĞUZLU Tarık, “An Analysis of Turkey’s Prospective Membership in the European Union from a ‘Security’ Perspective”, *Security Dialogue*, cilt 34, Sayı 3, 2003, ss.

285-299 ‘den akt. Tarık Oğuzlu, “ İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika”, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*” edt. Ertan Efegil ve Mehmet Seyfetin Erol, Ankara, Barış Kitap, 2012, s. 42.

ÖZCAN Gencer ve BENGIO Ofra, “ The Decade of the Military in Turkey: The Case of the Alignment with İsrail in the 1990s”, *International Journal of turkish Studies*, Vol 7(2001), ss. 90-110’dan akt. Ofra Bengio, Türkiye İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine, Erguvan Yayınevi, Ankara, 2009 s. 124.

PORTIS E. B., “Charismatic Leadership and Cultural Democracy”, *The Review of Politics*, 49(2), ss. 231-250’dan akt. Rasim Özgür Dönmez, “Adalet ve Kalkınma Partisi: Batı Uluslararası Sistemine Entegrasyon Çabası ve Siyasal Krizlerin Gerekliliği”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası Neo-Osmancılığın Sosyo Politikası*, Bursa, Dora Yayınları, 2014, s. 237.

SMITH Karen E., “The Evolution and Application of EU Membership Conditionality” *The Enlargement of the European Union*, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 108’dan akt. Sinem Akgül Açıkmeşe, Avrupa Birliği’nde “Koşullu” Genişleme içinde Avrupa Birliği’nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler, Seçkin Kitabevi, Ankara, 2008, s. 421.

TANGÖR Burak, *Mülakat*, 11 Şubat 2015’den akt. Ekrem Yaşar Akçay, Türkiye-AB İlişkileri ve “İmtiyazlı Ortaklık “Meselesi, İmaj Yayınevi, Ankara, 2016, ss. 41-42.

TAVLAŞ Nezih, “Türk- İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, *Avrasya Dosyası (İsrail Özel)*, C. 5, S. 1, İlkbahar 1999, s. 77’dan akt. Türel Yılmaz Şahin, Türkiye-İsrail Yakınlaşması Denge-Stratejik İşbirliği- Gerilim- Normalleşme, Hattuşaş Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 18.

WEEDEN Lisa, “Acting ‘As If’: Symbolic Politics and Social Control in Syria”, *Comparative Studies in Society and History*, 1999, Cilt 40, Sayı 3, s. 88’dan akt. Demirtaş Erdem , *Ortadoğu’da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimlerin Üzerine Bir İnceleme*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 132.

YILDIZ Kerim, *The Kurds in Syria The Forgotten People*, 2005, ss. 67-68’dan akt. Ataman Muhittin, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum” *SETA Rapor*, Nisan 2012, s. 45.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Yasemin OĞUZLAR TEKİN
Tez Adı	Bölgesel ve Küresel Siyaset (2009-2014) Faktörleri Ekseninde Türk Dış Politikasının Değerlendirilmesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 17. 10. 2017
İmza :